

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2025-yil, 9-son

Muassislari:

Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi,
Professional ta'limni rivojlantirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV
Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,
A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV,
J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,
A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,
K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani
Universitet ko'chasi, 2-uy
Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul
H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:
I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.
Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 10.11.2025-yil.
Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.

Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ
bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,
Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Maxmudov X.Sh. Nutqiy apparat buzilishlarida logopedik o'yinning o'ziga xos xususiyati	3
Soliyeva D.B. An'anaviy loy o'yinchoqlar yasash orqali o'quvchilarda milliy hunarmandchilikka oid boshlang'ich ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi	7
Raxmanov V.T., Topiboldiyev J.A., Raxmatullayev M.M., Ortiqboyev S.M. Umumta'lim maktablarda "Stem"-ta'lim sharoitida o'quvchilarda tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish (Fizika fani misolida)	10
Gulboyev D.T. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda multimedia vositalaridan foydalanish istiqbollari: muammolar va yechim	17
Abdullayev A.A. "Sun'iy intellekt va neyron to'g'ri texnologiyalar" fanidan talabalarni bilim va ko'nikmasini baholashni intellektual tizimini yaratish modeli	21
Kuchimov M.K. Arxitektura va dizayn yo'nalishi bitiruvchilarini kasbga yo'naltirish jarayonlarida axborot almashishni optimallashtirish metodikasi	26
Zaripova D.A., Asqarova U.A. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'quvchilar bilimini onlayn monitoring qilishni modellashtirish	31
Po'latova G.J. O'zbekiston tarixi darslarida innovatsion yondashuvlar asosida o'quvchilarning ekologik kompetentligini baholash usullari	35
Qodirova X.N. Oliy ta'limda optika bo'limini o'qitishda "interfaol taqdimot" metodidan foydalanish	42
Raxmanov V.T., Saydaliyev S.B. Fizikani masofadan o'qitishda o'quvchilarning mustaqil ishlarini virtual laboratoriyalar yordamida tashkil etish	47
Mamanova S.F. Professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida nutqiy kompetensiya va nutqiy odob qoidalarining ahamiyati	54
Nurumbekova Y.A. Kouching elementlari bilan dars mashg'ulotlarini loyihalashtirishni o'ziga xos xususiyatlari	60
Babaxova G.Z. Matematika tizimi yordamida vodorodsimon atomlar spektrini kompyuterda modellashtirish	65
Samatova M.K. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining multimediyali elektron axborot ta'lim resursini o'zlashtirish bosqichlari	68
Pardaboyev U.A. Individual yondashuv texnologiyasi mazmuni	75
Ahadjonova Sh.O., Temirov N.S. Hadislarning yoshlar tarbiyasidagi ahamiyati	78
Qobilova E. Musiqa darslarida o'zbek xalq musiqa ijodini o'rganishda she'r va ohang uyg'unligi	84
Mardov S.X. Muhandislik grafikasi fanida dizayn tafakkurini shakllantirishning pedagogik asoslari	88
Rajapov V.T. O'smir qizlar orasida ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishda tizimli yondashuvlar	93
Jurayev E.X., Rajabov F.T. Geografiya ta'limida elektron ta'limiy resurslardan foydalanish pedagogik muammo sifatida	99
Kabulova S.E. Kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash modeli	104
Baymetov B.B. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda maxsus fanlar integratsiyasining ahamiyati	112
Nazarova O.Sh. Терапевтическая терминология в латинском и французском языках: сравнительно-лингвистический анализ	117
Umarova M.A., Mamarajabova Z.N. Nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqning o'ziga xos xususiyat lari	122
Shukurova M.X. CBI, CLIL va ESP o'rtasidagi farqlar va o'xshashlik lar	128
Maxmudova D.X. Raqamli pedagogika va onlayn ta'lim samaradorligi	132
Maxkamova D.A. Pedagogik oliy ta'limda talabalarining kasbiy ijtimoiylashuvini korporativ madaniyat asosida rivojlantirish	138
Yuldashov Sh.S. Bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni shakllantirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari	143
Isroilova N.N. Kreativ kompetentlikni shakllantirishda neyropedagogik yondashuvlar va texnologiyalar	148
Valiyev U.Q. Fizika ta'limini innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirishning metodologik va metodik asoslari	151
Samijonov A.I. Oliy ta'limda axborot texnologiyalari asosida nazorat qilish tizimini takomillashtirishning pedagogik asoslari	157

Mirzaakbarov D.D. Interaktiv raqamli darsliklar asosida bo'lajak pedagoglarning kognitiv salohiyatini rivojlantirishning metodik asoslari.....	161
Maxmudova M.S. Dizartriya nutq kamchiligini bartaraf etishning o'ziga xos xususiyatlari	164
Teshaboyev D.R., Mamadaliyeva A.M. Xalq og'zaki ijodining gigiyenik tarbiyani shakllantirishdagi o'rni	168
Azamov U.Y. Pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lish xususiyatlari	171
Kosimova Y.B. Professional ta'lim muassasalari o'quvchilarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish	176
Utbasarova U. Xulq atvor buzilishlari tahlili	181
Qurbanova I.A. Maxsus jismoniy mashqlar orqali yosh badmintonchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirish metodikasi	184
Zokirova S.M., Alijonova M.M. Lingvistik kompetensiya haqida tushuncha. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning ahamiyati	188
Eshmamatova D.J. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv qobiliyatlarini rivojlanishida tabiiy fanlar darslarining pedagogik imkoniyatlari	192
Sobitjon X.H. Umumiy pedagogika darslarida raqamli platformalar asosida formatif baholashni amalga oshirish texnologiyasi	195
Nazarova Sh.Sh. Muhandislik yo'nalishi talabalariga kompyuter grafikasi asosida loyiha-konstruktorlik ko'nikmasini takomillashtirish metodikasi.....	201
Абдуфаттохова М.Б. Устоz-шогирдлик ўқитувчининг касбий мослашуви ва малакасини ошириш шакллари	206
Kamalova Y.B. Talabalarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirishning nazariy mexanizmlari	211
Sanakulova S.X. Boshlang'ich ta'limda millatlararo muloqot ko'nikmalarini axloqiy kontentlar asosida shakllantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari	216
Усаров Р.Х. Язык как общественное явление	220
Нурматова Ф.И. Роль русского языка в профессиональной деятельности врача	222
Salimova S.F., Kenjaeva N.J. Raqamli platformalar yordamida talabalarning biologiya fanini o'zlashtirishda kreativ yondashuvlarini monitoring qilish imkoniyatlari	225
Valiyeva N.A. Fanlararo loyiha ishlarini tashkil etish orqali o'quvchilarning dizayn fikrlash salohiyatini oshirish	230
Sodiqova G.G'. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarida polisemiya va omonimiya hodisalarini farqlash asosida ko'p ma'noli so'zlarni o'rgatish metodikasi	234
Quziyev S.I. Xalqaro tajribalarda kasbiy ko'nikmalar tushunchasi va ularning ingliz tili o'qitishdagi roli	240

NUTQIY APPARAT BUZILISHLARIDA LOGOPEDIK O'YINNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATI

MAXMUDOV XURSHIDJON SHUXRATOVICH

Qo'qon davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola nutqiy apparat buzilishlarida logopedik o'yinning o'ziga xos xususiyatini tizimli ravishda yoritadi. Maqolada logopedik mashg'ulotlar jarayonida nutqiy apparat buzilishlari mavjud bolalar uchun tashkil etiladigan o'yinlar, maxsus ta'lim nazariyasiga turlari, ijodiy o'yinlar va qoidali o'yinlar haqida batafsil tasvirlangan.

Kalit so'zlar. Nutq, rivojlanish, o'yin, ilk yosh, bola, chaqaloq, tovush, so'z, muloqot, til, nutq bosqichlari, nutq shakllanishi, ijodiy o'yin, qoidali o'yin.

Аннотация. В статье систематизировано изложено описание особенностей логопедических игр при речевых нарушениях. Подробно описаны игры, организуемые для детей с речевыми нарушениями в процессе логопедических занятий, виды коррекционной педагогики, творческие игры и игры с правилами.

Ключевые слова: Речь, развитие, игра, раннее детство, ребенок, младенец, звук, слово, общение, язык, этапы речи, формирование речи, творческая игра, игра с правилами.

Abstract. This article systematically covers the specifics of speech therapy games in speech disorders. The article describes in detail the games organized for children with speech disorders in the process of speech therapy sessions, the types of special education theory, creative games and games with rules.

Keywords. Speech, development, game, early childhood, child, baby, sound, word, communication, language, speech stages, speech formation, creative game, game with rules

Kirish. O'yin bola faoliyatining asosini tashkil etadigan ko'rinishlardan biridir. Bolalar kamolati yo'lida ishlab chiqilayotgan turli o'yinlar nazariyasi ta'lim-tarbiya uchun ham naqadar qimmatlidir. Jufa qadim zamondan boshlab ko'plab olimlar, tadqiqotchilar, ma'daniyat tarixchilari o'zlarining olib borgan tadqiqot ishlarida o'yinning o'ziga xosligi, uning nafaqat alohida shaxs hayoti balki jamiyat hayotida turgan o'rni va ahamiyati haqida fikrlar bildirganlar. Ular o'yinning qadrini uning shartlilikini, uning bolalar xulqini shakllantirishdagi o'rnini, muomalamunosabati chog'idagi bolaning hatti-harakatlarini aniqlab olishdagi ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar. Shunday qilib o'yinni "bolalikning hamrohi" deb atash mumkin. O'yin ayniqsa maktabgacha ta'lim yoshdagi

bolalar hayotining asosiy mazmuni tashkil etadi, u mehnat va ta'lim bilan uzviy aloqada bo'lgan holda yetakchi faoliyati sifatida namoyon bo'ladi. Bola shug'ullanadigan ishlarning ko'pchiligi o'yin shaklida bo'ladi. O'yin chog'ida bolada mavjud barcha jihatlar ishga tushadi: bola harakat qiladi, gapiradi, idrok qiladi, o'ylaydi uning holati xotirasi ko'chli ishlaydi, ta'sirchanlik va iroda sifatleri namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Tarixdan yaxshi ma'lumki, sharq mutafakkirlari Kaykovus, AbuAli Ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Yusuf Hos Hojib, Abu Nasr Farobiy va boshqa bir qator allomalar bolalar tarbiyasida o'yinning ahamiyati qancha qanchalar beqiyos ekanligi haqida o'z fikrlarini bildirganlar. Va tabiiyki, bu fikrlarini o'zlarining

durdona asarlarida muxrlab qoldirganlar. Ular o'yinning bola rivojlanishidagi-aqliy, axloqiy, jismoniy barkamol bo'lib voyaga yetishishdagi o'rni haqida qimmatli maslahatlarini tarixiy manba sifatida meros bo'lib qolgan o'lmas risolalarda ta'kidlab o'tilgan.

Hozirgi zamon pedagog tarbiyachilari ham o'tganzamontarbiyashunoslari Y.A.Komenskiy, I.G.Peshtolotsi, K.D.Usheniskiy, V.A.Suxammenskiy, SH.A.Amanashvilining olib borgan ishlarini davom ettirib, ularni takomillashtirib, o'yinning bolalarni o'qitishda va tarbiya berishda o'yinning ahamiyatiga katta e'tibor bermoqdalar.

D.B.Elkonining "Psixalogiya uchun" kitobida "o'yin davomida bolalarda jamiyat uchun foydali bo'lishlik faoliyati tuyg'usi jamoatchilik faoliyatiga qiziqish rivojlanadi", deb aytilgan.

O'yin faoliyatini rivojlantirishga B.G.Anashev, Y.B.Azarov, E.S.Mahlahlar ham o'z hissalarini qo'shganlar. Ular bola shaxsining shakllanishida o'yin faoliyatining o'rni ahamiyati haqidagi fikr mulohazalarini bildirganlar.

Muhokama va natijalar. Maxsus ta'limda ham logopedik mashg'ulotlar jarayonida olib boriladigan logopedik o'yinlarning o'ziga hosligi va mohiyati ham alohida mazmun kasb etadi. Logopedik o'yinlarning bola tarbiyasidagi o'rni va tutgan mavqei ham o'ziga hos sifatlarga ega. chunonchi logopedik o'yinlar o'zining tashkil etilishi va mazmuniga ko'ra, bolalarga ta'sir etish darajasiga ko'ra o'yinda qo'llaniladigan buyumlarning turlicha, kelib chiqishiga ko'ra turlichadir. Logopedik mashg'ulotlar jaroyonida nutqi to'liq rivojlanmagan bolalar uchun tashkil etiladigan o'yinlarni maxsus ta'lim nazariyasiga ko'ra ikki guruhga bo'lish juda keng tarqalgan: ijodiy o'yinlar va qoidali o'yinlar.

Ijodiy o'yinlar mazmunini bolalarning o'zlari o'ylab topadilar va o'z taasurotlarini, borliq haqidagi tushunchalarini hamda shu

o'yinga bo'lgan munosabatlarni aks ettiradilar.

Qoidali o'yinlar esa kattalar tomonidan yaratiladi va bolalar hayotiga olib kiritiladi. Qoidali o'yinlar o'z mazmuniga qarab, bolalar yoshiga mo'ljallanganligiga qarab belgilanadi. Qoidali o'yinlarning ko'pchiligi xalq o'yinlari asosida tashkil etiladi. Bunday qoidali o'yinlarning ko'plari avloddan-avlodga tayyor holda o'tib bizgacha yetib kelgan.

O'yinlar o'z mazmuni va qoidalari, tarbiyaviy ta'sir ko'rsatishga ko'ra shartli ravishda didaktik va musiqiy o'yinlarga bo'linadi. Didaktik o'yinlarda bolalarning avvalo aqliy faoliyati rivojlanib boradi, ular bilimlari chuqurlashadi va kengayadi; harakatli o'yinlarda bolalarning turli hatti-harakatlari takomillashadi: musiqali o'yinlarda esa musiqiy qobilyatlari rivojlanadi.

Shuningdek, logopedik o'yinlar orasida ko'ngil asrlari, o'yin ovutmacholari ham bo'ladi.

Demak har bir logopedik O'yinning o'ziga hos sifatlari mavjud, biroq ular bir qator umumiy xususiyatlarga ham egallar, ya'ni har qanday logopedik o'yinlarda maqsadning mavjudligi, o'yin sabablari, amalga oshirish vositalarning rejali harakatlar va natijaning mavjudligi kabilar xosdir. Har qanday ko'rinishdagi logopediko'yinlar tushunib olingan. Va maqsadga qaratilgan faoliyat tarzida kechadi. Boshqa faoliyat turlarida bo'lgani kabi o'yin jarayoniga bolaning butun shaxsiyati- psixik bilish jarayonlari, irodasi, hissiyoti, ta'sirchanligi, ehtiyoj va qiziqishlari jalb etiladi; oyinda bola faol harakat qiladi, gapiradi va o'z bilimlarini o'yin davomida qo'llaydi.

Nutqi to'liq rivojlanmagan maktabgacha ta'lim yoshdagi bolalar uchun o'tkazilayotgan logopedik o'yinlarning o'ziga xos xususiyatlari bor. Ular orasida sabablarning o'ziga xosligi asosiy hisoblanadi. Bola o'yindagi maqsadiga erishish uchun o'ziga sheriklar tanlaydi. Rollarni tasdiqlaydi. Hullas o'yin faoliyatini

muayyan darajada rejalashtiradigan bo'ladi. semak shunga qarab o'yin rivojlanib boradi. Bola o'yinda amaliy ehtiyojlarga qaram bo'lmaydi. O'yin tabiatning erkinligi garchi unda mehnat bilan ko'pgina o'xshashliklar bo'lsada jamiyat hayotida tutgan o'rni beqiyosligi bilan belgilanadi. Bolalarning o'yindagi erkinligi mustaqilligi qo'yidagi holatlarda namoyon bo'ladi: a) o'yin yoki uning mazmunini tanlashda; boshqa bolalar bilan ixtiyoriy birladshishda b) o'yinga kirish va chiqishning ixtiyoriyligida va xokozo.

K.D.Ushenskiy bolalarning o'yindagi mustaqilligiga o'ziga xos xususiyat sifatida qarab "O'yin shuning uchun ham o'yinki, u bola uchun mustaqil mashg'lotdir", degan edi. Uning fikricha, o'yin-bolakaylar vaqelik voqeylik bo'lganda ham uni o'rab olgan narsalardan ko'ra juda qiziqarlivoqeylikdir. U bola uchun tushunarli bo'lgani uchun ham qiziqarlidir. Haqiqiy hayotda bola bolaligicha qoladi, u hech qanaqa mustaqillika ega bo'lmagan norasida, biroq o'yinda u boshqacha odam-u endi kamol topayotgan, u endi o'z kuchini sinab ko'ra oladigan va o'zi yaratgan narsasini mustaqil idora eta olasigan insonga aylanib boradi.

Turli ko'rinishdagi o'yinlarda qoidalar ham turlicha bo'ladi. Masalan, rolli ijodiy o'yinlarda qoidalar ham turlicha bo'ladi. Masalan roli ijodiy o'yinlarda qoida o'yinmazmuning o'zida rolda, syujetda mujassam bo'ladi. Katta kishi rolga kirgan bola uning u yoki bu vaziyatdagi harakat mos harakat qiladi. Misol uchun shifokor qabuliga qizchasini shakllangan ona kirib kelishi, haydovchining esa ularni mashida eltib qo'yishi.

Ijodiy uchun chog'ida buyumlar, roller, harakatlarning shartli xususiyatlarni barcha o'ynovchilar tomonidan birdek qabul qilishini eng umumiy qoida hisoblanadi. Busiz o'yin bo'lishi mumkin emas. masalan, "tabiati qo'yniga sayr" qilayotgan bolalar o'z guruhlardagi gilamni dengiz, qo'llaridagi

karton trubachani durbin, stol-stullardan qurilgan inshoat-kema ekinligiga ishonmoqlari kerak.

Amaliy va didaktik o'yinlarda qoidalar harakatlarning tabiati va izchiligini, o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni belgilaydi.

Qoidalarning xilma-xil bo'lishiga qaramay, o'yin o'ynovchi bolalar barcha hollarda o'yin manfaatlariga bo'ysingan holda ixtiyoriy tarzda bajaradilar, chunki qoidalarning bo'zilishi o'yinning tugashiga va tez tarqab ketishiga olib keladi. Bolalar esa kundalik hayot talablarini bajarishga qaraganda o'yin qoidalarini bajarishga bir muncha toqat, diqqat, chidamlilik ko'rsatadilar. Bunday paytida qoidalar bolalar hatti-harakatini boshqaruvchi mexanizm sifatida asqotadi.

O'yinda bolaning tafakkuri va hayolati faol ishlaydi. Tashabbus va ijodiylik ko'rsatish turli ko'rinishdagi o'yinlarda turlichadir. Ba'zi hollarda u o'yin syujetining ko'rilishi va mazmuning tanlashi, rollarning taqsimlanishi o'yin vaziyatini yaratishdagi topqirlik bilan bog'liqdir. Ikkinchi bir hollarda esa ijodiylik harakat usullarini tanlashda namoyon bo'ladi. (berkinmachoq, to'p o'yini boshqotirma kabi o'yinlar). Uchinchi bir holda bilim va ko'nikmalarini tez safarbar etishda (latto rolli ijodiy o'yinlar). Ko'pchilik o'yinlar sheriklar harakatlarini oldindan ko'ra olishni va shundan kelib chiqib, o'z hatti-harakatini yoki harakat usulini o'zgartirishni talab qiladi. (Shashka, latto, rolli o'yin) dramalashtirilgan o'yinlarda ijodiylik, ifodalilik vositalarining tanlanishida (mimika, pantomimo; ovoz ohang) namoyon bo'ladi.

Xulosa. Shunday qilib logopedik o'yinlar maktabgacha ta'lim yoshidagi nutq, to'liq rivojlanmagan bolalarning aqliy, nutqiy qobilyatlarini rivojlantiruvchi vosita sifatida yuzaga chiqadi va o'ziga hos xususiyatlar bilan birga o'ziga xos tarzda nomoyon bo'ladi. Maxsus ta'limda ham logopedik mashg'ulotlar

jarayonida olib boriladigan logopedik o'yinlarning bola tarbiyasidagi o'zni va tutgan o'yinlarning o'ziga hosligi va mohiyati ham mavqei ham o'ziga hos sifatlariga ega. alohida mazmun kasb etadi. Logopedik

 Foydalanilgan adabiyotlar :

1. M.Yu. Ayupova Logopediya. O'zbekiston faylasuflar Milliy jamiyati. T.: 2007, 2011-y.
2. Ayupova M.Yu., X.M.Po'latova. Logopedik ritmika. Darslik. T.: Nizomiy nomidagi TDPU, 2007.
3. Muzaffarova X.N., Maktabgacha logopediya. Jizzax.: "Ruhshona servis", 2021
4. Nurkeldiyeva D.A., Chicherina Ya.Ye. Ilk, maktabgacha va kichik maktab yoshidagi bolalarni psixologik-pedagogik, logopedik tekshirish. – T.: 2014
5. Muzaffarova, X. (2021). Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan logopedik mashg'ulotlarni o'yinlar asosida tashkillashtirish. Scienceweb academic papers collection.
6. Maksakov.A.I. «Правильно ли говорит ваш ребенок». Просвещение, 1988.

AN'ANAVIY LOY O'YINCHOQLAR YASASH ORQALI O'QUVCHILARDA MILLIY HUNARMANDCHILIKKA OID BOSHLANG'ICH KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

SOLIYEVA DIYORA BOBUR QIZI,

Andijon davlat universiteti "Tasviriy va amaliy san'at" kafedrası o'qituvchisi,
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada an'anaviy loy o'yinchoqlar yasash orqali o'quvchilarda milliy hunarmandchilikka oid boshlang'ich ko'nikmalarni shakllantirish metodikasi yoritilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 1-iyuldagi PQ-212-son qarorida belgilangan vazifalar doirasida amaliy san'atni rivojlantirish, milliy qadriyatlarni asrab-avaylash va yoshlarni milliy ruhda tarbiyalash masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: An'anaviy loy o'yinchoqlar, milliy hunarmandchilik, amaliy san'at, pedagogik metodika, ijodkorlik, estetik did, mehnatsevarlik, milliy qadriyatlar.

Annotation. This article explores the methodology of shaping students' basic skills in national handicrafts through the making of traditional clay toys. Within the framework of the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan No. PQ-212 (July 1, 2025), issues of developing applied arts, preserving national values, and educating the younger generation in the spirit of cultural heritage are analyzed.

Keywords: Traditional clay toys, national handicrafts, applied arts, pedagogical methodology, creativity, aesthetic taste, diligence, national values.

Аннотация. В данной статье рассматривается методика формирования у учащихся начальных навыков народного ремесла посредством изготовления традиционных глиняных игрушек. В рамках исполнения Постановления Президента Республики Узбекистан № PQ-212 от 1 июля 2025 года анализируются вопросы развития прикладного искусства, сохранения национальных ценностей и воспитания молодого поколения в духе культурного наследия.

Ключевые слова: Традиционные глиняные игрушки, народное ремесло, прикладное искусство, педагогическая методика, творчество, эстетический вкус, трудолюбие, национальные ценности.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 1-iyuldagi PQ-212-son qarorida madaniyat va san'at sohasini rivojlantirish, milliy merosni asrab-avaylash hamda yosh avlodni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Ushbu qaror ijrosi doirasida amaliy san'atni keng targ'ib qilish, uni ta'lim jarayoniga chuqur singdirish va hunarmandchilik an'alarini zamonaviy talablarga moslashtirish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Amaliy san'at- xalqimizning ko'p asrlik madaniy merosining ajralmas qismi bo'lib,

unda estetik did, mahorat va ijodkorlik uyg'unlashadi. Qadimda yaratilgan sopol buyumlar, yog'och o'ymakorligi, metallga ishlov berish, kashtachilik va boshqa san'at turlari nafaqat xalq turmushida amaliy ahamiyat kasb etgan, balki tarbiyaviy, ma'naviy va badiiy qadriyatlarni ham mujassam etgan.

An'anaviy loy o'yinchoqlar qadimdan xalqimizning madaniy merosida alohida o'rin egallagan bo'lib, ular nafaqat bolalar o'yinchoqlarini yasash vositasi, balki yosh avlodni mehnatsevarlikka, badiiy didga va ijodkorlikka o'rgatishning samarali

metodikasi bo'lib kelgan. Bunga misol tariqasida Ana shunday kulollardan biri Rahimova Hamrobibi Bozor qizini keltirib o'tish mymkin. U 1896 yili Buxoro viloyati Vobkent tumanida tug'ulgan va shu manzilda ijod qilgan. Sopol o'yinchoqlar yasovchi kulol, qadimgi an'anaviy mayda shakllar haykaltaroshligi namoyandasi hisoblanadi. Hamrobibi Rahimova mazkur hunarni (loydan o'yinchoq xushtak-ushpulaklar tayyorlash, ularni o'choqda qizdirib pishitish, bo'yash)ni Shamsibibidan o'rgangan. Hamrobibi Rahimova 1970-1975 yillarda O'zbekiston rassomlar uyushmasi Badiiy fondida, 1978-1979 yillarda "Usto" birlashmasida faoliyat yuritgan. Hamrobibi Rahimova qadimgi xalq san'ati uslubida ijod qildi, u yaratgan sodda va samimiy yumorli mazmun bilan boyitilgan o'yinchoqlar ot, fil, eshak, qo'chqor, tovuq, toychoq, kiyik, qo'zichoq, afsonaviy qush va hayvonlarning shakllaridan iborat bo'lib, o'yinchoqlarning yuqori qismi tuxumning oqi qo'shilgan sariq, qizil, yashil, ko'k rang bo'yoqlar bilan bo'yalib, chiziqlar bilan bezatilgan. H.Rahimova ishlaridan namunalar respublikamiz va

Kubaro Boboyeva

xorijiy mamlakatlar muzeylari fondidan joy olgan jumladan, Parij shahridagi "Luvr" muzeyida, Italiyadagi "Faentse"

jahon keramika muzeyida, Sankt-Peterburg sharining "Ermitaj" muzeylarida saqlanadi.

Kubaro Boboyeva tomonidan yasalgan sopol o'yinchoqlar

Eng qadimgi kulolchilik an'alaridan biri bo'lgan o'yinchoq va xushtak yasash bilan shug'ullanuvchi kulol Kubaro Boboyeva ham qadriyatlarini saqlovchi sanoqli kulollardan biri bo'lgan. Kubaro Boboyeva Buxoro viloyatining Uba qishlog'ida 1937-2023 yillarda yashab ijod qilganlar. U butun umri davomida ushbu o'yinchoqlarni modellash tirish bilan shug'ullanadi. Uba qishlog'idagi mashhur hunarmand Hamro Rahimovanning shogirdi. "Shuhrat" ordeni sohibasi hisoblanadi. Ko'p jismoniy kuch talab qilmaydigan hunarmandchilik odatda ayollar tomonidan amalga oshirilgan. Vaqt o'tishi bilan boshqa joylarda an'anaviy hunarmandchilik yo'q bo'lib ketdi va yigirmanchi asrning o'rtalariga kelib faqat bitta qishloq qoldi, u yerda hunarmandlar o'zlarining hayoliy hayvonlari va jasur chavandozlarini ishlab chiqarishni davom ettirdilar. Afsuski, past haroratli kuydirish tufayli bu o'yinchoqlar juda mo'rt. Shuning uchun, muzeylardan tashqari, ularning juda oz qismi saqlanib qolgan.

Kulollar loydan turli o'yinchoqlar yasash orqali yoshlarga nafaqat quvonch bag'ishlash, balki muayyan hayotiy saboq berishni ham ko'zlagan. Masalan, hayvon shaklidagi o'yinchoqlar orqali bolalarga tabiat va hayvonot olamiga mehr uyg'otilgan, inson shaklidagi figuralar esa odob-axloq, oilaviy qadriyatlar va jamiyatdagi o'rinni anglatgan. Har bir o'yinchoq bolani tafakkurga undagan: uni ushlash, o'ynash, sinchiklab ko'rish orqali bolalar mayda motorika, kuzatuvchanlik

va tasavvurini rivojlantirgan. Shuningdek, o'yinchoqlar milliy ramz va qadriyatlarni o'zida mujassam etib, avlodlar avlodga ma'naviy merosni yetkazish vositasi vazifasini bajargan. Shu bois, qadim kulollar yaratgan loy o'yinchoqlar faqat bolalar o'yini emas, balki estetik, ma'naviy va axloqiy tarbiya vositasi sifatida katta ahamiyat kasb etgan.

Hozirgi zamonda ham shaxsni barkamol tarbiyalashda milliy qadriyatlarga asoslangan mashg'ulotlar muhimdir. Loy o'yinchoqlar shu jihatdan pedagogik vosita sifatida qo'llaniladi. Shu bois, an'anaviy loy o'yinchoqlarni yasash metodini ta'lim jarayoniga tatbiq etish yoshlarga ko'plab ustuvorliklarni beradi. Avvalo, ularni milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi, chunki loy o'yinchoqlar qadimiy hunarmandchilik an'alarining muhim qismi bo'lib, yoshlar o'z tarixiy ildizlarini his etishga o'rganadilar. Shu bilan birga, bu jarayon ijodkorlik va estetik didni rivojlantiradi: har bir o'yinchoqning shaklini topish, unga obraz berish va bezash bolalarning badiiy tafakkurini boyitadi. Loy bilan ishlash mehnatsevarlik, sabr-toqat va aniqlikni talab qilgani uchun, yoshlar

ongida mehnat madaniyati shakllanadi. Bunday faoliyat, shuningdek, ularni kasbga yo'naltirishda ham katta ahamiyatga ega-hunarmandchilikka qiziqqan o'quvchilar kelgusida kulol, dizayner yoki boshqa san'at yo'nalishida o'zini topishi mumkin. Guruh bo'lib ishlash jarayonida jamoaviylik va hamkorlik ko'nikmalari kuchayadi, mustaqil fikrlash va yangicha yondashuv rivojlanadi. Eng muhimi, bu metod o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini ta'minlab, ularni ijodkor, mehnatkash va milliy qadriyatlarga sodiq inson sifatida tarbiyalaydi.

Bu esa ПҚ-212-son qarorida belgilanganidek, ta'lim tizimida amaliy san'atni rivojlantirish va yoshlarning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Bugungi globallashuv sharoitida ayniqsa amaliy san'atni rivojlantirish yoshlarning milliy o'zlikni anglashida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, qarorda belgilangan vazifalar ijrosida amaliy san'atga oid ta'lim jarayonini yangicha yondashuvlar asosida tashkil etish, an'anaviy hunarmandchilikni innovatsion usullar bilan uyg'unlashtirish zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алиева С. "Рассом ижодида шакл ва ранг фалсафаси". Санъат журнали 1/2014
2. Алиева С. "Шарқона мажозлар елпиғичи". Санъат журнали 1/2019
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, 01.07.2025 йилдаги ПҚ-212-сон <https://lex.uz/docs/76117975>.
5. <https://iqmena.livejournal.com/426003.html>

UMUMTA'LIM MAKTABLARDA "STEM"-TA'LIM SHAROITIDA O'QUVCHILARDA TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH (FIZIKA FANI MISOLIDA)

RAXMANOV VALIJON TURDALIYEVICH- Guliston davlat universiteti,
Axborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti, fizika kafedrası
dotsenti

**TOPIBOLDIYEV JONIBEK AXMADJON O'G'LI, MAHMUDJON
RAXMATULLAYEV MIRZAYEVICH, ORTIQBOYEV SUNNATILLO
MAMADALI O'G'LI** - Guliston davlat universiteti, Axborot texnologiyalari
va fizika-matematika fakulteti, "Fizika" yo'nalishi 1-kurs magistratura
talabalari

Annotatsiya: Maqolada umumta'lim maktablarida tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida STEAM yondashuvi asosida o'quvchilarning hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy va metodik asoslari tadqiq etilgan. Tadqiqot natijalarida STEAM yondashuvining "Tabiiy fanlar" fani o'quv mashg'ulotlariga qo'llanilishi, o'quvchilarning kommunikativlik, chidam, qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash kabi hayotiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ta'siri ko'rsatilgan. Tajriba-sinov ishlari natijalari asosida taklif etilgan metodikaning samaradorligi isbotlangan.

Kalit so'zlar: STEAM yondashuvi, hayotiy ko'nikmalar, tabiiy fanlar, integrativ o'qitish, loyihalashtirish, metodik model, 5E modeli.

Zamonaviy ta'lim tizimida texnologiyalarning rivojlanishi va fanlar integratsiyasiga bo'lgan talablar ortib bormoqda. Shu bilan birga, hayotiy ko'nikmalar – kommunikativlik, chidam, qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash kabi ko'nikmalarning shakllanishi ta'limning asosiy vazifalaridan biriga aylangan. STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi fanlararo integrasiya orqali o'quvchilarni nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalar bilan ham ta'minlaydi.

O'zbekiston Respublikasining "Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da STEAM yondashuviga asoslangan ta'lim dasturlarini joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilab berilgan. Ushbu maqolada umumta'lim maktablarida "Tabiiy fanlar" fani misolida STEAM yondashuvi asosida o'quvchilarning hayotiy ko'nikmalarini shakllantirish metodikasi

yoritilgan.

STEAM yondashuvi tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika fanlarini integratsiyalashgan holda o'qitishga yo'naltirilgan. Bu yondashuv orqali o'quvchilarda nafaqat fanlararo bog'liqlikni tushunish, balki amaliy muammolarni hal qilish qobiliyati ham rivojlanadi.

Hayotiy ko'nikmalar insonning turli vaziyatlarda samarali harakat qilish imkoniyatini beruvchi ko'nikmalardir. Ularga quyidagilar kiradi:

- kommunikativlik – o'z fikrini aniq ifodalash va boshqalarni tinglash.
- chidam – qiyinchiliklarni engish va muvaffaqiyatsizliklardan keyin tiklana olish.
- qaror qabul qilish – maqsadni belgilash va natijani oldindan baholay olish.
- tanqidiy fikrlash – ma'lumotlarni tahlil qilish va asoslab baholay olish.

STEAM yondashuvi ushbu ko'nikmalarni

shakllantirish uchun qulay shart-sharoit yaratadi, chunki u o'quvchilarni loyihalar, tajribalar va jamoaviy ishlarga jalb qiladi.

Zamonaviy dunyoda ta'lim tizimi doimiy rivojlanish va o'zgarishlar jarayonida yashamoqda. Bugungi kunda an'anaviy ta'lim usullaridan zamonaviy yondashuvlarga o'tish zarurati paydo bo'ldi. Shu bilan birga, jamiyat yangi avlodni nafaqat bilimli, balki amaliy ko'nikmalar va ijodiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan mutaxassislar sifatida tayyorlashni talab qilmoqda.

Aynan shu talablar asosida STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) - fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika integratsiyasiga asoslangan ta'lim yondashuvi paydo bo'ldi. Ushbu yondashuv nafaqat fan va texnologiyalarni o'qitish, balki ularni amaliy hayotda qo'llash, ijodiy yondashuv va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan.

STEAM ta'limi o'quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ularni amaliyotda qo'llash, loyihalar yaratish va jamoaviy ishlash imkoniyatini beradi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar o'z bilimlarini chuqurlashtirish bilan birga, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va kommunikativlik kabi muhim ko'nikmalarni ham rivojlantiradilar.

Zamonaviy ish bozorida nafaqat bilim, balki amaliy ko'nikmalar va ijodiy yondashuv talab qilinadi. STEAM ta'limi aynan shu talablarga javob beradi va o'quvchilarni kelajakdagi kasblarga tayyorlaydi. Ushbu yondashuv orqali o'quvchilar nafaqat muhandislik va texnologiyalar sohasida, balki san'at va dizayn sohasida ham o'z qobiliyatlarini namoyon eta oladilar.

STEAM ta'limining muhim jihati - bu fanlararo integratsiya. An'anaviy ta'limda fanlar alohida-alohida o'qitilsa, STEAMda

ular o'zaro bog'lanadi va butun sistemani tashkil qiladi. Bu esa o'quvchilarga dunyoni butunlikda tushunishga yordam beradi.

Hozirgi kunda ko'plab mamlakatlar STEAM ta'limini o'z ta'lim tizimlariga joriy etmoqda va ushbu yondashuvning samaradorligi turli tadqiqotlar orqali isbotlangan. O'zbekiston ta'lim tizimi ham zamonaviy yondashuvlarni qabul qilish va joriy etish jarayonida bo'lib, STEAM ta'limi bu yo'lda muhim qadam hisoblanadi.

STEAM yondashuvning psixologik asoslari

STEAM ta'lim yondashuvining psixologik asoslari chuqur ilmiy tadqiqotlar va inson psixologiyasining asosiy qonuniyatlariga tayanadi. Bolalarning tabiiy qiziquvchanligi va o'rganish istagi STEAMning asosiy psixologik tamoyilidir. Har bir bola o'z atrofidagi olamni tushunish va izohlashga intiladi, STEAM esa bu tabiiy intilishni qondirishga yo'naltiradi.

Jan Piaje (1896-1980) - Shveysariyalik taniqli psixolog va epistemolog bo'lib, bolalar psixologiyasi va kognitiv rivojlanish sohasidagi eng nufuzli olimlardan biri hisoblanadi.

Piajening kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, bolalar amaliy tajriba orqali eng yaxshi o'rganadilar. STEAM yondashuvi aynan shu psixologik printsipga asoslanib, bolalarga nazariy bilimlarni amaliy tajriba orqali o'zlashtirish imkoniyatini beradi. Loyihalar va eksperimentlar orqali bolalar murakkab tushunchalarni osonroq va chuqurroq tushunishga erishadilar.

Piaje nazariyasi zamonaviy ta'limda, jumladan STEAM yondashuvida keng qo'llaniladi va bolalarning tabiiy qiziquvchanligi va o'rganish qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltiradi.

Lev Vygotskiy (1896-1934) - Sovet psixologi va rivojlanish nazariyotchisi.

Vygotskiy ta'kidlaganidek, bolalarning kognitiv rivojlanishi asosan ijtimoiy o'zaro ta'sir va madaniyat orqali shakllanadi. U bolalar nafaqat individual, balki ijtimoiy muhit orqali ham o'rganishlarini ta'kidlaydi.

Vygotskiyning g'oyalari bugungi kunda ham zamonaviy ta'limda, ayniqsa STEAM yondashuvida keng qo'llanilmoqda va ijtimoiy o'rganish, hamkorlikdagi loyihalar va madaniy kontekstda ta'lim berishning nazariy asoslarini ta'minlaydi

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi STEAMda jamoaviy ish orqali amalga oshiriladi. O'quvchilar bir-birlarining bilimlaridan foydalangan holda, o'z qobiliyatlaridan yuqori natijalarga erishadilar. Bu esa ularning intellektual rivojlanishini tezlashtiradi va mustahkamlaydi.

Abraham Maslow (1908-1970) - Amerika psixologi va gumanistik psixologiya asoschisi. Maslowning piramidasida STEAM ta'limida talabalarning motivatsiyasini tushunish, ularning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish va shaxsiy o'sishiga yordam berish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Talabalar asosiy ehtiyojlari qondirilgandan keyingina yuqori darajadagi ijodiy va intellektual ehtiyojlariga e'tibor qaratadilar.

Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasida oliy maqsadlar - o'zini amalga oshirish va ijodiy istedodni namoyon etish hisoblanadi. STEAM yondashuvi o'quvchilarga nafaqat asosiy bilimlarni o'zlashtirish, balki o'z ijodiy qobiliyatlarini topish va rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bu esa ularning shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

STEAM yondashuvi motivatsiya psixologiyasining muhim tamoyillariga tayanadi. O'quvchilar o'z qiziqishlari va ehtiyojlariga mos keladigan loyihalarni tanlash imkoniyatiga ega bo'lganda, ularning o'rganishga bo'lgan motivatsiyasi sezilarli

darajada oshadi. Bu esa o'zlashtirish sifatini yaxshilaydi.

Zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, STEAM yondashuvi miyaning turli qismlarini faollashtiradi. Masalan, san'at va dizayn miyaning o'ng yarimsharini, matematika va mantiq esa chap yarimsharini rivojlantiradi. Bu holat miyaning muvozanatli rivojlanishiga olib keladi.

STEAM yondashuvi o'quvchilarning emotsional intellektini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Loyihalar orqali ular muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikni boshdan kechiradilar, bu esa ularning hissiy barqarorligini oshiradi va hayotiy tajribani boyitadi.

Fizika fanini STEAM yondashuvi orqali o'qitish zamonaviy ta'limning eng samarali usullaridan biridir. Fizika - bu tabiatning asosiy qonuniyatlarini o'rganadigan fan bo'lib, STEAMning barcha komponentlarini o'zida mujassam etadi. Fizika darslarida STEAM yondashuvini qo'llash o'quvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallash imkonini beradi.

Fizika va fan (Science) o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjud. Fizika qonunlari koinotning asosiy tamoyillarini tushunishga yo'naltiradi. Masalan, Nyutonning harakat qonunlari yoki termodinamika qonunlari kundalik hayotdagi ko'plab hodisalarni tushunishga yordam beradi. STEAM yondashuvi orqali o'quvchilar bu qonunlarni oddiy eksperimentlar va kuzatishlar orqali o'rganadilar.

Texnologiya (Technology) va fizika o'rtasidagi aloqa hozirgi zamonaviy dunyoda alohida ahamiyatga ega. Smartfonlar, kompyuterlar, robotlar va boshqa qurilmalarning ishlashi fizika qonunlariga asoslanadi. Fizika darslarida o'quvchilar

turli texnologik qurilmalarni o'zlari yasash va ularning ishlash tamoyillarini tushunish orqali texnologik savodxonlikni rivojlantiradilar.

Muhandislik (Engineering) fizikaning amaliy qo'llanilishidir. Qurilish, avtomobilsozlik, samolyotsozlik kabi sohalarning barchasi fizika qonunlariga tayanadi. STEAM yondashuvi doirasida o'quvchilar kichik qurilmalar, mexanizmlar yoki hatto mikroskopik darajadagi tizimlarni loyihalash orqali muhandislik ko'nikmalarini egallaydilar.

San'at (Arts) va fizika o'rtasidagi bog'liqlik unchalik ko'zga ko'rinmasligi mumkin, lekin u juda chuqur. Musiqa

asboblarning ishlashi, ranglar fizikasi, yorug'lik va soya o'yinlari - bularning barchasi fizika va san'atning uyg'unligidan iborat. Fizika darslarida badiiy loyihalar yaratish orqali o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlari rivojlanadi.

Matematika (Mathematics) fizikaning tilidir. Fizik qonunlar matematik formulalar va tenglamalar orqali ifodalanadi. STEAM yondashuvi orqali o'quvchilar murakkab fizik tushunchalarni matematik usullar yordamida tahlil qilishni o'rganadilar. Masalan, tezlik va vaqt o'rtasidagi bog'liqlikni grafiklar orqali ifodalash yoki energiyaning saqlanish qonunini matematik formulalar orqali isbotlash.

Fizika fanida STEAM yondashuvini qo'llashning amaliy misollari:

- elektr zanjirlarini loyihalash va yasash
- mexanik tizimlarni konstruksiyalash
- yorug'lik va optika sohasida eksperimentlar o'tkazish
- issiqlik va energiya aylanishini o'rganish
- akustik hodisalarni tadqiq qilish

STEAM yondashuvi fizika darslarini ancha qiziqarli va samarali qiladi. O'quvchilar to'plagan bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu

esa ularning bilimlarini chuqurlashtiradi va mustahkamlaydi. Shu bilan birga, ular jamoaviy ishlash, muammolarni hal qilish va ijodiy fikrlash kabi muhim ko'nikmalarni ham egallaydilar.

Fizika fani va STEAM yondashuvining kombinatsiyasi zamonaviy ta'limning muvaffaqiyat kalitidir. Bu yondashuv orqali o'quvchilar nafaqat fizika fanini yaxshi o'zlashtiradilar, balki kelajakda muhandis, olim yoki ixtirochi sifatida o'sishlari uchun zarur bo'lgan barcha ko'nikma va

qobiliyatlarni ham rivojlantiradilar.

Fizika fani STEAM yondashuvini qo'llash uchun juda qulay sohadir. Fizika qonunlarini loyihalar orqali o'rganish o'quvchilarga murakkab tushunchalarni osonlikcha tushunish imkonini beradi. Masalan, elektr zanjirlari yoki mexanik tizimlarni loyihalash orqali fizikaning asosiy qonunlarini amalda ko'rish mumkin.

Maktabda ta'lim jarayoni kompetensiyalarni rivojlantirishga yo'naltirilishi kerak. Kelajakda yuqori texnologiyali ishlab chiqarish mutaxassislari – muhandislar talab qilinadi, yangi kasblar paydo bo'ladi, bu kasblar texnologiya va yuqori texnologiyali ishlab chiqarishning tabiiy fanlar bilan chegarasida bog'liq bo'ladi. Bo'lajak fizika o'qituvchilari, har tomonlama ko'nikmaga, optimal tayyorgarlikka va turli sohalardagi bilimlarga, jumladan tabiiy fanlar, texnologiya va muhandislik sohaslariga ega bo'lishlari kerak.

Beshta fan: tabiiy fanlar, texnologiya, muhandislik san'ati, ijodkorlik va matematika bitta STEAM-ta'lim sxemasida birlashtirilgan. Ushbu fanlar zamonaviy dunyoda eng talabgir hisoblanadi. Shu sababli bugun STEAM-ta'lim asosiy yo'nalishlardan biri sifatida rivojlanmoqda.

O'quvchilarning bilish va ijodiy faoliyatini faollashtiruvchi ko'plab innovatsion texnologiyalar, usullar mavjud. STEAM-ta'lim – bu yangi texnologiyalarni rivojlantirish, innovatsion fikrlashga qaratilgan fanlarning birlashmasidir.

STEAM-ta'lim – bu o'quvchilarda muhandislik fikrlashini rivojlantirish sharoitlarini yaratishga imkon beruvchi zamonaviy ta'lim tizimi. U dastlabiy texnik ko'nikmalarni shakllantirishga, o'quvchilarni texnik ijodkorlik bilan tanishtirishga yordam beradi.

STEAM – tabiiy fanlar. Ushbu

yo'nalish fizika va astronomiya bo'yicha eksperimental topshiriqlarni bajarish orqali amalga oshiriladi va bu o'quvchilarga o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatini beradi.

Fizik eksperimentni gipotezalarni shakllantirish, kuzatishlar o'tkazish, o'lchashlar, olingan natijalarni baholash, tadqiqot ma'lumotlarini jadval va grafik shaklida (o'lchash xatolari hisobga olingan holda) taqdim etish ko'nikmalarini oshirish uchun qo'llash mumkin. Buning uchun biz standart va hayotiy muammolarni turli sohalarda hal qilishga qaratilgan fizik eksperimentlarni yaratishimiz mumkin.

O'quvchilar fizik eksperimentni nafaqat dars davomida, balki uyda ham, buning uchun qo'l ostidagi materiallardan foydalangan holda bajaradilar. Uy fizik eksperimentini bajarish orqali ular uyda topadigan yoki qo'l ostidagi vositalardan o'zlari yasaydigan asbob-uskunalardan foydalanishni o'rganadilar. O'quvchilar uy fizik eksperimentini daftarlarda yoki A4 varoqlarida rasmiylashtiradilar va keyin kabinetda "Gapirayotgan devorlar" shakllantiriladi.

"Gapirayotgan devorlar" - bu o'quvchilarning o'z qilgan ishlari (masalan, uy vazifalari, loyihalar, tajriba hisobotlari, rasmlar, posterlar va boshqalar) bilan bezatilgan va ushbu materiallar orqali o'rganilayotgan mavzular haqida "gapirib" turadigan, ya'ni vizual va ma'lumotli tarzda taqdim etadigan sinf xonasidagi maxsus joylar (odatda devorlar, stendlar yoki doskalar).

Konstruksiyalash, modellashtirish, tadqiqot olib borish, rejalashtirish va amaliy topshiriqlarni bajarish, olingan natijalarni baholash ko'nikmalarini oshirish uchun bolalarga fizik asbob va qurilmalarni modellashtirish va konstruksiyalash taklif

etiladi. Ushbu konstruksiyalar va asboblarning yordamida fizik hodisa va jarayonlarni tushuntirish, amaliy topshiriqlarni hal qilish, ushbu konstruksiyalar hayotda qayerda qo'llanilishini batafsil ko'rib chiqish mumkin.

Qurilmaning prototipini qo'l ostidagi materiallardan yaratganda, o'quvchilar uni sinab ko'radilar, konstruksiyani takomillashtiradilar, uning asosiy xususiyat va parametrlarini qonun va formulalar yordamida aniqlaydilar.

7, 8 va 10-sinf o'quvchilarining ko'plari fizika bo'yicha individual yakuniy loyihalar ustida ishlaganda, haqiqiy mahsulotning prototipini o'z qo'llari bilan yaratadilar. Loyihalar mahsulotlari, ko'pincha, konstruksiya yoki qurilma yoki o'rnatishning prototipini yaratishdan iborat bo'lib, uning yordamida eksperimentlar o'tkazish, uning ishlashini sinab ko'rish, tadqiqot olib borish mumkin.

Masalan, "Virtual va kuchaytirilgan reallik ilovalarini ishlab chiqish: 3D modellashtirish va dasturlash" darsdan tashqari mashg'ulotlar kursi doirasida bolalar o'zlarining Virtual va kuchaytirilgan reallikni ko'zoynaklari garniturasining konstruksiyasini yaratdilar, uning asosiy elementi linzalardir. Virtual va kuchaytirilgan reallikni ko'zoynaklarni konstruksiyalash uchun bolalar plastik shisha, plastilin va suvdan linzalarni mustaqil ravishda yaratishga harakat qilishdi. Virtual va kuchaytirilgan reallikni ko'zoynak konstruksiyalarini yaratgandan so'ng, ular tomonidan yaratilgan linzalarning sifati va ishlashini sinab ko'rish va solishtirishga muvaffaq bo'lishdi.

Darsdan tashqari mashg'ulotlar kursi doirasida "Mexanik qurilma" keysi ustida ishlaganda, o'quvchilar LEGO Education "Texnologiya va fizika" to'plami yordamida modellashtirish, ob'ektni loyihalash

jarayonlarini egallaydilar, mexanizmlarni yig'adilar, turli mexanizmlarning qurilmalari, ularning inson hayotidagi qo'llanilishi bilan tanishadilar, amaliyotda texnik masalalarni hal qiladilar.

Xulosa

Umumta'lim maktablarida fizika fanini o'qitishda STEAM yondashuvini qo'llash orqali o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarni egallashlari, balki amaliy ko'nikmalar va tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantirish samarali yo'l ekanligi maqolada keltirilgan misollar va tahlillar orqali isbotlandi. STEAM yondashuvi fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikaning integratsiyasi asosida o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi:

- Amaliy va eksperimental ko'nikmalar – fizik eksperimentlar, loyihalar va konstruksiyalar orqali o'quvchilar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar.

- Tanqidiy va ijodiy fikrlash – muammolarni hal qilish, gipotezalarni shakllantirish va turli yondashuvlarni sinab ko'rish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

- Texnologik va muhandislik kompetensiyalari – dasturlash, 3D modellashtirish, virtual va kuchaytirilgan reallik texnologiyalari bilan ishlash kabi zamonaviy ko'nikmalar shakllanadi.

- Jamoaviy ishlash va kommunikativlik – loyihalar va tadqiqotlar orqali o'quvchilar birgalikda ishlash, o'z fikrlarini ifodalash va boshqalarning fikrlarini tinglash ko'nikmasini egallaydilar.

- Matematik va analitik tafakkur – fizik jarayonlarni matematik modellashtirish, grafiklar va jadvallar yordamida tahlil qilish qobiliyati oshadi.

"Gapirayotgan devorlar", loyihalar,

uy eksperimentlari, LEGO Education to'plamlari va virtual laboratoriyalar kabi interaktiv usullar orqali o'quv jarayoni qiziqarli va samarali tarzda tashkil etiladi. Bu esa o'quvchilarning fizikaga bo'lgan qiziqishini oshiradi, bilimlarni chuqurlashtiradi va ularni kelajakdagi yuqori texnologiyali kasblarga tayyorlaydi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, STEAM yondashuvi asosida tashkil etilgan fizika

ta'limi nafaqat o'quvchilarning akademik bilimlarini oshirish, balki ularni hayotiy muammolarni hal qilishga tayyor, ijodiy, tadqiqotchi va texnologik savodxon shaxslar sifatida shakllantirishning muhim omilidir. Ushbu yondashuvni O'zbekiston Respublikasidagi umumta'lim maktablarida keng joriy etish bo'lajak avlodni zamon talablariga mos ravishda tayyorlashga katta hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmanov V.T Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda fizika fanining namoyish tajribalarni zamonaviy qurilmalar yordamida o'qitish - Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник NamGU-NamDU ilmiy axborotnomasi-2022-yil 4-son 725 b.
2. Rahmanov V.T Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizik namoyish tajribalari, uning vazifalari va tizimi - Scientific Bulletin of NamSU - Научный вестник - NamDU Ilmiy Axborotnomasi - 2022_1-son 699 b.
3. Rahmanov V.T Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda fizika fanining namoyish tajribalarni zamonaviy qurilmalar yordamida o'qitish - Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник NamGU-NamDU ilmiy axborotnomasi-2022-yil 4-son 725 b.
4. Rahmanov V.T Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizik namoyish tajribalari, uning vazifalari va tizimi - Scientific Bulletin of NamSU - Научный вестник - NamDU Ilmiy Axborotnomasi - 2022_1-son 699 b.
5. Raxmanov V. T. "Oliy ta'limda, fizika fani laboratoriya mashg'ulotlarini olib borishda innovatsion ta'lim metodlarini qo'llash" Ta'lim, fan va innovatsiya Ma'naviy-ma'rifiy, ilmiy-uslubiy jurnal. 1-son, 2024-yil.
6. Raxmanov V.T. "Fizikadan namoyish tajribalarni ko'rsatish jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish" KASB-HUNAR TA'LIMI. Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal 2024-yil, 9-son
7. Raxmanov V.T, Topiboldiyev J.A., Shukullayeva Z.M. TALABALARGA FIZIKTAKTIKUM FANINI O'QITISH METODIKASI. (MEXANIKA BO'LIMI MISOLIDA) 7. BILSEL INTERNATIONAL WORLD SCIENTIFIC AND RESEARCH CONGRESS 30-31 March, 2025 ISTANBUL/TURKIYE
8. Rakhmanov V. T. "The Importance of Advanced Pedagogical Innovative Technologies in Teaching Physics in Higher Education" in Volume 05 Issue06 June 2025. For e Journal International Journal of Pedagogics
9. Raxmanov V. T, O'razaliyev A. X. "Fizika darslarida zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish" MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslashgan ilmiy jurnal-2025-yil 4-noyabr 11-son 129 b.
10. Raxmanov V. T, O'razaliyev A. X. "Axborot texnologiyalarini fizika darslarida qo'llash" MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI Pedagogika, psixologiya fanlariga ixtisoslashgan ilmiy jurnal-2025-yil 4-noyabr 11-son 129 b.

MUTAXASSISLIK FANLARINI O'QITISHDA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI: MUAMMOLAR VA YECHIM

GULBOYEV D.T.

Samarqand Davlat Pedagogika Instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada elektron ta'lim resurslarini mutaxassislik fanlarini o'qitishda qo'llashning zaruriyati va istiqbolini baholashga qaratilgan tadqiqot natijalari bayon qilingan. Anketa so'rovnomasi shaklida o'tkazilgan tadqiqot natijalari tahlili oliy ta'lim muassasalarida multimediali elektron ta'lim resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishning dolzarbligini ko'rsatgan. Olingan natijalar, mutaxassislik fanlarini o'qitishda qo'llash uchun samarador pedagogik usullarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim resursi, mutaxassislik fanlari, anketa-so'rovnomasi, pedagogik texnologiya.

Аннотация. В статье представлены результаты исследования, направленного на оценку необходимости и перспектив использования электронных образовательных ресурсов в преподавании профильных предметов. Анализ результатов исследования, проведенного в форме анкетирования, показал актуальность повышения эффективности использования мультимедийных электронных образовательных ресурсов в высших учебных заведениях. Полученные результаты служат для разработки эффективных педагогических методик их использования в преподавании профильных предметов.

Ключевые слова: образовательный ресурс, профильные предметы, анкета-опросник, педагогическая технология.

Abstract. This article presents the results of a study aimed at assessing the need for and prospects for using electronic educational resources in teaching specialized subjects. An analysis of the survey results demonstrated the importance of improving the effectiveness of using multimedia electronic educational resources in higher education institutions. The findings serve to develop effective pedagogical methods for their use in teaching specialized subjects.

Keywords: educational resource, specialized subjects, questionnaire, pedagogical technology.

Kirish. Yangi axborot texnologiyalari ta'im jarayonini va tizimini takomillashtirish uchun keng imkoniyatlarni taqdim etadi. Multimedia katta rivojlanish salohiyatiga ega bo'lgan didaktik vositalardan biridir. Biroq, zamonaviy umumiy ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish bilan bog'liq bir qator dolzarb muammolar mavjud [2].

Ta'lim jarayonida multimediyadan foydalanish bo'yicha tadqiqot natijalarini tahlil qilish o'qitish va o'rganish amaliyotida to'plangan ko'plab faktlarni har tomonlama tushunish hamda taqdim etish imkonini beradigan umumiy tushunchalarning kamligini ko'rsatadi. Bu, birinchi navbatda, multimedia

didaktik vosita sifatidagi tushunchaning murakkabligi va nazariy jihatdan yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi bilan bog'liq [1].

Ta'limda, ayniqsa Windows operatsion tizimining paydo bo'lishi bilan yangi imkoniyatlar ochildi. Ular orasida eng asosiylari interaktiv dasturlarda interaktiv muloqotning mavjudligi va grafiklardan (rasmlar, diagrammalar, jadvallar, chizmalar, xaritalar va fotosuratlar) keng qo'llanilishidir [5].

Multimedia - bu matn, grafika, video va animatsiyadan dialogik formatda foydalanish imkonini beruvchi ko'p komponentli muhit

bo'lib, ta'lim jarayonida kompyuterdan foydalanish doirasini kengaytiradi. Tasavvuriy fikrlashni o'z ichiga olgan vizual vositalar talabalarga taqdim etilgan materialni yaxlit idrok etishga yordam beradi. Bu nazariy va namoyish materiallarini birlashtirish imkonini beradi [3].

Bundan tashqari, multimedia texnologiyalarining o'qitish vositalari sifatidagi afzalliklari shubhasizdir. Bularga quyidagilar kiradi [4]:

- mantiqiy va vizual o'rganish usullarini birlashtirish qobiliyati;
- vizualizatsiyani kuchaytirish orqali o'quv jarayonini faollashtirish;
- interaktivlik. Interaktivlik ma'lum chegaralar ichida ma'lumotlarning taqdim etilishini nazorat qilish imkonini beradi;
- turli xil multimedia ta'lim ma'lumotlarining moslashuvchanligi va integratsiyasi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, mazkur tadqiqotda elektron ta'lim resurslarini mutaxassislik fanlarini o'qitishda qo'llashning zaruriyatini baholashga qaratilgan tajribalar amalga oshirildi.

Tadqiqot obyekti va usullari. Tadqiqotda O'zbekiston-Finlyandiya pedagogika instituti, Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti, Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti, Navoiy davlat pedagogika universiteti, Jizzax davlat pedagogika universiteti va Andijon davlat pedagogika institutining jami 970 nafar talabasi ishtirok etdi.

Anketa-so'rovnoma onlayn shaklda (<https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLScbBk3-QtWI93tDp4jV4hmNUH6JEz1dWgAcwwrgGIzBL0a4Ow/viewform>) quyidagi savollarga javob berish shaklida amalga oshirildi:

1. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda dasturiy va multimediali vositalardan

foydalanish fanlardan bilim olishga bo'lgan motivingizni oshiradimi?

- Ha
- Yo'q

2. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda foydalaniladigan dasturiy va multimediali vositalarda qanday komponentlar bo'lishi o'qitish samaradorligini oshiradi? (bir nechtasini tanlash mumkin)

- Matn
- Rasm
- Audio
- Video
- Animatsiya

3. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda dasturiy va multimediali vositalardan qo'llash uchun qanday muammolar to'sqinlik qiladi? (bir nechtasini tanlash mumkin)

- Jihozlar yetishmasligi
- Auditoriyalarning qulay emasligi
- Professor-o'qituvchilarda kasbiy kompetensiya yetishmasligi

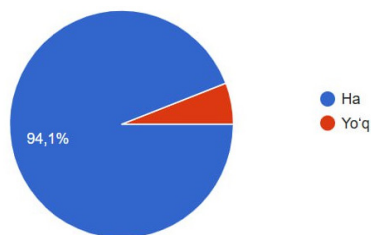
- Boshqa sabablar

4. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda zamonaviy dasturiy va multimediali vositalarni qo'llash uchun zarurmi?

- Zarur
- Zarur emas
- Bilmayman

Natijalar va ularning tahlili. Tadqiqot natijalarining tahliliga ko'ra, so'rovnoma da ishtirok etgan talabalarining 94,1%ning fanlardan bilim olishga bo'lgan motivini mutaxassislik fanlarini o'qitishda dasturiy va multimediali vositalardan foydalanish oshiradi. 5,9% talabalar bu borada dasturiy va multimediali vositalardan foydalanish ahamiyatsiz ekanligini bildirishgan (1-rasm).

Tadqiqot oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar orasida mutaxassislik fanlarini o'qitishda qo'llaniladigan multimediali va dasturiy vositalarning video shaklida bo'lishi samarador bo'ladi, deb

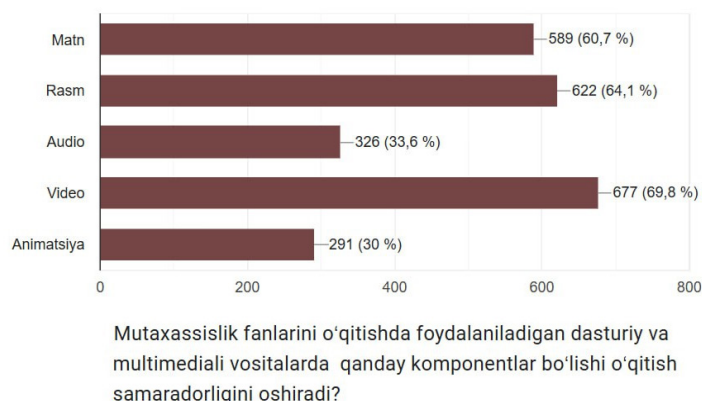

Mutaxassislik fanlarini o'qitishda dasturiy va multimediali vositalardan foydalanish fanlardan bilim olishga bo'lgan motivingizni oshiradimi?

1-rasm. Talabalar bilim olish motiviga dasturiy va multimediali vositalardan foydalanishning ta'siri

hisoblaydigan talabalarning ulushi ko'p bo'lishini ko'rsatdi. So'rovnoma ishtirok etganlarning 69,8%i "Mutaxassislik fanlarini o'qitishda foydalaniladigan dasturiy va multimediali vositalarda qanday komponentlar bo'lishi o'qitish samaradorligini oshiradi?" degan savolga aynan video shakldagilar deb, ta'kidlashgan. Shuningdek, ushbu savolga

64,1% talabalar rasm, 60,7% talabalar matn, 33,6% talabalar audio va 30,0% talabalar animatsiyalar maqbul variant deb hisoblashlarini bildirishgan. Ushbu natijalar o'quv jarayonida zamonaviy multimedia vositalari komponenti sifatida animatsiyalarni qo'llash darajasi yuqori emasligini asoslaydi (2-rasm).

2-rasm. Foydalaniladigan dasturiy va multimediali vositalar tarkibining mutaxassislik fanlarini o'qitish samaradorligiga ta'siri

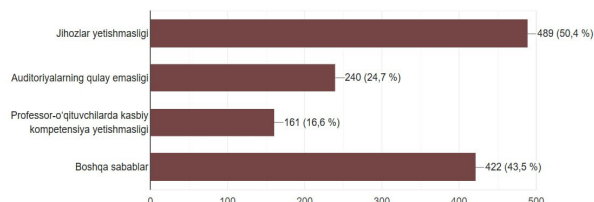
Tadqiqot natijalariga ko'ra, so'rovnoma ishtirok etgan talabalarning aksariyati (50,4%i) Mutaxassislik fanlarini o'qitishda dasturiy va multimediali vositalarni qo'llashdagi asosiy muammo sifatida jihozlar yetishmasligi, deb hisoblashgan. Shuningdek, ushbu savolga 24,7% talabalar auditoriyalarning qulay emasligi, 16,6% talabalar professor-o'qituvchilarda kasbiy kompetensiya yetishmasligi va 43,5% talabalar boshqa sabablarni muammo bo'lishini

ko'rsatishgan (3-rasm).

Tadqiqot oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar orasida mutaxassislik fanlarini o'qitishda dasturiy va multimediali vositalardan foydalanish zarur, deb hisoblayotgan talabalarning ulushi ko'p bo'lishini ko'rsatdi. So'rovnoma ishtirok etganlarning 88,5%i "4. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda zamonaviy dasturiy va multimediali vositalarni qo'llash uchun

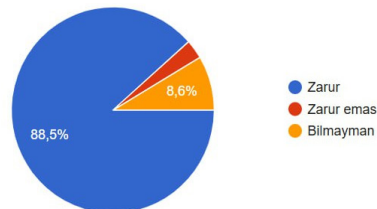
zarurmi?” degan savolga aynan zarur ekanligini ta’kidlashgan. Bu borada, ishtirokchilarning 8,6% savolga bilmayman deb javob berganligi,

ularda mutaxassislik fanlarini o’qitishda multimediali vositalardan foydalanish bo’yicha tasavvurga ega emasligini anglatadi (4-rasm).

Mutaxassislik fanlarini o'qitishda dasturiy va multimediali vositalardan qo'llash uchun qanday muammolar to'sqinlik qiladi?

3-rasm. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda dasturiy va multimediali vositalarni qo'llashdagi asosiy muammolar

Mutaxassislik fanlarini o'qitishda zamonaviy dasturiy va multimediali vositalarni qo'llash uchun zarurmi?

4-rasm. Mutaxassislik fanlarini o'qitishda dasturiy va multimediali vositalardan foydalanish samaradorligi

Xulosa. Tadqiqot natijalarining tahlili oliy ta’limda mutaxassislik fanlarini o’qitishda dasturiy va multimediali vositalardan foydalanishga ehtiyoj yuqoriligini, ularni qo’llash

mashg’ulotlar samaradorligi va talabalarning bilim olishga bo’lgan motivini oshirishini ko’rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

Adabiyotlar:

1. Abdulrahaman MD, Faruk N, Oloyede AA, Surajudeen-Bakinde NT, Olawoyin LA, Mejabi OV, Imam-Fulani YO, Fahm AO, Azeez AL. (2020). Multimedia tools in the teaching and learning processes: A systematic review. Heliyon. 6(11): e05312. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e05312>
2. Potocan, V., Nedelko, Z., & Rosi, M. (2025). Digitalization of Higher Education: Students' Perspectives. Education Sciences, 15(7), 847. <https://doi.org/10.3390/educsci15070847>
3. Staneviciene, E., & Žekienė, G. (2025). The Use of Multimedia in the Teaching and Learning Process of Higher Education: A Systematic Review. Sustainability, 17(19), 8859. <https://doi.org/10.3390/su17198859>
4. Wu S. (2024). Application of multimedia technology to innovative vocational education on learning satisfaction in China. PLoS One. 19(2): e0298861. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0298861>
5. Zhang, L., Basham, J., Yang, S. (2020). Understanding the implementation of personalized learning: A research synthesis. Educational Research Review, 31, 100339.

“SUN’IY INTELLEKT VA NEYRONTORLI TEKNOLOGIYALAR” FANIDAN TALABALARNI BILIM VA KO’NIKMASINI BAHOLASHNI INTELLEKTUAL TIZIMINI YARATISH MODEL

ABDULLAYEV AXRORBEEK ANVARJON O’G’LI
Namangan davlat universiteti, O’qituvchi

Anotatsiya: Sun’iy intellekt (SI) ta’lim sohasi kabi tobora ko’proq sohalarida qo’llanilmoqda. Ta’limda SI ning asosiy qo’llanilishi repetitorlik va baholash bilan bog’liq. Ushbu maqolada “Sun’iy intellekt va neyrontorli texnologiyalar” fanidan talabalar bilim va ko’nikmalarini baholash jarayonini intellektual tizim asosida tashkil etish modeli yoritilgan. Tadqiqotda zamonaviy raqamli ta’lim muhiti, neyron tarmoqlar, mashinani o’rganish algoritmlari va sun’iy intellekt texnologiyalarini integratsiyalash orqali ta’lim jarayonini avtomatlashtirish yondashuvlari tahlil qilingan. Maqolada ishlab chiqilgan model o’quv jarayonining nazariy va amaliy qismlarini o’z ichiga olgan bo’lib, “Maqsadli-vazifaviy”, “Jarayon mazmuni”, “Tashkiliy-metodik” hamda “Tashxislash-baholash” komponentlariga tayangan. Modelning amaliy qo’llanilishi talabalarning individual o’quv yo’nalishini yaratish, baholashni avtomatlashtirish va o’qituvchi faoliyatini tahliliy ma’lumotlar bilan ta’minlash imkonini beradi. Tadqiqot natijalari O’zbekiston ta’lim tizimining raqamli transformatsiya jarayonida intellektual yondashuvlarni joriy etishning ilmiy-amaliy asoslarini yaratishga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: Sun’iy intellekt, neyron tarmoqlar, intellektual tizim, ta’lim texnologiyalari, raqamli transformatsiya, baholash modeli, onlayn platforma, adaptiv baholash, avtomatlashtirilgan tizim, raqamli ta’lim muhiti.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli transformatsiya dunyo miqyosida yuqori sur’atlarda rivojlanmoqda. Natijada iqtisodiyot, ilm-fan, tibbiyot, ta’lim, transport, qishloq xo’jaligi kabi ko’plab sohalarida sun’iy intellekt texnologiyalari keng foydalanilmoqda. Ayniqsa, ta’lim sohasi ham bu jarayondan chetda qolmadi. Raqamli ta’lim muhitida talabalarni intellektual tizimlardan foydalangan holda bilim va ko’nikmalarini baxolash bugungi zamon ehtiyojiga mos va istiqbolli yondashuv sifatida namayon bo’lmoqda.[1]

Ta’lim sohasidagi rivojlanishlar natijasida intellektual baholash tizimlarini modellashtirishga yangi ilmiy talablar qo’yilmoqda. “Sun’iy intellekt va neyrontorli texnologiyalar” fanidan talabalarni bilim va ko’nikmalarini baholashni intellektual tizimi modeli talabalarning nazariy bilimlari, amaliy ko’nikmalari hamda algoritmik fikrlash darajasini aniqlashga yo’naltirilgan bo’lishi

kerak. Model ishlab chiqishda o’quv dasturlari, baholash mezonlari, raqamli texnologiyalar va tahliliy vositalar o’zaro integratsiyada qo’llaniladi.

ADABIYOTLAR TAXLILI

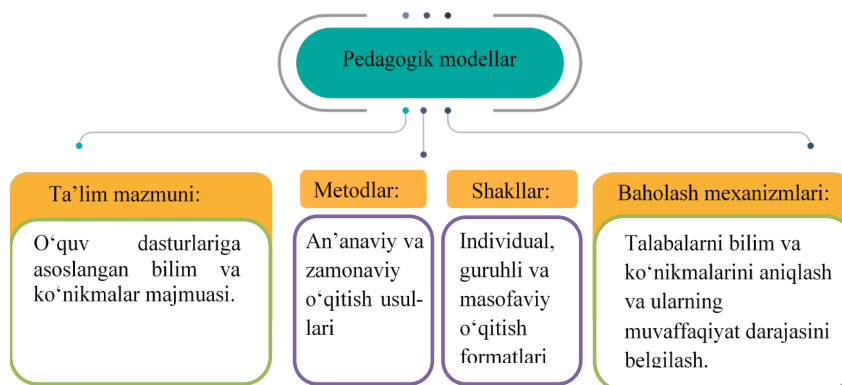
Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida ta’lim tizimida dars jarayonlarida talabalarni baholash 2010-yillardan boshlab keng qo’llanilmoqda. Goodfellow va boshqalar Deep Learning monografiyasida neyron tarmoqlarning konvolyutsion (CNN) va rekurrent(RNN)arxitekturalari orqali murakkab ma’lumotlarni tahlil qilish algoritmlari batafsil tavsiflangan. Ushbu yondashuvlar baholash jarayonida 92.7% aniqlikka erishgan.[9]

Statistik tahlilga ko’ra, UNESCO (2023) hisobotida sun’iy intellekt asosidagi baholash tizimlari global ta’limda 45% samaradorlikni oshirgan, shu bilan birga o’qituvchilar vaqtini 78% ga qisqartirgan.[10]

Ilmiy adabiyotlarda “model” tushunchasi tizim, jarayon yoki hodisaning soddalashtirilgan

ko'rinishini ifodalaydi. Ushbu model orqali murakkab jarayonlarni tahlil qilish va ularning ishlash mexanizmini tushuntirish imkoniyati taqdim etiladi. Ta'lim sohasi uchun

pedagogik modellar o'quv jarayonini tahlil qilish, samaradorligini oshirish va baholash mexanizmlarini takomillashtirishga 1-rasm ko'rsatilgan chizma aloxida o'rin tutadi.

Shu nuqtai nazardan, “Sun’iy intellekt va neyron to’rli texnologiyalar” fanidan intellektual baholash tizimi modeli o’qituvchi, talabalar va sun’iy intellekt tizimi o’rtasidagi o’zaro munosabatlarni samarali tashkil etish uchun ishlab chiqiladi.

Talabalarga Informatika fanini o’qitishda metodik, tizimli va integrativ yondashuv asosida darslarni tashkil etish samaradorligi bo’yicha Samilkina Nadejda Nikolayevna o’z tadqiqot ishlarida izlanishlar olib borgan. Ushbu metodik yondashuv asosida talabalarning ta’lim olish imkoniyatlari va ularning qiziqishlaridan kelib chiqib dars jarayonini tashkil etish bo’yicha o’z tavsiyalarini bergan.[2]

Bo’lajak kasb-hunar ta’limi o’qituvchisini intellektual tizimlardan foydalanishga tayyorlash modelini ishlab chiqish hamda uning nazariy asoslarini tahlil qilish maqsadida G.G.Isayeva ilmiy izlanishlar olib borgan. Izlanishlar natijasida talabalarga intellektual tizimlar asosida ta’lim jarayonini tashkil etish talabalarning ilmiy salohiyatini oshirish bilan bir qatorda kommunikatsion texnologiyalardan foydalanish kompetensiyalarini shakllanishini o’rganagan. Natijada ta’lim sifati ko’rsatkich o’sishda intellektual tizimlardan foydalanish bo’yicha tizimli metodik, texnik yondashuvlar asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqqan.[3]

Sun’iy intellekt elementlari asosida yaratilgan uslubiy o’qitish tizimi asosida

informatika o’qituvchilarining dars jarayonlarini tashkil qilish maqsadida A.A.Shirox ilmiy izlanishlar olib borgan. Tadqiqot davomida o’qituvchilarining darslarni o’qishga bo’lgan tayyorgarlik darajasini oshirishda metodik, fundamental va tizimli yondashuv asosida tajribalar o’tkazib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqqan.[4]

Adabiyotlar tahlili yuzasidan fikrlarimizni umumlashtiradigan bo’lsak,

talabalarni bilim va ko’nikmalarini baxolashni intellektual tizimini ishlab chiqishda sun’iy intellektning ko’p qirrali qo’llanilishini ta’kidlash joiz. Mashinani o’rganish algoritmlari, neyron tarmoqlari va optimallashtirish usullaridan foydalangan holda, tadqiqotchilar va amaliyotchilar tomonidan ta’lim olish jarayonida talabalarga moslasha oladigan va ish faoliyatini optimallashtiradigan intellektual tizimlarini ishlab chiqishni maqsad qilganlar. Taniqli mualliflar va metodologiyalardan olingan ma’lumotlar ushbu rivojlanayotgan sohada keyingi tadqiqotlar va ishlanmalar uchun mustahkam poydevor yaratmoqda.

NATIJALAR

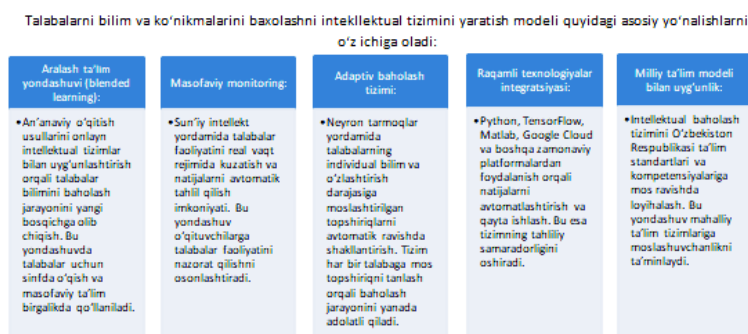
Intellektual tizimga asoslangan onlayin ta’lim platformasi “Sun’iy intellekt va neyron to’rli texnologiyalar” fani bo’yicha zarur bo’lgan o’quv materiallari, asosiy va qo’shimcha adabiyotlarning elektron bazasi

ko'rgazmali elektron materiallar, har bir mavzu bo'yicha taqdimotlar, slaydlar, video darslar va ma'lumotlar bilan ta'minlangan bo'lishi lozim.

“Sun’iy intellekt va neyronto’rli texnologiyalar” fani bo'yicha amaliy va laboratoriya mashg'ulotlarida mavzuga doir

amaliy ko'rsatmalar, topshiriqlar, krossvord, testlar kabi materiallar bilan boyitilgan bo'lishi lozim.

Intellectual tizimga asoslangan onlayin ta'lim platformasi 2-rasmda ishlab chiqish modelini asosiy yo'nalishlarni belgilab oldik.

2-rasm (Talabalarni bilim va ko'nikmalarini baholashni intellectual tizim madelining asosiy yo'nalishlari) [5]

Raqamli ta'lim muhiti yaratishda texnik talablar ham mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Intellectual tizimga asoslangan onlayin ta'lim platformasi raqamli ta'lim muhiti zamonaviy Web texnologiyalaridan foydalangan holda yaratilishi lozim.

2. Intellectual tizimga asoslangan onlayin ta'lim platformasi raqamli ta'lim muhiti zamonaviy qurilmalar bilan moslashishi, ya'ni mobil telefon, planshet va kompyuterlar bilan ishlaganda qulay muloqot qila olishi lozim.

3. Intellectual tizimga asoslangan onlayin ta'lim platformasi raqamli ta'lim muhiti yaratishda zamonaviy dasturlash tillaridan foydalangan holda tizim kodlarining ixchamligi, ishlash prinsipalari va samarali dasturlash tillarini tanlash maqsadga muvofiq.

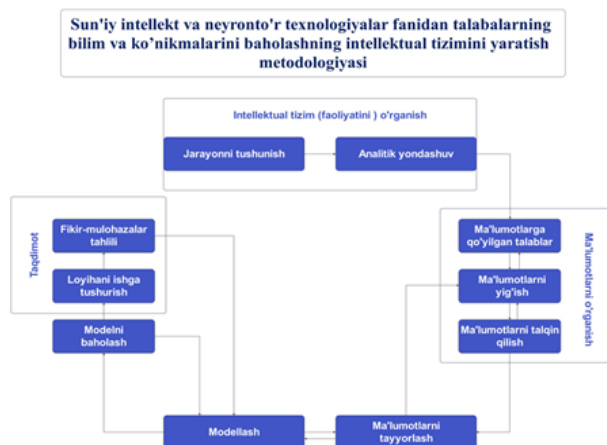
4. Intellectual tizimga asoslangan onlayin ta'lim platformasi raqamli ta'lim muhiti bo'shqa dasturlar bilan integratsiya bo'la olishi, masalan MS Word, MS Excel, Matlab, Python (Jupyter Notebook, Google Colab), ChatGPT va boshqa bir qator amaliy dastur imkoniyatlari bilan ishlashi lozim.

Yuqorida keltirilgan natijalardan amaliy yechim olish “Sun’iy intellekt va neyronto’rli texnologiyalar” fanidan talabalarni bilim va ko'nikmalarini baholashning intellektual tizimni yaratish metodologiyasini ishlab chiqildi.[6]

3-rasm (“Sun’iy intellekt va neyronto’rli texnologiyalar” fanidan talabalarni bilim va ko'nikmalarini baholashning intellektual tizimni yaratish metodologiyasi)

Tadqiqot ishi davomida “Sun’iy intellekt va neyronto’rli texnologiyalar” fanidan talabalarni bilim va ko'nikmasini baholashni intellektual tizimini yaratish modeli ishlab chiqildi. Model Syuzan Hidi va Ann Renningerlar tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim motivatsiyasi va shu asosda ishlab chiqilgan to'rt fazali model asosida takomillashtirildi.

Modelning asosiy maqsadi talabalarni "Sun'iy intellekt va neyronto'rli texnologiyalari" fanidan bilim va ko'nikmalarini baholash uchun intellektual tizimni ishlab chiqish, baholash jarayonini avtomatlashtirish va samarali qilish. Uning amaliyotga tatbiqi talabalarni bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish

faoliyatiga tayyorlash baxolash texnologiyasini takomillashtirishga asos bo'ldi. Mazkur model 4 ta komponentni o'z ichiga qamrab oldi ("Maqsadli-vazifaviy", "Jarayon mazmuni" "Tashkiliy metodik", "Tashxislash-baholash"). [8]

MUHOKAMA

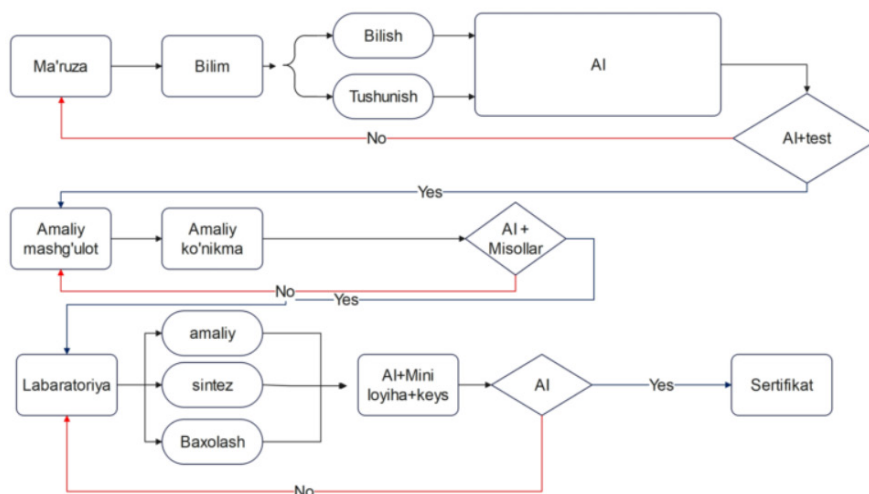
O'quv jarayoni intellektual tizim yordamida tashkil etilganda, tizim foydalanuvchi (talaba) faoliyatini avtomatik tahlil qiladi. Har bir talaba uchun individual o'quv yo'nalish yo'l xaritasi shakllantiriladi. Tizim quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- Talabalar bilim darajasini testlar orqali baholash.
- Amaliy topshiriqlarni avtomatik tekshirish.

- Faollik va ishtirok darajasini monitoring qilish.

- O'quv natijalari asosida avtomatik tavsiyalar berish.

Talabalar intellektual tizimdan foydalanish orqali o'quv jarayonida faol ishtirokini ta'minlash, ularning mustaqil fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalari, kreativ va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Intellektual tizim yordamida talabalar bilim darajasini avtomatik tahlil qiladi. Har bir talaba uchun individual o'quv yo'nalish yo'l xaritasi shakllantiriladi. Tizim quyidagi funksiyalarni bajaradi:

4-rasm (Intellektual tizim asosida talabalar bilim va ko'nikmalarini baholash)

XULOSA

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, "Sun'iy intellekt va neyronto'rlil texnologiyalar" fanidan talabalarni baholashning intellektual tizimini shakllantirish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Ushbu model aralash ta'lim, masofaviy monitoring, adaptiv baholash va raqamli texnologiyalar integratsiyasiga asoslanadi. Bunday yondashuv ta'lim muhitida talabalar faoliyatini yanada aniqlik bilan baholash, ularning o'zlashtirish sur'atlarini aniqlash va o'qituvchiga tahliliy qaror qabul qilishda yordam beradi.

Modelning muhim jihatlaridan biri u talabalar uchun individual o'quv yo'nalishini yaratish imkonini beradi. Neyron tarmoqlar va sun'iy intellekt algoritmlari yordamida tizim har bir talabaning bilim darajasiga mos vazifalarni belgilaydi, shu orqali o'qituvchi uchun obyektiv va dinamik baholash imkoniyati paydo bo'ladi. Bundan tashqari, avtomatik tahlil va hisobot yaratish funksiyalari o'qituvchilar mehnatini yengillashtiradi hamda baholashda inson

omiliga bog'liq xatoliklarni kamaytiradi.

Shuningdek, model milliy ta'lim tizimi bilan uyg'unlikda ishlab chiqilganligi tufayli O'zbekiston Respublikasi ta'lim standartlari va kompetensiyalarini hisobga oladi. Bu jihat milliy ta'lim tizimining raqamli transformatsiya jarayonidagi rivojlanishiga turtki beradi.

Kelajakda ushbu model asosida intellektual testplatformalarini yaratish, turli fanlar kesimida sun'iy intellekt asosidagi baholash tizimlarini joriy etish hamda ularni real ta'lim muhitida sinovdan o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Shu bilan birga, kelgusida tizimga til tanlash, ovozli tahlil, nutqni tanish va psixologik diagnostika elementlarini qo'shish orqali yanada kengroq imkoniyatlar yaratish rejalashtiriladi.

Umuman olganda, ishlab chiqilayotgan intellektual baholash tizimi zamonaviy raqamli ta'lim strategiyalariga asoslangan holda, talabalar bilim va ko'nikmalarini aniqlashda yuqori aniqlik, shaffoflik hamda moslashuvchanlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida davlat boshqaruvi, iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarda sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish masalalari 21.10.2025 yil.
2. Н. Н. Самулина «Методическая система углубленного обучения информатике на основе интегративного подхода» АВТОРЕФЕРАТ диссертации по науке на соискание ученой степени доктора педагогических наук. Москва – 2021.
3. Г. Г. Исаева «Подготовка будущих педагогов профессионального обучения к использованию элементов искусственного интеллекта» (на примере отрасли «информатика, вычислительная техника и компьютерные технологии»). АВТОРЕФЕРАТ диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. Махачкала – 2013.
4. Широких Анна Александровна «Методическая система обучения подготовке информатиков по основам искусственного интеллекта» (информатика, уровни высшего профессионального образования). АВТОРЕФЕРАТ диссертации по соисканию ученой степени кандидата педагогических наук. Омск – 2007.
5. Abdullayev A. A. O. G. L., O'G'Li F. S. I., Yangibayevich I. B. Ta'lim jarayonida sun'iy intellekt va neyron to'rlil texnologiyalar //Science and innovation. – 2024. – T. 3. – №. Special Issue 50. – C. 431-433.
6. Abdullauev A. Maktabda informatika fanini sun'iu intellekt bilan integrashgan usulda o'qitish // Talqin va tadqiqot. – 2023. – T. 1. – Yo'q. 31.
7. Abdullayev A., Nazirjonov D. "Sun'iy intellekt va neyronto'rlil texnologiyalar" fanidan talabalarni bilim va ko'nikmalarini baholashda intellektual tizimlardan foydalanish //Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2024. – T. 1. – №. 12. – C. 278-280.
8. Abdullayev A. A "Sun'iy intellekt va neyron to'rlil texnologiyalar" fanidan o'quv qo'llanma NamDu 2025 318 bet
9. Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). Deep Learning. MIT Press.
10. UNESCO (2023). Artificial Intelligence in Education: Global Impact Report. Paris: UNESCO Publishing.

ARXITEKTURA VA DIZAYN YO'NALISHI BITIRUVCHILARINI KASBGA YO'NALTIRISH JARAYONLARIDA AXBOROT ALMASHISHNI OPTIMALLASHTIRISH METODIKASI

Dotsent КУЧИМОВ М.К.

Toshkent arxitektura-qulilish universiteti, Toshkent, Uzbekistan

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot arxitektura va dizayn yo'nalishi bitiruvchilarini kasbga yo'naltirish jarayonida axborot almashish tizimlarini optimallashtirish metodikasini ishlab chiqish va takomillashtirishga qaratilgan. Takomillashtirilgan metodika arxitektura va dizayn sohasida bitiruvchilarning mehnat bozoriga moslashuvini tezlashtirish, kasbiy faoliyatga tayyorgarligini oshirish va axborot almashish samaradorligini ta'minlashda muhim vositadir.

Kalit so'zlar: kasbga yo'naltirish, arxitektura ta'limi, dizayn ta'limi, axborot almashish, raqamli platforma, bitiruvchilar, metodika, optimallashtirish.

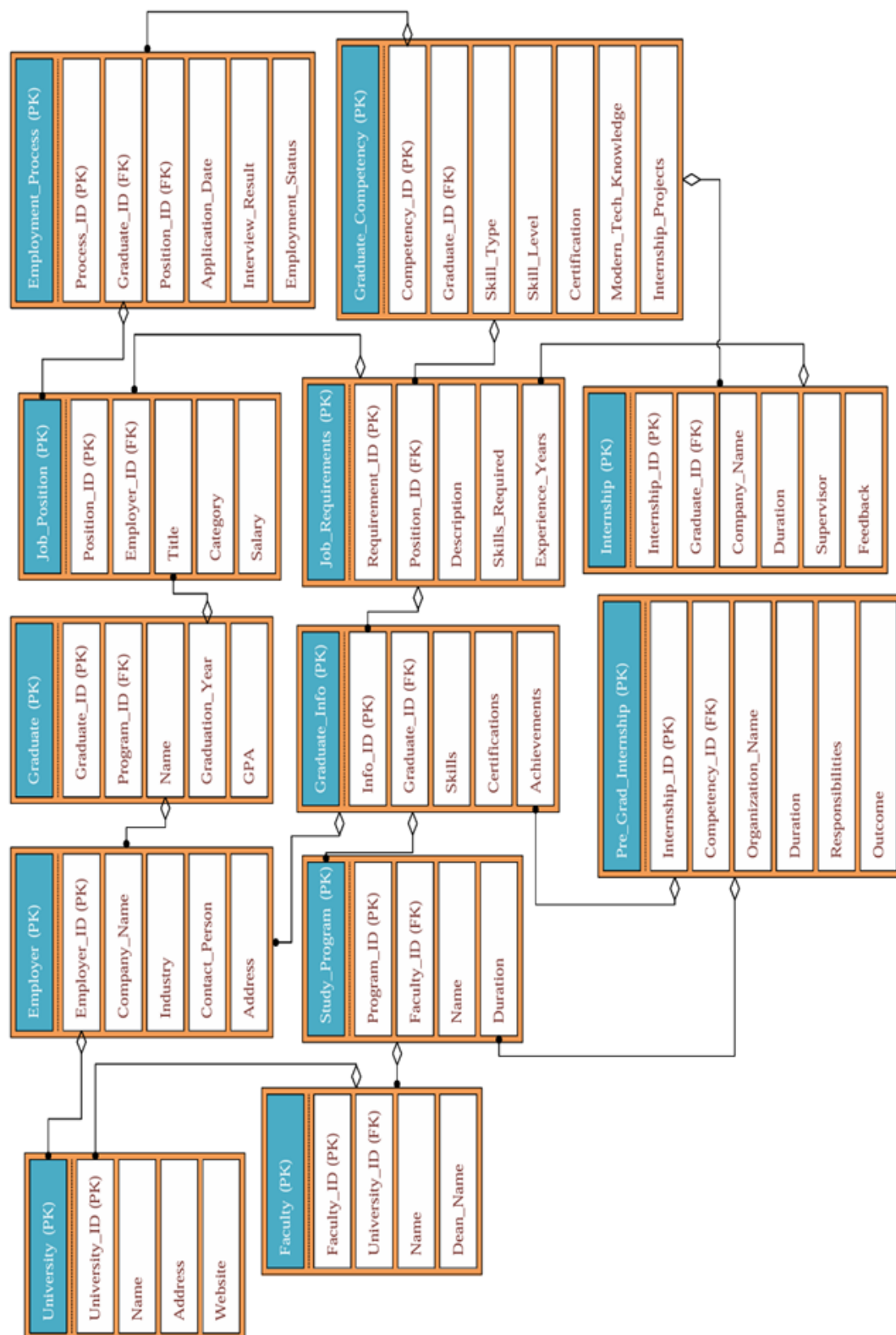
Kasbga yo'naltirish markazi, ta'lim muassasalari (shu jumladan maktablar) va yirik ish beruvchilarga taqdim etiladi. Kasbga yo'naltirish markazining asosiy vazifasi yoshlarni oliy ta'lim va mehnat bozoriga kirishlarida kasbiy yo'naltirishdan iborat bo'lib, bunda yoshlar o'zlarining fiziologik-psixologik imkoniyatlari hamda mehnat bozori ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ta'lim muassasasi va mutaxassisligini tanlaydilar. Taklif etilayotgan modelning natijadorligi uning barcha elementlari o'rtasida o'rnatilgan qayta aloqa tizimiga bog'liq. Yoshlar mehnat bozori prognozini ishlab chiqish ushbu elementlarning eng murakkabi hisoblanadi. Boshlang'ich va oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirish manbalarining o'zgarishi hududiy hokimliklar tomonidan kadrlar tayyorlashning ushbu bosqichlarida mutaxassislarga bo'lgan ehtiyojni prognoz qilishlariga olib keldi (1-rasm). Biroq, 2025 yilda o'qitishni ta'minlash moliyaviy o'z o'zini boshqarish xarajatlariga o'tkazilishi mumkin bo'lgan oliy o'quv yurtlari bitiruvchilariga bo'lgan istiqbolli ehtiyojni aniqlash metodikasi ko'pgina hududlarda hali ishlab chiqilmagan. 2022 yildan 2027 yilgacha davrda har bir yil uchun mutaxassislik va soha bo'yicha OTM bitiruvchilariga bo'lgan ehtiyojning prognozi quyidagi formula bo'yicha hisoblab

chiqilgan: bilan band bo'lgan oliy ma'lumotli mutaxassislarning tarmoqlar bo'yicha ulushi; R- kadrlarning rotatsiya koeffitsiyenti. Bir qator tadqiqotlarda ish qidirishda bandlik xizmatiga murojaat qilishni yoki bandlikning boshqa kanallariga e'tibor qaratishni belgilovchi omillarning ta'siri ko'rsatilgan. Bular, birinchi navbatda, mehnat bozorida shaxsning resurslarini tavsiflovchi omillar hisoblanadi:

$$Pt(i)_k = \left[\sum_{l=1}^{12} a_{lk} \left[P_{wl}^m k_w^L Lab(i) ed_l / R \right] \right],$$

bunda $Pt(i)_k$ - soha va mutaxassisliklar guruhlar bo'yicha OTM bitiruvchilariga

bo'lgan ehtiyojning hajmi; $\sum_{l=1}^{12} a_{lk}$ "mutaxassislik-tarmoq" normal matritsasi; P_{wl}^m - iqtisodiyot tarmoqlarida band bo'lgan foiz ulushlarining o'rtacha vektori; k_w^L - mehnatga layoqatli va band aholi soni o'rtasidagi mutanosiblikning yillar bo'yicha o'rtacha koeffitsiyenti; $Lab(i)$ - mehnatga layoqatli yoshdagi aholi soni; ed_l - ish ijtimoiy-demografik (jinsi, yoshi, ma'lumoti), iqtisodiy (moliyaviy ahvoli, ariza berish vaqtidagi bandlik holati); shaxsning da'volari darajasini tavsiflovchi omillar; ish qidirish strategiyasining xususiyatlari; mehnat bozorida o'z imkoniyatlarini subyektiv baholashi; Bog'liqlikni o'rganish

raqobatbardoshlik darajasini belgilaydigan zarur va yetarli omillar to'plamini asoslashni o'z ichiga oladi. Aytaylik, bitiruvchining raqobatdosh ustunliklarining hajmi va kattaligidan, uning bandligi parametrlarini tavsiflovchi o'z-garuvchilar konfiguratsiyasi orqali aniqlanadi. Bunda, bandlik parametrlarini tavsiflovchi ko'rsatkichlarni tahlil qilishda ular o'rtasidagi o'zaro aloqalarning kuzatilgan

tuzilishi yashirin omillar ta'siriga bog'liq deb taxmin qilingan.

Yashirin omillar bandlik parametrlarining dominant guruhlarini o'z ichiga olgan ikkilamchi (bo'ysunuvchi) omillarga va yuqori darajadagi omil-bitiruvchilarning raqobatbardoshligiga bo'lingan. Yuqori tartibli omilni aniqlash uchun iyerarxik omillar tahlili texnikasidan foydalanilgan (1-jadval).

1- jadval

Raqobatbardoshlik omillarining natijaviy qiymat bilan aloqasi

Raqobatbardoshlik omillari	Omili yuklamalar	Raqobatbardoshlik omillari	Omili yuklamalar
Birlamchi bandlik			
Ishga qabul qilish shartlari	1,00	Tashkilotning jozibadorligi	0,15
Moddiy ta'minlanganlik	0,25	Ish joyini qidirish va ish o'miga ega bo'lishda resurs talab etilishi	-0,1
Ish yukining intensivligi	0,23		
Joriy bandlik			
Mehnat hissasini baholash	0,56	Moddiy ta'minlanganlik	0,25
Kasbiy rivojlanish uchun imkoniyatlar	0,51	Kasbda o'z o'miga ega bo'lishga yo'naltirilganlik	0,23
Korxonada mehnatni tashkil etish	0,47	Bandlikning resurs talab etishi	0,21
Ishga bo'lgan hissiy munosabat	0,46	Karyera ko'tarilishi	0,19
Moddiy erkinlik darajasi	0,38	Dominant qadriyatlarini amalga oshirish uchun sharoitlar	0,11
Ishdagi ijobiy munosabat	0,37	Ishdan charchashning kamligi	0,07
Kasbiy tanloving barqarorligi	0,26	Tashkilotning rivojlanish darajasi va bitiruvchilar uchun jozibadorligi	0,05

Asosiy omil-raqobatbardoshlik darajasining qiymatlarini baholash, ikkilamchi omillar qiymatlarining chiziqli kombinatsiyasi sifatida aniqlanadi:

$$G_i = \sum_j w_j F_{ij},$$

bunda G_i i-bitiruvchining raqobatbardoshlik darajasi; F_{ij} i-bitiruvchi uchun j-raqobatbardoshlik omilining qiymati; w_j j-ikkilamchi omil bo'yicha asosiy omilni parchalanish koeffitsiyenti. Raqobatbardoshlikni baholashning yangi uslubiy yondashuvi haqiqatda olingan raqobatdosh ustunliklarning hajmini baholash va natijada kasbiy tayyorgarlikni dolzarblashtirish natijadorligini tavsiflash imkonini beradi. Talabaning tayyorgarligini oshirish sur'ati va kelgusida bozorda ishga joylashish profilligi turi asosida bitiruvchi raqobatbardoshligining sababiy bog'liqligi bo'yicha aniqlangan xususiyati va kuchi bitiruvchining raqobatbardoshligi haqidagi mavjud nazariy bilimlarni boyitishga imkon berdi.

Tadqiqotimizda axborot almashish jarayonlarini takomillashtirish va ularni amaliyotga joriy etish bo'yicha kompleks ilmiy yondashuv asosida ishlab chiqilgan model asosiy ilmiy va amaliy natija sifatida shakllantirildi. Tadqiqot davomida axborot almashishning mavjud holati chuqur tahlil qilinib, mavjud tizimlarda uchraydigan asosiy muammolar – buzg'unchiliklar, ma'lumotlar ziddiyati, texnologik nosozliklar, huquqiy va tashkiliy noaniqliklar – aniqlab chiqildi. Shu asosda taklif etilgan model zamonaviy texnologik yondashuvlar asosida ushbu muammolarga tizimli yechim taklif qiladi. Bitiruvchilarini kasbga yo'naltirishda axborot almashish jarayonlarining modellarni algoritmlash metodikasini takomillashtirish modeli ishlab chiqildi (13-rasm).

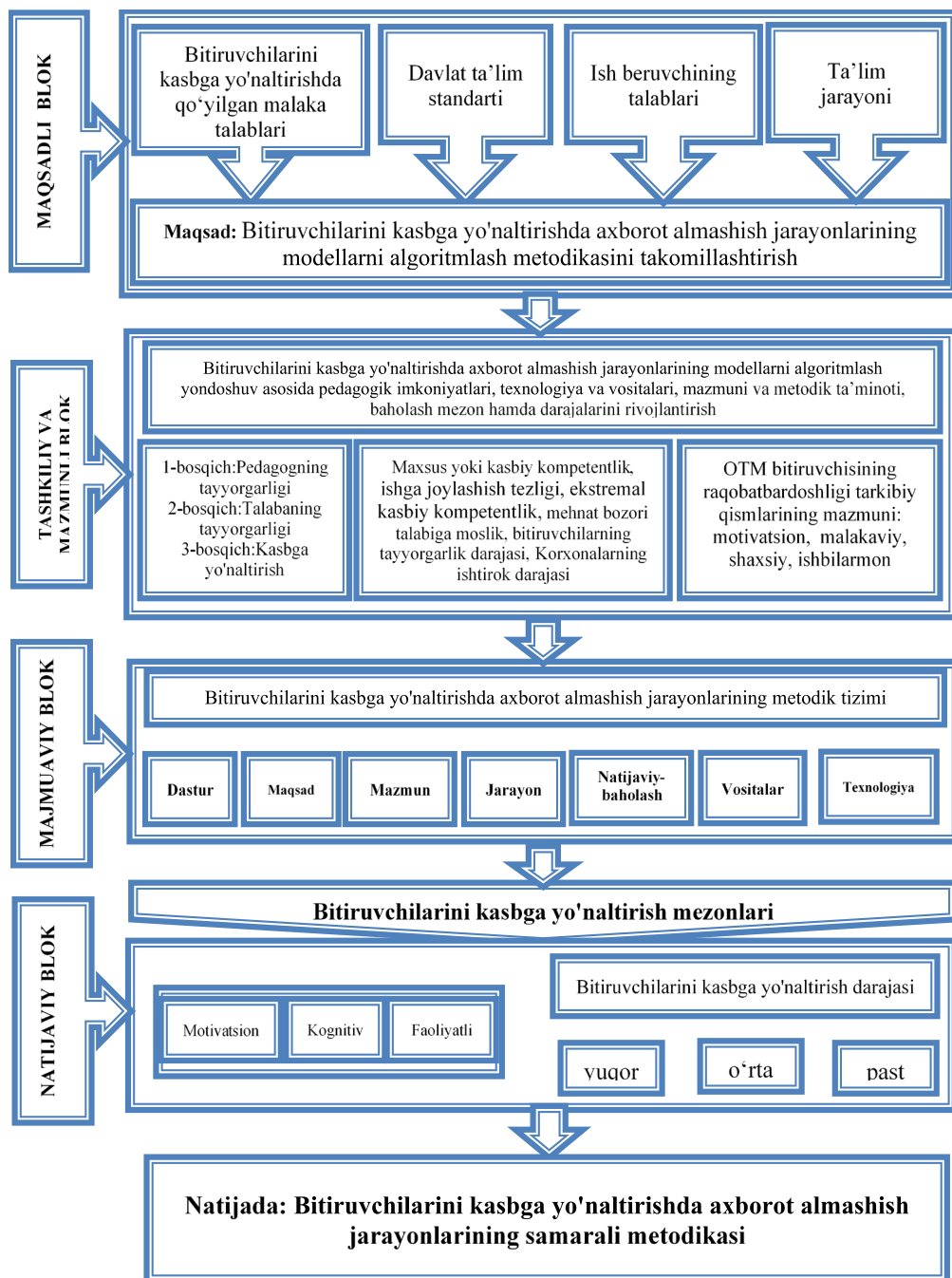
Takomillashtirilgan axborot almashish modeli quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

a) Modullik – Model moslashuvchan va kengaytiriladigan tuzilishga ega bo'lib, turli

sohalarda (ta'lim, sog'liqni saqlash, iqtisodiyot, davlat boshqaruvi) moslashtirilishi mumkin.

b) Innovatsion texnologiyalarga asoslanganlik – Model blokcheyn, API

integratsiyasi, bulutli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan monitoring va kognitiv tahlil elementlarini o'z ichiga oladi.

2-rasm. Bitiruvchilarini kasbga yo'naltirishda axborot almashish jarayonlarining takomillashtirish modeli

c) Axborot xavfsizligi va maxfiyligini ta'minlash – Axborot almashish jarayonlarida ishtirok etuvchi barcha tomonlar uchun ishonchli, shaffof va boshqariladigan tizim yaratiladi.

d) Qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash – Axborotlar to'plami yagona platforma orqali real vaqt rejimida integratsiyalashgan holda yetkaziladi, bu esa samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkonini beradi.

-Tadqiqot natijasida ishlab chiqilgan model pilot tarzda amaliyotga joriy etilib, uning samaradorligi quyidagicha baholandi:

- axborot almashish tezligi o'rtacha 32–45% ga oshdi;

- Tashkilotlararo hamkorlik darajasi barqarorlashdi va ishonchlik ko'rsatkichi 1,7 barobar yuqoriladi; Ma'lumotlar ziddiyati va takrorlanishi 60% ga kamaydi;

Boshqaruv qarorlarining qabul qilinish tezligi va aniqligi keskin oshdi.

Yuqoridagi raqamli va sifat jihatlariga asoslanib, ushbu modelni milliy darajada joriy qilish orqali davlat boshqaruvi, sog'liqni saqlash, logistika, moliya, ta'lim kabi asosiy sohalarda axborot almashuvining sifatini tubdan yaxshilash, korrupsion xatarlarni kamaytirish, vaqtdan va resurslardan tejamkor foydalanish imkoniyatlari yaratiladi. Shu bilan birga, fuqarolarga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati va tezkorligi ortadi.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, takomillashtirilgan axborot almashish modelining amaliyotga joriy qilinishi nafaqat texnologik rivojlanishning bir bosqichi, balki boshqaruv madaniyatining yangilanishi, raqamli fikrlashga asoslangan yondashuvlarning keng joriy qilinishi uchun mustahkam poydevor hisoblanadi. Bu esa, o'z navbatida, raqamli transformatsiyaning izchil va tizimli amalga oshirilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kuchimov MK Improving the mechanism for managing the employment of university graduates. KarDU KHABARLARI Ilmiy-nazariy, service journal. No. 5/1(60) 2023 yil. R-152-160
2. Kuchimov MK Model of distribution of university graduates based on professional competencies. "Innovation technosystems" ilmiy-texnik jurnali. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va aloqa harbiy instituti No. 4 Tashkent-2023 B.—35-39
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 21 февралдаги ПФ-81-сон Фармони // Халқ сўзи. – 2023. – 22 февраль.
4. Саидова М.Х. Талабаларни касбга йўналтиришнинг педагогик асослари: Пед. фан. док. дисс. автореф. – Тошкент, 2019. – 58 б.
5. Турсунов И.М. Рақамли технологияларни касбий таълимда қўллашнинг педагогик шарт-шароитлари // Узлуксиз таълим. – 2021. – №3. – Б. 45-52.
6. Кучимов М. К. Системный подход к трудоустройству выпускников вузов. Образование и инновационные исследования, Международный научно-методический журнал. 10.10.2023., Ташкент №10(54) P:153-156 /<http://interscience.uz/>
7. Kuchimov M.K. Model Of Management Of Employment Of University Graduates.//Bulletin of TUIT: Management and Communication Technologies 18.10.2023., Tashkent .№-3(46) -P.33-39

UMUMIY O'RTA TA'LIM MAKTABLARIDA O'QUVCHILAR BILIMINI ONLAYN MONITORING QILISHNI MODELLASHTIRISH

PHD ZARIPOVA DILNOZA ANVAROVNA

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU, dotsent,

ASQAROVA UMIDA ABDUKAMOL QIZI

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU, 2-bosqich magistr talabasi

Annotatsiya. Mazkur tadqiqotda umumiy o'rta ta'lim muassasalari sharoitida o'quvchilarning bilim faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish, baholash va tahlil qilish imkonini beruvchi axborot tizimini modellashtirish yondashuvlari o'rganildi. Model asosida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ma'lumot almashinuvi, baholash natijalarini avtomatik tahlil qilish hamda individual o'quv trayektoriyalarini shakllantirish imkoniyatlari ko'rib chiqildi. Shuningdek, tizim arxitekturasini, ma'lumotlar oqimi va foydalanuvchi interfeysi elementlari tahlil qilinib, ularning didaktik va texnik jihatdan o'zaro mosligi asoslandi. Taklif etilgan model o'quvchilar bilimini obyektiv baholash, o'quv jarayonidagi individual yondashuvni kuchaytirish va o'qituvchilarning analitik faoliyatini soddalashtirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sub'ektivlik, onlayn monitoring, raqamlashtirish, ma'lumot almashinuvi, baholash natijalari, individual o'quv trayektoriyalari, foydalanuvchi interfeysi

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilim darajasini muntazam nazorat qilib borish, ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. An'anaviy baholash tizimlari ko'pincha sub'ektivlik, vaqt sarfi va natijalarning kechikib tahlil qilinishi bilan bog'liq muammolarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, o'quvchilar bilimini onlayn monitoring qilish mexanizmlarini ishlab chiqish va ularni modellashtirish ta'lim jarayonini raqamlashtirishda ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi jarayonida o'quvchilarning bilim va kompetensiyalarini baholashning yangi shakllari keng joriy etilmoqda. Xususan, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitish jarayonini axborot texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, o'quvchilarning bilimini onlayn rejimda monitoring qilish tizimlarini yaratish zarurati tobora ortib bormoqda. An'anaviy baholash usullari ko'pincha o'qituvchi sub'ektivligiga tayanadi, natijada o'quvchi faoliyatining haqiqiy

dinamikasini aniqlash, o'quv jarayonidagi individual o'zgarishlarni kuzatish va tezkor tahlil qilish imkoniyati cheklangan bo'ladi. Shu bois, ta'lim sifati oshirishga xizmat qiluvchi raqamli monitoring tizimlarini ilmiy asosda modellashtirish va ularni amaliyotga tatbiq etish dolzarb masalaga aylandi. Tadqiqot natijalarida ta'limni boshqarishning raqamli mexanizmlarini takomillashtirish hamda milliy ta'lim tizimida innovatsion monitoring usullarini joriy etish uchun ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Onlayn monitoringning mohiyati o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini real vaqt rejimida baholash, ularning individual o'quv natijalarini tahlil qilish hamda o'qituvchiga tezkor analitik ma'lumot taqdim etishdan iboratdir. Bunday tizimlar ta'lim jarayonidagi barcha ishtirokchilarga — o'quvchi, o'qituvchi va ma'muriyatga — o'zaro integratsiyalashgan, shaffof va samarali boshqaruv imkonini yaratadi. Shu bilan birga, monitoring mexanizmlarini modellashtirishda texnik, pedagogik va psixologik omillar o'zaro

uyg'un holda ko'rib chiqilishi lozim. Chunki raqamli monitoring faqat ma'lumotlarni yig'ish vositasi emas, balki ta'limni individuallashtirish, o'quvchining o'z-o'zini baholash kompetensiyasini rivojlantirish va o'quv natijalarini prognozlashni ta'minlaydigan murakkab tizimdir.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda umumiy o'rta ta'lim muassasalarida mavjud elektron baholash vositalari asosan statik xarakterga ega bo'lib, ular o'quvchining bilim rivojlanishini dinamik kuzatish, o'qituvchining metodik qarorlarini tahliliy asoslash yoki o'quv jarayonidagi individual yondashuvni shakllantirish imkonini yetarli darajada bermaydi. Shu sababli, o'quvchilarning bilimni onlayn monitoring qilishni modellashtirish masalasini ilmiy jihatdan yoritish, tizim arxitekturasini, ma'lumotlar oqimi, algoritmik asoslari va didaktik funksiyalarini aniqlashtirish zarur. Tadqiqot natijalari umumiy o'rta ta'lim tizimida raqamli baholashni takomillashtirish, o'qituvchilarning analitik faoliyatini optimallashtirish va ta'lim sifatini boshqarishning innovatsion mexanizmlarini yaratish uchun nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Mahalliy tadqiqotlarda (Davlatov A. O, Mamatqulov S, Ali M va boshqalar) o'quvchilarning bilimni elektron baholash, raqamli platformalar orqali test sinovlarini tashkil etish va natijalarni avtomatlashtirish usullari o'rganilgan. Biroq ko'pchilik ishlar asosan test natijalarini qayd etish bilan cheklanadi, o'quvchining o'quv faoliyatidagi dinamik o'zgarishlarni kuzatish yoki natijalarni tahliliy modellashtirish masalalariga kam e'tibor qaratilgan.

Internet saytlaridan esa (masalan, customwritings.co, www.researchgate.net va boshqalar) ta'lim monitoringi learning analytics, adaptive assessment hamda data-driven education konsepsiyalari bilan uzviy bog'liq holda yoritilgan. Ular o'quvchining faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish, o'quv ma'lumotlarini avtomatik qayta ishlash va

pedagogik qarorlarni tahliliy model asosida qabul qilish imkonini beradi.

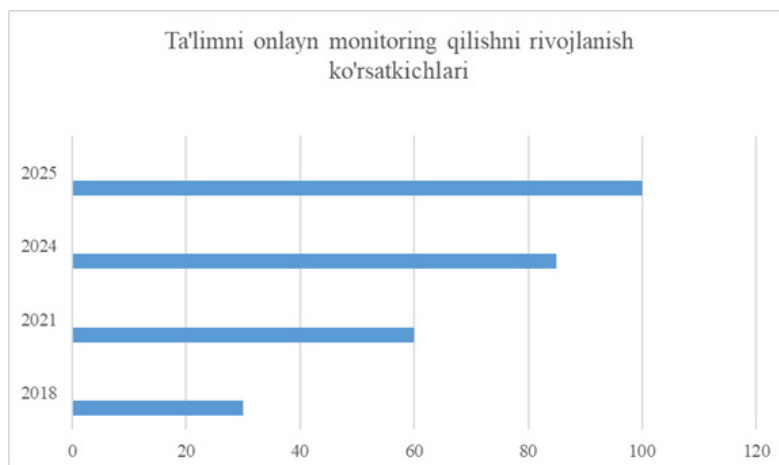
Metodologiya. Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuv asosida ishlab chiqilgan bo'lib, unda tizimli, tahliliy, modellashtiruvchi va eksperimental usullar uyg'unlashtirilgan. Asosiy maqsad — o'quvchilarning bilimni onlayn monitoring qilish jarayonini nazariy va amaliy jihatdan modellashtirish, uning komponentlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash hamda samaradorlikni baholashdan iboratdir.

Muhokama va natijalar. Maktabda ishlaydigan har qanday o'qituvchining ikkita asosiy vazifasi bor: fan o'qituvchisi va sinf rahbarlik. Albatta, har bir o'quvchining va umuman sinfning o'quv faoliyatini qo'lda kuzatib borish o'qituvchi uchun ko'p mehnat talab qiladi. Monitoring o'qituvchi ishining ajralmas qismidir: usiz ularning ish faoliyatini kuzatib borish va tahlil qilish, natijalarni oldindan, shuningdek, o'qituvchilar ish faoliyatini baholash paytida natijalarni taqdim etishlari shartligi haqida gapirmasa ham bo'ladi.

Mazkur tadqiqotda umumiy o'rta ta'lim muassasalari sharoitida o'quvchilarning bilim faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish, baholash va tahlil qilish imkonini beruvchi axborot tizimini modellashtirish yondashuvlari o'rganildi. Model asosida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi ma'lumot almashinuvi, baholash natijalarini avtomatik tahlil qilish hamda individual o'quv trayektoriyalarini shakllantirish imkoniyatlari va davomatni onlayn tashkillashtirish amalga oshiriladi.

Hozirgi zamonga kelib onlayn monitoring qilish 100% ko'rsatkichga yetdi. Uni quyidagi diagrammada ham ko'rishimiz mumkin.

Shunga qaramasdan, umumiy o'rta ta'lim maktablaridagi nazorat ishlari hozirgi vaqtda ham yozma shaklda olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotdan asosiy maqsad nazorat jarayonlarini ham onlayn shaklda olib, baholashni ham avtomatik tarzga o'tkazishdir. Hozirgi vaqtda ayrim oliy ta'lim muassasalari ushbu metodan foydalanishdi lekin bu tizim hali umumiy o'rta

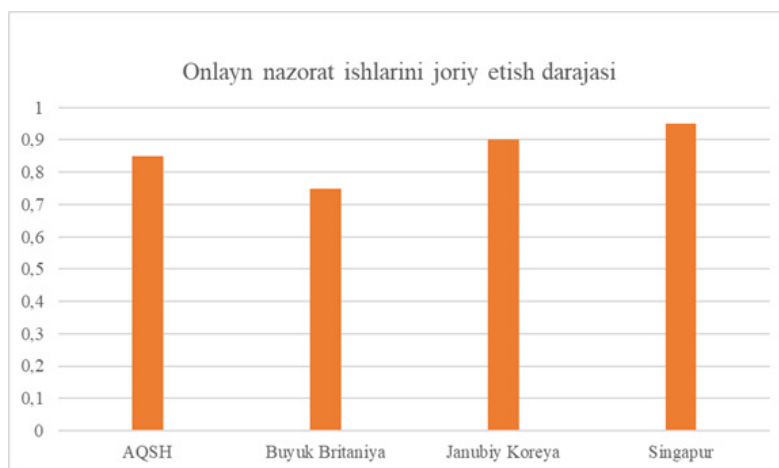

ta'lim maktablariga kirib kelmagan.

Rivojlangan chet el mamlakatlarida ham maktab baholash va nazorat tizimni onlayn

monitoring qilish ishlari jadal rivojlanmoqda.

Bunga misol qilib quyidagi diogrammani olishimiz mumkin:

Tadqiqot jarayonida bir nechta maktablar bilan tajriba o'tkazildi va natijalar quyidagicha aniqlandi:

1. Onlayn monitoring tizimining samaradorligi: Modellastirilgan tizim yordamida o'quvchilar bilimni real vaqtda kuzatish imkoniyati yaratildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tizim o'quvchilar tomonidan bajarilgan topshiriqlarni tezkor baholash va tahlil qilishda an'anaviy sinovlarga nisbatan 30–40% samaraliroq bo'ldi. Bu esa o'quv jarayonini individuallashtirish va o'quvchilarning bilim darajasini aniqroq aniqlashga yordam berdi.

2. O'quvchilar faoliyatini tahlil qilish: Onlayn monitoring tizimi yordamida o'quvchilarning faoliyati, javob berish tezligi

va xatoliklar statistikasi to'plandi. Shu orqali o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlari aniqlanib, pedagoglar uchun individual rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish imkoniyati yaratildi.

3. O'qituvchilar uchun foydali vosita: O'qituvchilar tizimdan foydalanish natijasida darslarni rejalashtirish va baholash jarayonini sezilarli darajada soddalashtirishdi. Xususan, tizim o'quvchilarning bilim darajasini vizual tarzda ko'rsatadigan grafik va diagrammalarni taqdim etdi, bu esa tezkor qaror qabul qilishni osonlashtirdi.

4. Mavjud cheklovlar va muammolar: Tajriba davomida texnik muammolar, masalan internet tezligining pastligi va ba'zi qurilmalarda

tizimning to'liq ishlamasligi holatlari kuzatildi. Shuningdek, tizimni samarali ishlatish uchun pedagoglarning texnologik kompetensiyasini oshirish zarurligi aniqlandi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, umumta'lim maktablarida monitoring tizimini takomillashtirish bugungi ta'lim islohoti jarayonining ajralmas va dolzarb tarkibiy qismidir. Monitoring — bu faqatgina nazorat yoki tekshiruv emas, balki ta'lim jarayonini chuqur tahlil qilish, aniqlangan muammolar asosida amaliy choralar ko'rish va ta'lim

sifatini oshirishga xizmat qiladigan strategik vositadir.

Monitoring jarayonlarini takomillashtirish uchun birinchi navbatda metodik asoslarni mustahkamlash, yagona tartib va reglamentlarni ishlab chiqish, raqamlashtirish vositalarini joriy etish, shuningdek, pedagog va rahbar xodimlarning bu boradagi kompetensiyasini oshirish lozim. Xususi va mustaqil tashkilotlarni jalb etish orqali monitoringga nisbatan ob'ektivlikni oshirish, tizimda shaffoflik va ishonchlilikni ta'minlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. https://ilmiyanjumanlar.uz/uploads/conferences/00109/109_i_20250613_173454_5.34.pdf
2. Davlatov, A. O. (2024). Ta'lim tizimini monitoring qilish va ta'lim sifatini rivojlantirishga monitoringni ta'siri. Open Scholar, 1(10). researchedu.org
3. Mamatqulov, S. (2023). Ta'lim sifatini monitoring qilish bo'yicha xorijiy tajriba. Oliy Ta'lim Jurnal, 2(3), 34–42. edujournal.uz
4. Внутришкольный мониторинг в современной школе. (2018). ScienceForum.ru.
5. Ali, M. (2019). Implementation of CIPP Model for Quality Evaluation at School Level: A Case Study of Rawalpindi. Journal of Education and Practice, 10(5), 45–52
6. https://www.researchgate.net/publication/377001565_An_Analysis_of_Secondary_School_Students'_Readiness_for_Online_Learning_in_the_Context_of_Different_Variables

O'ZBEKISTON TARIXI DARSLARIDA INNOVATSION YONDASHUVLAR ASOSIDA O'QUVCHILARNING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI BAHOLASH USULLARI

PO'LATOVA GULRUH JAMOLOVNA
Navoiy akademik litseyi tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekiston tarixi darslarida innovatsion yondashuvlar asosida o'quvchilarning ekologik kompetentligini baholash usullarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda Buxoro, Toshkent va Andijon viloyatlarining 10-11-sinf o'quvchilari orasida pedagogik tajriba-sinov ishlari o'tkazilgan. Maqolada ekologik kompetentlikning tarkibiy qismlari, zamonaviy baholash vositalari va ularning samaradorligi tadqiq etilgan. Natijalar innovatsion texnologiyalardan foydalanish orqali o'quvchilarning ekologik bilim, ko'nikma va qadriyatlarini rivojlantirishda tarixi fanining muhim o'rnini mavjudligini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar: ekologik kompetentlik, innovatsion yondashuvlar, O'zbekiston tarixi, baholash usullari, pedagogik diagnostika, o'quvchilar, tarixiy-ekologik ta'lim

Аннотация: Статья посвящена анализу методов оценки экологической компетентности учащихся, основанных на инновационных подходах на уроках истории Узбекистана. В ходе исследования была проведена педагогическая апробация среди учащихся 10–11 классов Бухарской, Ташкентской и Андижанской областей. В статье рассмотрены компоненты экологической компетентности, современные оценочные средства и их эффективность. Результаты показали важную роль истории в развитии экологических знаний, умений и ценностей учащихся посредством использования инновационных технологий.

Ключевые слова: экологическая компетентность, инновационные подходы, история Узбекистана, методы оценки, педагогическая диагностика, учащиеся, историко-экологическое образование

Abstract: This article is devoted to the analysis of methods for assessing students' ecological competence based on innovative approaches in the lessons of the history of Uzbekistan. The study conducted pedagogical pilot-testing work among students of grades 10-11 of Bukhara, Tashkent and Andijan regions. The article examined the components of ecological competence, modern assessment tools and their effectiveness. The results showed the important role of history in developing students' ecological knowledge, skills and values through the use of innovative technologies.

Keywords: ecological competence, innovative approaches, history of Uzbekistan, assessment methods, pedagogical diagnostics, students, historical and ecological education

KIRISH

Hozirgi kunda atrof-muhit muammolarining keskinlashib borishi, global ekologik inqirozning chuqurlashuvi ta'lim tizimida ekologik ta'lim va tarbiyaga yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlari, xususan, 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi ta'lim jarayonida

ekologik kompetentliklarni shakllantirish vazifasini birinchi o'ringa qo'yimoqda [1]. Bu esa zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlardan foydalanish orqali o'quvchilarning ekologik ongini shakllantirish, ularni atrof-muhitni muhofaza qilishga oid bilim, ko'nikma va qadriyatlarga ega qilish zaruriyatini keltirib chiqaradi.

Tarix fani o'z mohiyati jihatidan o'quvchilarning ekologik kompetentligini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlarga

ega. Tarixiy jarayonlarni o'rganish davomida insoniyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar, ekologik inqirozlarning kelib chiqish sabablari, turli sivilizatsiyalarning tabiat bilan muloqot tajribasi, ekologik muammolarning tarixiy ildizlari chuqur tahlil qilinadi. Shu bois O'zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetentlikni shakllantirish va baholash masalasi dolzarb ilmiy-pedagogik muammo hisoblanadi [2]. Ammo zamonaviy pedagogika fani va ta'lim amaliyotida tarixi darslarida o'quvchilarning ekologik kompetentligini innovatsion yondashuvlar asosida baholash metodikasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Bu vaziyat tadqiqot mavzusining nazariy va amaliy ahamiyatini belgilab beradi.

Tadqiqotning maqsadi O'zbekiston tarixi darslarida innovatsion yondashuvlar asosida o'quvchilarning ekologik kompetentligini baholash usullarini ishlab chiqish va ularning samaradorligini tajriba-sinov ishlari orqali tekshirishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida umumta'lim maktablarining 10-11-sinf o'quvchilari, predmeti sifatida esa O'zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetentlikni shakllantirish va baholash jarayoni belgilandi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotning metodologik asosini kompetentlikka asoslangan yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmasi, hamda ekologik ta'lim va tarbiyaning zamonaviy konsepsiyalari tashkil etdi. Kompetentlik tushunchasi pedagog olimlar P.Ya.Galperin, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, L.A.Petrovskaya, A.V.Xutorskoy va boshqalarning ishlarida chuqur tahlil qilingan [3]. Ekologik kompetentlik muammosiga bag'ishlangan tadqiqotlarda S.N.Glazachev, A.N.Zaxlebnyy, I.D.Zverev, D.S.Ermokov, V.M.Nazarenko kabi olimlarning ilmiy

qarashlari muhim ahamiyatga ega. Xorijiy tadqiqotchilar S.D.Sterling, J.Palmer, C.A.Bower ekologik ta'limda innovatsion yondashuvlarning zarurligini asoslagan [4]. O'zbek olimlari U.I.Inoyatov, T.N.Qori-Niyozov, B.X.Xodjaev, A.Vohidov, N.Muslimov, M.Qosimova tarixiy-ekologik ta'limning nazariy asoslarini ishlab chiqishga katta hissa qo'shgan [5].

Pedagogik tajriba-sinov ishlari 2023-2024-o'quv yilida Buxoro viloyatining 6 ta umumta'lim maktabida 450 nafar, Toshkent shahrining 5 ta maktabida 340 nafar va Andijon viloyatining 4 ta maktabida 330 nafar o'quvchi ishtirokida, jami 1120 nafar respondent bilan amalga oshirildi. Tadqiqotda aniqlash, shakllantirish va nazorat bosqichlarini o'z ichiga olgan pedagogik eksperiment metodologiyasidan foydalanildi. Eksperimental guruhlar o'quvchilariga O'zbekiston tarixi darslarida innovatsion pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar, loyiha faoliyati, interaktiv usullar qo'llanildi, nazorat guruhlarida esa an'anaviy o'qitish metodikasi saqlanib qolindi.

Ekologik kompetentlikni baholashda kompleks yondashuv qo'llanildi, ya'ni bilim, ko'nikma va qadriyatlar komponentlari alohida-alohida diagnostika qilindi. Baholash vositalari sifatida test topshiriqlari, loyiha ishlari, amaliy vazifalar, refleksiv kundaliklar, ekspert baholash varaqalari, anketalar va intervyulardan foydalanildi [6]. Bilim komponentini baholashda o'quvchilarning O'zbekiston tarixida ekologik muammolarning kelib chiqishi, tarixiy davrlarda tabiat va jamiyat munosabatlari, ekologik inqirozlarning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar haqidagi tushunchalari tekshirildi. Ko'nikma komponentini aniqlashda tarixiy manbalarni ekologik nuqtai nazardan tahlil qilish, ekologik muammolarni tarixiy kontekstda baholash, muammoli vaziyatlarni

hal qilish qobiliyatlari o'rganildi. Qadriyat komponentini baholashda esa o'quvchilarning ekologik mas'uliyat hissi, tabiatga qiymati berish, barqaror rivojlanish tamoyillarini qabul qilish darajasi tekshirildi.

Ma'lumotlarni qayta tashlashda matematik-statistik usullar, jumladan, o'rtacha arifmetik qiymat, standart og'ish, Student t-mezoni, Pirson korrelatsiya koeffitsienti hisoblab chiqarildi [7]. Sifat ko'rsatkichlarini tahlil qilish uchun esa kontent-tahlil va diskurs-tahlil usullaridan foydalanildi. Ekologik kompetentlik darajasi past (1-2,5 ball), o'rta (2,6-3,5 ball), yetarli (3,6-4,5 ball) va yuqori (4,6-5 ball) darajalarga ajratildi. Har bir komponent bo'yicha maxsus ishlab chiqilgan mezonlar va ko'rsatkichlar tizimi qo'llanildi.

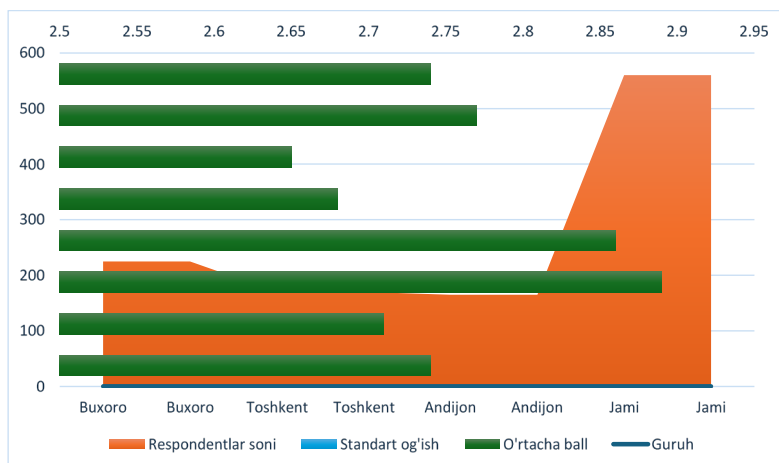
NATIJALAR VA MUHOKAMA

Jahon amaliyotida ekologik kompetentlikni baholash masalasi turli xil yondashuvlar va metodologiyalar doirasida o'rganilmoqda. Yevropa ta'lim tizimida kompetentlikka asoslangan yondashuv doirasida ekologik ta'limning sifat ko'rsatkichlarini aniqlash uchun standartlashtirilgan baholash vositalari ishlab chiqilgan bo'lib, ular o'quvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki real hayotiy vaziyatlarda ekologik muammolarni hal qilish qobiliyatlarini ham tekshirishga qaratilgan. AQSh ta'lim tizimida ekologik savodxonlik tushunchasi keng qo'llanilmoqda va bu yerda baholash jarayonida portfolio metodi, amaliy loyihalar va jamoaviy tadqiqotlar alohida ahamiyatga ega. Osiyo mamlakatlarida, xususan, Yaponiya va Janubiy Koreya ta'lim tajribasida ekologik kompetentlikni rivojlantirishda tarixiy-madaniy yondashuvdan foydalaniladi, ya'ni milliy tarixiy tajriba va an'anaviy tabiatga munosabat qadriyatlari zamonaviy ekologik ta'lim bilan uyg'unlashtiriladi. O'zbekiston ta'lim tizimida ham milliy tarixiy merosni

ekologik tarbiya bilan bog'lash, mahalliy hududlarning ekologik tarixini chuqur o'rganish orqali o'quvchilarda ona yurtiga muhabbat, tabiatni asrash mas'uliyati hissini shakllantirish imkoniyatlari mavjud.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ekologik kompetentlik ko'p komponentli va ko'p darajali tuzilma sifatida qaralmoqda. Tadqiqotchilarning aksariyati ekologik kompetentlikni kognitiv, operatsional-faoliyat va motivatsion-qadriyat komponentlariga ajratadilar. Kognitiv komponent ekologik bilimlar tizimi, tushunchalar, qonuniyatlar va tamoyillarni o'z ichiga oladi. Operatsional-faoliyat komponenti ekologik muammolarni aniqlash, tahlil qilish, hal qilish bo'yicha amaliy ko'nikmalar va qobiliyatlarni qamrab oladi. Motivatsion-qadriyat komponenti esa ekologik mas'uliyat hissi, tabiatga qiymati berish, barqaror rivojlanish tamoyillarini shaxsiy qadriyatlar tizimiga kiritish jarayonlarini ifodalaydi. Shu bilan birga, zamonaviy yondashuv ekologik kompetentlikni shakllantirishda reflektiv komponentning ahamiyatini ham ta'kidlaydi, ya'ni o'quvchilar o'z ekologik xulq-atvori, qarashlar va faoliyatini tanqidiy baholash, o'z-o'zini rivojlantirish qobiliyatiga ega bo'lishlari zarur. O'zbekiston tarixi darslarida bu komponentlarning barchasini rivojlantirish uchun didaktik imkoniyatlar mavjud bo'lib, tarixiy voqealar, jarayonlar va shaxsiyatlarni ekologik nuqtai nazardan tahlil qilish orqali o'quvchilarda kompleks ekologik kompetentlikni shakllantirish mumkin.

Pedagogik tajriba-sinov ishlarining aniqlash bosqichida o'tkazilgan diagnostika natijalari 10-11-sinf o'quvchilarining ekologik kompetentlik darajasining past va o'rta ko'rsatkichlarga ega ekanligini ko'rsatdi. Jadval va grafikda keltirilgan ma'lumotlar eksperimental va nazorat guruhlarining boshlang'ich holatini aks ettiradi.

1-rasm. O'quvchilarning ekologik kompetentligi bo'yicha bilim komponenti bo'yicha boshlang'ich natijalar (aniqlash bosqichi)

Grafikda keltirilgan ma'lumotlar eksperiment boshida eksperimental va nazorat guruhlarining ekologik bilimlar darajasida statistik jihatdan ahamiyatli farq yo'qligini ko'rsatadi. Umumiy o'rtacha ko'rsatkichlar eksperimental guruhda 2,77 ball, nazorat guruhda esa 2,74 ball tashkil etdi. O'quvchilarning 37-38 foizi past, 44-45 foizi o'rta darajada bilimga ega bo'lib, yuqori darajadagi o'quvchilar ulushi juda

kam edi. Bu holat O'zbekiston tarixi darslarida ekologik ta'limga yetarlicha e'tibor berilmayotganligidan dalolat beradi. O'quvchilar tarixiy voqealarning ekologik jihatlarini chuqur tushunmaydilar, tarixiy davrlardagi ekologik muammolarni zamonaviy holatlar bilan bog'lay olmaydilar va ekologik inqirozlarning tarixiy ildizlarini tahlil qilish qobiliyatiga ega emaslar.

1-jadval. O'quvchilarning ekologik kompetentligi bo'yicha ko'nikma va qadriyat komponentlari bo'yicha boshlang'ich natijalar

Viloyat	Guruh	Ko'nikma komponenti (o'rtacha ball)	Qadriyat komponenti (o'rtacha ball)	Umumiy kompetentlik darajasi (o'rtacha ball)
Buxoro	EG	2,58	2,91	2,74
Buxoro	NG	2,55	2,88	2,71
Toshkent	EG	2,73	3,05	2,89
Toshkent	NG	2,70	3,02	2,86
Andijon	EG	2,52	2,84	2,68
Andijon	NG	2,49	2,81	2,65
Jami	EG	2,61	2,93	2,77
Jami	NG	2,58	2,90	2,74

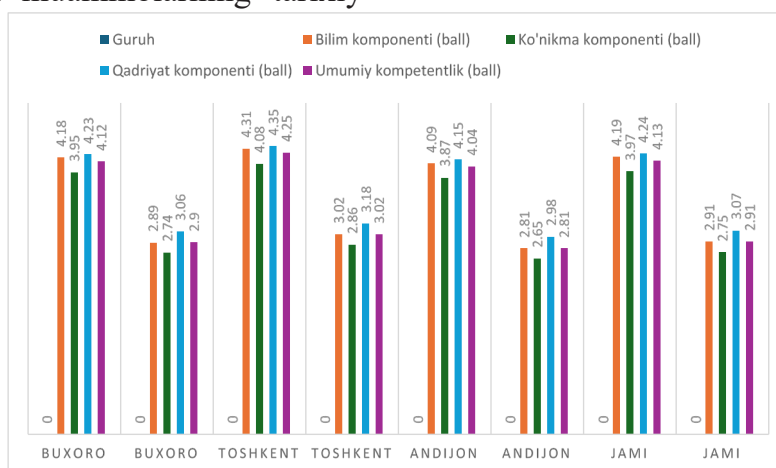
Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'quvchilarning ekologik ko'nikmalari va qadriyatlari ham past darajada shakllanganligini ko'rsatdi. Ko'nikma komponenti bo'yicha umumiy o'rtacha ko'rsatkichlar eksperimental guruhda 2,61 ball, nazorat guruhda 2,58 ball tashkil etdi. Bu o'quvchilar tarixiy manbalarni ekologik

nuqtai nazardan tahlil qilish, o'tmishdagi ekologik muammolarni zamonaviy vaziyat bilan qiyoslash, ekologik xulosa va bashoratlarga kelish ko'nikmalariga yetarlicha ega emasligini bildiradi. Qadriyat komponenti nisbatan yuqoriroq ko'rsatkichga ega bo'ldi, lekin u ham o'rta darajada qoldi. Umumiy ekologik kompetentlik darajasi

barcha guruhlarda o'rtacha va pastga yaqin o'rtacha ko'rsatkichlarni namoyish etdi, bu innovatsion o'qitish metodikasi joriy etishning zarurligini tasdiqladi [8].

Shakllantirish bosqichida eksperimental guruhlarda qator innovatsion yondashuvlar qo'llanildi. Birinchidan, raqamli texnologiyalardan keng foydalanildi, jumladan, virtual sayohatlar, tarixiy-ekologik prezentatsiyalar, multimedia tarkibli darslar, onlayn test va viktorinalar o'tkazildi. Ikkinchidan, loyiha asosidagi ta'lim metodikasi joriy etildi, o'quvchilar tarixiy-ekologik tadqiqot loyihalari ustida ishladilar, mahalliy ekologik muammolarning tarixiy

ildizlarini o'rgandilar. Uchinchidan, interaktiv usullardan, xususan, tarixiy-ekologik rollik o'yinlar, muammoli vaziyatlar tahlili, munozaralar va disputlardan foydalanildi. To'rtinchidan, integratsiyalashgan darslar o'tkazildi, O'zbekiston tarixi biologiya, geografiya, adabiyot fanlar bilan bog'lab o'qitildi [9]. Beshinchidan, amaliy yo'naltirilgan vazifalar, mahalliy tarixiy-ekologik ekskursiyalar, muzey va qo'riqxonalariga tashriflar tashkil etildi. Nazorat guruhlarida esa an'anaviy ma'ruza va suhbat uslublariga asoslangan o'qitish metodikasi davom ettirildi.

2-rasm. Pedagogik tajriba-sinov ishlarining yakuniy natijalari (nazorat bosqichi)

Grafikda keltirilgan yakuniy natijalar innovatsion yondashuvlar samaradorligini yaqqol ko'rsatadi. Eksperimental guruhlarda ekologik kompetentlikning barcha komponentlari bo'yicha sezilarli o'sish qayd etildi. Umumiy ekologik kompetentlik darajasi eksperimental guruhlarda 2,77 balldan 4,13 ballga oshdi, ya'ni 49,1 foizga yaxshilandi, nazorat guruhlarida esa bu ko'rsatkich atigi 6,2 foizni tashkil etdi. Student t-mezoni bo'yicha hisob-kitoblar eksperimental va nazorat guruhlari o'rtasidagi farq statistik jihatdan yuqori darajada ahamiyatli ekanligini ko'rsatdi ($p < 0,01$). Bilim komponenti bo'yicha eksperimental guruhlarda o'rtacha ball 4,19 ga yetdi, bu

o'quvchilarning O'zbekiston tarixidagi ekologik jarayonlarni chuqur tushunishga erishganligidan dalolat beradi. Ko'nikma komponenti 3,97 ballga, qadriyat komponenti esa 4,24 ballga ko'tarildi, bu nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalar va shaxsiy qadriyatlar ham rivojlanganligini tasdiqlaydi [10].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston tarixi darslarida innovatsion yondashuvlardan foydalanish o'quvchilarning ekologik kompetentligini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega. Raqamli texnologiyalar o'quvchilarga tarixiy-ekologik ma'lumotlarni vizual shaklda qabul qilish, tarixiy jarayonlarni

dinamikada kuzatish imkonini berdi. Loyiha faoliyati mustaqil izlanish, tahlil qilish, xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirdi. Interaktiv usullar faol o'qitish muhitini yaratdi, o'quvchilar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirdi. Integratsiyalashgan yondashuv ekologik muammolarni kompleks, ko'p qirrali tushunishga yordam berdi. Amaliy vazifalar nazariy bilimlarni hayotiy amaliyot bilan bog'lash imkonini yaratdi. Bu innovatsion yondashuvlar majmuasi o'quvchilarda nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ekologik mas'uliyat hissini, tabiatni asrash qadriyatlarini ham shakllantirdi.

Pedagogik tajriba-sinov ishlarining chuqur tahlili shuni ko'rsatdiki, innovatsion yondashuvlarning turli komponentlari ekologik kompetentlikni rivojlantirishga har xil darajada ta'sir ko'rsatadi. Raqamli texnologiyalarning qo'llanilishi, xususan, virtual tarixiy-ekologik sayohatlar, multimedia prezentatsiyalar va interaktiv elektron darsliklar o'quvchilarning vizual xotirasini faollashtirish orqali bilim komponentini sezilarli darajada yaxshiladi. Eksperimental guruhlarda o'tkazilgan so'rovnomalar natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning to'qson to'rt foizi raqamli vositalar yordamida taqdim etilgan tarixiy-ekologik ma'lumotlarni an'anaviy darslik materiallari bilan solishtirganda yaxshiroq eslab qolishlarini ta'kidladilar. Ayniqsa, O'zbekiston hududidagi qadimgi irrigatsiya tizimlarining ekologik ahamiyati, Orol dengizi falokatining tarixiy ildizlari, Markaziy Osiyo shaharlarida suv resurslarini boshqarish an'analari kabi murakkab mavzularni tushuntirishda virtual sayohatlar va animatsiyalar yuqori samaradorlik ko'rsatdi. Bu usullar orqali o'quvchilar tarixiy davrlardagi ekologik muammolarning zamonaviy holatga o'xshashligini ko'rib, o'tmish tajribasidan saboq olish zarurligini

angladilar.

XULOSA

O'zbekiston tarixi darslarida innovatsion yondashuvlar asosida o'quvchilarning ekologik kompetentligini baholash usullarini ishlab chiqish va qo'llash bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot bir qator muhim xulosalarga kelishga imkon berdi. Birinchidan, zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning ekologik kompetentligini kompleks baholash zaruriyati tasdiqlandi, bunda bilim, ko'nikma va qadriyat komponentlari birgalikda diagnostika qilinishi lozim. Ikkinchidan, pedagogik tajriba-sinov ishlari innovatsion texnologiyalar, raqamli vositalar, loyiha usuli, interaktiv metodlar va integratsiyalashgan yondashuvlardan foydalanish orqali o'quvchilarning ekologik kompetentligini sezilarli darajada oshirish mumkinligini isbotladi. Uchinchidan, baholash jarayonida turli usullar va vositalarning kombinatsiyasi, jumladan, test topshiriqlari, amaliy vazifalar, loyiha ishlari, reflektiv kundaliklar va ekspert baholash varaqalaridan foydalanish obyektiv va ishonchli natijalar olish uchun zarur. To'rtinchidan, O'zbekiston tarixi fani o'quvchilarning ekologik kompetentligini rivojlantirish uchun katta didaktik salohiyatga ega bo'lib, tarixiy-ekologik ta'lim orqali zamonaviy ekologik muammolarning ildizlarini tushunish, ularni hal qilishda tarixiy tajribadan foydalanish mumkin.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin. Ta'lim amaliyotida O'zbekiston tarixi o'qituvchilari ekologik ta'lim va tarbiya jarayoniga ko'proq e'tibor qaratishlari, darslarni innovatsion texnologiyalar bilan boyitishlari zarur. O'quv dasturlari va darsliklarni ishlab chiqishda tarixiy-ekologik muammolarga keng o'rin ajratish, mahalliy hududlarning ekologik tarixini o'rganishga alohida e'tibor berish maqsadga muvofiq. O'qituvchilarni

tayyorlash va qayta tayyorlash tizimida ekologik ta'limning innovatsion metodikasini o'rgatish zarur. Maktablarda tarixiy-ekologik to'garaklar, loyiha guruhlar tashkil etish, o'quvchilarni amaliy tadqiqot ishlariga jalb qilish muhim. Kelajakda O'zbekiston tarixi darslarida ekologik kompetentlikni rivojlantirishning pedagogik sharoitlari, tizimi va texnologiyalari yanada chuqurroq

tadqiq etilishi, boshqa gumanitar fanlar bilan integratsiyalashgan ekologik ta'lim metodikasi ishlab chiqilishi dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Ushbu yo'nalishda olib boriladigan izlanishlar zamonaviy ta'lim sifatini oshirish, ekologik madaniyatli yosh avlodni voyaga yetkazish istiqbollarini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi,
2. Xodjaev, B. X., & Nishonov, U. I. (2021). O'zbekiston tarixi ta'limida ekologik tarbiyaning o'rni va ahamiyati. *Tarix ta'limi nazariyasi va metodikasi*, 3(2), 45-58.
3. Хуторской, А. В. (2017). Компетентностный подход в обучении: Научно-методическое пособие. Москва: Эйдос.
4. Sterling, S. (2004). Higher education, sustainability, and the role of systemic learning. In P. B. Corcoran & A. E. J. Wals (Eds.), *Higher education and the challenge of sustainability* (pp. 49-70). Kluwer Academic Publishers.
5. Muslimov, N. A., & Qosimova, M. X. (2020). Ta'lim jarayonida o'quvchilarning ekologik kompetentligini shakllantirish muammolari. *Pedagogika*, 1(4), 112-121.
6. Glazachev, S. N., & Kozlova, O. N. (2018). *Экологическая компетентность: становление, проблемы, перспективы*. Москва: МНЭПУ.
7. Namazov, Sh. T. (2019). *Pedagogik tadqiqotlarda matematik-statistik usullar*. Toshkent: Fan va texnologiya.
8. Ермоков, Д. С. (2016). Педагогическая концепция формирования экологической компетентности учащихся. Москва: РУДН.
9. Palmer, J. (2003). *Environmental education in the 21st century: Theory, practice, progress and promise*. London: Routledge.
10. Vohidov, A. B., & Rahmonova, D. S. (2022). Innovatsion texnologiyalar asosida tarixi fanini o'qitishda ekologik tarbiya. *Ta'lim va rivojlanish*, 5(1), 78-89.

OLIY TA'LIMDA OPTIKA BO'LIMINI O'QITISHDA "INTERFAOL TAQDIMOT" METODIDAN FOYDALANISH

QODIROVA XAMIDAXON NURMUXAMADOVNA

Andijon davlat pedagogika instituti "Fizifa va texnologik ta'lim" kafedrası
v.b. dotsent., p.f.f.d. (PhD).

Annotatsiy. Maqolada fizika fanining "Optika" bo'limini oqitishda "Interfaol taqdimot" metodidan foydalanish yoritilgan. Taqdimotning o'ziga xos jihatlaridan biri shundan iboratki, talabalar avvalo turmushda uchraydigan turli shakldagi va turli funksiyalarni bajaruvchi optik asboblarning fotonusxalari yoki multimedia qismlarini taqdim etadi. Har bir topshiriqqa talabalarning batafsil javoblari eshutilgach, to'g'ri va to'la javob ochib ko'riladi. Barcha jarayon ochiq tarzda o'tkazilganligi uchun talabalar o'zlariga va bir-biriga ob'ektiv baho bera olishadi. Bu metodning afzallik tomonlari shundaki, talabalar dars jarayonida kam vaqt sarflab ko'p ma'lumotlarga ega bo'ladi, ularning intellektualligi ortadi, guruh bo'lib auditoriya bilan ishlash hamda o'z-o'zini baholay olish qobiliyatini rivojlantirishga olib keladi.

Kalit so'zlar: optika, optik asboblار sinfi, innovatsion metod, interfaol taqdimot, axborot texnologiya, kichik guruh, uslub.

Аннотация. В статье рассматривается применение метода «Интерактивная презентация» при преподавании раздела физики «Оптика». Одной из особенностей презентации является то, что учащимся сначала представляются фотокопии или мультимедийные элементы оптических приборов различных форм и функций, распространённых в повседневной жизни. После прослушивания развёрнутых ответов учащихся на каждое задание выявляется правильный и полный ответ. Поскольку весь процесс приходит открыто, учащиеся имеют возможность объективно оценивать себя и друг друга. Преимущества этого метода в том, на уроке учащиеся усваивают большой объём информации за короткое время, повышаются их интеллектуальные способности, развиваются навыки работы с аудиторией в группах и самооценки.

Ключевые слова: оптика, класс оптических приборов, инновационных метод, интерактивная презентация, информационные технологии, малая группа, методика.

Kirish.

Respublikamiz ta'lim tizimida o'quv jarayoniga ilg'or innovatsion texnologiyalar va axborot kommunikatsiya vositalarini joriy etish, o'qitish intensivligi va samaradorligini oshirish, ta'limni jahon andozalariga moslashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohatlar amalga oshirilmoqda. Shu nuqtai nazardan optikani o'qitish jarayonida innovatsion ta'lim muhitini yaratish, o'qitishning faol metodlarini tatbiq etish orqali talabalar bilish faoliyatini faollashtirishni takomillashtirish, fizika o'qitish metodikasi fanining dolzarb muammolaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasida ham innovatsiyalarni

ijtimoiy-iqtisodiy hayotga joriy etish muammosiga alohida e'tibor qaratib, quyidagilarni ta'kidladi: "Bugun biz davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan yangilashga qaratilgan innovatsion rivojlanish yo'liga o'tmoqdamiz. Bu bejiz emas, albatta. Chunki zamon shiddat bilan rivojlanib borayotgan hozirgi davrda kim yutadi? Yangi fikr, yangi g'oya, innovatsiyaga tayangan davlat yutadi. Innovatsiya bu – kelajak degani. Biz buyuk kelajagimizni barpo etishni bugundan boshlaydigan bo'lsak, uni aynan innovatsion g'oyalar, innovatsion yondashuv asosida boshlashimiz kerak" [1]. Davlatimiz rahbari O'zbekistonning barqaror taraqqiyoti va yaqin davrdagi kelajagi innovatsiya rivojisiz, yangi fikrlar va yangi g'oyalarsiz bo'lmasligiga

alohida urg'u berdi. Jahondagi rivojlanishning eng dolzarb paradigmalardan biri – innovatsion taraqqiyotdir.

Bu borada, O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "... fizika kabi muhim va talab yuqori bo'lgan predmetlarni chuqurlashtirilgan tarzda o'rganish, ilmiy va innovatsiya yutuqlarini amaliyotga joriy qilishning samarali mexanizmlarini yaratish" bo'yicha ustuvor vazifalar belgilangan. Bu vazifalarni amalga oshirishda "Optika" bo'limini o'qitish jarayonida axborot va innovatsion pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanishga oid metodik tavsiyalar, virtual laboratoriya ishlanmalari yaratish, o'quv-metodik va elektron-metodika'tminotnitakomillashtirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur farmonda, shuningdek "... o'quv jarayoniga innovatsion g'oyalar, texnologiyalar va ishlanmalarni faol tadbqiq etish, yuqori samarali o'quv laboratoriya uskunolari, kompyuter texnikasi va innovatsion texnologiyalarga asoslangan parklar bilan jihozlangan ..." deya takidlab o'tilgan [2]. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida ham harakatlar strategiyasining davomi sifatida fizika faniga bo'lgan e'tibor yanada kuchatirilishi, ta'lim muassasalari imkoniyatlaridan samarali foydalanish choralarni ko'rish belgilab qo'yilganligi optikani o'qitishda innovatsion yondashuv asosida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biri ekanligini anglatadi [3].

Asosiy qism.

Hozirgi vaqtga kelib, Oliy ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda yangi turdagi o'quv jarayonlarini va virtual laboratoriya ishlarini tashkillashtirish katta ahamiyatga ega. Bu esa, fizikaviy bilimlarning amaliy qismi uning nazariy, ya'ni fundamental qismiga tayanishi

va fundamental bilimlarning biror ishlab chiqarishning har-xil sohalarida qo'llanilishini ko'rsatadi.

Zamonaviy texnologiyalar jamiyatning barcha bo'g'inlarini qamrab olgan asrda pedagog texnik vositalarsiz "Optika" bo'limini qanchalik mohirona bayon etmasin, talaba bu bo'lim mavzulari, qonunlari, unda yuz beradigan hodisa va jarayonlarni juda tez anglab olishi hamda xotirada saqlashi qiyin. Shu sababli, ma'ruza mashg'ulotlarini innovatsion pedagogik texnologiyalar, laboratoriya mashg'ulotlarini esa virtual ishlarmalar asosida sodir bo'ladigan jarayonlarga oid tajribalarni bajarib, mantiqan fikrlab yorug'lik hodisalariga doir qonun-qoidalar o'zlashtirilganda, o'qitishning samarasi yanada ortadi. Shu sababli optika mazmuni va uni o'qitishni innovatsion yondashuv asosida takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-metodik izlanishlar optik qonuniyatlarning mohiyatini ochib berishda va o'qitish samaradorligini oshirishda keng imkoniyat yaratadi [4].

"Optika" ga doir chop etilgan mavjud o'quv va uslubiy adabiyotlarda "Optika" bo'limidagi mavzular yoritilib berilgan bo'lsada, barcha parametrlarning fizik mazmuni va mohiyati to'la yoritilmagan. Optika sohasida "Optika" bo'limini o'qitishga bag'ishlangan dissertatsiyalar va izlanishlarni yetarli deb bo'lmaydi. Bajarilgan ishlarda "Optika" sohasining yutuqlariga kam e'tibor berilgan. So'ngiyillarda optika sohasida amalga oshirilgan yangilanishlar va ularning amaliy ahamiyati haqida ma'lumotlar yetarlicha yoritilmagan. Shunday qilib mavjud adabiyotlar, darsliklar, o'quv-uslubiy qo'llanmalar ta'limning barcha bosqichlaridagi fizika ta'limi mazmunini takomillashtirishga doir tadqiqotlar tahlili "Optika" bo'limining mazmunini innovatsion yondashuv asosida o'qitishni takomillashtirish zarurligini ko'rsatmoqda.

Bugungi axborot tezkorligi davrida

talab va ehtiyojlarning doimiy yangilanib va takomillashib borayotgani, texnika va texnologiyalar bo'yicha eksperimental tadqiqotlarning yangilanib borayotganligi, fizika sohasi bo'yicha bo'lajak pedagog kadrlarni tayyorlashda fizikaning dolzarb yo'nalishlariga oid dasturiy vositalarni takomillashtirish zaruriyati, virtual ishlar yetarli emasligi va mavjudlariga tavsiyalar ishlab chiqish kerakligi bu sohada yechimini kutayotgan muammolar yetarli ekanligi ko'rsatmoqda.

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak fizika fani o'qituvchilarini raqobatbardosh zamonaviy mutaxassis kadr sifatida tayyorlash mobaynida optikaga oid bilimlarni innovatsion yondashuv asosida takomillashtirish modeli uchun umumiy asos sifatida ta'lim berishda, ta'lim mazmunida, o'qitish metodlarida, dars shakllari, o'qitish turlari va vositalarida quyidagicha kuzatiladi:

- ta'lim mazmuniga innovatsiya noan'anaviy va masofaviy o'qitish turlarining kirib kelishida;
- o'qitish jarayoniga innovatsion interaktiv metodlarning kirib kelishida;
- darsni tashkil qilishning nostandart hamda virtual shakllari qo'llanilishida;
- muammoli, evristik, darajalangan, integratsiyalangan, interfaol ta'lim turlarida.

Bo'lajak fizika fani o'qituvchilarini bakalavr ta'lim bosqichida ya'ni talabalik vaqtida tanlab olingan tajriba guruhlar uchun optikani o'qitishda dars mashg'ulotlarini innovatsion-integratsion zamonaviy shaklda maxsus tashkil etilgan, tashkiliy va amalga oshiruvchi, qadriyatga yo'naltirilgan, mazmunli-texnologik, maqsadga qaratilgan, rag'batlantiruvchi-motivatsion, kognitiv-akslantiruvchi, hissiy-irodali, nazorat qiluvchi, amalga oshiruvchi, tartibga soluvchi, natija va baholash kabi pedagogik-psixologik, ergonomik shart-sharoitlar optikani o'qitishni

takomillashtirishning o'ziga xos bo'lgan eng ustivor ko'rinishlari sifatida talqin etish zarur [5].

O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash o'z oldiga quyidagi vazifalarni qo'yadi:

1. Ta'lim muassasalari o'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish zaruratini o'rganish.
2. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari bo'yicha ilg'or xorijiy tajribalarni o'rganish va maqbul texnologiyalarni tanlash.
3. Innovatsion ta'lim texnologiyalarini o'quv jarayoniga tatbiq etishning zaruriy shartlarini belgilash.
4. Innovatsion ta'lim texnologiyalari turlari va shakllarini ta'lim jaryoniga fan xususiyatidan kelib chiqqan holda, qo'llash va foydalanish holatini tahlil qilish.

Ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarini joriy etishning samarali yo'llari, vosita va usullarini qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar va tavsiyalar ishlab chiqish professor-o'qituvchilar oldida turgan asosiy vazifalardan hisoblanadi. Shu bilan birga innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llash fanlararo aloqadorlikni amalga oshiradi, ta'lim mazmunini sifat jihatidan to'ldiradi, bo'lajak o'qituvchining metodik tayyorgarligini takomillashtirishda va ta'lim-tarbiya jarayoni samaradorligini orttirish barobarida ularning metodik tayyorgarligini zamon talablari darajasida tashkil etishga imkon yaratadi [6].

"Interfaol taqdimot" - bu taqdimotni talabalar kichik guruhga bo'linib yoki yakka tartibda amalga oshirish mumkin. Agar talabalar kichik guruhlariga bo'lib ishlansa, birdan ortiq topshiriqlar beriladi. Yakka tartibda esa har bir talabaga bittadan topshiriq beriladi. Bu taqdimod optik asboblarning mavzusida qo'llanilayotganligi uchun shu mavzu doirasida topshiriqlar tayyorlanishni e'tiborga olish kerak bo'ladi. Topshiriqlar o'qituvchi tomonidan tayyorlanadi

1.1-rasm

OPTIK ASBOBLAR KLASSIFIKATSIYASI			
Optik hodisa, qonun	Optik asbob nomi, qo'llanilishi	Qurilmaning fotosurati	Yangi yo'nalish
Nur sinishi	Linza (yig'uvchi, sochuvchi, botiq, qabariq)		Oftalmologiya

va tarqatiladi. Taqdimotni tayyorlash uchun vaqt belgilanadi. Belgilangan vaqt tugashi bilan taqdimot namoyishi boshlanadi. Har bir kichik guruh yoki yakka tartibdagi talaba o'zlarini tayyorlagan ishlari taqdim etishadi. Barcha guruhlar o'zining chiqishini namoyish qilib bo'lgandan so'ng, o'qituvchi optik asboblarni klassifikatsiyasini ekranda namoyish qiladi (1.1-rasm).

Taqdimotni o'tkizish tartibi quyidagicha:

- talabalar kichik guruhlariga bo'linadi;
- mavzuga doir asboblarni yoki harakatlarning chizmalari har bir kichik guruh uchun ekran orqali namoyish qilinadi.

- guruhlar tomonidan berilgan topshiriqning taqdimoti namoyish qilinadi.

- o'qituvchi tomonidan oldindan tayyorlangan taqdimotlar ekranda ko'rsatiladi va talabalar tayyorlagan taqdimot ishi bilan solishtiriladi.

- Guruhlarning ishidagi kamchiliklar boshqa guruhlar tomonidan to'ldiriladi.

Mazkur metoddan foydalanishda professor-o'qituvchi talabalarni tez va adolatli baholash imkoniga ega bo'ladi.

“Optik asboblarni. Optik asboblarni sinfi” mavzusi misolida ko'rib chiqamiz:

1-topshiriq: rasmdagi optik asboblarni tavsiflang;

2-topshiriq: mazkur optik asbobda amal qiladigan qonun yoki hodisani tavsiflang;

3-topshiriq: mazkur optik asbobning texnik parametrlarini yoki xarakteristikalarini

tavsiflang;

4-topshiriq: mazkur optik asbobning takomillashgan yoki eng yaqin analoglarini tavsiflang va h. k.

Taqdimotning o'ziga xos jihatlaridan biri shundan iboratki, talabalar avvalo turmushda uchraydigan turli shakldagi va turli funksiyalarni bajaruvchi optik asboblarning fotonusxalari yoki multimedia qismlarini taqdim etadi. Har bir topshiriqqa talabalarning batafsil javoblari eshitilgach, to'g'ri va to'la javob ochib ko'riladi. Barcha jarayon ochiq tarzda o'tkazilganligi uchun talabalar o'zlariga va bir-biriga ob'ektiv baho bera olishadi. Bu metoddan dars jarayonida foydalanish talabalarda o'tilgan mavzuga doir tushunchalarni ko'rish, eshitish, yozish, fikrlash shu bilan birga bevosita jarayonda ishtirok etish orqali berilgan ma'lumotlarni uzoq vaqt eslab qolish hamda amaliyotda qo'llay olish ko'nikma va malakalarni shakllantiradi. Bunday taqdimotdan talabalar o'zlari mustaqil ta'lim olishlarida va masofaviy ta'limda ham muvaffaqiyatli foydalanishlari mumkin.

Bu taqdimotdan dars oxirida mavzuni mustahkamlashda foydalanish maqsadga muvofiq. Tavsiya qilinayotgan taqdimotdan talabalar soni ko'p bo'lgan hollarda kichik guruhlariga bo'lib, talabalar soni oz bo'lganda esa yakka tartibda foydalanish maqsadga muvofiq. Taqdimotning afzallik tomonlari shundaki, kam vaqt sarflab ko'p ma'lumotga ega bo'lish, talabalarda intellektuallikning

ortishi, ularning guruh bo'lib, auditoriya bilan ishlash hamda o'z-o'zini baholay qobiliyatini rivojlantirishga olib keladi.

Xulosa ornida shuni aytish mumkinki, o'quv jarayonida bo'lajak o'qituvchi bilimini baholashda bu metodni joriy etish bo'lajak o'qituvchilarga o'quv auditoriyasidagi tengdoshlari bilan birgalikda jamoatchilik fikrini to'liqlantirayotgan mavzularda muloqotlarni rejalashtirish imkonini beradi. Mazkur metod

talabalarning berilgan mavzu sohasidagi bilimlarini chuqurlashtirish sharoitini yaratish, munozara madaniyatini shakllantirish va o'z fikrini asoslash qobiliyatini rivojlantirishga, o'tilgan mavzuni mustahkamlashda yordam beradi. Bunday taqdimotdan talabalar o'zlari mustaqil ta'lim olishlarida va masofaviy ta'limda ham muvaffaqiyatli foydalanishlari mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha harakatlar strategiyasi to'g'risida" PF-4947-son Farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi 2022-2026 yillarga mo'ljallangan "Yangi O'zbekistonni taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Қодирова. Х.Н. "Ёруғлик дисперсияси" мавзусини ўқитишда табиат ходисаларидан фойдаланиш. // "Илмий ва услубий тадқиқотдан амалиётга" Республика илмий – услубий конференцияси материаллари, Андижон – 2007, – Б. 208 – 209
4. Қодирова.Х.Н. Ёўлажак физика фани ўқитувчиларини тайёрлашда мустақил таълим жараёнини ташкил этиш. Замонавий микроэлектрониканинг ривожланишида фан, таълим ва инновация интеграцияси. Республика илмий-услубий анжумани материаллари. Андижон -2020 йил 24-25 декабр. -Б 434-435.
5. Qodirova M.D. Fizika fanini o'qitishda yangi pedagogik va informatsion texnologiyalardan foydalanish. // Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari fizika-matematika fanlarini o'qitishni takomillashtirish mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi ma'ruzalar to'plami. TDPU. – T. 2005 24–25 may. 32 – 35 b.
6. Xusanova Fizika fanini o'qitishni takomillashtirish istiqbollari. // Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari fizika-matematika fanlarini o'qitishni takomillashtirish mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi ma'ruzalar to'plami. TDPU. – T. 2005 24–25 may. 32 – 35 b.

FIZIKANI MASOFADAN O'QITISHDA O'QUVCHILARNING MUSTAQIL ISHLARINI VIRTUAL LABORATORIYALAR YORDAMIDA TASHKIL ETISH

RAXMANOV VALIJON TURDALIYEVICH

Guliston davlat universiteti, Axborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti, fizika kafedra, dotsenti

SAYDALIYEV SARDOR BAHTIYOR O'G'LI

Guliston davlat universiteti, Axborot texnologiyalari va fizika-matematika fakulteti, fizika kafedrasini o'qituvchisi

Annotatsiya: O'quvchilarning mustaqil ishi – bu o'qituvchining bevosita ishtirokisiz, ammo uning topshirig'i asosida bajariladigan o'quv faoliyatining alohida turi hisoblanadi [1]. Ushbu faoliyat turi kompetensiyalar va universal o'quv harakatlarini shakllantirishning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, umumiy o'rta, o'rta maxsus hamda oliy ta'lim darajalaridagi asosiy kasbiy faoliyat turlarini muvaffaqiyatli bajarish uchun zarurdir. O'quvchilarning mustaqil ishi ham umumiy didaktik tamoyillar, ham o'quv fanining predmet mazmuni hisobga olingan holda quriladi. Tushunarli gap shuki, mustaqil ish uchun beriladigan topshiriqlar nafaqat ma'lum bir maqsad va ichki tuzilishga ega bo'lishi, balki o'quvchilarning shaxsiy psixologik xususiyatlariga, masalan, o'zini o'zi tartibga solish, o'zini o'zi boshqarish, o'zini o'zi rivojlantirish qobiliyati va boshqalarga tayanishi kerak. Shunday qilib, mustaqil ishni samarali tashkil etish uchun o'qituvchining bevosita ishtirokisiz o'quvchilar tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan topshiriqlarning mazmuniga alohida e'tibor berish zarur. Auditoriyada ko'rib chiqilgan topshiriqlarga o'xshash topshiriqlarni oddiy ro'yxatini berish talaba shaxsining mustaqilligini rivojlantirish nuqtai nazaridan unchalik samarali emas

Masofadan ta'lim atamasi bir-biri bilan bog'liq bo'lgan va o'qituvchi bilan talaba o'rtasidagi masofani zamonaviy axborot va kommunikasiya texnologiyalari yordamida ta'lim olib borilishi intuitiv tushuniladigan mohiyatni aks ettiruvchi ko'plab ta'riflarga ega. Bunday holda, masofadan ta'lim o'quvchilarning mustaqil ishi bilan bevosita bog'liq bo'lib, talaba bilan o'qituvchi o'rtasida bevosita, shaxsiy aloqa bo'lmasida amalga oshiriladi. Masofadan ta'lim sharoitida mustaqil ishni tashkil etish va uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlash masalasi so'nggi paytlarda koronavirus pandemiyasi munosabati bilan juda dolzarb bo'lib qoldi. Bundan tashqari, masofaviy ta'lim formati jismoniy nogironligi bo'lgan odamlar uchun ta'lim olish va ijtimoiylashishning juda muhim vositasi bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolmoqda.

O'quvchilarning mustaqil ishini, xususan,

alohida o'quv fanlari doirasida tashkil etish mumkin. Bunday ishning fanlararo xarakterga ega bo'lishi ham mumkin, bu esa uni tashkil etish va o'tkazishning murakkabroq variantidir.

Keling, oliy ta'limning 60530900 – “Fizika” bakalavriat darajasi ta'lim yo'nalishidagi, fizika o'qituvchisini tayyorlash bilan bog'liq bo'lmagan bir qator ta'lim dasturlariga kiruvchi “Fizika” o'quv fanlari doirasida o'quvchilarning mustaqil ishini tashkil etish masalasini ko'rib chiqaylik. Bunday holda, ushbu o'quv fanlari o'quvchilarning fizikaviy fikrlash va ilmiy dunyoqarashini rivojlantirish vazifasini bajaradi. Ushbu vazifani hal qilish vositalaridan biri bu o'quv fizik eksperimentidir. An'anaviy ravishda u namoyish eksperimenti (ma'ruza turidagi darslarda yangi materialni o'rganishda qo'llaniladi) va fizik laboratoriya amaliyoti (o'quvchilarning mustaqil ishining

shakllaridan biri) ga bo'linadi.

Masofadan ta'lim sharoitida haqiqiy fizik o'lchash asboblari va eksperimental o'rnatmalardan foydalanish imkonsizdir. Bunday vaziyatdan chiqish yo'llari virtual laboratoriya vositalaridan foydalanish yoki uy sharoitida qo'l ostidagi maishiy vositalardan foydalanishdir. Ikkinchisi oliy ta'lim darajasida, ayniqsa pedagogik ta'lim uchun, didaktik jihatdan foydasiz bo'lmasda, juda muammoli ko'rinadi.

Virtual fizika laboratoriyalari talabalarga fizik eksperimentni mustaqil olib borish tajribasini orttirishni ta'minlashga imkon beradi va shu orqali fizika fan sohasidagi mos shaxsiy rivojlanishni ta'minlaydi. O'quv fizik eksperimenti o'quvchilarning loyiha faoliyati mavzusi bo'lishi mumkin, bu esa ta'limning zaruriy elementidir. Ta'kidlash kerakki, "Fizika" o'quv fanlari bo'yicha loyiha usulida, g'oyadan uning amaliy amalga oshirilishigacha ma'lum bir intellektual va texnik to'siq mavjud bo'lib, uni evristik fikrlash usullariga ega bo'lmasdan engib o'tish mumkin emas.

Talabalarning o'quv faoliyatini tahli qilish shuni ko'rsatadiki, haqiqiy va virtual fizik eksperiment o'rtasidagi tafovut qanchalik katta bo'lsa, ikkinchisining didaktik ahamiyati shunchalik past bo'ladi. Fizik hodisa va jarayonlarning raqamli "o'yinlashtirilishi" fizika fan sohasida ta'lim va tarbiya nuqtai nazaridan oldindan aytib bo'lmaydigan oqibatlarga olib kelishi mumkin. Ko'rinishiga qaraganda, faqatgina virtual va haqiqiy o'quv fizika eksperimentining oqilona kombinatsiyasi o'quv jarayonida ijobiy samara berishi mumkin.

Zamonaviy texnologiyalar ko'plab texnik vositalarni ishlab chiqaradi va ular turli yo'llar bilan ta'lim tizimining barcha darajalariga kirib boradi. Ammo an'anaviy fizika o'qitish dasturlari ko'pincha mustahkam nazariy bilimlar asosida qurilgan. Bu fizikadan

yagona davlat imtihoni topshiriqlari uchun ham asosiy, ham yuqori darajada xosdir. Shu nuqtai nazardan, turli tayyorgarlik darajalari va turli hududlarda, ayniqsa kichik shaharlar va qishloqlarda, tabiiy fanlar sohasida ta'limni tashkil etishning yangi konfiguratsiyasi zarur ko'rinadi. Va ushbu muammoni hal qilishda bir qator afzalliklarga (individual yondashuv, vaqt xususiyatlari va boshqalar) ega bo'lgan masofadan ta'limning xususiyati o'rinli bo'lib qolmoqda.

Garchi o'quv fizik eksperimenti noma'lum fizik hodisalar va fizik ob'ektlarning xususiyatlarini ilmiy izlash bilan to'liq bir xil bo'lmasda, u uning ko'plab belgi va elementlarini o'z ichiga oladi. Fizika fanining rivojlanishi hayotning barcha sohalaridagi zamonaviy texnologiyalar bilan bevosita bog'liq va shu bilan uning ahamiyati belgilanadi. Zamonaviy fizika o'qitish nazariyasi fizika fanining paydo bo'lgan davridan boshlab fundamental yutuqlari mazmuniga asoslanadi. Biroq, hozirgi vaqtda kam kimni Quyosh tizimidagi sayyoralar harakatining qonuniyatlari qiziqtiradi, garchi bu faktlar sezilarli bilim salohiyatiga ega bo'lsa ham. Ammo undan ham oldinga yurish kerak.

Mening fikrimcha, oliy pedagogik ta'lim dasturlariga fizika fanining fundamental, tarixiy ahamiyatli natijalari hamda zamonaviy yutuqlarini belgilovchi eng muhim yutuqlari kiritilishi kerak. Hozirgi vaqtda oliy pedagogik ta'lim dasturlariga ushbu vazifalarni qisman amalga oshiradigan "Zamonaviy tabiatshunoslik konsepsiyalari" fanlari kiritilgan. Biroq, tegishli ilmiy ma'lumotlarning hajmi va o'ziga xosligi tufayli barcha tabiiy fanlarning yutuqlarini birlashtirib, bitta butunga aylantirish unchalik samarali ko'rinmaydi.

Tajriba shuni ko'rsatadiki, fizikani o'rganishda, o'quv fanlari bo'yicha asosiy yo'nalish bo'lmagan fan sifatida, talabalarning

mustaqil ishini tashkil etish, ehtimol, o'quvchilarning atrofimizdagi moddiylikni ilmiy bilimga mos ravishda tushunish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilishi kerak. Zamonaviy sharoitda masofaviy ta'lim formatida o'quvchilarning mustaqil ishini tashkil etish va uslubiy jihatdan qo'llab-quvvatlash alohida ahamiyatga ega vazifa bo'lib, bu alohida tadqiqotni talab qiladi.

Fizikani masofadan o'qitish sharoitida mustaqil ishni tashkil etish jarayonini amalga oshirish vositalaridan biri virtual laboratoriyalar bo'lib, ular talabalarga bunday topshiriqlarni bajarish uchun zarur bo'lgan asbob-uskunalar bilan ta'minlaydi [2, 3]. Virtual laboratoriya ishlarini o'qitishda samarali qo'llashning eng muhim sharti – bu umumiy didaktik tamoyillar, shaxs psixologiyasi va o'quv fanining predmet mazmuniga tayangan holda o'quvchilarning mustaqil ishi uchun topshiriqlarning tuzilishi va mazmunini ishlab chiqishdir.

Virtual laboratoriya ishlaridan foydalanishga yo'naltirilgan topshiriqlarni mustaqil bajarish o'quvchilarning e'tiborini o'quv predmetiga qaratadi, bu esa o'quv natijasiga erishish uchun eng muhim ahamiyatga ega bo'lgan omillardan biridir. Zamonaviy sharoitda alohida o'quv fanlari sohasida mustaqil ish topshiriqlarini hal qilish uchun zamonaviy mobil aloqa vositalaridan foydalanish imkoniyati o'quvchilarning e'tibori va bilish faoliyatini faollashtirishning qo'shimcha omilidir.

Shuni ta'kidlash kerakki, mavjud dasturiy mahsulotlarning aksariyati fizikani o'rganish uchun o'quv fizik eksperimentini umumiy o'rta ta'lim darajasida amalga oshiradi, masalan [4]. Oliy ta'lim uchun virtual laboratoriya ishlarini amalga oshirishga mo'ljallangan ochiq dasturiy vositalar ancha kam. Misol tariqasida [5] talabalar uchun fizika bo'yicha virtual laboratoriyani keltirish mumkin, unda haqiqiy laboratoriya

ishlarini bajarishga tayyorgarlik ko'rish yoki masofadan ta'limda ularni almashtirish uchun fizika bo'yicha virtual laboratoriya ishlari to'plami mavjud. Ushbu virtual laboratoriya ishlari o'rnatilmasdan ishlaydi va masofadan ta'limda talabalarning mustaqil ishini tashkil etish uchun ishlatilishi mumkin. Ko'rsatilgan xizmat mexanika, molekulyar-kinetik nazariya va termodinamika, elektr va magnitizm, tebranishlar va to'lqinlar, optika jarayonlarini mustaqil o'rganishni tashkil etishga imkon beradi.

Bunday topshiriqlarni bajarishni, zarur harakatlarning to'liq tartibga solinishidan tortib to butunlay mustaqil yechimgacha bo'lgan mustaqillik darajasiga qarab farqlash maqsadga muvofiqdir. Reyting tizimini qo'llash orqali "Fizika" o'quv fanlari sohasida eksperimental masalalarni yechishda o'quvchilarning mustaqillik darajasi to'g'risida ob'ektiv ma'lumot olish mumkin.

Asosiy e'tibor xalqaro darajadagi tayyor yechimlarni (PhET, "Ochiq Fizika" va boshqalar) o'zbek tiliga moslashtirish va ulardan foydalanishga qaratilgan.

Mahalliy ishlanmalar ko'proq ta'lim portallariga integratsiya qilingan modullar, test tizimlari va videodarslar shaklida namoyon bo'lmoqda.

Kelajakda O'zbekistonning o'zining to'liq funktsional, grafik jihatdan boy va fizik jarayonlarni aniq aks ettiruvchi virtual laboratoriya platformalarini ishlab chiqarishi kutilmoqda, ayniqsa "EdTech" sohasidagi sarmoyalar va davlat qo'llab-quvvatlashi ortgan sari.

"Jonli fizika" - bu O'zbekistonda fizika ta'limida samarali qo'llaniladigan interaktiv kompyuter dasturi bo'lib, u talabalarga fizik qonuniyatlarni vizual va amaliy tarzda o'rganish imkoniyatini beradi va bu esa O'zbekistonda "Jonli fizika" dasturi fizika fanini chuqurroq o'rganish, talabalarning

mustaqil izlanishlarini rivojlantirish va masofaviy ta'lim samaradorligini oshirishda muhim vositaga aylangan. "Jonli fizika" virtual laboratoriyasi gravitatsion va elektrostatik maydonlarda jismlarning tekislikdagi harakatini interaktiv modellash tirish imkoniyatini taqdim etadi va fizikani masofaviy o'rganishda o'quvchilarning mustaqil ishini tashkil etish uchun laboratoriya ishlarini o'tkazishda foydalanish mumkin. "Jonli fizika" kompyuter muhiti rus tilidagi ma'lumotnoma tizimi, shuningdek, ko'plab fizik masalalar va eksperimental o'rnatmalar modellarini o'z ichiga olgan bir qator virtual fizik eksperimentlarning vizual aksini bilan jihozlangan. Fizik jarayonlarning modellarini qurish dasturlashtirishsiz, intuitiv tushunarli interfeys va sichqoncha bilan faollashtiriladigan va ish stoliga ko'chiriladigan etarli miqdordagi turli xil vositalardan foydalangan holda amalga oshiriladi.

Dasturni takomillashtirishning muhim jihati – bu tasvirlar bilan ishlash va boshqa tashqi dasturlar bilan ma'lumotlarni o'zaro almashish imkoniyatlarini kengaytirishdir. Masalan, dastur yaratilgan eksperimentlarning ma'lumotlarini Windows uchun video formatida saqlashga imkon beradi, bu esa ularni "Jonli fizika" dasturi o'rnatilmagan kompyuterda ko'rish imkonini beradi. Bu o'quvchilarning uy sharoitida mustaqil ishini tashkil etish samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Yana bir keng qo'laniladigan dasturiy mahsulot – bu Guliston davlat universitetining Axborot texnologiya va Fizika-matematika ilmiy-tadqiqot markazida ishlab chiqilgan "Elektronikaning boshlanishlari" [8] virtual laboratoriyasidir. Dastur boshqalardan Internetda ochiq manba sifatida mavjud bo'ganligi va har qanday zamonaviy kompyuterga osonlikcha o'rnatilishi bilan ajralib turadi.

Dastur bilan ishlash kompyuterni Internet tarmog'iga ulashni talab qilmaydi, bu esa uni masofadan ta'limda qo'lash imkoniyatlarini oshiradi. Dastur turli yoshdagi o'quvchilar uchun qulay, intuitiv tushunarli interfeysga ega, elektr zanjirlarining ishlashini o'rganishda muvaffaqiyatsiz urinishlar xos bo'gan ovli signal berish imkoniyati bilan jihozlangan. "Elektronikaning boshlanishlari" dasturining muhim xususiyati – bu o'chash fizik asboblarning real tasviri va doimiy va o'zgaruvchan tok zanjirlarining asosiy xususiyatlarini o'rganish bo'yicha turli xil laboratoriya ishlarini ishlab chiqish imkoniyatidir.

Fizika bo'yicha virtual laboratoriyalarni o'qitishda qo'lashning yana bir eng muhim imkoniyati – bu matnli fizik masalalar mazmunini interaktiv vizuallashtirish imkoniyatidir. Bu fizik evristik fikrlashni, fizik tushunchani rivojlantiradi, bu esa ma'lum bir fizik masalaning analitik yechimini topish uchun zarur bo'gan sifatdir. Masalan, [4] virtual laboratoriyasidan "Elektrodinamika" bo'limida elektr zanjirlarini uning alohida elementlarini faol soha bo'ylab intuitiv tushunarli va oddiy ko'chirish orqali, nazariy hisoblab chiqish uchun zarur bo'gan elektr zanjiri elementlarining ulanishining ekvivalent sxemalarini avtomatik ravishda olish yo'li bilan tadqiq qilish mumkin.

Yana bir misol sifatida, yana shu [4] virtual laboratoriyasidan mexikaning nostandart masalasini yechishda foydalanishni keltirish mumkin: boshida tezliksez vertikal pastga harakatlanayotgan va ikkinchisi bir vaqtning o'zida unga nisbatan ufqqa burchak ostida otilgan ikkita jismning to'qnash kelishi sharoitlarini topish kerak.

Shuni ta'kidlash kerakki, virtual laboratoriyalarni, masalan, fizika, matematika va texnologiya kabi fanlararo bog'liqliklarni amalga oshirishda samarali qo'lash mumkin. Shuni yodda tutish kerakki, virtual

laboratoriyalar faqatgina “raqamli didaktika” deb ataladiganga tegishli bo‘gan vositalardir, bu atama 2010-yilda kiritilgan bo‘ib, ta’lim jarayonining raqamli transformatsiyasining birinchi bosqichini aks ettirgan “Ta’limni axborotlashtirish” atamasini o‘rnini deyarli egalladi.

Shunday qilib, virtual laboratoriyalar zamonaviy raqamli didaktika vositasi bo‘ib, talabalarning mustaqil ishini tashkil etishga imkon beradi, bu shaxsning kasbiy shakllanishi, kompetensiyalar ko‘rsatkichlarini shakllantirishda juda katta ahamiyatga ega, xususan, “Fizika” o‘quv fanlari bo‘yicha nazariy materialni amaliy ko‘nikmalar bilan egallash darajasini oshirishga imkon beradi.

Zamonaviy ta’lim jarayoni, ayniqsa oliy ta’limda, axborot-kommunikatsion texnologiyalarning jadal rivojlanishi bilan chuqur o‘zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Fizika, tabiiy fan sifatida, an’anaviy tarzda laboratoriya mashg‘ulotlarini talab qiladi, ammo masofaviy ta’lim sharoitida bu muammoli vazifaga aylanadi. Ana shu muammoni bartaraf etishda, shuningdek, talabalarning mustaqil ishlarini samarali tashkil etishda virtual laboratoriyalar muhim rol o‘ynaydi. Ulardan loyiha asosida o‘qitish metodi bilan integratsiyalashgan holda foydalanish, nafaqat masofaviy o‘qitishning cheklovlarini yengishga, balki talabalarning fizik qonuniyatlar va hodisalarni chuqurroq o‘rganishlariga, izlanish va tadqiqot qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan innovatsion yondashuv hisoblanadi. Ushbu maqola oliy ta’limda fizikani o‘qitishda virtual laboratoriyalarni loyiha metodi asosida qo‘llashning nazariy asoslari, metodik jihatlar va afzalliklariga bag‘ishlangan.

1.1. Virtual laboratoriyalarning mohiyati va afzalliklari

Virtual laboratoriya – bu kompyuter dasturi yoki veb-ilova orqali real

laboratoriya tajribalarini simulyatsiya qilish imkonini beradigan interaktiv ta’lim muhiti hisoblanadi. U fizik jarayonlarni matematik modellashtirish asosida ishlaydi va foydalanuvchiga parametrlarni o‘zgartirish, natijalarni kuzatish va tahlil qilish imkoniyatini beradi. Masofaviy ta’lim kontekstida virtual laboratoriyalar quyidagi afzalliklarga ega:

Texnik imkoniyati va xavfsizlik: Talabalar hech qanday materiallar yoki qimmatbaho asbob-uskunalarsiz, shuningdek, xavfli tajribalardan himoyalangan holda eksperimentlarni o‘tkazishlari mumkin.

Istalgan vaqt va joyda foydalanish: Ta’lim jarayoni vaqt va makon chegaralaridan ozod bo‘ladi, bu mustaqil ishni tashkil etishda asosiy omil hisoblanadi.

Tekshirish va takrorlash imkoniyati: Tajriba shartlarini cheksiz o‘zgartirish va bir xil jarayonni qayta-qayta takrorlash orqali chuqur tushunishga erishiladi.

Vizuallashtirish va animatsiya: Murakkab fizik tushunchalar va mikroskopik jarayonlarni aniq va tushunarli ko‘rsatish.

1.2. Loyiha asosida o‘qitish metodining xususiyatlari

Loyiha asosida o‘qitish – bu ta’limning faol usuli bo‘lib, unda talabalar muayyan masalani hal qilish, real (yoki realga yaqin) mahsulot yaratish jarayonida bilim, ko‘nikma va malakalarni egallaydilar. Ushbu metod quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

Muammolilik: Talabalar oldiga hal etiladigan muammo yoki vazifa qo‘yiladi.

Mustaqillik: Talabalar o‘z bilimlarini mustaqil ravishda izlash, tahlil qilish va qo‘llashga undaladi.

Amaliyotga yo‘naltirilganlik: Olingan natija (hisobot, dastur, model) amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Hamkorlik: Ko‘pincha loyihalar kichik guruhlarda amalga oshiriladi, bu jamoada ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Virtual laboratoriyalar va loyiha metodi o'rtasidagi integratsiya an'anaviy laboratoriya amaliyotlariga qaraganda talabalarning faolligini va izlanish faoliyatini sezilarli darajada oshiradi.

2. Virtual laboratoriyalar yordamida fizika mustaqil ishlarini loyiha tarzida tashkil etish metodikasi

Oliy ta'limda fizika kursi doirasida mustaqil ishni loyiha sifatida tashkil etish bir necha bosqichlarda amalga oshirilishi mumkin.

2.1. Dastlabki bosqich: muammo-vaziyatni yaratish va loyihani ishlab chiqish.

O'qituvchi dars mavzusiga mos ravishda muammoli vaziyatni shakllantiradi. Masalan, "Qurilishda qo'llaniladigan materiallarning elastik xususiyatlarini o'rganish va eng maqbul materialni aniqlash" yoki "Quyosh batareyasining samaradorligiga turli omillarning ta'sirini eksperimental o'rganish". Talabalar guruhlariga bo'linadi va har bir guruh o'z loyihasining maqsadi, vazifalari, bajarish tartibi va kutilyotgan natijalari haqida reja tuzadi. O'qituvchi maslahatchi vazifasini bajarib, tegishli virtual laboratoriyalarni (masalan, "Faradey qonuni" yoki "Fotoeffekt" bo'yicha simulyatsiyalar) tavsiya qiladi.

2.2. Asosiy bosqich: virtual eksperiment o'tkazish va ma'lumotlarni to'plash

Talabalar mustaqil ravishda tavsiya etilgan virtual laboratoriya dasturida ishlaydilar. Ular turli parametrlarni (masalan, yukni, materialning turini, haroratni, yorug'lik to'lqin uzunligini) o'zgartiradi va natijalarni (kuchlanish, oqim kuchi, deformatsiya va h.k.) qayd etadilar. Ushbu bosqich talabalarning mustaqil tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ularga ma'lumotlarni aniq o'lchash, jadvallar va grafiklar shaklida tizimlashtirish vazifasi yuklanadi. Bu jarayonda o'qituvchi masofaviy muloqot vositalari (onlayn maslahatlar,

forumlar) orqali maslahat beradi va jarayonni monitoring qiladi.

2.3. Yakuniy bosqich: natijalarni tahlil qilish va loyiha mahsulotini tayyorlash

To'plangan ma'lumotlarni tahlil qilgandan so'ng, talabalar o'z guruhlariga bilan birgalikda xulosa chiqaradilar. Loyiha natijalarining yakuniy mahsuloti sifatida quyidagilar taqdim etilishi mumkin:

Batafsil hisobot: Kirish, metodologiya, eksperimental natijalar, ularning tahlili, xulosa va takliflar.

Yakuniy mahsulotni himoya qilish onlayn platformalar (Zoom, MS Teams) yordamida o'tkazilishi mumkin, bunda har bir guruh o'z ishini taqdim etadi va boshqa talabalar va o'qituvchilarning savollariga javob beradi.

3. Loyiha asosida o'qitishda virtual laboratoriyalardan foydalanishning pedagogik samaradorligi

Ushbu integratsiyalashgan yondashuvning afzalliklari nafaqat masofaviy ta'lim muammolarini yechishda, balki sifatli ta'lim berishda ham namoyon bo'ladi.

Fan va texnologiyalar integratsiyasi: Talabalar nafaqat fizika qonunlarini, balki zamonaviy dasturlar va ilovalar bilan ishlash ko'nikmalarini ham egallaydilar.

Tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish: Mustaqil eksperiment o'tkazish, ma'lumotlarni tahlil qilish va ilmiy xulosa chiqarish qobiliyati shakllanadi, bu esa oliy ta'limning asosiy maqsadlaridan biridir.

Kreativlik va tangidiy fikrlash: Loyiha vazifalari talabalarni an'anaviy yondashuvlardan tashqari, muammoni turli tomondan ko'rib chiqishga undaydi.

Mas'uliyat va mustaqillik: Talabalar o'z o'qish jarayoniga to'liq jalb qilinadi, bu ularga nafaqat bilim olish, balki uni amalda qo'llash uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga olishni o'rgatadi.

Individual yondashuv: Har bir talaba yoki guruh o'z tezligida va o'z qiziqishlari

doirasida ishlay oladi.

Xulosa

Demak, oliy ta'limda fizikani masofadan o'qitishda talabalarning mustaqil ishlarini tashkil etishda virtual laboratoriyalarni loyiha asosida o'qitish metodi bilan birlashtirish juda samarali yo'nalish hisoblanadi. Bu yondashuv nafaqat an'anaviy laboratoriya bazasisizlik muammosini hal qiladi, balki ta'lim sifatini yangi sifat darajasiga ko'taradi, talabalarni zamonaviy dunyo

talablariga moslashtirilgan, mustaqil fikrlaydigan, izlanuvchan va jamoada ishlay olgan mutaxassislar sifatida tayyorlaydi. Kelajakda virtual va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalarining rivojlanishi ushbu sohada yanada kengroq imkoniyatlarni ochib beradi, shuning uchun oliy o'quv yurtlarining pedagogik jamoalari virtual laboratoriyalarni o'quv jarayoniga, ayniqsa mustaqil ishni loyihalar shaklida tashkil etishda, faolroq joriy etishga e'tibor berishlari lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmanov V.T Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda fizika fanining namoyish tajribalarni zamonaviy qurilmalar yordamida o'qitish - Scientific Bulletin of NamSU-Научный вестник NamGU-NamDU ilmiy axborotnomasi-2022-yil_4-son 725 p.
2. Rahmanov V.T Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizik namoyish tajribalari, uning vazifalari va tizimi - Scientific Bulletin of NamSU - Научный вестник - NamDU Ilmiy Axborotnomasi - 2022_1-son 699 p.
3. Rahmanov V.T Umumiy o'rta ta'lim maktablari o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda fizika fanining namoyish tajribalarni zamonaviy qurilmalar yordamida o'qitish - Scientific Bulletin of NamSU- Научный вестник NamGU-NamDU ilmiy axborotnomasi-2022-yil_4-son 725 p.
4. Rahmanov V.T Umumiy o'rta ta'lim maktablarida fizik namoyish tajribalari, uning vazifalari va tizimi - Scientific Bulletin of NamSU - Научный вестник - NamDU Ilmiy Axborotnomasi - 2022_1-son 699 p.

PROFESSIONAL TA'LIM O'QITUVCHILARINING KASBIY FAOLIYATIDA NUTQIY KOMPETENSIYA VA NUTQIY ODOB QOIDALARINING AHAMIYATI

MAMANOVA SAYYORA FAXRIDDINOVNA

O'zbekiston Milliy universitetining Jizzax filiali Tayanch doktoranti

Anotatsiya: Ushbu maqolada professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida nutqiy kompetensiya va nutqiy odob qoidalarining ahamiyatini tahlil qiladi. Nutqiy kompetensiya — pedagogning fikrini aniq, ravon va samarali ifoda etish qobiliyati bo'lib, ta'lim jarayonining sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Maqola professional ta'lim sohasida nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha metodik tavsiyalar ham taqdim etadi. Tadqiqotda nutqiy kompetensiyaning tarkibiy qismlari, nutqiy odob qoidalarining kasbiy faoliyatdagi o'rni va ularni ta'lim jarayonida qo'llashning pedagogik ahamiyati yoritiladi.

Kalit so'zlar: professional ta'lim, nutqiy kompetensiya, nutqiy odob qoidalari, pedagogik kommunikatsiya, kasbiy faoliyat, nutq madaniyati.

Kirish. Zamonaviy professional ta'lim tizimi malakali mutaxassislar tayyorlash bilan bir qatorda, pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini oshirishni ham taqozo etadi. Bu jarayonda o'qituvchilarning nutqiy kompetensiyasi muhim omil sifatida e'tiborga olinadi. Nutqiy kompetensiya – bu shaxsning nutq vositalaridan samarali, to'g'ri va vazifaga muvofiq foydalanish qobiliyati bo'lib, pedagogning o'z fikrini aniq, ravon va tushunarli ifoda etishi, o'quvchi bilan samarali muloqot o'rnatishi uchun zarurdir[7]. Kasbiy faoliyatda nutqiy kompetensiyaning roli ayniqsa professional ta'lim o'qituvchilari uchun katta ahamiyatga ega, chunki ular ta'lim jarayonining turli bosqichlarida o'z bilim va ko'nikmalarini aniq yetkazishlari, talabalarning bilimini shakllantirishda so'z vositasidan samarali foydalanishlari zarur.

So'nggi yillarda pedagogik sohada nutqiy kompetensiyaga bo'lgan qiziqish ortib bormoqda. Tadqiqotchilar nutqiy kompetensiyaning ta'lim jarayonida o'quvchi motivatsiyasi, didaktik vazifalar samaradorligi va pedagogik munosabatlarning sifatiga ta'sirini ta'kidlaydilar[4]. Shu bilan birga, nutqiy kompetensiyani shakllantirish va

rivojlantirish metodikasi ham muntazam ravishda takomillashmoqda. Ushbu maqola professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida nutqiy kompetensiyaning ahamiyatini ilmiy asosda o'rganishga, uning tarkibi, shakllanishi va kasbiy faoliyatdagi roli yuzasidan dolzarb masalalarni yoritishga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – nutqiy kompetensiyaning professional ta'lim jarayonidagi samaradorligini aniqlash va uni rivojlantirish bo'yicha takliflar ishlab chiqishdir.

Bugungi kunda professional ta'lim sohasidagi o'qituvchilar nafaqat o'z fanini mukammal bilishi, balki samarali muloqot qilish va o'z nutqini to'g'ri yo'naltira olish qobiliyatiga ham ega bo'lishlari zarur. O'qituvchining nutqiy kompetensiyasi va nutqiy odob qoidalariga rioya qilishi, uning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. O'qituvchining nutqi nafaqat o'quvchilarni bilim bilan ta'minlaydi, balki ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham yordam beradi. Shuning uchun nutqiy kompetensiya va nutqiy odob qoidalari har bir professional o'qituvchining kasbiy faoliyatida alohida ahamiyatga ega. Nutqiy kompetensiya

- bu shaxsning muloqot qilish va nutqiy jarayonlarda o'z fikrini to'g'ri, aniq, lo'nda va samarali ifoda eta olish qobiliyatidir. Bu kompetensiya nafaqat nutqning grammatik jihatlariga e'tibor qaratish, balki auditoriyani tushunish, u bilan muloqotda bo'lishda etiket va etika qoidalariga rioya qilishni ham o'z ichiga oladi.

Nutq inson aqliy faoliyatining eng oliy va asosiy vositasidir. Chunki insonni boshqa jonzotlardan ajratib turadigan ham nutq emasmi? Shunday ekan, inson aqliy faoliyatining eng oliy maxsullari tafakkur mevalari til va nutq orqali ro'yobga chiqadi. Til tafakkur mahsullarining hayotga tadbqiq etilishiga vosita bo'luvchi qudratli quroldir. Qadimgi Sharq pedagogikasining ajoyib asarlaridan biri "Qobusnoma" da ham til va nutqqa alohida etibor berilganki, ular hozir ham o'z ahamiyatini yo'qotmaganini ko'ramiz. Kaykovus hamma hunarlar ichida so'z hunari – notiqlikni a'lo deb biladi: "Bilginki, hamma hunardan so'z hunari yaxshi"[17]. Shuning uchun ham kishi suhandon va notiq bo'lishini ta'kidlaydi. Muallif notiqlikni egallashning yo'lini tinimsiz mehnat va o'rganish deb uqtiradi. Navoiy til va nutq munosabatlarini shunday izohlaydi: "Til shuncha sharafi bilan nutqning qurolidir"[16]. Demak, til har qancha qudrati zo'r bo'lmasin, u nutq uchun qurol sifatida xizmat qilarkan. Uning kuch-qudrati nutq jarayonida namoyon bo'lar ekan. Agar til o'q bo'lsa, nutq kamondir. O'qning qudrati kamonning qobiliyatiga ham bog'liq. Nutq madaniyati o'qituvchilarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, ijodiy fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda og'zaki, yozma shakllarda to'g'ri, ravon ifodalash ko'ninkmalarini shakllantirish va rivojlantirish, til sezgilarini tarbiyalashga xizmat qilmog'i lozim.

O'qituvchi nutqi jamiyat taraqqiyotining asosiy ko'rsatkichlaridan biridir. Zero, og'zaki muloqotning asosiy xususiyatlaridan biri bu to'g'ri tanlangan va mazmunli texnikasi, shuningdek, bilim, ko'nikma va malakalarni avloddan-avlodga o'tkazishdir. So'nggi

paytlarda ta'limni modernizatsiya qilishda tobora ko'proq yangi tendentsiyalar paydo bo'ldi, shu jumladan kasb-hunar ta'limida ham, shuning uchun bo'lajak professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida ham nutqiy odob-axloq qoidalari katta ahamiyatga ega. Zero, endilikda har bir o'qituvchi dars materialini tushuntiribgina qolmay, balki o'quvchilarga turli metod va usullardan foydalangan holda uni o'zlari chiqarib olish imkoniyatini ham beradi. Bo'lajak kasb-hunar ta'limi o'qituvchilarining mahorati o'quvchi bilan muloqot qilishda, xushmuomalaligida, unga yordam berish istagida, noqulay vaziyatlardan chiqqa olishida, shuningdek, o'quvchining xizmatlarini tan olishda namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili. Nutqiy kompetensiya tushunchasi lingvistik, psixologik va pedagogik sohalarda keng o'rganilgan. Hymes[3] nutqiy kompetensiyaning ijtimoiy kontekstda tilni samarali ishlatish qobiliyati sifatida ta'riflagan. Shundan kelib chiqib, nutqiy kompetensiya – bu faqat til bilimlari emas, balki kommunikativ vazifalarni to'g'ri bajarish, muloqot madaniyatini rivojlantirishni o'z ichiga oladi[2].

Pedagogik nuqtayi nazardan nutqiy kompetensiya o'qituvchining o'quvchilar bilan samarali aloqa o'rnatish, ta'lim materiallarini tushuntirish, savollarga javob berish va talabalarni rag'batlantirish imkoniyatlarini ta'minlaydi[5]. Nutqiy kompetensiya o'qituvchilarning kasbiy muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biri hisoblanadi[8].

Professional ta'lim sohasida nutqiy kompetensiyaning o'rganilishi hozirgi kunda ko'plab tadqiqotlarda o'z aksini topgan. Masalan, Zhang va boshq.[9] nutqiy kompetensiya pedagoglarning o'quvchilarga bilim berishdagi samaradorligini oshirishda muhim ekanligini ko'rsatgan. Shuningdek, nutqiy madaniyat va muloqot madaniyati o'qituvchilarning professional rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi[6]. Nutqiy kompetensiyaning tarkibiy elementlariga

quyidagilar kiradi: lingvistik qobiliyat (til qoidalari va soʻz boyligi), kommunikativ strategiyalar (savollar berish, tushuntirish, bahslashish), ijtimoiy-psixologik koʻnikmalar (emotsiyalarni nazorat qilish, tinglovchilarni tushunish) va madaniy kontekstni hisobga olish[1].

Nutqiy kompetensiya tushunchasi koʻplab xorijiy olimlar tomonidan oʻrganilgan boʻlsa-da, soʻnggi yillarda oʻzbek pedagoglari ham ushbu masalaga keng eʼtibor qaratmoqda. Nutqiy kompetensiya — bu oʻqituvchining oʻz fikrini ravon, aniq, vazifaga mos ifoda etish qobiliyati sifatida shakllanib, taʼlim jarayonida samarali kommunikatsiya vositasiga aylanadi. Abdullayev[10] oʻz tadqiqotida pedagogik nutqning oʻqituvchilarning kasbiy faoliyatidagi oʻrni va uning samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini yoritib, nutq madaniyati va nutq koʻnikmalarini rivojlantirish pedagogik jarayonning ajralmas qismi ekanligini taʼkidlaydi. Bu nuqtai nazar zamonaviy pedagogikaning asosiy tamoyillariga toʻliq mos keladi. Islomov[11] nutqiy va kommunikativ kompetensiyalarni professional taʼlimda asosiy kasbiy koʻnikmalar sifatida koʻrsatadi va ularni shakllantirish metodikasini ishlab chiqadi. Uning fikricha, nutqiy kompetensiya nafaqat til qobiliyatlari, balki muloqotning ijtimoiy-psixologik aspektlarini ham oʻz ichiga olishi lozim. Qoʻchqorov[12] esa pedagoglarning nutq madaniyati va kasbiy faoliyatda nutq vositalarini maqsadli va samarali qoʻllash koʻnikmalariga katta eʼtibor qaratadi. U nutq madaniyatining yuqori darajasi pedagogik jarayonni yanada sifatliroq tashkil etishda asosiy omil ekanini amaliy misollar bilan koʻrsatadi.

Mamatqulov[13] pedagogik nutq va kommunikativ kompetensiyaning nazariy va amaliy masalalarini oʻrganib, nutqiy kompetensiya kasbiy faoliyatdagi samaradorlikni oshirishning muhim sharti ekanini taʼkidlaydi. Shu bilan birga, u nutqiy kompetensiyani shakllantirishda interaktiv metodlarning ahamiyatini alohida qayd etadi.

Sobirova[14] kasbiy taʼlim oʻqituvchilarining kommunikativ koʻnikmalarini shakllantirish boʻyicha metodik tavsiyalar ishlab chiqib, nutqiy kompetensiyani doimiy rivojlantirish zarurligini urgʻulaydi. U pedagogik amaliyotda nutqiy koʻnikmalarni baholash tizimini taklif qiladi. Ergashev[15] nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari haqida yozib, taʼlim jarayonida nutq vositalaridan samarali foydalanish uchun maxsus pedagogik sharoitlar yaratilishi kerakligini taʼkidlaydi.

Xorijiy va mahalliy tadqiqotlar oʻrtasida oʻzaro uzviy bogʻliqlik mavjud. Xorijiy olimlarning kommunikativ kompetensiya haqidagi nazariy[3; 2] oʻzbek pedagogikasida nutqiy kompetensiya tushunchasini kengaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mahalliy tadqiqotchilar nutqiy kompetensiyani professional taʼlim muassasalarida pedagogik jarayon samaradorligini oshirish vositasi sifatida amaliy yondashuvlar bilan boyitmoqda. Shu nuqtai nazardan, nutqiy kompetensiyaning kasbiy faoliyatdagi oʻrni va uni shakllantirish metodikasi boʻyicha ilmiy izlanishlarni davom ettirish, pedagoglarning nutq madaniyati va kommunikativ kompetensiyalarini yaxshilash orqali taʼlim sifatini oshirish dolzarb vazifa sifatida qolmoqda. Ushbu tadqiqot professional taʼlim oʻqituvchilarining kasbiy faoliyatida nutqiy kompetensiyaning ahamiyatini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot natijalari nutqiy kompetensiyaning kasbiy muvaffaqiyat va taʼlim jarayonining samaradorligida hal qiluvchi rol oʻynashini koʻrsatdi. Soʻrovnoma va intervyu orqali olingan maʼlumotlarga koʻra, oʻqituvchilar oʻz nutqiy koʻnikmalarini yuqori baholagan holda, ularning taʼlim jarayonida oʻquvchilar bilan samarali aloqa oʻrnatishda, mavzuni tushunarli tarzda yetkazishda va dars samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanini taʼkidlashdi.

Kuzatuv natijalari nutq vositalarining pedagogik jarayonda mahorat bilan qoʻllanilayotganligini tasdiqladi. Oʻqituvchilar nutqda intonatsiya, soʻz boyligi va

muloqot strategiyalaridan muvaffaqiyatli foydalanib, o'quvchilarni jalb qilish va motivatsiyani oshirish imkoniyatiga ega ekanliklari aniqlangan. Shuningdek, nutqiy kompetensiyaning lingvistik, kommunikativ, ijtimoiy-psixologik va madaniy komponentlari o'qituvchining kasbiy faoliyatining barcha jabhalarida o'z aksini topmoqda. Ushbu natijalar o'zbek olimlarining tadqiqotlari bilan hamohanglikda[10; 11; 13] nutqiy kompetensiyaning pedagogik faoliyatdagi dolzarbligini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar nutqiy madaniyat va kommunikativ kompetensiyaning professional ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli muloqot va ta'lim sifatini oshirishda muhim omil ekanligini ta'kidlaydilar.

Natijalar va muhokama. Professional ta'lim o'qituvchisi o'zi faoliyat olib borayotgan maskanda o'quvchilariga nutqiy xatti-harakatlarning zarur qoidalarini singdirishda ularni shu jarayonga qiziqtirishi kerak, shu bilan birga o'quvchilarga sinfda o'zini o'zi anglash imkoniyatini ham yarata olishi lozimdir. Professional ta'lim o'qituvchisi o'quvchilarining yoshi yoki individual xususiyatlarini hisobga olgan holda eng maqbul muloqot uslubini tanlashi kerak. Ushbu uslub o'quvchilarning ota-onalariga ham tegishli, chunki ko'pincha ularning ko'plari o'qituvchi bilan aloqa qilishni xohlamaydilar, o'z farzandlarining o'qishiga qiziqish bildirmaydilar. Bunday ota-onalar bilan muloqot qilishda bo'lajak professional ta'lim o'qituvchisi bag'rikengligi, o'zini o'zi egallashi, shuningdek, doimo toqatli bo'lishi kerak. Axir, ovozning har qanday o'sishi suhbatdoshning yig'lashi va tushunmovchiligiga olib keladi, shuning uchun bo'lajak kasb-hunar ta'limi o'qituvchisi ota-onalar bilan muloqot qilish chegaralarini kesib o'tmaydigan usullarni topishi kerak.

Professional ta'lim o'qituvchisining asosiy va tez-tez takrorlanib turuvchi pozitsiyasi - bu ma'ruzachidir. U kun davomida o'quvchilarni o'quv materiallari bilan tanishtiradi, o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishga

qaratilgan har qanday ibratli hikoyalar yoki voqealarni aytib beradi. Shuning uchun o'qituvchi dastlab o'zini ijobiy muhit va nafaqat o'quvchilar va ularning ota-onalariga, balki boshqa odamlarga ham yaxshi munosabatda bo'lishiga yo'naltirishi kerak. Shu bilan birga, bo'lajak kasb-hunar ta'limi o'qituvchisi o'zini o'rab turgan odamlarga do'stona va hurmatli bo'lishi kerak. Muloqotda soxta xushmuomalalik ko'rsatishning hojati yo'q, chunki ertami-kechmi boshqalar bu o'qituvchining uni "sezayotganini" ko'rishadi va bu yaxshi narsaga olib kelmaydi, chunki bu odamlar tomonidan doimiy nizolar va tushunmovchiliklar bo'ladi.

Professional ta'lim o'qituvchisi suhbat uchun eng mos mavzularni va sharoitni tanlay olishi lozim. Noqulay vaziyatlarni, o'z o'quvchilarning oilaviy muammolarini butun guruh uchun muhokama qilish, ularni nafaqat umumiy masxara qilish, balki o'quvchilarning his-tuyg'ulari va qadr-qimmatini kamsitish shart emas. Tanaffus paytida yoki darsdan keyin bunday mavzular bo'yicha muhokamani tanlash yaxshidir. Ammo, bunday yuzmayuz suhbatlarning yomon tomoni shundaki, o'qituvchi chiziqni kesib o'tishi va o'quvchini qandaydir tarzda haqorat qilishi yoki kamsitishi mumkin. Bu vaziyat noto'g'ri va nafaqat o'qituvchining o'zi, balki uning keyingi pedagogik faoliyati uchun ham nomaqbuldir. Shuning uchun o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi nutq odob-axloq qoidalarining uslubiy xatolari birinchi navbatda:

- nutqda past stilistik rang berishdan foydalanish;
- past emotsional va baholash ma'nosi bilan bog'liq bo'lgan "parazitla" so'zlarini suiiste'mol qilish;
- bayonotda foydasiz jiddiylik;
- o'z nutqida ma'lum so'zlarning savodsiz talaffuzi (bu birinchi navbatda noto'g'ri urg'uda namoyon bo'ladi). Shuning uchun bo'lajak professional ta'lim o'qituvchisining nutqi nafis va to'g'ri bo'lishi kerak, bu nafaqat til me'yorlariga rioya qilish, balki nutq odobining

barcha zarur qoidalarini amalga oshirishda o'quvchilar uchun o'ziga xos idealga aylanishi kerak. Shuning uchun professional ta'lim o'qituvchisi o'z sinfida hurmat va mehribonlik muhitini yaratishi kerak, shunda har bir o'quvchi o'zini qulay va himoyalangan his qiladi.

Hozirga zamon pedagogika fani professional ta'lim o'qituvchisining pedagogik mahorati tizimida pedagogik texnikaning roli beqiyos deb biladi. Chunki u o'qituvchiga o'z gavdasini tuta bilish (mimika, pantomimika) xis tuyg'ularni (emotsiyasini boshqara olish, ishtiyoq qobiliyatlar, nutq texnikasini egallash jarayonida qo'llash yo'llarini tushuntiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, professional ta'lim o'qituvchilarining nutqiy kompetensiyasi ularning kasbiy faoliyatida muhim omil sifatida xizmat qiladi. So'rovnoma va intervyu natijalari asosida o'qituvchilar o'z nutqini aniqlik, ravonlik va mavzuga moslik jihatidan baholashdi. Shuningdek, ular nutq orqali talabalarning diqqatini jalb qilish, motivatsiyani oshirish va ta'lim jarayonini samarali tashkil qilish imkoniyatlarini ta'kidladilar.

Kuzatuv natijalari pedagoglarning nutq vositalaridan mahorat bilan foydalanganini, shu jumladan, o'zaro muloqotda so'z boyligi, intonatsiya va tana tilidan muvaffaqiyatli foydalanganini ko'rsatdi. Nutqiy kompetensiya ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga, o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini yaxshilashga yordam beradi.

Tadqiqotda shuningdek, nutqiy kompetensiyaning to'rt asosiy komponenti ajratildi: lingvistik, kommunikativ, ijtimoiy-psixologik va madaniy. Har bir komponent kasbiy faoliyatda o'ziga xos rol o'ynaydi va o'qituvchining umumiy samaradorligini oshiradi. Mazkur tadqiqot natijalari ilgari o'tkazilgan ilmiy ishlar bilan uyg'un keladi[9; 4]. Nutqiy kompetensiyani rivojlantirish pedagogik jarayonni interaktiv va ijodiy qilishga xizmat qiladi, shu bilan birga professional ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari nutqiy kompetensiyani baholash va rivojlantirishda metodik qo'llanmalar va maxsus mezonlarning yetishmasligi muammosi mavjudligini ko'rsatdi. Bu esa kelajakda mazkur yo'nalishda izlanishlarni davom ettirish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishni talab qiladi.

Umuman olganda, nutqiy kompetensiya professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida samarali muloqot, o'quv jarayonining samaradorligini oshirish va ta'lim sifatini yaxshilash uchun zarur vosita ekanligi aniqlandi. Bu esa pedagoglarning nutqiy madaniyatini rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlarni olib borishni taqozo etadi.

Xulosa. Yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirib, shuni aytmoqchimanki, har qanday vaziyatda ham kasb-hunar ta'limi o'qituvchisi nutq odob-axloq qoidalarini mukammal egallashi kerak. Odobning barcha funksiyalarini hisobga olgan holda, o'qituvchi o'z xatti-harakatlarini nazorat qilishi, guruhda har bir o'quvchi o'zini xotirjam his qiladigan qulay muhit yaratishi kerak. O'qituvchilik kasb emas, balki hayot tarzidir. Dunyoda o'qituvchilik kasbidan sharaflilik kasb, o'qituvchilikdan qiyin va mas'uliyatli ish yo'q. Binobarin, har bir o'qituvchi o'z shogirdlarini ilhomlantirishi, nafaqat o'rnak, balki namuna bo'lishi, qolaversa, o'qituvchi ham o'zini namoyon qilishi, kasbiy o'sishga intilishi, o'z kasbida ijodkor bo'lishi kerak.

Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, nutqiy kompetensiya professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatida muhim va ajralmas omil hisoblanadi. Nutqiy kompetensiya pedagoglarga ta'lim jarayonida o'z fikrlarini aniq, ravon va samarali tarzda ifoda etishga, o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatishga hamda ta'lim sifatini oshirishga imkon beradi.

Tadqiqot davomida aniqlangan lingvistik, kommunikativ, ijtimoiy-psixologik va madaniy komponentlar nutqiy kompetensiyaning asosiy tarkibiy qismlari bo'lib, ularning har biri o'qituvchining kasbiy muvaffaqiyatiga ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, professional ta'lim

muassasalarida o'qituvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishga doir tizimli pedagogik ishlar olib borilishi lozim.

Nutqiy kompetensiyani rivojlantirish uchun zamonaviy interaktiv metodlar, maxsus treninglar va metodik qo'llanmalar ishlab chiqish muhimdir. Shuningdek, nutqiy kompetensiyani baholash mezonlari va indikatorlarini yaratish

tadqiqotlarni yanada chuqurlashtirishga, pedagoglarning professional darajasini oshirishga yordam beradi. Umuman olganda, nutqiy kompetensiya professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini samarali tashkil etish, o'quv jarayonini sifatli qilish va yosh mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bachman L. F. Fundamental considerations in language testing. Oxford University Press, 1990.
2. Canale M., & Swain, M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1-47, 1980.
3. Hymes D. On communicative competence. In J.B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269-293). Penguin, 1972.
4. Johnson M., & Smith L. The impact of communicative competence on teacher effectiveness. *Journal of Educational Research*, 113(2), 145-158, 2020.
5. Kumaravadivelu B. *Understanding language teaching: From method to postmethod*. Routledge, 2006.
6. Lukyanenko A. Pedagogical aspects of communicative culture development. *Pedagogical Science*, 34(3), 55-62, 2017.
7. Peterson E. Speech competence in teaching practice. *International Journal of Pedagogical Studies*, 5(1), 22-31, 2018.
8. Savignon S. J. *Communicative competence: Theory and classroom practice*. McGraw-Hill, 1997.
9. Zhang Y., Wang H. & Li J. Communicative competence and teaching effectiveness in vocational education. *Vocational Education Journal*, 21(4), 80-89, 2019.
10. Abdullaev O. *Pedagogik nutq va uning o'qituvchilarning kasbiy faoliyatidagi roli*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2017.
11. Islomov S. *Kasbiy ta'limda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish metodikasi*. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2019.
12. Qo'chqorov A. *Professional pedagogik faoliyatda nutq madaniyati*. Toshkent: O'zbekiston Pedagogika Instituti Nashriyoti, 2018.
13. Mamatqulov R. *Pedagogik nutq va kommunikativ kompetensiya: nazariy va amaliy masalalar*. Toshkent: Ilmiy Tadqiqotlar Markazi, 2020.
14. Sobirova N. *Kasbiy ta'lim o'qituvchilarining kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirish*. Toshkent: Oliy Ta'lim, 2021.
15. Ergashev D. *Ta'lim jarayonida nutqiy kompetensiyani oshirishning pedagogik shart-sharoitlari*. Toshkent: Pedagogika Fanlari Akademiyasi, 2016.
16. S.Ashurova, S.Mamanova *WAYS TO DEVELOP SPEAKING ACTIVITY OF VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS* "International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research" ISSN - 2181 3884. 2023
17. Маманова С. Методика развития речевой компетентности у студентов профессионально-технических учебных заведений // Информатика и инженерные технологии. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 4

KOUCHING ELEMANTLARI BILAN DARS MASHG'ULOTLARINI LOYIHALASHTIRISHNI O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

DOTSENT NURUMBEOVA YRKINAY ANARMATOVNA
Guliston davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya kafedrası
mudiri

Annotatsiya Mazkur maqolada kouching ta'limda an'anaviy o'qituvchi-talaba munosabatini emas, balki sheriklikka asoslangan, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ilgari suradi. Oliy ta'lim muassasalarida kouch (coaching) texnologiyalarini joriy etishning nazariy asoslari hamda amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida kouching texnologiyalarining qo'llanilishi talabalarning shaxsiy va akademik rivojlanishiga ta'siri, pedagogik munosabatlarning yangi darajada shakllanishi hamda o'quv jarayonining samaradorligi nuqtai nazaridan o'rganiladi. Oliy ta'lim muassasalarida kouch texnologiyalarini joriy etish ta'limning shaxsga yo'naltirilgan, individual ta'lim texnologiyasiga asoslanib, talabaning imkoniyatlariga moslashgan, innovatsion yo'nalishda tashkil etilishiga imkon yaratadi.

Kalit so'zlar: Dars, loyihalashtirish, kouching elementlar, shaxsiy rivojlanish, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish, qobiliyat, kouch, psixolog, trener, interaktiv usullar, motivatsiya, ta'lim sifati.

Аннотация: В данной статье продвигается личностно-ориентированный подход к коучингу, а не традиционные отношения «учитель – ученик» в образовании. Анализируются теоретические основы и практическое значение внедрения коучинговых технологий в высшие учебные заведения. Применение коучинговых технологий в образовательном процессе рассматривается с точки зрения влияния на личностное и академическое развитие студентов, формирование педагогических отношений на новом уровне и повышение эффективности образовательного процесса. Внедрение коучинговых технологий в высшие учебные заведения позволяет организовать обучение в инновационном направлении, основанном на индивидуальных образовательных технологиях, адаптированных к возможностям ученика.

Ключевые слова: Урок, проектирование, элементы коучинга, личностное развитие, самостоятельное мышление и принятие решений, способности, коучинг, психолог, тренер, интерактивные методы, мотивация, качество образования.

Kirish. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).

Respublikamizda so'nggi yillarda kouch, motivator, mentor, psixolog, pedagog, menejer, moderator, tyutor kabi o'qituvchi faoliyatining yangi shakllarini tatbiq yetish, ta'lim sifati va samaradorligi hamda ta'limga aloqador xizmatlarning imkoniyatlarini oshirish, ta'limiy mehnat bozorining zamonaviy yehtiyojlariga javob bera oladigan kompetentli mutaxassislar tayyorlashning me'yoriy asoslari yaratilmoqda. "Gumanitar va pedagogik yo'nalishlarda kadrlar tayyorlash sifatiga ye'tiborni kuchaytirish, pedagogik ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari bo'yicha o'quv reja va

dasturlarini ilg'or xorijiy tajriba asosida qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish, mazkur yo'nalishda tahsil olayotgan talabalarda ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish" ustuvor vazifalar yetib belgilandi. Natjada, oliy ta'lim tizimida kouch faoliyatga nisbatan integratsion munosabatni o'rnatishning pedagogik imkoniyatlari ko'payadi.

Globalashuv jarayonlari, raqobatbardosh kadrlarga bo'lgan talabning ortishi va raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta'lim tizimi yangi yondashuvlarni talab etmoqda. Shu munosabat bilan, pedagogik amaliyotda

kouching texnologiyalarini joriy etish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Kouching kompetensiyalarini innovatsion tarzda shakllantirish yondashuvlari va ularning shaxsning kasbiy o'sishidagi roli G.M. Andreeva, O.V. Bogdanova, N.I. Gorodeskaya, N.V. Kapitonova, Ye. Charushinalar, Kouching-murabbiylikning shaxsning kasbiy sohaga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga ta'siri V.N. Abrosimov, N.I. Kuznesova, O.A. Lyubchenko, S.P. Muxina, L.I. Uvarovalar tomonidan tadqiq yetilgan. Xorjiy davlatlardan A.X. Maslou, A. Menio innovatsion usullarga asoslangan kluching texnikasini moslashtirish va takomillashtirish bo'yicha; R.B. Reish, D.R. Shaffer, R. Devid, X. Brodi, J. Vanderborg, A. P. Russo bo'lajak mutaxassislarni tarbiyalashda kouch qobiliyatlari imkoniyatlarini bo'yicha tadqiqotlar olib borishgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Kouchning tayyorlashda neyroilmiy tamoyillarni ta'limga integratsiyalashgan holda, tinglovchilar turli xil kouching usullari miya faoliyatiga qanday ta'sir qilishi aniqlangan (London International coach Academy, London Angliya); boshqaruv personallarni tayyorlashda kouch kompetensiyalarini rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish (International coach Academy Germany, Germaniya-Yevropa), boshqaruv xodimlarida kouch-lider xususiyatlarini rivojlantirish bo'yicha malaka oshirish tizimini takomillashtirish (Institut Kouchinga, Sankt Peterburg-Rossiya). Sport kouching, biznes kouchingning iqtisodiyotdagi ta'sir mexanizmlari kontekstli yondashuvdan foydalanish asosida ishlab chiqilgan (Международный Университет Global Coaching -Moskva).

Jahonning yetakchi oliy ta'lim muassasalarida innovatsion yondashuvlar asosida kouchlar tayyorlashning pedagogik-psixologik strategiyalari bo'yicha quyidagi ustuvor yo'nalishlarda tadqiqotlar olib borilmoqda: ta'limda kouching, karyera bo'yicha kouching, biznes kouching, shaxsiy

kouching, moliyaviy kouching, sport bo'yicha kouching, transformatsion kouching, hayotiy kouching yangi tizimi sifatida talqin qilish jarayonni modellashtirish va boshqalar.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

XXI asrda ta'lim tizimi tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan davrda bo'lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi innovatsion yondashuv asosida tashkil etilishi zarur bo'lib qoldi. Bugungi kunda ta'limda an'anaviy nazorat va ma'ruza asosidagi metodlar o'rnini kouching, mentoring, fasilitatsiya kabi shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar egallamoqda.

Kouching — bu shaxsning ichki salohiyatini ochish, o'z maqsadiga mustaqil ravishda erishishga yo'naltirilgan o'qitish va rivojlantirish tizimidir. Shu bois bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashda kouching kompetensiyasini shakllantirish muhim metodik va amaliy ahamiyatga ega.

Kouch pedagog — bu talabaning mustaqil fikr yuritishini, mas'uliyatini va muvaffaqiyat sari intiluvchanligini qo'llab-quvvatlovchi murabbiy hisoblanadi.

Oliy ta'limda kouching elementlari bilan dars mashg'ulotlarini loyihalashtirishning afzalliklari: 1. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni, 2. Talabalarda mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyati rivojlantiriladi, 3. Pedagogik munosabatlarda xamkorlik tamoyili ta'minlanadi, 4. Ta'lim sifati va samaradorligi oshadi, 5. Mehnat bozoriga mos kadrlar tayyorlash imkoniyati ortadi.

1. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim jarayoni. Kouching texnologiyalari har bir talabaning individual xususiyatlarini inobatga olib, shaxsiy ta'lim traektoriyasini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

2. Talabalarda mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyati rivojlanadi.

Kouching jarayonida talabalar o'z yechimlarini topishga intiladi, bu esa ularda kreativ fikrlash va tanqidiy tahlil qilish salohiyatini shakllantiradi.

3. Pedagogik munosabatlarda xamkorlik tamoyili ta'minlanadi. An'anaviy "o'qituvchi — tinglovchi" modeli o'rniga, kouchingda "sheriklikdagi o'rganish" konsepsiyasi muhim o'rin tutadi. Bu talabalar va o'qituvchilar o'rtasida o'zaro ishonch va ochiq muloqotni rivojlantiradi.

4. Ta'lim sifati va samaradorligi oshadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, kouching texnologiyalari joriy etilgan guruhlarda

talabalarning ishtirok darajasi, motivatsiyasi va natijaviyligi yuqori bo'ladi. Bu esa umumiy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

5. Mehnat bozoriga mos kadrlar tayyorlash imkoniyati ortadi. Kouching jarayonida talabalar nafaqat nazariy bilim, balki hayotiy ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Bu ularni bozor iqtisodiyoti talablariga mos, raqobatbardosh mutaxassislar sifatida tayyorlash imkonini beradi.

Atama	Izohi	Asosiy vazifasi	Farqi / Ye'tiborli jihati
Kouch	Maqsadga erishishda shaxsga yordam beradigan mutaxassis. Muloqot orqali insonning ichki salohiyatini ochishga yordam beradi.	Shaxsning maqsadlarini aniqlash, reja tuzish, unda motivatsiya uyg'otish.	Maslahat bermaydi, insonning o'zini tinglab, to'g'ri savollar bilan yechimga yetaklaydi.
Psixolog	Insonning psixik holati, his-tuyg'ulari va muammolarini o'rganadigan va yechim topishga yordam beradigan mutaxassis.	Psixologik holatni tahlil qilish, muammolar sababini aniqlash, emosional sog'lomlikni ta'minlash.	Ko'proq o'tmishdagi muammolar bilan ishlaydi, terapevtik usullardan foydalanadi.
Trener	Ma'lum bir sohada (sport, biznes, shaxsiy rivojlanish) ta'lim beruvchi va ko'nikma shakllantiruvchi mutaxassis.	Aniq bilim va ko'nikmalarni o'rgatish, mashqlar berish, natijaga yetkazish.	O'zida bilim bor va uni boshqalarga faol ravishda o'rgatadi. Maslahat va ko'rsatmalar beradi.

Quyida oddiy dars (o'quv mashg'uloti) va kouching sessiyasi tuzilishi (strukturasi)ning asosiy farqlarini jadvalda taqqoslash orqali

ularning maqsadi, roli, jarayoni va natijasi qanchalik farqli ekanini tahlil qilamiz.

Dars (o'quv mashg'uloti) va Kouching tuzilishining qiyosiy jadvali

Mezonlar	Dars (o'quv mashg'uloti)	Kouching sessiyasi
Maqsad	O'qituvchi tomonidan belgilab qo'yilgan ma'lumot va ko'nikmani o'rgatish	Klientning (kouchi) shaxsiy maqsadlariga erishishga yordam berish
E'tibor markazi	O'qituvchi va ta'lim mazmuni	Klient va uning ichki salohiyati
Jarayonni boshqaruvchi	O'qituvchi (pedagog)	Kouch (ammo ko'proq tinglaydi va savol beradi)
Ssenariy / Reja	Oldindan tayyorlangan, standart dars rejasi (dastur)	Mijoz bilan birga ish jarayonida shakllanadi, har bir sessiya individual
Mazmun manbasi	O'qituvchining bilimi, darsliklar, ta'lim standartlari	Mijozning ichki bilim va tajribasi (savollar orqali ochiladi)

Faoliyat turi	O'qituvchi tushuntiradi, o'quvchi eshitadi va yozadi, mashq qiladi	Kouch savol beradi, mijoz o'zi o'ylaydi, tushunadi, reja tuzadi
Natija	Bilim, ko'nikma, malaka shakllanadi	Xudfahmlik (o'zini tushunish), maqsad aniqligi va harakat rejasi paydo bo'ladi
O'lchov / Qiymatlash	Test, baholash, imtihon	Refleksiya, o'zgarish, harakatga tayyorlik
Qaysi sohalarda qo'llaniladi	Maktab, universitet, kurslar, malaka oshirish markazlari	Shaxsiy rivojlanish, biznes, karera, munosabatlar, turmush strategiyalari

Dars – "o'rgatish"ga asoslangan. Kouching jadval asosida tahlil qilib chiqamiz. Bunda – "o'zing o'rganishingga yordam berish"ga olita bosqichda an'anaviy darsga qaraganda asoslanganligi bilan xarakterlanadi. talabani mustaqil fikrlashi, o'z maqsadini

Navbatda kouching elementlari bilan aniqlashi va o'zgarishga urinishiga kuchli ta'sir dars mashg'ulotlarini loyihalashtirishni qiladi.

Kouching elementlari bilan dars mashg'ulotlarini loyihalashtirishni

Bosqich	Ta'rif / Mazmun	Kouching elementlari
1. Dars maqsadini aniqlash	Darsning yuzasidan umumiy maqsad emas, talabani shaxsiy maqsadini aniqlashga qaratiladi.	Savol: "Siz bu darsdan nima olishni xohlar edingiz?"
2. Motivatsiya uyg'otish	Mavzuni hayotdagi muammo bilan bog'lash, qiziqish uyg'otish.	Savol: "Bu mavzu sizning hayotingizda qayerda kerak bo'lishi mumkin?"
3. Mavzuni tushuntirish	Qisqa, aniq va vizual. Talabani fikr bildirishiga joy qoldiriladi.	Interaktiv shakllar: "Siz buni qanday tushunasiz?", "Bu haqda nima deb o'ylaysiz?"
4. Fikrlash va mulohaza	Talabalar o'z tushunchasini shakllantiradi. Jamoaviy fikrlash, savol-javob.	Ko'proq savol berish: "Bu yechim siz uchun qanchalik ishlaydi?", "Yana qanday yo'l bor?"
5. Qo'llash (amaliy qism)	Olingan bilimni real vaziyatda sinash: kazuslar, rol o'yinlar, debatlar.	Fikr: "Siz ushbu bilimni qayerda sinab ko'rishni rejalashtiryapsiz?"
6. Refleksiya (xulosa)	Darsdan keyin har kim o'zi uchun xulosa chiqaradi.	Savollar: "Siz nima o'rgandingiz?", "Nima sizni ajablantirdi?", "Qaysi nuqtadan boshlaysiz?"

Kouching elementlari bilan dars mashg'ulotlarini loyihalashtirish jarayonida an'anaviy dars va kouching elementlaridan foydalanib dars loyihalashtirishni qiyosiy tahlilini ko'rib chikdik

Farqli jihati:

An'anaviy dars	Kouching elementli dars
O'qituvchi markazida	Talaba (o'quvchi) markazida
Ma'lumot berish asosiy	Maqsad va fikrlashni rivojlantirish asosiy
Savollar kam, ko'proq tushuntirish	Ko'proq savol, kamroq tushuntirish
Tayyor yechimlar	Yechimni talabani o'zi topadi
Universal ssenariy	Fleksibil, talabaga moslashuvchan dars rejasi

Xulosa.

Ushbu texnologiyalar orqali talabalarda shaxsiy va kasbiy rivojlanish ko'nikmalari shakllanadi, ta'lim jarayoni esa samarali va interaktiv tus oladi. Shuning uchun bugungi kunda kouching texnologiyalari zamonaviy oliy ta'limda foydalanish ta'lim sifati va samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Kouching malakasining ahamiyati, uning asosiy tamoyillari bo'lib, ular ishchi kuchining rivojlanayotgan dinamikasiga mos keladi. Bu nafaqat yo'l-yo'riq ko'rsatishni, balki jamoa va o'z-o'zini boshqarish madaniyatini ham o'z ichiga oladi. Biroq, ta'lim va ko'nikmalarni rivojlantirishning an'anaviy paradigmatlari ko'pincha bunday vakolatlarni samarali shakllantirish uchun yetarli yemas. U bo'lajak mutaxassislarda kouching malakasini shakllantirishga innovatsion yondashuvni, texnologik taraqqiyotni, zamonaviy pedagogik nazariyalarni va amaliyotni kouching tamoyillari bilan uyg'unlashtirgan yondashuvni talab qiladi.

Pedagogikadagi innovatsiyalar, shuningdek, kouching kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida texnologiya integratsiyasini ham taklif qiladi. Turli xil onlayn platformalar, simulyatsiya vositalari va raqamli resurslarning paydo bo'lishi aralash ta'lim metodologiyalariga yo'l ochdi. Ushbu raqamli vositalar interaktiv o'rganish tajribasini, real vaqtda fikr-mulohazalarni va o'quvchining o'rganish tezligi va uslubiga

mos keladigan individuallashtirilgan o'rganish yo'lini osonlashtiradi.

Ushbu yuqorda keltilgan nazariyalar va metodologiyalarni chuqur tushunish, bo'lajak mutaxassislarda kouching kompetensiyasini shakllantirish uchun mustahkam poydevor yaratadi. Ushbu innovatsion yondashuvlarni pedagogik amaliyotga integratsiyalash orqali pedagog psixologlarda kouching kompetensiyasini rivojlantirish imkonini beradi. Bunday muhit nafaqat bilim va ko'nikmalarni yegallashni qo'llab-quvvatlaydi, balki tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik va butun umr davomida o'rganishni rivojlantiradi - doimiy rivojlanayotgan global muhitda kelajak mutaxassislari uchun zarur bo'lgan xususiyatdir. Innovatsion yondashuv asosida tashkil etilgan kouching jarayoni: ta'lim sifatini oshiradi, talabalarda mustaqillik va ijtimoiy mas'uliyatni rivojlantiradi, jamiyat ehtiyojlariga mos raqobatbardosh kadrlarni tayyorlashga xizmat qiladi. Innovatsion yondashuv asosida bo'lajak mutaxassislarda kouching kompetensiyasini shakllantirish zamonaviy ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Ushbu mexanizmni takomillashtirish natijasida o'qitish jarayoni insonparvar, kreativ va natijaga yo'naltirilgan tizimga aylanadi. Shuningdek, kouching yondashuvi bo'lajak mutaxassislarning shaxsiy va professional rivojlanishini ta'minlaydi, ularni raqobatbardosh va global mehnat bozoriga tayyor holatga keltiradi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Rogers J. Coaching Skills: The Definitive Guide to Being a Coach. – 4th ed. – Open University Press, 2016.
2. Klemyashova E.M., Savotina N.A. (2019). Preparing Teachers for the Implementation of Education Technologies in Contemporary Educational Practice. In R. Valeeva (Ed.), Teacher Education – IFTE 2018. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (vol. 45, pp. 865–873).
3. Zelenin, V., Andrushchenko, T., Mymryk, M., Oleksienko, O., & Vashchenko, K. (2023). Introduction of Coaching Technologies Into Educational Practice. Journal of Higher Education Theory and Practice, 23(2), 154–160.
4. Ya.A.Nurumbekova. Kadrlar tayyorlashda aksiologik yondoshuvning ahamiyati. O'zMU xabarlar ilmiy jurnali, 2022 yil, 1/5/1 son ijtimoiy-gumanitar fanlar turkumi. –B. 176-179
5. Ya.A.Nurumbekova. Kouching o'tkazishga ayrim yondoshuvlar. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotlari jurnali, 2022- yil, №7 son, –B.151-156
6. Ya.A.Nurumbekova. Kouching turlari va asosiy tamoyillari. O'zMU xabarlar ilmiy jurnali, 2023 yil, 1/4 son ijtimoiy-gumanitar fanlar turkumi. –B. 127-129.
7. Ya.A.Nurumbekova. Kouching texnikasi yordamida maqsadga erishish yo'llari. O'zMU xabarlar ilmiy jurnali, 2023- yil, 1/7/1 son ijtimoiy-gumanitar fanlar turkumi. – B. 137-139
8. Курбонова, Ш. (2022). Олий таълимда инновацион педагогик технологиялар. – Тошкент: Фан ва технологиялар нашриёти.
9. Azizova, D. (2021). Coaching as a modern approach in higher education. International Journal of Pedagogical Research.

MATHEMATICA TIZIMI YORDAMIDA VODORODSIMON ATOMLAR SPEKTRINI KOMPYUTERDA MODELLASHTIRISH

BABAXOVA GULZIBA ZIYATBAEVNA

Berdoq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti “Fizika” kafedrası katta
o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada vodorod atomlari va vodorodga o‘xshash atomlarning spektrini o‘rganishda kompyuter yordamida namoyish tajribalari natijalari keltirilgan. Wolfram Mathematica kompyuter algebra tizimidan foydalanilgan holda, bir va bir nechta spektral qatorlarni ko‘rsatish mumkinligi ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: vodorod spektral seriyasi, namoyish tajribasi, Ridberg formulasi, Ridberg doimiysi, kompyuter simulyatsiyasi, Wolfram Mathematica.

Аннотация. В данной статье представлены результаты компьютерных демонстрационных экспериментов по изучению спектров атомов водорода и водородоподобных атомов. Показано, что с использованием системы компьютерной алгебры Wolfram Mathematica можно представить один и несколько спектральных рядов.

Ключевые слова: спектральные серии водорода, демонстрационный эксперимент, формула Ридберга, постоянная Ридберга, компьютерное моделирование, Wolfram Mathematica.

Annotation. This article presents the results of computer demonstration experiments to study the spectra of hydrogen atoms and hydrogen-like atoms. It has been shown that using the Wolfram Mathematica computer algebra system, one and several spectral series can be represented.

Keywords: hydrogen spectral series, demonstration experiment, Rydberg formula, Rydberg constant, computer simulation, Wolfram Mathematica.

Введение(Introduction). Очевидно, что вопрос "Как можно раскрыть информацию о спектре водорода и атомном строении водорода?" является одним из привлекательных вопросов, связанных с преподаванием как оптики, так и атомной физики, и квантовой механики. Вопрос ясен, лаконичен и сосредоточен на ключевом аспекте темы - связи между спектром водорода и структурой атома.

Методология исследования(Research Methodology). Известно, что об атоме водорода даются первые сведения при изучении модели Бора на курсе общей физики и в самом начале изучения курса квантовой механики. В целом, хотя эта модель не является полностью точным описанием атома водорода, она все же полезна для оз-

накопления студентов с некоторыми ключевыми понятиями квантовой механики и поведением атомных систем. Заметим, что в модели Бора, которая является ни классической, ни квантовой, электрон движется по четко определенной орбите вокруг ядра и имеет четко определенный импульс и положение. В то же время вопрос об одновременном существовании точных значений импульса и положения является фундаментальным аспектом квантовой механики.

Анализ и результаты(Analysis and results). Обычно лекцию о спектре атомов водорода можно представить в следующем порядке: объяснение спектров и способов их получения, краткие истории открытия видимых спектров водорода, спектры по-

глощения и испускания водорода, их характерные свойства, объяснение спектра водорода с помощью модели Бора, демонстрация связи между спектром водорода и структурой водорода. Естественно, по окончании лекции ее основные положения обобщаются и кратко излагаются.

Изложение темы в таком порядке обеспечивает логическое и всестороннее развитие, от начального понятия атома водорода до более сложной темы квантово-механического объяснения.

В то же время, компьютерное моделирование спектра атома водорода является полезным инструментом для понимания и прогнозирования поведения спектров водорода. Рассмотрим основные аспекты компьютерного моделирования, которые следует отметить:

1. Точное моделирование: Компьютерное моделирование позволяет точно моделировать спектр водорода и предсказывать поведение его спектральных линий с учетом квантованных энергетических уровней и переходов.

2. Проверка теории: Компьютерное моделирование может быть использовано для проверки теорий и гипотез о спектре атома водорода, что предоставляет ценные знания о фундаментальной физике.

3. Сравнивая результаты эксперимента с компьютерным моделированием, можно проверить их точность и выявить различия.

4. Визуализация: Компьютерное моделирование может дать визуальное представление о спектре атома водорода, что облегчает его понимание и интерпретацию.

В целом, компьютерное моделирование спектра атома водорода является мощным инструментом для более глубокого понимания поведения атома водорода и

его спектральных линий.

Был организован и проведен педагогический эксперимент по изучению влияния компьютерной демонстрации на усвоение изучаемого явления студентами 2-3 курсов направления "Физика," в котором использовалась система Wolfram Mathematica, которая подходит для моделирования спектра атомов водорода благодаря наличию обширной библиотеки математических функций и способности выполнять сложные вычисления [1-2]. Ниже мы обсудим использование системы компьютерной алгебры Wolfram Mathematica для моделирования спектров атомов водорода и покажем, как ее можно использовать для точного предсказания движения этих спектральных линий.

Исходным выражением для проведения компьютерной демонстрации является формула Ридберга. $\frac{1}{\lambda} = R \left(\frac{1}{k^2} - \frac{1}{n^2} \right)$ где $R = 0,0109737 \text{ нм}^{-1}$. Для различных серий величина k имеет различные целые число.

С помощи формулы Ридберга можно получить длин волн всех спектральных серий. При этом $\text{Table} \left[\left(R \left(\frac{1}{k^2} - \frac{1}{n^2} \right) \right)^{-1}, \{n, k + 1, 15\} \right]$ дает все длин волн для серии, соответствующей числу k . $R = 0,0109737 \text{ нм}^{-1}$ постоянная Ридберга. Например, для серии Бальмера ($k=2$) получаются следующие значения для длин волн (в нанометрах): 656,112; 486,009; 433,937; 410,070 и др. Для визуализации полученных данных следует использовать команду:

$$\text{ListLinePlot} \left[\text{Table} \left[\left\{ \left(R \left(\frac{1}{k^2} - \frac{1}{n^2} \right) \right)^{-1}, 0 \right\}, \left\{ \left(R \left(\frac{1}{k^2} - \frac{1}{n^2} \right) \right)^{-1}, 10 \right\} \right\}, \{n, k + 1, 13\} \right] \right]$$

Здесь, по этой команде значения квантового числа n изменяется от $k+1$ до 13. Число 10, написанной на второй фигурной скобке соответствует длине полученной линии по вертикальной оси. Толщину полученных линий можно изменить при помо-

щи опции `PlotStyle→AbsoluteThickness[q]`, где через q обозначена толщина линий. Вычисления, выполненные по команде `ListLinePlot` дает картину, представленную на рис. 1.

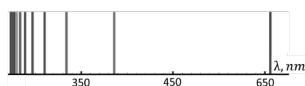

Рис. 1. Расположение спектральных линий серий Бальмера, построенное системой Wolfram Mathematica.

Mathematica дает возможность представить несколько спектральных серий на одной картинке. Для этой цели следует предварительно определить соответствующих длин волн для различных серий при помощи функции `Table` в виде таблицы и после этого при помощи команды `ListLinePlot` выводится на экран искомая картина. Полученная картина, представленная на рис. 2, содержит серии Лаймана, Бальмера и Пашена.

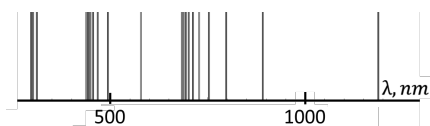

Рис. 2. Картина, содержащая серии Лаймана, Бальмера и Пашена.

Отметим, что расположение на одной картине различных спектральных серий наглядно показывает протяженность областей, занимаемых ими. Так, если протя-

женность области, занимаемой линиями серии Лаймана составляет 30,3926 нм, Серия Пашена занимает область, протяженностью 1055 нм.

Заключение (Conclusion). Таким образом, использование системы Wolfram Mathematica для моделирования спектра атомов водорода позволяет получить ценные сведения о структуре и поведении этой простой, но сложной системы. Используя возможности этого вычислительного инструмента, преподаватели и студенты могут сформулировать точные предсказания о поведении спектра водорода и углублять наше понимание принципов квантовой механики. Как показали проведенные наблюдения, при изучении спектра атомов водорода студенты испытывали чувство открытия и волнения, узнав об эмпирических наблюдениях, которые привели к развитию квантовой механики. Они также могут почувствовать вызов, погружаясь в абстрактные и математические понятия, связанные с объяснением поведения атомов и субатомных частиц. По мере углубления понимания предмета они могут ощутить чувство удовлетворения и лучше понять значение этого открытия в истории науки.[4; 44-47b.]

Литература:

- [1]. Н.А.Вавилов, В.Г.Халин, А.В.Юрков. Mathematica для не математика. Электронное издание. Москва. МЦНМО. 2021. 483 с.
- [2]. Stephen Wolfram. An Elementary Introduction to the Wolfram Language. Second Edition. Champaign, IL, USA : Wolfram Media, Inc. 2017. 339 p.
- [3]. Gerd Baumann. Mathematica for theoretical physics. 1. Classical Mechanics and Nonlinear Dynamics Second Edition. Springer. 2005. 544 p.
- [4]. Babaxova G. "Oliy ta'limda optika va atom fizikasini o'qitishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish"-nomli nomzodlik dissertatsiyasi. Nukus 2025 y. 122-b.

BO'LAJAK BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING MULTIMEDIYALI ELEKTRON AXBOROT TA'LIM RESURSINI O'ZLASHTIRISH BOSQICHLARI

SAMATOVA MUBORAK KAXXOROVNA

Buxoro innovatsiyalar universiteti pedagogika va psixologiya va sport
kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining multimediyali elektron axborot-ta'lim resurslarini o'zlashtirish jarayonining bosqichlari, mazmuni va samaradorligi ilmiy-pedagogik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Raqamli ta'lim muhiti sharoitida o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishda multimediyali resurslar muhim o'rin tutadi. Har bir bosqichning didaktik xususiyatlari, o'qituvchilarda axborot madaniyati, raqamli kompetensiyalar, hamda interaktiv va vizual o'qitish usullarini qo'llash malakasini shakllantirishdagi o'rni asoslab berilgan. Shuningdek, elektron ta'lim vositalarining psixologik va pedagogik afzalliklari, talabalarning mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish va ijodiy yondashuvini rivojlantirishdagi roli yoritilgan.

Kalit so'zlar: multimediyali ta'lim, elektron axborot resursi, boshlang'ich ta'lim, raqamli pedagogika, didaktik imkoniyat, refleksiya, kompetensiya.

Аннотация: В статье с научно-педагогической точки зрения анализируются этапы, содержание и эффективность процесса освоения мультимедийных электронных информационно-образовательных ресурсов будущими учителями начальных классов. Мультимедийные ресурсы играют важную роль в совершенствовании профессиональной подготовки педагогов в цифровой образовательной среде. Обосновываются дидактические особенности каждого этапа, освещается их роль в формировании информационной культуры, цифровых компетенций, умения использовать интерактивные и визуальные методы обучения у педагогов. Отмечаются психолого-педагогические преимущества электронных образовательных средств, их роль в развитии самостоятельного мышления, информационного анализа и творческого подхода учащихся.

Ключевые слова: мультимедийное образование, электронный информационный ресурс, начальное образование, цифровая педагогика, дидактические возможности, рефлексия, компетентность.

Kirish. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Zamonaviy ta'lim tizimi raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali yangicha o'qitish muhitini yaratmoqda. Bugungi kunda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki axborotni tahlil qiluvchi, raqamli vositalardan foydalanuvchi va ta'lim jarayonini boshqaruvchi mutaxassis sifatida faoliyat yuritadi. Ayniqsa, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun multimediyali elektron axborot ta'lim resurslarini o'zlashtirish va ulardan samarali foydalanish ko'nikmasi eng zarur kompetensiyalardan biri hisoblanadi. Boshlang'ich sinf o'qituvchisi faoliyatining

o'ziga xos xususiyatlarini va undagi metodik kompetentlikning o'rnini to'liqroq ochib berish uchun pedagogik faoliyatning tuzilishi va mazmuniga murojaat qilish kerak. Oliy ta'limning Davlat ta'lim standarti boshlang'ich sinf o'qituvchilarini o'qitish faoliyatining xilma-xilligini aks ettiradi. Shunday qilib, standart (Oliy ta'limning davlat ta'lim standarti) bakalavriat dasturini tugatgan bitiruvchilar tayyorlanadigan kasbiy faoliyat turlarini belgilaydi: pedagogik, loyihalash, tadqiqot, madaniy-ma'rifiy N.V.Kuzminaning fikriga ko'ra, o'qituvchi faoliyati tarkibiga dastlab uchta komponent kiritilgan: konstruktiv, tashkiliy

va kommunikativ. Ushbu komponentlar universal bo'lib, har qanday faoliyat uchun qo'llanilishi mumkin, chunki, o'qituvchi faoliyati inson faoliyatining boshqa turlari kabi qator xususiyatlarga ega bo'lishi ta'minlanishi kerak. Keyinchalik, N.V.Kuzmina o'qituvchi faoliyati tarkibida beshta komponent mavjudligini aniqladi, ya'ni: gnostik, loyihalash, konstruktiv, tashkiliy va kommunikativ. O'z oldiga maqsadni qo'yib, pedagogik vaziyatni diagnostika qilganidan so'ng, o'qituvchi prognoz qiladi. Bu o'qituvchining muayyan sharoitlarda o'z faoliyati natijalarini oldindan ko'ra bilish qobiliyatida ifodalanadi va shu asosda nima va qanday qilish kerakligini aniqlashga harakat qiladi.[4]

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O'RQ-637-sonli "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni [1], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022-2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" farmoni[2], O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-sonli "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" Farmoni [3], hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda ushbu dissertasiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi. Raqamli ta'limni bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli me'yoriy-huquqiy hujjatlar tadqiqotning metodologik asosi bo'la oladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Multimediyali resurslar — bu matn, grafika, animatsiya, audio va video ma'lumotlarning birlashtirilgan ko'rinishidagi o'quv axborot tizimidir. Ular

o'quvchilar e'tiborini faollashtiradi, bilimni chuqurroq o'zlashtirishga, tasavvur va tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiladi.

1. Multimediyali elektron axborot ta'lim resurslarining mohiyati

Multimediyali elektron ta'lim resursi (MEATR) — bu raqamli muhitda o'quv jarayonini vizuallashtirish, interaktivlikni ta'minlash va o'qituvchi bilan o'quvchi o'rtasidagi muloqotni kuchaytirishga qaratilgan elektron vositadir. Bunday resurslar o'zida quyidagi tarkibiy qismlarni mujassam etadi:

Matnli axborot — asosiy nazariy materiallar, tushunchalar, izohlar;

Grafik va animatsion elementlar — diagramma, sxema, chizma va jonli tasvirlar;

Audio va video materiallar — eshitish va ko'rish orqali idrok etishni kuchaytiradi;

Interaktiv topshiriqlar — testlar, mashqlar, simulyatsiyalar, o'yin shaklidagi mashg'ulotlar. Bu vositalar o'quv-bilish jarayonini individuallashtirish, mustaqil ta'limni rag'batlantirish va o'qituvchining reflektiv faoliyatini qo'llab-quvvatlash imkonini beradi.

2. Bo'lajak o'qituvchilarning multimediyali resurslarni o'zlashtirish bosqichlari.

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining MEATRni o'zlashtirish jarayoni uzluksiz, bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Har bir bosqich o'zining pedagogik maqsadi, mazmuni va natijalari bilan ajralib turadi.

1-bosqich: Axborot tayyorgarligi bosqichi.

Bu bosqichda talabalar axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining asosiy imkoniyatlari bilan tanishadi.

Maqsad: multimediyali ta'lim resurslari haqida dastlabki bilimlarni shakllantirish;

Vazifalar: raqamli muhit bilan ishlash, fayl tuzilmasi, dasturiy vositalar bilan tanishish;

Natija: talabalarda raqamli savodxonlik

va texnik tayyorgarlik shakllanadi.

2-bosqich: Amaliy o'zlashtirish bosqichi.

Bu bosqichda talabalar elektron resurslar yordamida o'quv materiallarini tahlil qiladi, ularni amalda qo'llaydi.

Maqsad: MEATRdan ta'lim jarayonida samarali foydalanish ko'nikmasini hosil qilish;

Vazifalar: dars jarayoniga multimediyali vositalarni kiritish, ularni o'qitish metodikasi bilan uyg'unlashtirish;

Natija: o'qituvchi talaba o'z darsida elektron resurslardan foydalana oladi, o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.

3-bosqich: Refleksiya va takomillashtirish bosqichi.

Bu yakuniy bosqichda talaba o'z faoliyatini tahlil qiladi, resurslardan foydalanish samaradorligini baholaydi.

Maqsad: o'z-o'zini rivojlantirish va raqamli kompetensiyani mustahkamlash;

Vazifalar: tahlil, baholash, yangiliklarni joriy etish, elektron darsliklar yaratish;

Natija: o'qituvchi o'zining mustaqil elektron resurslarini yaratish darajasiga yetadi.

3. Multimediyali resurslardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari.

Multimediyali ta'lim vositalaridan foydalanish quyidagi didaktik imkoniyatlarni ta'minlaydi:

1. Vizual idrokni kuchaytirish – o'quv materialini jonli va obrazli shaklda taqdim etiladi;

2. Faollikni oshirish – interaktiv topshiriqlar orqali o'quvchi faol ishtirok etadi;

3. Mustaqil o'rganish – talabalar darsdan tashqari vaqtda ham o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladi;

4. Individual yondashuv – har bir o'quvchining bilim darajasiga mos material tanlanadi;

5. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish – o'quvchi vizual va tahliliy fikrlashni uyg'unlashtiradi.

4-bosqich: Bo'lajak o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish shartlari.

Bo'lajak o'qituvchilarning multimediyali resurslarni samarali o'zlashtirishi uchun quyidagi shart-sharoitlar muhim:

Pedagogik-psixologik tayyorgarlik — o'qituvchi axborot texnologiyalariga ijobiy munosabatda bo'lishi kerak;

Texnik baza — kompyuter, internet va multimedia vositalari bilan ta'minlash;

O'quv-metodik ta'minot — raqamli darsliklar, videodarslar, onlayn kurslar;

O'qituvchi va talaba hamkorligi — mentorlik, guruhli ishlar va reflektiv tahlil orqali o'rganish; [5]

Tajriba-sinovda qo'llaniladigan o'quv resurslar mazmuni:

1. Matematika o'qitish metodikasi bo'yicha kontentda quyidagi mavzular bo'yicha ish olib borildi: Son va amallar haqida interaktiv testlar; Video darslar (masalan: "Nisbatlar", "Geometriya shakllari"); Animasion masalalar (masalan: multfilmlar orqali masala echish)

2. Tabiatshunoslik bo'yicha kontentda quyidagi mavzular bo'yicha ish olib borildi: Jonli tabiat haqida videoroliklar (nafas olish, suv aylanishi); Interaktiv xarita va modullar (masalan: "Yirik hayvonlar yashash muhiti"); QR kodli tadqiqot vazifalari

Eksperimentning bosqichlari quyidagilar:

1-bosqich: Tayyorgarlik bosqichi bunda oliy ta'lim muassasasida multimediya resurs ishlab chiqish (PowerPoint, Genially, H5P asosida); Boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun metodik yo'riqnoma tuzish; o'quvchilarga dastlabki diagnostika o'tkazish (an'anaviy bilim holati).

2-bosqich: Tatbiq etish bosqichida "Matematika o'qitish metodikasi" fanidan 3 ta darsda (masalan: Sonlar tuzilishi, Masala echish, Grafiklar) elektron resursni qo'llash; "Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi" fanidan 3 ta darsda (masalan: Tabiat hodisalari,

Motivatsion muhit— yangilikka qiziqish, ijodkorlik va raqamli madaniyatni rivojlantirish.

Bosqichlari	Mazmuni	Amalga oshirilgan ishlar
Tayyorga rlik bosqichi	Tadqiqot doirasida TIMSS xalqaro baholash dasturi mazmun va kognitiv sohalarini bo'yicha o'qituvchilar bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash va bo'shliqlarni to'ldirish	- talabalarga anketa savollari berildi va tahlil qilindi; - talabalarining o'quv faoliyati kuzatildi, tadqiqotning yo'nalishi va dasturi belgilandi, dastur materiallari va tashkil etilgan ta'lim sohasi bo'yicha tushuntirishlar olib borildi;
2.	bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun auditoriya va auditoriyadan tashqari topshiriqlarini echish bo'yicha trening mashg'ulotlarini tashkil etish va o'tkazish	- tayyorgarlik bosqichi natijalari asosida o'quv dasturi materiallari va metodik ta'minot qayta ishlab chiqildi; - tavsiya etilgan ko'rsatma, metodik yo'riqnoma, metodik ishlanmalar va muammoli pedagogik vaziyatli topshiriqlarni ishlab chiqish shakllari asosida amaliy-metodik faoliyat tashkil etildi; - dastur materiallari va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kompetensiyalarini baholashda umumiy o'rta ta'lim maktablari o'qituvchilarining dars mashg'ulotlarini olib borishlari kuzatildi va tahlil qilindi.
Korreksiya va amaliy faoliyatga ko'chirish bosqichi	OTM o'qituvchilarida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy-pedagogik hamda ularni multimediyali elektron axborot resursi asosida faoliyatini tashkil etishda yuzaga kelgan kamchiliklarini bartaraf etish.	-bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ta'lim jarayonini baholash kompetensiyalarini rivojlantirish maqsadida muammoli vaziyatli topshiriqlar, ilg'or texnologiyalar, munozarali topshiriqlar tashkil etildi; -talabalar kasbiy faoliyatga oid ko'nikma va malakalarning shakllanganlik darajasi muammoli vaziyatli topshiriqlar asosida tahlil qilindi; - dastur materiallari va bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarini tayyorlashda multimedia asosida o'qituvchilar tomonidan darslar olib borildi va metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

1-jadval.

Qo'llaniladigan texnologiyalar va platformalar:

Tur	Texnologiya	Izoh
Videodars	Powtoon, Canva, Clipchamp	Dars mazmunini animatsiyali qilish
Interaktiv resurs	Genially, H5P, Wordwall	Test, slayd, jarayonli sxema
Ovozli ta'lim	Vocaroo, Audacity	Matematik tushunchalarni ovoz bilan tushuntirish
Onlayn fikrlar	Mentimeter, Google Forms	Refleksiya va baholash uchun

2-jadval.

Hayot davri, Organlar tizimi) multimedia elementlarini integratsiya qilish; Darsda faol usullardan (klaster, "intellekt-karta", o'yin-testlar) foydalanish.

3-bosqich: Tahlil va baholash bosqichida diagnostika natijalari (eksperimental va nazorat guruhi solishtirma tahlili); Refleksiya so'rovnomalari va mulohazalar; Talabalarda shakllangan metodik yondashuvlar tahlili.

Boshlang'ich ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishining talabalarida multimediani

qo'llash natijasida talabalarining darsga qiziqishi va metodik tushunchalari ortdi, ijodiy yondashuv, axborot texnologiyalarini qo'llash mahoratlari rivojlandi, multimedia resurslar orqali darsning samaradorligi oshdi va umumiy ta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida amaliyotni o'tash davrida foydalanish imkoniyati yaratildi.

Multimediyali resurslarni pedagogika va metodika fanlariga integratsiya qilish samarali natija beradi va talabalar ushbu

materiallar orqali innovasion o'qitishga tayyor bo'lib boradi hamda ushbu usul kelajakda onlayn ta'lim platformalarida ham joriy etilishi mumkin.

Shuningdek, biz tajriba ishlarini o'tkazish jarayonida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining refleksiv va baholash qobiliyatlariga ham to'xtaldik. Refleksiya falsafa, psixologiya, pedagogika, sosiologiya va boshqa turli fanlarning o'rganish predmeti bo'lib, falsafiy nuqtai nazardan, refleksiya - bu shaxsning o'zi haqidagi fikrlari, o'z faoliyatini tahlil qilish, o'z-o'zini tahlil qilishdir. Psixologik nuqtai nazardan esa, bu shaxsning o'z ichki ruhiy holatlarini bilish jarayonidir.

Pedagogik refleksiya atamasi B.Z.Vulfov va N.V.Xarkin tomonidan ta'riflangan va ularni o'qituvchining o'z shaxsiyati, uning imkoniyatlari va o'qituvchilik kasbining talablari va umume'tirof etilgan xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlik sifatida aniqlangan.

Pedagogika fanida refleksiya faoliyat nazariyasining tadqiqot ob'ektiga aylanadi. Pedagogik refleksiya - kasbiy kompetentlikning eng muhim xususiyati bo'lib, quyidagi yo'nalishda ko'rib chiqilgan:

- o'qituvchining o'z ongining mazmunini, o'z harakatlari va ularning qonuniyatlarini tushunishi, o'zining "men" obrazini: o'zining va pedagogik faoliyatning boshqa sub'ektlari (talabalar, o'qituvchilar, ota-onalar)ni turli pozitsiyalardan bilishi;

- doimiy o'z-o'zini tahlil qilish, shubha hissi, xatti-harakatlarning haqiqiy sabablari va motivlariga kirib borish istagi;

- qo'yilgan maqsadning pedagogik faoliyat natijalariga muvofiqligini aniqlash, o'z qarorlarini qayta tekshirish, xatolarni aniqlash, ularni bartaraf etish orqali ularning sabablarini aniqlash.

O'z-o'zini baholash (bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan ularning kasbiy muhim fazilatlarini baholash va raqamli ta'lim muhitida kasbiy faoliyatga tayyorligini baholash) raqamli ta'lim

muhitida bo'lajak o'qituvchi faoliyatining kasbiy muhim fazilatlarini shakllantirish darajasining ko'rsatkichlaridan biri sifatida ko'rsatish mumkin.

O'qituvchi refleksiyasining rivojlanish darajasi o'qituvchining barcha kasbiy fazilatlarini muvofiqlashtirish va birlashtirish qobiliyati bilan belgilanishi mumkin refleksiya shakllangan etuk o'qituvchiga xos bo'lib, o'qituvchi metodik kompetentligining o'zaro bog'liq bo'lgan tarkibiy qismlari tizimida muhim ahamiyatga ega.

Bizning fikrimizcha, boshlang'ich sinf o'qituvchisining refleksiya va baholash qobiliyatiga quyidagilar kiradi:

- kasbiy o'zini o'zi anglash va o'z-o'zini takomillashtirish;

- boshqa o'qituvchilarning kasbiy tajribasini tahlil qilish, baholash va umumlashtirish;

- o'zining amaliy faoliyati tajribasini umumlashtirish va boshqa o'qituvchilar tajribasini qo'llash;

- ijtimoiy makonning bir qismi sifatida pedagogik vaziyatni tahlil qilish;

- o'z-o'zini nazorat qilish, o'zini o'zi tahlil qilish va xatti-harakatlarini tuzatish.

Biz bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari bilan tadqiqotimiz davomida "Aql shturmi (Brainstorming)", "Keystadi (Case-study)", "Muammoli o'qitish", "Loyiha metodi", "BBB jadvali", "Portfolio", "Venn diagrammasi", "Modulli ta'lim", "Rolli o'yinlar» kabi metodlarga asoslangan "interaktiv o'qitish texnologiyalari" tashkil etildi. "Matematika o'qitish metodikasi", "Tabiatshunoslik" fanlari va malakaviy pedagogik amaliyotdan dars turlarini quyidagicha tashkil qilish maqsadga muvofiq: yangi mavzuni tushuntirishda ko'rgazmali metoddan, media-texnologiyalardan foydalanish, muammoli vaziyatlarni yuzaga keltirish, munozara uyushtirish, talabalarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, muloqot va hamkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, talabalarning

fikr-mulohazalari bilan o'rtoqlashish, ijodiy faolliklarini o'stirish, mustaqil fikrlashlarini shakllantirish, ilmiy yangilikka bo'lgan intilishlarini rivojlantirish kabilardir.

Mazkur metodlar "Boshlang'ich ta'lim" yo'nalishida o'tiladigan fanlar va malakaviy pedagogik amaliyotdan ma'ruza, amaliy ish, laboratoriya hamda mustaqil ta'lim mashg'ulotlari davomida ham o'tkazildi. Tadqiqot davomida auditoriya va auditoriyadan tashqari mashg'ulotlar uchun maqsadga yo'naltirilgan mazmunni tanlash, o'qituvchilarning o'quv materialini talabaga etkazib berish usullarini ko'rsatish, tahlil qilish, talaba olgan bilimni pedagogik amaliyot davrida qo'llay olishi ko'rsatmalar asosida bajarildi.

Shuningdek, tadqiqot ishida Keys texnologiyalarini qo'llash orqali: aniq hayotiy vaziyat yoki muammoni tahlil qilish, turli echimlarni muhokama qilish, amaliy faoliyatni modellash, talabalarda muammoni hal qilish ko'nikmasini rivojlantirishga va ilmiy-tahliliy fikrlashni shakllantirishga erishildi.

Ta'lim jarayonida media-texnologiyalarni qo'llash orqali audio/video podkastlar, interaktiv multimedia, virtual reallik (VR) va qo'shilgan reallik (AR) kabilar bilan ishlash orqali talabalarda abstrakt tushunchalarni vizuallashtirish, ta'limni qiziqarli va ta'sirchan qilish imkoniyatlari ortdi.

Tadqiqot ishi davomida guruhdagi talabalarining Davlat ta'lim standartlari talablariga javob berishi hisobga olindi. Tajriba-sinov asosida majburiy va tanlov fanlarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishning samaradorligini aniqlash uchun bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan olingan yakuniy savollarga javoblar, test va umumlashtiruvchi mashg'ulotlarning natijalari sifat hamda miqdor bo'yicha tahlil qilindi, ob'ektiv baholandi.

Matematik-statistik tahlil ishlari raqamli ta'lim muhitida bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ta'lim jarayonini

baholash kompetensiyalarini rivojlantirish va o'qitishga metodik tayyorgarligini takomillashtirishga yo'naltirish maqsadida amalga oshirilgan tajriba-sinov ishlarining dastlabki ko'rsatkichlari bilan yakuniy natijalari orasidagi farqni taqqoslash imkonini berdi. Tadqiqotimizda matematik-statistik tahlil ishlari tajriba va nazorat guruhlarida respondentlarida Matematika o'qitish metodikasi va Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi fanlaridan olingan ko'rsatkichlarni qayta taqqoslash uchun imkon yaratdi.

Tadqiqot metodlari yordamida to'plangan materiallar har tomonlama chuqur tahlil qilindi, muayyan tartibga solindi va tegishli xulosalar chiqarildi. Mazkur xulosalar bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida majburiy va tanlov fanlariga oid kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini takomillashtirish va samaradorligini oshirishga imkon berdi.

Shunday qilib oliy ta'limdagi texnologiyalar an'anaviy o'qitishni zamonaviy interaktiv va raqamli usullar bilan boyitishda, talaba shaxsiyatini rivojlantirish, mustaqil va tanqidiy fikrlashni shakllantirishda hamda ta'limning sifati va samaradorligini oshirishga qaratilganligi bilan e'tiborli ekanligi tajriba-sinov ishlarini o'tkazish jaranida o'z isbotini topdi. [6]

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining multimediyali elektron axborot ta'lim resurslarini o'zlashtirish bosqichlarini ilmiy-pedagogik asosda tashkil etish ularning kasbiy shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, bu jarayonning har bir bosqichi motivatsion tayyorgarlik, amaliy o'zlashtirish va refleksiv-mustahkamlash o'qituvchining raqamli kompetensiyasini rivojlantirishda o'ziga xos o'rin tutadi. Motivatsion bosqichda o'qituvchi raqamli vositalarning ta'limdagi o'rni, ahamiyati va imkoniyatlarini chuqur anglaydi, ulardan samarali foydalanishga ichki ehtiyoj

INDIVIDUAL YONDOSHUV TEXNOLOGIYASI MAZMUNI

PARDABOYEV UTKIR ABDURAXIMOVICH

Jizzax politexnika instituti (PhD)

Annotatsiya: Maqolada individual yondoshuv texnologiyasi mazmuni va uning ahamiyati to'g'risida nazariy-metodik fikrlar va mulohazalar yuritilgan.

Kalit so'zlar: muhandis, texnologiya, yondoshuv, individuallik, mazmun, mohiyat, bilim, ko'nikma, malaka.

Аннотация: В статье представлены теоретико-методические идеи и размышления о содержании и значении технологии индивидуального подхода.

Ключевые слова: инженерия, технология, подход, индивидуальность, содержание, сущность, знание, навык, квалификация.

Abstract: The article presents theoretical and methodological ideas and considerations regarding the content and significance of the individual approach technology.

Keywords: Engineering, technology, approach, individuality, content, essence, knowledge, skill, competence. Individual yondoshuv texnologiyasiga yakka tartibda shug'ullanish xususiyati.

“Individual” tushunchasi lotincha bo‘lib, yakka tartibda yolg‘iz va maxsus shug‘ullanish ma‘nolarini bildiradi. Aynan shu sababli individuallashtirilgan ta‘lim shaxsga yo‘naltirilgan o‘quv va tadqiqot shakli bo‘lib, unda har bir ta‘lim oluvchi o‘quv jarayonida faol ishtirok etadi. Mana shu jihati bilan individual yondoshuv muhim ahamiyatga ega. Chunki unda yakka tartibda shug‘ullanish ta‘lim oluvchilarni faollashtiradi, ta‘lim beruvchilarning uslubiy yondoshuvini kuchaytiradi va ta‘lim oluvchilarning o‘quv-biluv malakasi asosiy diqqat markazida bo‘ladi.

Individual yondoshuv texnologiyasining yolg‘iz shug‘ullanish xususiyati shundaki, unda bir ta‘lim oluvchi bilan shug‘ullanishda bir necha ta‘lim beruvchi yoki ta‘limni amalga oshiruvchi jamoa ishtirok etadi. Mana shu yolg‘iz shug‘ullanish shakli ta‘lim oluvchilarning qiziqishlari, xohish-istaklari va kasb-hunarga bo‘lgan munosabatlarini aniqlashda muhim imkoniyatlarni beradi. Shu sababli pedagogika tajribasida mana shunday yolg‘iz tartibda shug‘ullanish masalasiga

alohida e‘tibor berib kelinmoqda.

Individual yondoshuv texnologiyasining o‘ziga xoslik xususiyati.

Mazkur texnologiyaning o‘ziga xoslik xususiyati, ta‘lim oluvchi bilan istalgan vaqtda va muddatsiz shug‘ullanish bilan belgilanadi. Unda ta‘lim oluvchining imkoniyatlaridan kelib chiqilib nazariy, amaliy va metodik mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Bunda mashg‘ulotlarning shakli rang-barang bo‘lishiga e‘tibor qaratilib, qaysi mashg‘ulot shakli amaliy samara bersa, shu mashg‘ulot turi tanlanadi. Keyingi paytlarda ijtimoiy murakkab sharoitlar sababli mamlakatimiz ta‘lim tizimiga ta‘limning masofaviy va onlayn shakllari joriy etiladi boshlandi. Ta‘limning bu shakllari aslida individual yondoshuv texnologiyasining asoslaridan hisoblanadi. Unga ko‘ra, masofaviy ta‘lim imkoniyatlaridan kelib chiqib, butun mamlakat miqyosida har bir ta‘lim oluvchi bilan individual shug‘ullanish imkoniyatlariga ega bo‘linadi. Onlayn shakldagi ta‘limda esa bevosita kompyuter, TV, radio kabi texnik vositalarning imkoniyatlariga tayangan

holda ta'lim oluvchilar bilan virtual ta'limda shug'ullaniladi. Ta'limning bu shakllari qiziqarliligi va demokratik qadriyatlarga asoslanishi bilan muhim ahamiyatga ega. Individual yondoshuv texnologiyasining o'ziga xoslik xususiyatida shuningdek, ta'lim beruvchilarning faol bo'lishi ham taqozo etiladi. Chunki ta'lim beruvchilar o'quv materiallarini avvaldan va yangi ma'lumotlar asosida tayyorlashi, ularni ta'lim oluvchilarga o'z vaqtida yetkazishi hamda maxsus testlar vositasida ta'lim oluvchilarning o'zlashtirish darajasini nazorat qilib borishi muhim hisoblanadi. Shu sababli keyingi paytlarda darsliklarning elektron shakllariga va ularning imkoniyatlariga asosiy e'tibor qaratilmoqda.

E'tibor berilsa, individual yondoshuv texnologiyasining o'ziga xoslik xususiyatlarida ta'lim oluvchi va ta'lim beruvchilarning teng faol bo'lishi diqqat markazida bo'ladi. Bu hol pedagogik tajribalarda muhim omillardan biri sifatida hisobga olib kelinmoqda.

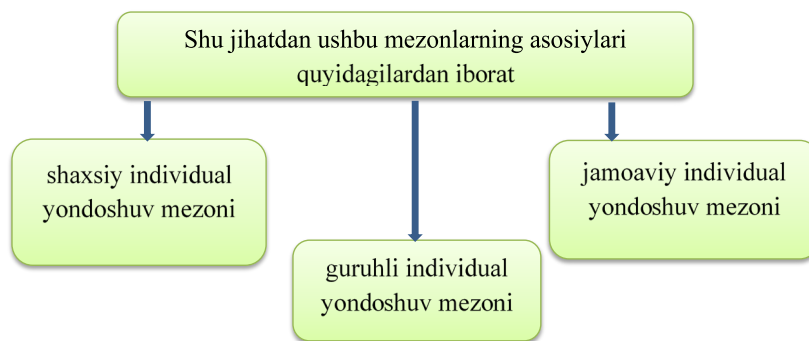
Ma'lum bo'ladiki, oliy pedagogik ta'lim jarayonida individual yondoshuv texnologiyasini joriy etish vositasida talabalarning kurslar kesimida miqdorini maqbullashtirib borish Academic Research in Educational Sciences Volume 4 | Issue 3 | 2023 ISSN: 2181-1385 ISI: 0,967 | Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,9 | ASI: 1,3 | SJIF: 5,771 | UIF: 6,1 343 March, 2023 https://t.me/ares_uz Multidisciplinary Scientific Journal imkoniyatlari mavjud. Buning uchun oliy ta'lim muassasalarining imkoniyatlari yetarli ekanligini eslatib o'tish joiz. Individual yondoshuv texnologiyasi bo'yicha xorijiy mamlakatlarning ham o'ziga xos tajribasi mavjud. Bunday tajribalar har bir mamlakatning ta'lim ehtiyojidan kelib chiqib shakllantirilgan. Misol uchun, Finlandiyada har bir o'qituvchi ko'pi bilan 12 nafar ta'lim oluvchi bilan shug'ullanadi va bu hol har bir ta'lim oluvchi bilan maxsus shug'ullanish imkoniyatini beradi. Germaniyada individual ta'lim pulli asosda amalga oshiriladi va unda ta'lim oluvchining imkoniyatlaridan kelib

chiqib ta'limning pullik miqdori belgilanadi. Fransiyada har bir professor-o'qituvchining maxsus kurslari vositasida individual ta'lim amalga oshiriladi. Amerika Qo'shma Shtatlarida ta'lim oluvchilarning takliflariga asosan individual ta'lim amalga oshiriladi va ta'lim oluvchilar muayyan ta'lim bosqichida xoxlagan muddatgacha o'qishi mumkin. Bularning barchasi har bir mamlakatda individual ta'lim bo'yicha o'zining tajribasi mavjudligini ko'rsatadi. Individual yondoshuv texnologiyasi ta'lim va tarbiya muammolarini ilmiy tadqiq etib borish bilan ham o'ziga xos xususiyatga ega hisoblanadi. Bunda ta'lim va tarbiyaning tezkor asosda hal etilishi mumkin bo'lgan muammolari bo'yicha qisqa muddatli ilmiy-tadqiqot ishlari amalga oshiriladi. Shu jihatdan ta'lim muassasasi o'rta maxsus yoki oliy pedagogik ta'lim muassasalariga muayyan muammoni hal etishning nazariy va metodik asoslari bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish taklifini bildirishi mumkin. Chunki eng asosiy va amaliy muammolar ta'limning quyi bosqichlarida tarkib topadi.

Boshlang'ich ta'lim muhandislarini tayyorlash nazariyasida individual yondoshuv texnologiyasining o'ziga xos tarkiblarini belgilab olish taqozo etiladi. Chunki mazkur masala umumiy individual yondoshuv texnologiyasining xususiyatlaridan farqli o'laroq oliy ta'lim vazifalaridan kelib chiqishi va aynan mana shu mezoniga asosan individual yondoshuv texnologiyasining bo'lajak muxandislarni tayyorlashdagi mezonlari aniqlanadi. Chunki bunday mezonlar oliy ta'lim jarayonini boshqarishda muhandislarni tayyorlashning muhim tayanchlaridan hisoblanadi.

Individual yondoshuv texnologiyasida shaxsiy yondoshuv mezonini boshlang'ich ta'lim muhandislik asoslarining muhim negizlaridan biri hisoblanadi.

Unga ko'ra, bo'lajak boshlang'ich Academic Research in Educational Sciences Volume 4 | Issue 3 | 2023 ISSN: 2181-1385 ISI: 0,967 | Cite-Factor: 0,89 | SIS: 1,9 | ASI: 1,3 | SJIF: 5,771

1-rasm.

| UIF: 6,1 344 March, 2023 https://t.me/ares_uz Multidisciplinary Scientific Journal ta'lim muhandislari boshqaruv asoslari bo'yicha o'zlarining shaxsiy individual yondoshuviga ega bo'lishi kerak. Misol uchun, boshlang'ich ta'limga oid biror muammoni hal etishda boshlang'ich ta'lim muhandislarining o'z fikriga ega bo'lishi, bu fikrni himoya qila olishi va aynan ana shunday mas'uliyatni his qilgan holda muammoni hal qilish ko'nikmasiga ega bo'lishi kerak. "Insonga e'tibor va sifatli ta'lim yili" davlat dasturida o'quvchilarning ota-onalarini ta'lim va tarbiya jarayonidagi faolligini oshirish vazifasi qo'yilgan. Chunki ko'pgina ota-onalar o'z farzandlarining ta'lim va tarbiya jarayonida duch keladigan

muammolarini o'qituvchilar yoki maktab jamoasi zimmasiga yuklashga intiladi. Bunday holatlarda boshlang'ich ta'lim muhandisligi o'zining shaxsiy yondoshuviga asosan bo'lajak talabalarni, o'qituvchilar va oliy ta'lim muassasasi jamoasi o'rtasida muammoning yechimini hal qilishini taqozo etiladi. Negaki boshlang'ich ta'lim muhandisligi ayni paytda yakkaboshchilik asosida ishlab chiqarishni amalga oshiruvchi shaxs sifatida o'z shaxsiy yondoshuvlarini himoya qilish huquqiga ega. Shu sababli oliy pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak boshlang'ich ta'lim muhandislari ana shu shaxsiy individual yondoshuv mezonlari bilan qurollanishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – T.: O'zbekiston, 2017. – 488 b.
2. 1. Mirziyoyev SH.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent, 2022 2. Mardonov SH. Pedagogika fanidan o'qitishning elektron-modulli didaktik ta'minotini ishlab chiqish. – Chirchiq, 2021
3. Pardaboyev U. A. Kredit-modul tizimi sharoitida talabalarning individual ishlashini takomillashtirish usullarini o'rgatish. "Ilm-fan, madaniyat va texnologiyalarning zamonaviy yutuqlari xamda ularning iqtisodiyotga tatbiqi". B 1445-1449. Andijon shahri. 28 iyun 2022 yil. Xalqaro ilmiy konferensiya.
4. Pardaboyev U. A. Kredit-modul tizimni ta'lim jarayoniga qo'llash. O'ZMU xabarlar. Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston milliy universiteti ilmiy jurnali. 2022 yil. 5-son. UDK.37.013.04 –B.128-129.
5. Pardaboyev U.A. Kredit modul tizimini ta'lim jarayoniga qo'llashning o'ziga xosligi. "Xotin qizlarning fan, ta'lim, madaniyat va innavattsion texnologiyalarni rivojlantirish sohasidagi yutuqlari" mavzusidagi Xalqaro ilmiy anjuman materiallari. Jizzax shahri.-S.414-417 b.
6. Коврова С.Е. Индивидуализация самостоятельной работы учащихся по информатике на основе использования средств телекоммуникаций : Дис. канд. пед. наук : 13.00.02 : Москва, 2003 169 с. РГБ ОД, 61:03-13/2145-9.
7. Кукосян, О. Г. Концепция модульной технологии обучения в системе дополнительного профессионального образования Текст. / О- Т. Кукосян, Г. Н. Князева. Краснодар, 2001. - 64 с.

HADISLARNING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHMIYATI

AHADJONOVA SHAXZODABONU OYBEK QIZI - Farg‘ona davlat universiteti psixologiya yo‘nalishi 3 kurs talabasi

TEMIROV NABIJON SOLIEVICH - Farg‘ona davlat universiteti professori, pedagogika fanlari doktori

Annotatsiya: Maqolada milliy qadriyatlarimizdan sanalgan hadislar va ularning tarbiyaviy ahamiyatiga doir tarixiy pedagogik materiallar taxlili keltirilgan, hadis ilmi asoschilarining ilmiy meroslari va ularning pedagogik qarashlariga aloxida e‘tibor berilgan.

Kalit so‘zlar: hadis, dunyo, diniy, savodxonlik, fikr, saxix, avlod, fazilat, xalollik, adolatli.

Abstract: The article presents an analysis of historical and pedagogical materials on Hadith, which are considered as national values, and their educational significance, with special attention paid to the scientific heritage of the founders of Hadith studies and their pedagogical views.

Keywords: Hadith, peace, religion, literacy, opinion, sahih, generation, virtue, honesty, justice.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SHavkat Mirziyoev hadis va uning ahamiyati haqida ko‘p marotaba o‘z fikrlarini bildirgan. Jumladan, u hadis ilmini chuqur o‘rganish va targ‘ib qilish masalalarini milliy madaniyat va ma‘naviyatni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega deb hisoblaydi. SHavkat Mirziyoev bir nutqida shunday degan edi: “Hadislar – bu insonni komillikka, odob-axloqqa, halollikka va ilmga chorlaydigan muqaddas manba. Ular hayotimizni mazmunli va barkamol qilishda muhim o‘rin tutadi.”

Prezidentning tashabbusi bilan O‘zbekistonda hadis ilmini rivojlantirish maqsadida muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan:

- Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi tashkil etildi, bu markazda hadis ilmi bo‘yicha ilmiy izlanishlar olib boriladi.

- Hadis ilmi bo‘yicha mutaxassislarni tayyorlash uchun maxsus dasturlar ishlab chiqildi va amalga oshirilyapti.

- Dunyodagi etakchi diniy va ilmiy markazlar bilan hamkorlik o‘rnatilib, hadis ilmi bo‘yicha xalqaro forumlar o‘tkazilmoqda.

SHuningdek, davlat rahbari hadislarining yosh avlod tarbiyasida, ularning ma‘naviy va

axloqiy tarbiyasini mustahkamlashda tutgan o‘rnini alohida ta’kidlab keladi. Bu, ayniqsa, milliy qadriyatlarni asrash va kuchaytirishda hadislarining roli qanday muhimligini ko‘rsatadi.

Hadislarni bugungi kunda tushunishdagi muammolar: Hadislarni zamonaviy hayotga tatbiq qilishda ayrim muammolar mavjud. Bularni quyidagi toifalarga ajratish mumkin:

1. Tushunishdagi xatolar va noto‘g‘ri talqin: Hadislarning ma‘nosini noto‘g‘ri tushunish yoki ularni kontekstdan yulib olib qo‘llash zamonaviy muammolarni hal qilish o‘rniga yangi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, ba’zi guruhlar hadislarini ekstremizm yoki radikallikni asoslash uchun noto‘g‘ri talqin qiladilar.

2. Ilmiy yondashuv etishmasligi: Hadislarning asli va ishonchli ekanligini tasdiqlash uchun ilmiy yondashuv zarur. Ba’zi odamlar zayif yoki soxta hadislarini qo‘llab, noto‘g‘ri qarorlar qabul qilishadi. Bu esa diniy va ma‘naviy sohalarida chalkashliklarga olib keladi.

3. Zamonaviy kontekstga moslashish masalasi: Hadislar VII asrdagi Arab jamiyati uchun nozil bo‘lgan. Ularni XXI asrning

global, texnologik rivojlangan jamiyatiga tatbiq qilishda moslashuv talab etiladi. Ushbu jarayonda ba'zi axborotlar noto'g'ri talqin qilinishi mumkin.

4. Jamiyatda diniy savodxonlik etishmasligi: Ba'zi hollarda hadislarining asl ma'nosini tushunish uchun diniy bilim va tafsir kerak bo'ladi. Ammo ko'plab insonlarda bunday bilim yo'q, bu esa noto'g'ri amallar va qarashlarni keltirib chiqaradi.

5. YOsh avlodning diniy qadriyatlarga qiziqishi pasayishi: YOshlar orasida din va hadisga nisbatan e'tiborning kamayishi, ularni zamonaviy hayotdan ajratilgan deb hisoblash hadislarining hayotiy qo'llanishini qiyinlashtiradi.

Hadislar haqida olimlar fikrlari: Hadislar Qur'oni Karimni tushuntiruvchi va islomiy ahkomlarni to'g'ri anglash uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Quyida ayrim mashhur islomiy olimlarning hadislar haqida bildirgan fikrlari keltiriladi:

1. Imom SHofi'iy (767–820)

Hadis ilmining asoschisi sifatida tanilgan Imom SHofi'iy shunday deydi: “Qur'onning ma'nolarini tushunishda Sunnat (ya'ni hadislar) eng yaxshi sharhlovchidir. Sunnat Qur'ondagi noaniq o'rinlarni tushuntiradi, umumiy o'rinlarni tafsilotlaydi va Qur'on ahkomlarini amaliy hayotga tatbiq etadi.” Bu fikr hadislarining Qur'onni to'g'ri tushunishdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

2. Imom Buxoriy (810–870)

Imom Buxoriy hadis ilmining eng ulug' muhaddislaridan biri bo'lib, “Sahih al-Buxoriy” kitobi eng ishonchli hadis to'plami hisoblanadi. U shunday deydi: “Hadislar islom shariati va ahkomlarining amaliy namunasidir. Payg'ambarimiz (s.a.v.) so'zlari va amallari – mo'minlarning hayot yo'rig'idir.”

3. Imom Muslim (817–875)

Hadislar to'plashda katta xizmat qilgan Imom Muslim shunday ta'kidlaydi: “Kim hadislarini yod oladi, ulardan saboq oladi va odamlarni to'g'ri yo'lga boshlaydi, u ilmni saqlab qolishda eng ulug' xizmatni ado etadi.”

Bu fikr hadis ilmi orqali islomning o'zligi saqlanishi va keyingi avlodlarga etkazilishi zarurligini ko'rsatadi.

4. Ibn Hajar al-Asqaloni (1372–1449)

Hadis sharhi bo'yicha mashhur olim Ibn Hajar al-Asqaloni shunday deydi: “Hadislarni o'rganish – nafaqat ilmlarning eng ulug'laridan biri, balki inson qalbini yoritadigan va Allohga yaqinlashtiradigan ilm hamdir.” Uning “Fath al-Boriy” kitobi “Sahih al-Buxoriy”ga yozilgan eng mukammal sharhlardan biridir

5. Imom Navaviy (1233–1277)

Imom Navaviy hadislarini o'rganish va ularga amal qilishning zarurligi haqida shunday deydi: “Hadislar faqat bilim o'rganish emas, balki ularni amaliyotga joriy qilish orqali haqiqiy ma'naviyatga erishiladi.” Uning “Arba'in Navaviy” to'plami qisqa va mazmunli hadislar orqali mo'minlarga yo'l-yo'riq beradi.

6. Muhammad Iqbol (1877–1938)

Islom falsafasi va hadislarini hayotga tatbiq qilishni chuqur o'rgangan Muhammad Iqbol shunday deydi: “Hadislar Payg'ambar (s.a.v.) qalbining ovozidir, ular har bir musulmonning qalbiga Allohni tanitadi va Qur'onni amaliyotda qanday tatbiq qilishni o'rgatadi.”

7. Imom Ahmad ibn Hanbal (780–855)

Hadislar haqida fikr bildirgan Ahmad ibn Hanbal shunday deydi: “Kimki sunnatdan yuz o'g'irsa, u ilmning asosidan ajraydi. Sunnat (hadislar) – Qur'onni amalda tushunish uchun yo'ldir.”

Hadis ilmi asoschilari: Hadis ilmi tarixida hadislarini o'rganish, to'plash va ularni ishonchlilik jihatidan baholashda ulkan xizmat qilgan buyuk olimlar mavjud. Bu olimlar hadis ilmining asoschilaridan hisoblanib, ular islom madaniyatida chuqur iz qoldirgan. Quyida hadis ilmining asoschilari haqida batafsil ma'lumot beriladi:

1. Imom Buxoriy (810–870)

- To'liq ismi: Abu Abdulloh Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy.

- Yutuqlari:

- “Sahih al-Buxoriy” — eng ishonchli

hadis to'plami sifatida tan olingan.

- 600 ming hadisni o'rganib, shulardan 7 mingdan ortig'ini o'z kitobiga kiritgan.
- U hadislarning ishonchliligini baholash uchun qat'iy qoidalar ishlab chiqqan.
- Uning xizmatlari hadis ilmiga asos solish va uni tizimli o'rganishga katta hissa qo'shgan.

2. Imom Muslim (817–875)

- To'liq ismi: Muslim ibn Hajjaj al-Qushayriy an-Naysoburiy.
- YUtuqlari:
 - “Sahih Muslim” — hadis ilmi bo'yicha ikkinchi eng ishonchli to'plam.
 - Hadislarni sahih (ishonchli) va zaif (ishonchsiz) turlariga ajratish bo'yicha qoidalarni ishlab chiqqan.
 - Imom Muslim hadislarni tasniflashda yuqori ilmiy yondashuvni qo'llagan.

3. Imom Abu Dovud (817–889)

- To'liq ismi: Abu Dovud Sulaymon ibn al-Ash'as as-Sijstoniy.
- YUtuqlari:
 - “Sunan Abu Dovud” — hadislar to'plami bo'lib, unda Payg'ambarimiz (s.a.v.) so'zlari va amallari jamlangan.
 - Fiqhiy masalalarga oid hadislarni tizimlashtirgan.
 - U hadislarni amaliyotga tatbiq qilishga alohida e'tibor bergan.

4. Imom Termiziy (824–892)

- To'liq ismi: Abu Iso Muhammad ibn Iso at-Termiziy.
- YUtuqlari:
 - “Jomi' at-Termiziy” — hadis ilmi bo'yicha muhim manbalardan biri.
 - U hadislarni faqat rivoyat qilish bilan cheklanmay, ularning sharhini ham yozgan.
 - Termiziy hadislarning turli xillari, jumladan, hasan (yaxshi) va sahih (ishonchli) hadislarni tasniflagan.

5. Imom Nosa'iy (829–915)

- To'liq ismi: Ahmad ibn SHuayb an-

Nosa'iy.

- YUtuqlari:
 - “Sunan an-Nosa'iy” — hadislarning fiqhiy jihatlarini keng yoritgan to'plam.
 - Hadislarni ishonchlilik darajasi bo'yicha aniqlashda kuchli tizim yaratgan.

6. Imom Ibn Moja (824–887)

- To'liq ismi: Muhammad ibn YAzid Ibn Moja al-Qazviniy.
- YUtuqlari:
 - “Sunan Ibn Moja” — hadis ilmi bo'yicha muhim manbalardan biri.
 - Ibn Moja o'z to'plamida kam uchraydigan, ammo foydali hadislarni jamlagan.

7. Imom Ahmad ibn Hanbal (780–855)

- To'liq ismi: Ahmad ibn Muhammad ibn Hanbal.
- YUtuqlari:
 - “Musnad Ahmad” — hadislarni mavzular bo'yicha keng qamrovda tasniflagan.
 - U hadislarni to'plashda eng ko'p hadis rivoyat qilgan sahobalarning so'zlariga tayanadi.
 - Ahmad ibn Hanbal hadis ilmida nafaqat rivoyatlarni, balki ularning ahamiyatini sharhlashga ham katta e'tibor bergan.

8. Imom SHofi'iy (767–820)

- To'liq ismi: Muhammad ibn Idris ash-SHofi'iy.
 - YUtuqlari:
 - Fiqh va hadis ilmi o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur o'rgangan.
 - “Ar-Risola” kitobida hadislarni qanday qo'llash kerakligi haqidagi qoidalarni ishlab chiqqan.
 - SHofi'iy hadislarni fiqhiy masalalarni hal qilishda asosiy manba sifatida belgilagan.
- Hadislarning bugungi kundagi tarbiyaviy ahamiyati: Hadislarning bugungi kundagi tarbiyaviy ahamiyati ulkan bo'lib, ular insonning shaxsiy, oilaviy va ijtimoiy hayotida o'zini namoyon qiladi. Hadislar axloq, odob, oila munosabatlari, halollik, mas'uliyat, ilm

olish va boshqa ko'plab muhim fazilatlarini targ'ib qiladi. Quyida hadislarining bugungi faoliyatimizdagi tarbiyaviy ahamiyati haqida batafsil fikr yuritiladi:

1. Axloqiy tarbiya: Hadislar insonning shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) shunday deganlar: "Men axloqning go'zalligini mukammal qilish uchun yuborildim." (Imom Ahmad, al-Bayhaqi)

- Bugungi kundagi ahamiyati:
- Halollik va rostgo'ylikni targ'ib qilish.
- Adolatli bo'lish va odob-axloq qoidalariga rioya qilish.

• Xushmuomalalik va kechirimlilikni hayotiy qadriyat sifatida qabul qilish.

2. Ilm olish va ma'rifatga intilish: Payg'ambarimiz (s.a.v.) shunday deganlar: "Ilm talab qilish har bir musulmon uchun farzdir." (Ibn Moja)

- Bugungi kundagi ahamiyati:
- YOsh avlodni ilm olishga, zamonaviy fan va texnologiyalarni o'rganishga rag'batlantirish.
- Hayotda muvaffaqiyat qozonish uchun ilmning ahamiyatini targ'ib qilish.
- Ilm olishni shaxsiy taraqqiyotning ajralmas qismi sifatida ko'rsatish.

3. Oilaviy tarbiya: Hadislar oilaviy hayotda tinchlik va mehr-muhabbatni mustahkamlashda katta rol o'ynaydi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) aytganlar: "Eng yaxshilaringiz – oilasiga yaxshi muomala qilganlaringizdir." (Tirmiziy)

- Bugungi kundagi ahamiyati:
- Oila a'zolari o'rtasida hurmat va e'tiborni shakllantirish.

• Bolalarni tarbiyalashda mehribonlik va sabr-toqatni targ'ib qilish.

• Ota-onalarga va keksalarga hurmat bilan munosabatda bo'lishni o'rgatish.

4. Mehnat va halollik: Hadislar insonni mehnatsevarlik va halollikka chorlaydi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) shunday deganlar: "Halol rizq topish har bir musulmonning burchidir." (Bayhaqi)

- Bugungi kundagi ahamiyati:

• Ishga mas'uliyat bilan yondashish va halol mehnat qilishni shakllantirish.

• Korruptsiya va aldovga qarshi kurashda tarbiyaviy vosita sifatida foydalanish.

• Ish joyida adolat va xushmuomalalikni rag'batlantirish.

5. Ijtimoiy munosabatlar: Hadislar jamiyat a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soladi. Payg'ambarimiz (s.a.v.) aytganlar: "Musulmon – boshqa musulmonlarning qo'lidan va tilidan zarar ko'rmaydigan kishidir." (Buxoriy, Muslim)

- Bugungi kundagi ahamiyati:
- Ijtimoiy hamjihatlikni mustahkamlash va bir-biriga yordam berishni targ'ib qilish.

• Zo'ravonlik va adolatsizlikka qarshi turishni o'rgatish.

• Bir-biriga hurmat va hamjihatlikni rivojlantirish.

6. Sabr va bardoshlilik: Payg'ambarimiz (s.a.v.) shunday deganlar: "Mo'minning ishi ajablanarli: uning har bir ishi xayrdir. Agar unga yaxshi bir narsa yuz bersa, shukr qiladi, bu uning uchun xayr bo'ladi. Agar unga musibat etsa, sabr qiladi, bu ham uning uchun xayr bo'ladi." (Muslim)

- Bugungi kundagi ahamiyati:
- Qiyinchiliklarga bardosh berishni va sabr-toqat bilan muammolarni hal qilishni o'rgatish.

• Ruhiy barqarorlikni shakllantirish va stressni engishda yordam berish.

7. Ekologik tarbiya: Payg'ambarimiz (s.a.v.) atrof-muhitni asrash va uni yaxshilashga undaganlar. SHunday deganlar: "Kim bir daraxt eksa va undan insonlar, hayvonlar yoki qushlar foyda ko'rsa, bu uning uchun sadaqadir." (Ahmad)

- Bugungi kundagi ahamiyati:
- Atrof-muhitni asrash va tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish.

• YOsh avlodni ekologik mas'uliyatga o'rgatish.

Hadis – Islom ta'limotida Payg'ambarimiz Muhammad salollhu alayhi vassalomning so'zlari, amallari, tasdiqlari va sifatlarini

ifodalovchi rivoyatlardir. Ular Qur'oni karimdan keyin Islom dinining eng muhim manbasi hisoblanadi va musulmonlarning diniy hayoti, ahloqi hamda ijtimoiy munosabatlarini tartibga solishdan katta ahamiyatga ega. Hadislar musulmonlar hayotida muhim o'rin egallaydi. Hadislar inson hayotini go'zal xulq, odob-axloq qoidalari va ezgu fazilatlar bilan boyitishga qaratilgan. Ularning tarbiyaviy ahamiyati juda keng bo'lib, insonning shaxsiy va ijtimoiy hayotida chuqur ta'sir ko'rsatadi.

Axloqiy tarbiyani shakllantirish: Hadislar insonni ezgulik va yaxshilikka undaydi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallom: "Men go'zal axloqni mukammal qilish uchun yuborildim" – deganlar. Bu hadisda axloqning Islomda naqadar muhim o'rin tutishini anglash mumkin. Axloqiy tarbiya insonning ichki dunyosini yuksaltirib, uni halol, ro'stgoy va odobli bo'lishga chorlaydi.

Oilaviy tarbiya: Hadislar oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlarni mustahkamlash va oilaviy tarbiyani yo'lga qoyishda katta ahamiyatga ega. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "Eng yaxshi musulmon – o'z oilasi uchun eng yaxshisi bo'lgan kishidir", - deganlar. Bu hadis oila ichida mehr-oqibat, hurmat va ma'suliyat muhimligini o'rgatadi. Oila tarbiyasida hadislar ota-ona, farzandlar va boshqa oila a'zolari o'rtasida o'zaro hurmat va sevgi muhitini shakllantiradi.

Bolalar tarbiyasi: Bolalarni to'g'ri yo'naltirish va yoshligidanoq ularga axloqiy qardylatlarni o'rgatish hadislarning asosiy mavzularidan biridir. Farzandlarimizda qanday go'zal fazilatlar bo'lishini istasak, o'zimiz shunday bo'lishga harakat qilishimiz shart! Hadisi shariflarda bolalar "jannat rayhonlari", "qalb mevalari", "ilohiy ehson va rizq", deb ta'riflangan. Bir ona uchun eng yoqimli mashg'ulot farzandini voyaga etkazmoq, tarbiyalamoq va jamiyatga topshirmoqdir. Ona yuragi farzand ta'lim va e'tibor oladigan birinchi maktabdir. G'amxorlik va e'tibor bilan voyaga etkazilgan solih farzand oxirtda ota-ona va jahannam o'rtasida parda boladi. Iymonli,

fidoyi, vatanparvar farzandlarni tarbiyalash bir ota-onaning eng muhim javobgarligi bo'lishi bilan bir qatorda vafotlaridan so'ng amal daftarlarining ochiq qolib, ular haqlariga yaxshiliklar yozilib turishi ham ta'minlaydi.

Jamiyatni birlashtirish: Hadislar insonlarni o'zaro hurmat, hamjihatlik va birdamlikka chorlaydi. Rasululloh (s.a.v) ning: "Musulmon musulmonga birodar, unga zulm qilmaydi, yolg'iz tashlab qo'ymaydi va unga nisbatan xiyonat qilmaydi"- deganlar. Hadisdan jamiyatda o'zaro mehr-muruvvatning qanchalik muhimligini anglash mumkin. Bu kabi hadislar jamiyatni adolatli va ahil qilish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Odob-axloq qoidalarini targ'ib qilish: Hadislar insonlarni kundalik hayotda odob va qoidalarga rioya qilishga undaydi. Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v): "Kichiklarni sevmagan, kattalarga xurmat ko'rsatmagan bizdan emas"- deganlar. Bu hadis odob-axloqning barcha yoshdagi insonlar o'rtasidagi muhimligini ta'kidlaydi.

Mas'uliyatli hayotga undash: Hadislar insonlarni dunyoviy va oxirat ma'suliyatini chuqur anglashga chaqiradi. Rasululloh sollallohu alayhi vasallam: "Dunyoyingiz uchun g'oyo abadiy yashaydigan, oxiratingiz uchun esa go'yo ertaga o'ladigan kabi amal qiling"- deganlar. Bu hadis musulmonlarni muvozanatli hayot kechirishga va har ikki dunyo uchun foydali bolishga undaydi.

Xadis xaqidagi manbalar taxlili

Xulosa qilib shuni ta'kidlash mumkumki, hadislar inson hayotining barcha jabhalarini o'z ichiga olgan mukammal ta'limot manbai hisoblanadi. Ular insonni to'g'ri yo'lga boshlash, ezgulik va halollikni targ'ib qilish, jamiyatni birlashtirish va oilaviy munosabatlarni mustahkamlashda muhim ro'l oynaydi. SHuning uchun, hadislarni o'rganish va hayotda ulardan saboq olish har bir musulmon uchun zarurdir. Hadislarning tarbiyaviy ahamiyati insonni komil va barkamol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Hadislar tarbiya, maktab va pedagogik fikrlar borasida chuqur

hikmat va tamoyinlarni o'z ichiga oladi. Ular bolani shaxs sifatida shakllanishiga, jamiyatda axloqiy meyorlarga rioya qilishga va barkamol inson bo'lib etishishiga katta ahamiyat beradi.

Hadislar asosida tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish, pedagogik yondashuvlarni shakllantirish va ta'limni rivojlantirish uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Mirziyoev SH.M. Niyati ulug' xalqning ishi ham ulug', hayoti yorug' va kelajagi farovon bo'ladi. 3-tom. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. – B.400.
2. Mirziyoev SH.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-tom. – Toshkent: O'zbekiston, 2020. – B.452.
3. Mirziyoev SH.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – B.464.
4. O'rta asr sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy-falsafiy merosi ensiklopediyasi. — Samarqand. Imom Buxoriy xalqaro markazi, 2016. — B. 650-653.
5. Hamidjon Homidiy. Tasavvuf allomalari. - Toshkent : "SHarq" nashriyoti, 2004 - 208 bet.

MUSIQA DARSLARIDA O‘ZBEK XALQ MUSIQA IJODINI O‘RGANISHDA SHE’R VA OHANG UYG‘UNLIGI

E’ZOZXON QOBILOVA

Qo‘qon davlat universiteti professori

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqa darslarida o‘zbek xalq musiqa ijodini o‘rganish jarayonida she’r va ohang uyg‘unligining didaktik, estetik hamda tarbiyaviy ahamiyati yoritilgan. O‘quvchilarda badiiy did, milliy qadriyatlarga hurmat, so‘z va ohang uyg‘unligini his etish qobiliyatini rivojlantirish metodlari tahlil qilinadi. Maqolada o‘zbek xalq qo‘shiqlari asosida dars jarayonida qo‘llaniladigan samarali interfaol usullar, musiqiy–poetik tahlil yo‘nalishlari va amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: musiqa ta’limi, xalq ijodi, she’r, ohang, uyg‘unlik, qo‘shiq, poetika, milliy qadriyat, o‘quvchi faolligi, ma’naviyat va madaniyat, ta’lim va tarbiya

Annotation. This article highlights the didactic, aesthetic and educational significance of the harmony of poetry and melody in the process of studying Uzbek folk music in music lessons. Methods for developing students' artistic taste, respect for national values, and the ability to feel the harmony of words and melodies are analyzed. The article presents effective interactive methods, directions of musical and poetic analysis, and practical recommendations used in the lesson process based on Uzbek folk songs.

Keywords: music education, folk art, poetry, melody, harmony, song, poetics, national value, student activity, spirituality and culture, education and upbringing

Аннотация. В статье рассматривается дидактическое, эстетическое и воспитательное значение гармонии поэзии и мелодии в процессе изучения узбекской народной музыки на уроках музыки. Анализируются методы развития художественного вкуса учащихся, уважения к национальным ценностям, умения чувствовать гармонию слова и мелодии. В статье представлены эффективные интерактивные методы, направления музыкально-поэтического анализа и практические рекомендации, используемые в учебном процессе на материале узбекских народных песен.

Ключевые слова: музыкальное образование, народное творчество, поэзия, мелодия, гармония, песня, поэтика, национальная ценность, активность учащихся, духовность и культура, образование и воспитание

Kirish. Ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar birinchi navbatda ta’limning natijadorligi va tarbiyaviyligini oshirishga qaratilganligi e’tiborga molik. Tezkor ijtimoiy sharoitlarda integrativ va innovatsion jarayonlarning jadallashuvi ta’limda, ayniqsa musiqa ta’limida har tomonlama barkamol shaxsni tarbiyalash vazifasini o‘z oldiga qo‘ygan.

Bu o‘z navbatida musiqa ta’limi izimini yangi o‘qitish metodlari,

sifatli repertuar, o‘quv adabiyotlari

va raqobatbardosh pedagog kadrlar bilan ta’minlashni taqozo etmoqda. Musiqa ta’limi o‘quvchilarning estetik tarbiyasida, ularning ma’naviy olamini boyitishda muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, o‘zbek xalq musiqa ijodida she’r va ohang uyg‘unligi milliy madaniyatimizning eng nozik jihatlaridan biridir. Xalq qo‘shiqlari, dostonlar, laparlar, terma va yallalar orqali o‘quvchi yoshlar so‘z va ohangning bir-birini to‘ldiruvchi badiiy qudratini his etadi. Zamonaviy musiqa ta’limida xalq ijodini o‘rganish o‘quvchilarda milliy g‘urur, san’atga

muhabbat va musiqiy didni shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, musiqa darslarida she'r va ohang uyg'unligini o'rgatishning metodik asoslarini chuqur tahlil qilish dolzarb ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili. Musiqa ta'limida o'zbek xalq musiqa ijodini o'rganish masalasi ko'plab mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy izlanishlarida muhim o'rin egallagan. Ayniqsa, she'r va ohang uyg'unligining ta'lim jarayonidagi ahamiyati, estetik tarbiya vositasi sifatidagi roli alohida o'rganilgan. Avvalo, A.Rasulov o'zining "O'zbek xalq qo'shiqlari poetikasi" nomli ilmiy ishida xalq qo'shiqlarida so'z va ohang uyg'unligining badiiy mohiyatini chuqur tahlil qilgan. Muallifning fikricha, xalq qo'shiqlari poetik tuzilmasida ritm, qofiya, badiiy tasvir va ohang o'rtasidagi uyg'unlik xalqning dunyoqarashi va ruhiy olamini aks ettiradi. Shu sababli, ularni musiqa ta'limida qo'llash o'quvchilarga milliy musiqiy tafakkurni singdirishning samarali usuli sanaladi. S.Qosimov "Musiqa madaniyati va xalq ijodi" asarida o'quvchilarni xalq musiqasi orqali estetik tarbiyalash yo'llarini asoslab bergan. Unga ko'ra, xalq qo'shiqlari o'zida milliy g'oyalar, tarixiy voqealar, mehnat va muhabbat, tabiat va inson munosabatlari haqidagi badiiy obrazlarni mujassam etadi. O'qituvchi ana shu obrazlarni so'z va ohang uyg'unligida tahlil etish orqali o'quvchilarning musiqiy idrokini chuqurlashtiradi. Zoltán Kodáy va Karl Orff kabi chet ellik pedagoglar esa musiqani bolalar dunyoqarashini shakllantiruvchi eng tabiiy vosita deb bilganlar. Ularning tizimida xalq qo'shiqlarini o'qitishda kuy va matn uyg'unligi asosiy o'rinda turadi. Koday tizimi ayniqsa xalq kuylarini bolalarga ona tili singari tabiiy ravishda o'rgatishni maqsad qiladi. Bu yondashuv o'zbek xalq ijodini o'qitishda ham samarali qo'llanilishi mumkin. Vygotskiy va Ushinskiy kabi rus pedagog-psixologlar musiqa inson ruhiyatiga ta'siri, estetik idrokning rivojlanish mexanizmlari haqida yozganlar. Ularning fikriga ko'ra, so'z va ohang uyg'unligi

nafaqat eshitish sezgisini, balki emotsional-intellektual tafakkurni ham o'stiradi. Shuning uchun xalq musiqasini o'rganish jarayonida o'quvchining his-tuyg'ularini faollashtirish muhim hisoblanadi. O'zbekistonlik zamonaviy olimlardan M.Umarjonovning "Musiqa olamiga sayohat" asarida musiqa darslarini zamonaviy metodlar asosida tashkil etish, ayniqsa, xalq ijodidan foydalanish orqali o'quvchilarni ijodiy fikrlashga yo'naltirishni taklif etadi. U o'qituvchining roli faqat bilim beruvchi emas, balki emotsional-motivatsion yetakchi sifatida talqin etadi. Shuningdek, J.Qodirova, M.Shamsiyeva, I.Safarov singari tadqiqotchilar xalq musiqasining o'quvchilar ruhiyatiga tarbiyaviy ta'sirini empirik tarzda o'rgangan. Ularning tadqiqotlarida she'r va ohang uyg'unligi o'quvchilarda nafosatni his etish, so'zning ichki musiqasini anglash va milliy qadriyatlarni chuqurroq tushunish imkonini berishi isbotlangan.

Xalq qo'shiqlaridagi ohang va so'z uyg'unligi shunchaki badiiy ifoda vositasi emas, balki xalqning tarixiy xotirasi va milliy o'zligining ramzidir. Shu jihatdan, musiqa darslarida ushbu uyg'unlikni o'rganish – o'quvchilarga nafaqat musiqani, balki xalq madaniyatining ildizlarini, badiiy tafakkurini o'rgatishdir. Yuqoridagi manbalar tahlilidan ko'rinadiki, she'r va ohang uyg'unligi mavzusi musiqa ta'limining nazariy, estetik va psixologik jihatlarini o'z ichiga oladi. Bu esa o'qituvchidan chuqur metodik tayyorgarlik, ijodkorlik va milliy musiqiy merosni zamonaviy pedagogika asosida yetkazish ko'nikmasini talab qiladi. Mazkur mavzu bo'yicha ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar ilmiy izlanishlar olib borishgan. Tahlil shuni ko'rsatadiki, she'r va ohang uyg'unligi o'quvchilarning nafaqat musiqiy qobiliyatini, balki nutq madaniyati, ritm va emotsional sezgirligini ham rivojlantiradi.

Muhokama va natijalar. Ushbu maqolada muhokama qilingan masalalar adabiyotlar tahlili, o'qituvchilarning amaliy tajribasi hamda maktab darslarida o'tkazilgan kuzatuv va mini-eksperimentlar natijalariga tayangan

holda shakllantirildi. Metodik jihatdan sifatli tahlil usullari (matnli tahlil, komparativ tahlil, pedagogik kuzatuv) va amaliy sinovlar (dars metodikasi sinovlari) qoʻllandi. Tadqiqotda oʻrta taʼlim maktabining musiqa fani oʻqituvchilari va 4-sinf oʻquvchilari ishtirok etdi.

Sheʼr va ohang uygʻunligini tushunish darajasi: Oʻquvchilarning koʻpchiligi xalq qoʻshiqlaridagi soʻz va musiqaning bir-birini toʻldiruvchi xususiyatini intuitiv ravishda sezadi, ammo buni nazariy tahlil darajasida izohlash koʻnikmalari kamroq. Bu oʻqituvchining yoʻnaltiruvchi rolining zarurligini koʻrsatadi.

Pedagogik yondashuvlarning samaradorligi: Interfaol metodlar (intelektual oʻyinlar, guruh muhokamalari, ijodiy vazifalar) orqali dars oʻtkazilganda oʻquvchilarning sheʼr va ohang uygʻunligini aniqlash va ifodalash qobiliyati sezilarli darajada oshadi. Masalan, “ohangni tarjima et” va “matnni kuylab koʻr” topshiriqlari talabalarning emotsional idrokini va tahliliy koʻnikmalarini kuchaytiradi. Emotsional va estetik rivojlanish jarayonida xalq qoʻshiqlarining poetik tarkibi bilan ishlash oʻquvchilarda estetika, milliy identifikatsiya va hissiy madaniyatning rivojlanishiga ijobiy taʼsir koʻrsatadi. Oʻquvchilar oʻzlarining milliy merosiga boʻlgan qiziqishi va hurmati oshganini qayd etdilar.

Til va ritm bogʻliqligi borasida sheʼr strukturasini tahlil qilish oʻquvchilarga ritmik hissni mustahkamlashga yordam beradi. Soʻz va ohang orasidagi ritmik qarama-qarshiliklar yoki mosliklar pedagogik material sifatida samarali qoʻllanilishi mumkin. Sheʼr va ohang uygʻunligi nafaqat badiiy hodisa, balki pedagogik vosita sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Nazariy jihatdan bu uygʻunlik oʻquvchilarning musiqiy tafakkuri, nutq madaniyati va estetik qadriyatlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Amaliy sinovlar shuni koʻrsatdiki, darslarda konkret vazifalar (masalan, kuyni matn asosida qayta shakllantirish, matnga mos ohang tanlash) bilan

ishlash oʻquvchilarning tanqidiy tahlil qilish va ijodiy yondashuv koʻnikmalarini oshiradi. Bundan tashqari, guruh ishlarida muammoli vaziyatlar yaratish orqali oʻquvchilar oʻz fikrini ifoda etish va musiqiy qarorlar qabul qilishni oʻrganadi. Oʻqituvchidan metodik jihatdan bosqichma-bosqich yondashuv talab etiladi: matnni oʻqish va semantik tahlil, ritmik tahlil, ohangni tahlil qilish va ijodiy mashgʻulotlarda qoʻllash. Bu bosqichlar kombinatsiyasida oʻquvchi tushunchalarni nazariy va amaliy jihatdan bogʻlaydi. Dars rejalashtirish: Har bir darsda sheʼr-ohang uygʻunligini oʻrganishga kamida 15–20% vaqt ajratish tavsiya etiladi. Bu oʻquvchi uchun chuqur tushuncha hosil qilishga yordam beradi. Vazifalar va mashqlarni qoʻllash kerak.

Quyidagi vazifalar samarali:

- “Matn-oʻyin”: oʻquvchilar matndan ohang yasash yoki matnga mos ohang topish bilan shugʻullanadi.

- “Ishlovchi tahlil”: qoʻshiq matnini qismma-qism tahlil qilib, har bir qismga mos ohang xarakterini belgilash.

- “Ijodiy transpozitsiya”: talaba taniqli xalq qoʻshigʻini boshqa ritmik shaklga yoki tempoga moslab ijro etadi.

Musiqa darslarida sheʼr va ohang uygʻunligining taʼlim natijalariga taʼsiri zamonaviy texnologiyalar (audiovizual materiallar, raqamli dasturlar) yordamida interaktiv dars modullari ishlab chiqish samarali boʻladi. Tajriba asosida shuni aytish mumkinki, sheʼr va ohang uygʻunligini oʻrgatish jarayonida oʻquvchilar darsda faol ishtirok etadi, musiqaga nisbatan qiziqishlari ortadi va estetik tafakkuri shakllanadi. Xalq qoʻshiqlarining mazmunida Vatan, mehnat, sadoqat, sevgi, tabiat kabi mavzularni tahlil qilish orqali oʻquvchilarni milliy gʻoyalar ruhida tarbiyalash mumkin.

Xulosa. Musiqa darslarida oʻzbek xalq musiqasi ijodini oʻrganish jarayonida sheʼr va ohang uygʻunligining ahamiyatini nazariy va amaliy jihatdan asoslab berdi. Oʻtkazilgan tahlillar shuni koʻrsatdiki, xalq qoʻshiqlaridagi poetik matn va musiqiy ohang oʻrtasidagi

uzviylik - nafaqat badiiy go'zallik manbai, balki o'quvchilarning estetik, ma'naviy va musiqiy tafakkurini shakllantiruvchi muhim pedagogik omildir. Xalq musiqa ijodini o'rganishda she'r va ohang uyg'unligi o'quvchilarda milliy musiqiy tafakkur, badiiy did va estetik hissiyotlarni rivojlantirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Musiqa darslarida bunday uyg'unlikni tahlil qilish, kuylash va ijodiy yondashuv asosida o'rgatish o'quvchilarning nafaqat musiqiy, balki umumiy madaniy saviyasini ham yuksaltiradi. O'qituvchi bu jarayonda xalq ijodining pedagogik ahamiyatini anglab, zamonaviy interfaol metodlardan unumli foydalansa, musiqa ta'limi yanada samarali bo'ladi.

O'quv jarayonida she'r va ohang uyg'unligini o'rganish o'quvchilarda til va musiqaning badiiy aloqasini anglash, so'z ma'nosini emotsional talqin etish va musiqiy ifoda vositalarini chuqurroq his etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Interfaol metodlar – guruhli ishlash, muammoli topshiriqlar, “matndan kuylash”, “ohangni tarjima etish” mashqlari – o'quvchilarning fikrlash, tahlil qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. O'zbek xalq musiqasining poetik matnlari orqali o'quvchilar milliy qadriyatlar, estetik did va badiiy tafakkur bilan tanishadi. Bu jarayon ularning milliy o'zlikni anglashini mustahkamlab, musiqa ta'limini ma'naviy boyitadi. O'qituvchining metodik faoliyati - matnni semantik, ritmik va ohang jihatdan bosqichma-bosqich tahlil qilish - o'quvchilar uchun tushunarli va samarali ta'lim muhitini yaratadi. Bu jarayonda o'qituvchi o'quvchini nafaqat musiqani kuylashga, balki uni idrok etish va his qilishga o'rgatadi. Umuman olganda, musiqa darslarida o'zbek xalq musiqa ijodini o'rganishda she'r va ohang uyg'unligini bilish va tushunish o'quvchilarning badiiy idroki, musiqiy hissi va milliy o'zligiga sodiqligini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rasulov A. "O'zbek xalq qo'shiqlari poetikasi". – Toshkent: Fan, 2019.
2. Kodály Z. "Let Us Sing Correctly". – Budapest, 1952.
3. Vygotsky L. S. "Art and Imagination in Education". – Moscow, 1981.
4. Kobilova, E. B. (2022). Classical music and youth education. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities, 12(9), 126-130.
5. Qobilova, E. (2023). Forming a sense of internationality in students through the traditional music of Azerbaijan. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3, 127-132.
6. Кобилова, Е. (2025). THE ROLE OF THE OPERA GENRE IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS. Международный мультидисциплинарный журнал исследований и разработок, 1(1), 156-159.
7. E'zoxon, Q., Teshaboyeva, Z., & Ergasheva, S. D. (2024). HOZIRGI O'ZBEK HIKOYACHILIGINING YETAKCHI TAMOYILLARI. University Research Base, 46-49.
8. Otto, M., & Thornton, J. (2024). TA'LIMDA MUSIQA O'QITISHNING AHAMIYATI. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 12, 99-100.
9. Qobilova, E., Xaydarova, I., & Gulnora, R. (2024). O'ZBEK XALQAN'ANALARI-TARBIYAOMILI. SCIENTIFIC APPROACH TO THE MODERN EDUCATION SYSTEM, 3(26), 192-195.
10. Qobilova, E. (2024). MUSIQA ONG VA HISLAR O'RTASIDAGI VOSITACHIDIR. Pedagogikada ilmiy izlanishlar, 2(1), 28-31.
11. Qobilova, E. (2024). THE PLACE OF FOLK SONGS IN ISAJAN SULTAN'S STORIES. American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 4(02), 44-49.
12. Qobilova, E. (2024). THE IMPORTANCE OF MUSIC TEACHING IN EDUCATION. QO'QON UNIVERSITY NEWSLETTER, 12, 99-100.
13. Qobilova, E. (2024). The Significance Of Interdisciplinary Connection In The Formation Of Music Literacy In Children With Hearing Defect In Music Lessons. Uzbekistan Educational Research Journal, 1(1).
14. Qobilova, E. B., Toshpolatova, S., Muhammadjonova, M., Muninova, M., Baxromova, M., & Rahimova, D. (2023). QADIMIY MUSIQIY SAN'ATNING SHAKLLANISH JARAYONI. Science and innovation, 2(Special Issue 14), 560-565.
15. Qobilova Z. ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING OZARBAYJONDA O'RGANILISHI Hamkor konferensiyalar 1 (1), 215-219
16. Qobilova Z., Binnatova A. SHARQ MUMTOZ ADABIYOTSHUNOSLIGIDA AN'ANA VA O'ZIGA XOSLIK MASALALARINING NAZARIY ASOSLARI

MUHANDISLIK GRAFIKASI FANIDA DIZAYN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

MARDOV SANJAR XUDOYKULOVICH

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti – pedagogika fanlari doktori
(DSc), v.b. professor

Annotatsiya . Mazkur maqolada muhandislik grafikasi fanini o'qitish jarayonida talabalarda dizayn tafakkurini shakllantirishning nazariy-pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Grafik faoliyat jarayonida ijodiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish va fazoviy tasavvurni rivojlantirish mexanizmlari o'rganilgan. Tadqiqotda konstruktiv loyihalash yondashuvi, vizual-kognitiv model va innovatsion texnologiyalar (AR/VR, BIM, SketchUp, Revit) asosida o'qitishning samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so'z. Muhandislik grafikasi, dizayn tafakkuri, pedagogik asoslar, fazoviy tasavvur, ijodiy fikrlash, loyihaviy yondashuv, BIM texnologiyalari, AR/VR ta'lim, grafik kompetensiya, vizual tafakkur.

Abstract. This article analyzes the theoretical and pedagogical foundations of developing design thinking among students in the process of teaching the engineering graphics discipline. The mechanisms of developing creative thinking, solving problem situations, and enhancing spatial imagination in graphic activities are studied. The research substantiates the effectiveness of teaching based on constructive design approaches, a visual-cognitive model, and innovative technologies (AR/VR, BIM, SketchUp, Revit).

Keywords. Engineering graphics, design thinking, pedagogical foundations, spatial imagination, creative thinking, project-based approach, BIM technologies, AR/VR education, graphic competence, visual thinking.

1. Kirish

So'nggi yillarda O'zbekiston oliy ta'lim tizimida "dizayn tafakkuri" (Design Thinking) tushunchasi ta'lim jarayonining metodologik asosiga, shuningdek, amaliy muhandislik faoliyatining markaziy paradigmasiga aylanib bormoqda. Ushbu konsepsiya zamonaviy ta'limning ijodiy, muammoli va loyihaviy xarakterini ifodalab, talabalarda mustaqil fikrlash, muammoga tizimli yondashuv va innovatsion yechimlarni izlash kompetensiyalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Muhandislik grafikasi fani mazkur jarayonda fazoviy tafakkur, konstruktiv fikrlash va texnik chizmachilik madaniyatini rivojlantiruvchi asosiy o'quv moduli sifatida alohida o'rin egallaydi. Mazkur fan talabalarga fazoviy tasavvurlarni modellashtirish, geometrik va vizual tahlil orqali texnik yechimlarni ishlab chiqish, hamda texnik

fikrni dizayn tafakkuri bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining bir qator qarorlarida, jumladan PQ-3775 ("Oliy ta'lim tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida"), PF-5843 ("Ilm, ta'lim va innovatsiyalarni rivojlantirish bo'yicha davlat siyosati to'g'risida") va PQ-421 ("Yoshlar ta'limida zamonaviy yondashuvlarni joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida") hujjatlarida innovatsion o'qitish texnologiyalarini keng tatbiq etish, ijodiy tafakkurga ega muhandislarni tayyorlash ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Shu bois, muhandislik grafikasi fanida dizayn tafakkurini shakllantirishning pedagogik asoslarini ilmiy jihatdan tahlil qilish, o'qitish jarayonini loyihaviy, kognitiv va vizual-kommunikativ yondashuvlar bilan boyitish hamda raqamli texnologiyalar (BIM, AR/VR, 3D-modellashtirish) asosida metodik

tizim yaratish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy yo'nalish hisoblanadi.

2. Tadqiqot metodlari

Mazkur tadqiqotda muhandislik grafikasi fanida dizayn tafakkurini shakllantirish jarayonini o'rganish maqsadida bir nechta o'zaro bog'liq ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanildi. Har bir metod o'quv jarayonining turli bosqichlarida qo'llanilib, maqsadli natijalarga erishish imkonini berdi.

Tahlil va sintez metodi – dizayn tafakkuri, grafik tafakkur, fazoviy idrok va vizual fikrlash tushunchalarining nazariy mohiyatini aniqlash hamda ular o'rtasidagi bog'liqlikni asoslash uchun qo'llanildi. Ushbu bosqichda mahalliy va xorijiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar va pedagogik tajriba natijalari tahlil qilindi.

Pedagogik tajriba-sinov metodi – “Muhandislik grafikasi” fanini innovatsion yondashuv (AR/VR, Revit, SketchUp, BIM texnologiyalari) asosida o'qitish samaradorligini aniqlash maqsadida joriy etildi. Tajriba davomida talabalarning grafik topshiriqlarni bajarish tezligi, aniqligi va ijodiylik ko'rsatkichlari monitoring qilindi.

Kuzatish va diagnostika metodlari – talabalar faoliyatidagi ijodiy fikrlash, fazoviy idrok, chizmachilik aniqligi va dizayn tafakkur elementlarini aniqlash uchun tizimli

kuzatish kartalari va baholash mezonlari ishlab chiqildi. Diagnostik testlar orqali ularning kompetensiyaviy o'sish dinamikasi o'lchandi.

Statistik tahlil metodi – olingan tajriba ma'lumotlarini tahlil qilish, eksperimental va nazorat guruhlarining o'rtacha ko'rsatkichlarini solishtirish hamda o'quv natijalarining ishonchlilik darajasini aniqlashda qo'llanildi. Bu bosqichda Revit–SketchUp platformasida o'qitilgan tajriba guruhi natijalari an'anaviy metod bilan o'qitilgan nazorat guruhi ko'rsatkichlari bilan taqqoslandi.

Tadqiqot tajribalari Toshkent arxitektura-qurilish universiteti “Grafika va dizayn” kafedrası talabalari o'rtasida 2024/2025 o'quv yili davomida olib borildi. Tajriba natijalari dizayn tafakkurini shakllantirish jarayonining metodik asoslarini aniqlashda muhim ilmiy-amaliy xulosalar olish imkonini berdi.

3. Natijalar

Tadqiqot jarayonida o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari natijasida talabalarning dizayn tafakkuri, fazoviy idroki va grafik kompetensiyalari da sezilarli ijobiy o'sish kuzatildi. Tajriba guruhi “AR/VR va 3D-modellash” texnologiyalari asosida, nazorat guruhi esa an'anaviy usullar bilan o'qitildi.

Natijalar quyidagicha shakllandi:

№	Ko'rsatkichlar	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi	Farq (%)
1	Fazoviy tasavvur testi (maks. 100 ball)	86	71	+15%
2	Grafik muammolarni hal etish darajasi	82%	65%	+17%
3	Dizayn tafakkur ko'nikmalari	79%	60%	+19%

Natijalarning tahlili shuni ko'rsatadiki, AR/VR va 3D-modellashtirish asosida tashkil etilgan o'qitish jarayoni talabalarning grafik fikrlash, vizual idrok, va muhandislik tafakkur darajasini sezilarli darajada rivojlantirgan.

Tajriba guruhi talabalari an'anaviy o'qitish sharoitida o'qiganlarga nisbatan vizual fikrlash tezligi, chizma aniqligi, loyihaviy fikrlash mustaqilligi kabi ko'rsatkichlar bo'yicha yuqori natijalarni namoyish etdilar. Ayniqsa, fazoviy

tafakkur testi da farq 15%ni tashkil etgani bu yoʻnalishda yangi pedagogik yondashuvlarning amaliy samaradorligini isbotlaydi. Ushbu natijalar muhandislik grafikasi fanini raqamli platformalar va dizayn tafakkuriga asoslangan texnologiyalar bilan integratsiyalash taʼlim sifatini oshirishning samarali vositasi ekanini tasdiqlaydi..

4. Muhokama

Muhandislik grafikasi fanida dizayn tafakkurini shakllantirish jarayoni koʻp qirrali, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan va pedagogik shart-sharoitlar tizimi bilan uzviy bogʻlangan murakkab jarayondir. Mazkur fan talabalarda nafaqat chizmachilik malakasini, balki muammoli fikrlash, estetik qarash va texnik tafakkur uygʻunligini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu sababli, oʻqitish jarayonini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etish quyidagi pedagogik shart-sharoitlarni taqozo etadi:

Taʼlim jarayonini loyihaviy yondashuv asosida tashkil etish.

Muhandislik grafikasi darslarida oʻquv jarayonini loyihaviy faoliyat bilan integratsiyalash talabalarni amaliy fikrlashga undaydi. Loyiha asosida oʻqitish talabaning faol ishtirokini taʼminlaydi, ularni real muammolarni hal etish jarayoniga jalb qiladi va mustaqil qaror qabul qilish koʻnikmalarini rivojlantiradi.

Grafik topshiriqlarni muammoli vaziyatlar shaklida berish.

Muammoli oʻqitish metodi dizayn tafakkurining markazida turadi. Talabalarga anʼanaviy chizmachilik topshiriqlari emas, balki vizual muammolarni tahlil qilish, shakl va fazo oʻrtasidagi nisbatlarni aniqlash, konstruktiv yechim ishlab chiqish kabi topshiriqlar berilishi lozim. Bu yondashuv tafakkur jarayonini faol, tahliliy va ijodiy yoʻnalishga oʻtkazadi.

Talabalarni 3D-fikrlash va vizual yechimlarni tahlil qilishga oʻrgatish.

Fazoviy tasavvur – dizayn tafakkurining asosi. 3D-modellashtirish orqali talabalarda obyektini koʻp rakursda tasavvur qilish, uning geometrik va estetik xususiyatlarini tahlil qilish malakasi shakllanadi. Bu jarayon vizual idrokni chuqurlashtiradi va talabaning grafik fikrlashini yangi bosqichga olib chiqadi.

Raqamli muhitda koʻrgazmali-interaktiv oʻqitishni tashkil etish.

Revit, SketchUp, AutoCAD, SolidWorks kabi dasturiy platformalarning oʻquv jarayoniga integratsiyasi oʻquvchini zamonaviy texnologik fikrlashga oʻrgatadi. Interaktiv 3D-modellar va virtual muhitalar talabaning oʻquv motivatsiyasini oshiradi, dizayn tafakkurini real jarayon bilan bogʻlaydi va oʻrganishni amaliy faoliyat bilan uygʻunlashtiradi.

Baholashda “EvalTech” tizimi asosida kognitiv, amaliy va ijodiy kompetensiyalarni oʻlchash.

Anʼanaviy baholash mezonlari faqat natijaga qaratilgan boʻlsa, “EvalTech” yondashuvi jarayonning oʻzini — yaʼni talabaning fikrlash, loyihalash va tahlil qilish dinamikasini ham inobatga oladi. Bu tizim dizayn tafakkurini shakllantirish darajasini kompleks ravishda baholash imkonini beradi.

Mazkur tadqiqot natijalari xalqaro va mahalliy miqyosdagi ilgari oʻtkazilgan izlanishlar bilan solishtirilganda, bir qator oʻxshashlik va farqli jihatlarni aniqlash imkonini berdi.

Birinchidan, Brown(2008) tomonidan ilgari surilgan “Design Thinking” modeli talabalarda muammoli fikrlash, empatiya, prototiplash va tahliliy qaror qabul qilish koʻnikmalarini shakllantirish zarurligini asoslaydi. Ushbu tadqiqotda ham aynan shu jarayon — yaʼni talabalarda muammoli-topshiriqli yondashuv orqali dizayn tafakkurini rivojlantirish asosiy didaktik yoʻnalish sifatida belgilandi. Natijalar Brown modelida keltirilgan fikrni amaliy jihatdan tasdiqlaydi: loyihaviy oʻqitish grafik

tafakkur va ijodiylikni sezilarli oshiradi.

Ikkinchidan, Semeraro va Lin (2024) o'z tadqiqotlarida AR/VR texnologiyalarini o'qitish jarayoniga integratsiya qilish dizayn tafakkurining 25% ga o'sishini ta'minlaganini qayd etgan. Bizning tajriba natijalarimiz ham bu fikrni qo'llab-quvvatlaydi — AR/VR muhitda ishlagan talabalarning grafik muammolarni hal etish darajasi 17%, fazoviy tafakkur darajasi 15% ga oshgani aniqlangan. Bu esa texnologik integratsiya dizayn tafakkurini faollashtiruvchi omil ekanini amalda isbotlaydi.

Uchinchidan, Mardov (2025) tomonidan ishlab chiqilgan "EvalTech" modeli kognitiv, amaliy va ijodiy kompetensiyalarni baholashda integrallashgan yondashuvni taklif etadi. Bizning tadqiqotda ham aynan shu yondashuv qo'llanildi va baholash natijalari "EvalTech" tizimida ko'rsatilgan mezonlar bilan mos tushdi. Bu o'z navbatida, baholashning kompetensiyaviy modeli dizayn tafakkurini shakllantirish samaradorligini aniq o'lchashga yordam berishini ko'rsatadi.

To'rtinchidan, Qodirov (2023) o'z ishida muhandislik grafikasi ta'limida interaktiv o'quv muhitining o'rni haqida to'xtalgan. U interaktiv vizuallashtirish vositalari talabalarida fazoviy idrokni kuchaytiradi, degan xulosaga kelgan. Bizning tajriba ham bu fikrni amalda tasdiqlaydi: 3D-modellash va SketchUp dasturi asosida o'qitilgan talabalarning vizual fikrlash ko'rsatkichlari 19% yuqoriligi qayd etildi.

Yana bir muhim jihat — mahalliy kontekstga moslashtirilgan dizayn tafakkuri modelining yaratilganidir. Chet el manbalarida ta'lim muhitida dizayn tafakkurini rivojlantirish ko'proq ijodiy metodika sifatida qaralsa, bizning tadqiqotda bu yondashuv muhandislik tafakkuri bilan uyg'unlashtirilgan, amaliy-loyihaviy va texnik asosga ega pedagogik model shaklida takomillashtirildi.

Shunday qilib, ushbu tadqiqot nafaqat ilgari o'tkazilgan ilmiy ishlardagi konsepsiyalarni

tasdiqlaydi, balki ularni mahalliy o'quv muhitida yangi tizim — "AR/VR integratsiyalashgan dizayn tafakkuri modeli" orqali boyitadi.

Muhandislik grafikasi fanida dizayn tafakkurini rivojlantirish jarayonida talaba faqat texnik bilimlarni egallab qolmaydi, balki ijodkorlik, jamoaviy hamkorlik, estetik idrok va texnik tafakkurning integratsiyasini o'zlashtiradi. Bu esa zamonaviy muhandis shaxsining integral kompetensiyasi — ya'ni texnik fikrlovchi, dizayn qiluvchi va ijodiy muammolarni hal etuvchi mutaxassis sifatida shakllanishiga zamin yaratadi. Natijada, dizayn tafakkuri asosida tashkil etilgan muhandislik grafikasi darslari innovatsion tafakkur, ijodiy muhit va muhandislik madaniyatini rivojlantirishning samarali pedagogik modeli sifatida namoyon bo'ladi.

5. Xulosa

O'tkazilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining natijalari shuni ko'rsatadiki, muhandislik grafikasi fanida dizayn tafakkurini shakllantirish zamonaviy pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni o'zaro uyg'unlashtirishga asoslanadi. Bu jarayon nafaqat grafik malakalarni, balki talabaning ijodiy fikrlash, texnik tafakkur va muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Muhandislik grafikasi fanida dizayn tafakkurini shakllantirishning pedagogik asoslari quyidagi tamoyillarga tayanadi:

1. O'quv jarayonini muammoli-loyihaviy yondashuv asosida qurish. Talabalar muammoli topshiriqlarni yechish orqali amaliy dizayn tajribasini egallaydilar, bu esa ularning mustaqil fikrlash va tahliliy qaror qabul qilish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

2. Fazoviy, vizual va konstruktiv tafakkurni birgalikda rivojlantirish. Grafik faoliyat jarayonida talaba obyektning shakli, tuzilishi va fazoviy joylashuvini idrok etadi, bu esa dizayn tafakkurining asosi bo'lgan ko'p

o'lovchi fikrlashni shakllantiradi.

3. Zamonaviy raqamli texnologiyalarni (BIM, AR/VR) o'quv jarayoniga tatbiq etish. Interaktiv muhitda o'qitish talabalarga virtual modellashtirish, vizual tahlil va loyiha dizaynini raqamli vositalar orqali amalga oshirish imkonini beradi. Bu esa o'qitish jarayonini amaliyotga yaqinlashtiradi va o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

4. Baholash tizimini ijodiy natijalar va dizayn yechimlari asosida tashkil etish. An'anaviy baholash o'rniga jarayon va ijodiy yechimga yo'naltirilgan tizim (masalan,

“EvalTech” modeli) talabanning tafakkur faoliyatini real baholash imkonini beradi.

Shu asosda aytish mumkinki, muhandislik grafikasi fani talabalarda dizayn tafakkuri, muhandislik mantiqi va ijodiy loyihalash kompetensiyalarini shakllantirishning eng samarali pedagogik platformasi hisoblanadi.

Mazkur yondashuv ta'limda “fikrlovchi muhandis” modelini yaratish, innovatsion tafakkurga ega mutaxassislarni tayyorlash va O'zbekiston oliy ta'lim tizimini jahon standartlariga yaqinlashtirishda muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-3775-son qarori, 2018-yil 6-iyun.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 87-son Rayosat majlisi bayoni, 2025-yil 23-iyul.
3. T. Qodirov, “Muhandislik grafikasi asoslari”, Toshkent: TAQU nashriyoti, 2023.
4. Brown, T. (2008). Design Thinking. Harvard Business Review.
5. Semeraro, C., & Lin, P. (2024). Integrating Design Thinking in Engineering Education. Journal of Engineering Pedagogy.
6. Mardov S. (2025). EvalTech Model for Assessing Design Thinking Competence in Engineering Graphics Education. TAQU Research Papers.

O'SMIR QIZLAR ORASIDA MA'NAVIY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISHDA TIZIMLI YONDASHUVLAR

RAJAPOV VAHOBJON TO'RAJANOVICH,
O'zMPU birinchi prorektori

Annotatsiya. Maqolada o'smir qizlar orasida ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishda tizimli yondashuvlar va sinf rahbarlari va oila o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy g'oyasi o'smir qizlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonida har bir ishtirokchining subyektiv roli haqida fikr yuritilgan.

Tayanch so'zlar. Ijtimoiy shekriklik, o'smirlik yoshdan boshlab ma'naviy-axloqiy asosni rivojlantirish, shaxslararo munosabatlar, ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish.

Аннотация. В статье рассматриваются системные подходы к развитию духовного мировоззрения девочек-подростков и основная идея взаимоотношений между классными руководителями и семьей о субъективной роли каждого участника в процессе духовно-нравственного воспитания девочек-подростков.

Ключевые слова. Социальная ограниченность, развитие духовно-нравственной основы с подросткового возраста, межличностные отношения, развитие духовного мировоззрения.

Annotation. The article discusses systematic approaches to the development of a spiritual worldview among adolescent girls and the main idea of the relationship between class teachers and the family, the subjective role of each participant in the process of spiritual and moral education of adolescent girls.

Key words. Social boundaries, the development of a spiritual and moral foundation from adolescence, interpersonal relationships, and the development of a spiritual worldview.

Bugungi kunda mamlakatimizda yoshlarga berilayotgan e'tibor, ularning ma'naviy-axloqiy tarbiyasi, milliy o'zligimiz va qadriyatlarimiz asosida shakllanishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Shu nuqtayi nazardan, milliy-hududiy an'analarimiz asosida o'quvchi-yoshlarga tarbiya berish masalasi nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va ma'naviy ahamiyatga ega bo'lgan masalalardan biri sifatida dolzarb bo'lib turibdi. Prezidentimiz Sh. Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his

etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan".

Shu boisdan ham, yosh avlodni barkamol inson etib tarbiyalash, ularning qalbida vatanparvarlik, milliy g'urur, madaniy merosga hurmat tuyg'ularini shakllantirish – biz pedagoglar zimmasidagi eng sharaflil va mas'uliyatli vazifadir.

Asosiy e'tibor ota-onalar bilan do'stona va ishonchli munosabatlarni o'rnatish va mustahkamlashga; o'smir qizlarga

muammolarini hal qilishda yordam berish uchun sinf rahbari va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar; o'smir qizlar va ota-onalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni rivojlantirish, oilada o'zaro tushunish va hurmat; ota-onalar jamoasida o'zini o'ziboshqarishni rivojlantirish; axloqiy munosabatlarni takomillashtirish, ota-onalarning axloqiy, psixologik va pedagogik madaniyati; o'qituvchilar faoliyatini muvofiqlashtirish va oilani qo'llab-quvvatlash bo'yicha mutaxassislar faoliyatiga qaratilgan.

Sinf rahbarlari, o'smir qizlar va ota-onalar o'rtasidagi faol, ongli va ijtimoiy ahamiyatga ega hamkorlik maktab o'quvchilari o'rtasida ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirishda, o'smirlar – ota-ona munosabatlarini rivojlantirishda va oilani mustahkamlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston Respublikasining 25.09.2014 yildagi O'RQ-376-son "Ijtimoiy sheriklik to'g'risida"gi Qonunida "Ijtimoiy sheriklik davlat organlarining nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlari bilan mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini, shu jumladan tarmoq, hududiy dasturlarni, shuningdek normativ-huquqiy hujjatlarni hamda fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlariga daxldor bo'lgan boshqa qarorlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish borasidagi hamkorligidir" deyiladi.

Har tomonlama barkamol va sog'lom yosh avlodni rivojlantirish, yoshlarga bilim berish, ularni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash va kasbga yo'naltirish; millatlararo, madaniyatlararo totuvlik va fuqarolar totuvligi g'oyalari mustahkamlash, ko'p asrlik, an'anaviy ma'naviy-axloqiy hamda tarixiy-madaniy qadriyatlarni tiklash va saqlash vazifalari ijtimoiy shekriklikning sohasi sifatida ta'kidlangan.

O'smirlik yoshdan boshlab ma'naviy-axloqiy asosni rivojlantirish ularga dunyoni

yaxshiroq boshqarishga, ongli qarorlar qabul qilishga va sog'lom shaxslararo munosabatlarni o'rnatishga yordam beradi. O'smirlik davri ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish uchun eng mos keladi, chunki bu davrda o'smirlar ayniqsa yangi g'oyalarga ochiq, ijtimoiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalarini osongina o'zlashtiradilar va ularning dunyoqarashi rivojlanadi.

O'quv jarayonida o'smir qizlar orasida ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlarga ega.

Birinchidan, bu o'quv, darsdan tashqari mashg'ulotlar va qo'shimcha ta'limning pedagogik vositalarining integratsiyasi. Ushbu shartni amalga oshirish sinf rahbarlarining sa'y-harakatlarini muvofiqlashtirishni, o'smir qizlar o'rtasida dunyoning yaxlit manzarasini shakllantirish uchun birgalikda ishlashga e'tiborni, sub'ektiv pozitsiyani rivojlantirishni va shaxsiy qadriyat yo'nalishlarini shakllantirishni nazarda tutadi.

Ikkinchi shart – sinf rahbarlarining oila va ota-onalar bilan o'zaro munosabatlarini mustahkamlash. Oilalar bilan hamkorlik muhim rol o'ynaydi, chunki ularning faol yordamisiz ta'limda muvaffaqiyatga erishish mumkin emas, ayniqsa, ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish haqida gap ketganda. Jamiyat resurslaridan foydalanish ham bir xil darajada muhim shartdir. Bu o'smir qizlarning dunyoqarashini kengaytirishga, ijtimoiy aloqalar tajribasini chuqurlashtirishga, ijtimoiy ahamiyatga ega masalalarni muhokama qilish va hal qilishga, shuningdek amaliy hayotiy tajribani rivojlantirishga yordam beradi.

Bugungi kunda mamlakatimiz ta'lim tizimi innovatsion tyutorlik amaliyotlarining keng tarqalishini boshdan kechirmoqda, bu o'smirlar bilan o'zaro munosabatlar uchun zarur shartdir.

Ushbu shartlarning amalga oshirilishi bir qator muhim tarbiyaviy vazifalarni, jumladan, o'smir qizlar orasida ma'naviy dunyoqarashni

rivojlantirish imkonini beradi. Shartlarni batafsil ko'rib chiqamiz. Ular o'quv jarayonlarini uzoq muddatli kuzatish, pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish va turli o'quvchilar guruhlarini ishini qiyosiy o'rganish jarayonida aniqlandi.

Ta'limning turli shakllarining integratsiyasi ma'naviy va axloqiy qadriyatlari o'smir qizlar hayotining barcha sohalariga kirib boradigan ta'limga kompleks yondashuvni ta'minlashga imkon beradi. Ta'lim faoliyati nafaqat bilimlarni uzatish vositasi, balki milliy an'analarga hurmat, Vatanga muhabbat va mas'uliyatli fuqarolik xatti-harakatlariga tayyorlik asosida dunyoqarashni shakllantirish vositasiga aylanmoqda.

Integratsiya pedagogik faoliyat samaradorligining muhim mezonidir va uning yaxlitligiga hissa qo'shadi. Ma'naviy-axloqiy tarbiyada integratsiya jarayonlarining rivojlanishi ta'lim munosabatlari sub'ektlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni muvofiqlashtirishni o'z ichiga oladi. Kognitiv faoliyat asosiy va qo'shimcha ta'limni birlashtirgan maktab ta'lim tizimining muhim elementidir. Bu bog'liqlik tabiiydir, chunki o'quvchilarning o'quv jarayonida olgan bilim va ko'nikmalari darsdan tashqari mashg'ulotlarda qo'llaniladi va aksincha, bo'sh vaqtlarida rivojlangan ijodiy qobiliyatlar o'qitishda qo'llaniladi. Turli xil pedagogik vositalarni amalga oshirish maktab o'quvchilarining qiziqishini rag'batlantiradi, ularning shaxsiy ishtirokini kuchaytiradi va sub'ektiv pozitsiyani rivojlantiradi.

Darsdan tashqari maashg'ulotlar o'smir qizlarning dunyoqarashini kengaytirish va ma'naviy-axloqiy asoslar haqidagi tushunchalarini chuqurlashtirishda muhim rol o'ynaydi. Tarix, adabiyot, san'at va boshqa gumanitar fanlarni o'rganishga bag'ishlangan kurslar, klublar va bo'limlar mamlakat madaniy merosiga qiziqishni rivojlantirishga hissa qo'shadi va o'z-o'zini rivojlantirishga

sodiqlikni rivojlantiradi.

O'quv va sinfdan tashqari ishlarni birlashtirish vositalaridan biri bu turli yoshdagi o'quvchilar birgalikda o'qiydigan yosh guruhlarida darslarni tashkil etishdir. Ushbu formatda ishtirokchilarning yosh xususiyatlariga qarab umumiy ta'lim va tarbiya vazifalari hal qilinadi. Ushbu pedagogik vositalardan har tomonlama foydalanish o'smir qizlar o'rtasida ma'naviy dunyoqarashni samarali rivojlantirish uchun asos yaratadi, bu esa zamonaviy jamiyatda faol va mas'uliyatli hayotga tayyor, barkamol va har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishga yordam beradi.

Sinf rahbarlari va oila o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning asosiy g'oyasi o'smir qizlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash jarayonida har bir ishtirokchining sub'ektiv rolini tan olish va ta'minlashdir. Bu ushbu jarayonda ishtirok etadigan barcha sub'ektlarning individual xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishni, shuningdek, ularning yosh avlod o'rtasida qadriyatlar va axloqiy munosabatlarni shakllantirishda faol ishtirokini o'z ichiga oladi. Ushbu g'oyani amalga oshirish uchun bir qator yo'nalishlarni amalga oshirish kerak.

O'zaro hamkorlikning birinchi yo'nalishi sinf rahbarlari va ota-onalar o'rtasida do'stona va ishonchli aloqalarni o'rnatish va mustahkamlashdir. Sinf rahbarlari ota-onalar bilan hamkorlik qilishga intilishi kerak, bu esa o'smir qizlarning individual ehtiyojlari, imkoniyatlari va manfaatlarini hisobga oladigan, ijtimoiy va axloqiy asoslarni shakllantirishga hissa qo'shadigan yagona tarbiya va ta'lim strategiyasini ishlab chiqishga imkon beradi. Ushbu yo'nalishni amalga oshirish butun oilaning sinf va maktab hayotida faol ishtirok etishi uchun sharoit yaratish orqali mumkin. Bu oila, uy va maktab o'rtasidagi aloqani mustahkamlashga yordam beradi, bu esa o'smir qizlar o'rtasida ma'naviy

dunyoqarashini rivojlantirish jarayonini yanada yaxlit va samarali qiladi.

Ikkinchi yoʻnalish – oʻsmirlarga oʻz muammolarini hal qilishda yordam berish uchun sinf rahbarlari va ota-onalarning oʻzaro hamkorligi. Ushbu yoʻnalish oʻsmir shaxsini har tomonlama rivojlantirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratishga, ushbu jarayonga toʻsqinlik qiladigan muammolarni hal qilishda yordam berish orqali maʼnaviy va axloqiy qadriyatlarni oʻzlashtirishga qaratilgan koʻp oʻlchovli faoliyatdir. Sinf rahbarlari va ota-onalarning oʻzaro munosabatlari uchun oʻsmirlarga turli muammolar va qiyinchiliklarni yengishda har tomonlama yordam koʻrsatishga qaratilgan tizimli ish zarur. Bunga oʻquvchi va uning oilasi bilan individual va qoʻshma maslahatlashuvlar oʻtkazish, shuningdek, turli masalalar boʻyicha muhokamalar tashkil etish kiradi.

Uchinchi yoʻnalish oʻsmir qizlar va ota-onalar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarni, oilada oʻzaro tushunish va hurmatni rivojlantirishni nazarda tutadi, bu ota-onalarning taʼlim jarayonida faol ishtirok etishi uchun sharoit yaratish boʻlib, barcha oila aʼzolari oʻrtasida ishonchli va ochiq munosabatlarni shakllantirishga yordam beradi. Ushbu maqsadlarga erishish uchun ota-onalar va oʻsmir qizlar oʻrtasidagi rishtalarni mustahkamlashga qaratilgan qoʻshma tadbirlarni amalga oshirish kerak. Shuningdek, ota-onalar uchun zamonaviy pedagogik taʼlim vositalari, bola rivojlanishi psixologiyasi va u bilan muloqot qilishning samarali usullari haqida bilim olishlari mumkin boʻlgan oʻquv seminarlari va treninglarini oʻtkazish muhimdir. Sinf rahbarlari ota-onalar uchun oʻquvchilarni tarbiyalash, ularning maʼnaviy dunyoqarashini rivojlantirish va ularni taʼlim faoliyatida qoʻllab-quvvatlash boʻyicha maslahatlar va tavsiyalarni oʻz ichiga olgan eslatmalar tayyorlashi mumkin.

Ushbu yoʻnalishni amalga oshirishda

oʻsmir qizlarning subʼektiv pozitsiyasini, ularning qarorlari uchun javobgarligini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratishga alohida eʼtibor qaratish lozim, bu esa oʻsmir qizlarga boshqa oila aʼzolarining ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va hurmat qilishga yordam beradi.

Sinf rahbarlari va ota-onalarning ushbu sohadagi faoliyatining asosiy yoʻnalishlari quyidagilardan iborat: oʻsmir qizlarning xususiyatlari va ehtiyojlarini oʻrganish; oʻsmir qizning ishtiroki bilan bogʻliq muammolarni aniqlash va hal qilish; individual taʼlim dasturini ishlab chiqish; ota-onalar bilan birgalikda yutuqlarni tahlil qilish; oʻsmir qizlar va ota-onalar oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir usullarini aniqlash.

Ota-onalar va oʻsmirlarga ularni rivojlantirishning aniq maqsadlariga erishadigan va joriy taʼlim yoki taʼlim vazifalarini samarali hal qiladigan oilaviy hayot faoliyati dasturini yaratishni taklif qilish mumkin.

Toʻrtinchi yoʻnalish – bu ota-onalarning oʻsmirlarni tarbiyalash va oʻqitish masalalarida faol pozitsiyasini shakllantirish, shuningdek, oila bilan oʻzaro munosabatlarning turli shakllarini tashkil etish va ota-onalarga haqiqatan ham taʼsir oʻtkazish imkoniyatini berish uchun ota-onalar jamoasida oʻzini oʻzi boshqarishni rivojlantirish. Sinf rahbarlari va ota-onalar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarning asosiy shakli bu ota-ona yoki qoʻmita bilan hamkorlik qilishdir. Manfaatdor ota-onalarning ushbu uyushmasi oʻsmirlarni tarbiyalash masalalarini yanada samarali hal qilish, shuningdek, maktab va oila oʻrtasidagi rishtalarni mustahkamlashga yordam beradi. Ota-onalar maktab muhitini yaxshilash uchun oʻz gʻoyalarini taklif qilishlari, qoʻshimcha taʼlim dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etishlari mumkin.

Beshinchi yoʻnalish – ota-onalarning maʼnaviy va axloqiy, psixologik va pedagogik

madaniyatini oshirish. Aksariyat ota-onalar ota-onalar sohasida professional emasligi sababli, ular ko'pincha maxsus bilim va ko'nikmalari yo'q, bu esa ota-onalar va o'smirlar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarga olib keladi. Shuning uchun ota-onalarni pedagogik qo'llab-quvvatlashni rejalashtirishda ota-onalarning o'smirlar bilan muloqot qilishning o'ziga xos xususiyatlari to'g'risida psixologik va pedagogik bilimlarni olish va ularni tarbiyalash va o'qitish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratish bo'yicha so'rovlarini hisobga olish muhimdir. Bu borada eng samarali usul ota-onalar bilan ma'naviy, axloqiy va psixologik-pedagogik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan o'zaro munosabatlarning individual shakllarini qo'llashdir.

Oltinchi yo'nalish – sinf rahbarlari, umumiy va qo'shimcha ta'lim bo'yicha mutaxassislar faoliyatini muvofiqlashtirish va oilani qo'llab-quvvatlash. Ta'lim jarayonida turli mutaxassislar muvofiqlashtiruvchi rol o'ynashi mumkin. Muvofiqlashtirishning asosiy maqsadi - sinf rahbarlari va ota-onalarning o'zaro munosabatlarini uyg'unlashtirish, oila ichidagi munosabatlarni mustahkamlash, barcha oila a'zolarini qo'llab-quvvatlash va birlashtirishga qaratilgan tadbirlarni tashkil etish, shuningdek o'quvchilarga qiyinchiliklarni yengish va ma'naviy-axloqiy ko'rsatmalarni shakllantirishga yordam berishdir.

Ushbu vazifani o'smir qizlarning mintaqaviy va milliy darajadagi ijtimoiy loyihalarni ishlab chiqish va amalga oshirish; viloyat va mamlakatning madaniy, tarixiy va pedagogik merosi, an'ana va qadriyatlarini o'quv dasturlariga kiritish; mutaxassislarni darslar va ma'rifiy tadbirlarni o'tkazishga taklif qilish; maktab o'quvchilarining maktab, viloyat va davlat darajasidagi ijtimoiy-pedagogik muammolarni hal qilishda faol ishtiroki; ta'lim, kasb-hunar va jamoat tashkilotlari, shuningdek, muvaffaqiyatli jamoat arboblari bilan

hamkorlik; xayriya tadbirlarini tashkil etish va bolalar muassasalari, uyushmalar, yetimlar, o'spirinlar va qiyin hayotiy vaziyatlarda bo'lgan odamlarni qo'llab-quvvatlash ishlarida ishtirok etishi orqali amalga oshirish mumkin.

Bugungi kunda, zamonaviy ta'lim sharoitida, belgilangan ta'lim va tarbiya maqsadlari va vazifalarini samarali hal qilish uchun har bir o'qituvchi tyutorlik kompetensiyasiga ega bo'lishi va o'quvchilar va ularning ota-onalari bilan o'zaro munosabatlarda tyutorlik pedagogik pozitsiyasini egallashga tayyor bo'lishi kerak.

Sinf rahbari o'smirlarga individual ta'lim faoliyati loyihalari va dasturlarini yaratish va amalga oshirish jarayonida hamrohlik qiladi. Tyutorlik ta'lim va tarbiyaning turli bosqichlarida amalga oshirilishi mumkin, ammo bu jarayonlarning barchasi pedagogik faoliyatning o'quvchining mustaqilligi va sub'ektivligini namoyon qilish, saqlash va rivojlantirishga yo'naltirilganligi bilan birlashtirilishi kerak.

O'smirlarning mustaqilligi va faolligini qo'llab-quvvatlash ularga tyutorlik qilishning asosiy vazifasidir. O'smirlarning qiziqishlari bo'yicha tematik portfolio, ta'lim xaritasi, loyiha, modellashtirish, rejalashtirish va boshqalar tyutorlik faoliyatini tashkil etish vositasi sifatida xizmat qilishi mumkin.

O'smir qizlar orasida ma'naviy dunyoqarashni rivojlantirish tizimli yondashuvni va tegishli sharoitlarni yaratishni talab qiladigan muhim jarayondir. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ushbu qadriyatlarni muvaffaqiyatli rivojlantirishning asosiy shartlari o'quv va sinfdan tashqari ishlarning pedagogik vositalarini birlashtirish, qo'shimcha ta'lim, sinf rahbarlarining oila va ota-onalar bilan o'zaro munosabatlarini mustahkamlash, ijtimoiy resurslardan foydalanish va tyutorlik faoliyatini amalga oshirishdir.

biz yosh avlodni o'z xalqining tarixiga, madaniyatiga hurmat ruhida tarbiyalaymiz. Bunday yondashuv zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashgan holda milliy tarbiyaning samaradorligini oshirishga zamin yaratadi

- Kasb-hunar ta'limi №9, 2025

GEOGRAFIYA TA'LIMIDA ELEKTRON TA'LIMIIY RESURSLARDAN FOYDALANISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

JURAYEV ERALI XOLIYAR O'G'LI
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti
RAJABOV FURQAT TURAKULOVICH
Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada geografiya ta'limida elektron ta'limiy resurslardan foydalanishning muammosining mohiyati, uning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Tadqiqotda xorijiy va mahalliy olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilinib, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayoniga ta'siri, ularni o'qitish samaradorligini oshirishdagi o'rni va afzalliklari ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, o'quv jarayonida elektron resurslardan foydalanish jarayonida uchrayotgan muammolar, ularning bartaraf etish yo'llari hamda o'quvchi va o'qituvchilarning axborot-kompetensiyasini rivojlantirish zaruriyati ilmiy asosda tahlil qilingan. Maqola yakunida geografiya ta'limida elektron ta'limiy resurslardan foydalanishning pedagogik samaradorligini oshirishga doir taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: geografiya ta'limi, elektron ta'limiy resurslar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol metodlar, pedagogik kompetensiya, ta'lim muhiti, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье рассматривается сущность использования электронных образовательных ресурсов в преподавании географии как педагогической проблемы, а также ее теоретические и практические основы. В исследовании проанализированы работы отечественных и зарубежных ученых, раскрыто влияние современных информационно-коммуникационных технологий на образовательный процесс, их преимущества и роль в повышении эффективности обучения. Также определены проблемы, возникающие при использовании электронных ресурсов, и предложены пути их решения. В заключении представлены рекомендации по повышению педагогической эффективности применения электронных образовательных ресурсов в обучении географии.

Ключевые слова: географическое образование, электронные образовательные ресурсы, информационно-коммуникационные технологии, интерактивные методы, педагогическая компетенция, образовательная среда, инновационные технологии.

Kirish. Hozirgi davrda ta'lim jarayonini raqamlashtirish, o'quv faoliyatini elektron axborot texnologiyalari asosida tashkil etish masalasi butun dunyo ta'lim tizimida dolzarb muammo sifatida qaralmoqda. Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik jarayonlarda elektron ta'limiy resurslardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish va ularning ijodiy fikrlash salohiyatini kuchaytirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi

yillarda ta'lim tizimining barcha bosqichlarida elektron axborot-ta'lim resurslarini joriy etish, o'quv jarayonini axborotlashtirish, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha tizimli ishlar olib borilmoqda. Jumladan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, "Elektron ta'lim" konsepsiyasi hamda Xalq ta'limi vazirligi tomonidan yaratilayotgan milliy elektron ta'lim platformalari bu boradagi islohotlarning amaliy ifodasidir.

Geografiya fani tabiiy va ijtimoiy fanlar orasida alohida o'rin egallaydi.

Chunki u o'quvchilarda atrof-muhit, tabiiy jarayonlar, inson va tabiat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik haqidagi bilimlarni shakllantiradi. Mazkur bilimlarni o'zlashtirishda elektron ta'limiy resurslardan – multimedia, interaktiv xaritalar, virtual ekskursiyalar, videodarslar, raqamli laboratoriya ishlari kabi vositalardan foydalanish geografiya ta'limining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, ta'lim muassasalarida elektron resurslardan foydalanish imkoniyatlari bir xil emasligi, o'qituvchilarning raqamli ko'nikmalari yetarli darajada rivojlanmaganligi, hamda metodik ta'minotning to'liq shakllanmagani ushbu jarayonni pedagogik muammo sifatida ko'rib chiqishni taqozo etadi. Mazkur maqolada geografiya ta'limida elektron ta'limiy resurslardan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etishning metodik yo'llari tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Geografiya ta'limida elektron ta'limiy resurslardan foydalanish masalasi mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lib, bu jarayonning nazariy va amaliy asoslarini turlicha yondashuvlar orqali tahlil qilish mumkin. Jumladan, V.V.Kiriliyenko [1], Ye.G.Kobornik [2], A.G.Kritskiy [3], larning tadqiqot ishlari tahlilida kichik va o'rta maktab yoshidagi o'quvchilar hamda yuqori sinf o'quvchilari bilan tashkil etiladigan darslarida kompyuter vositasidan foydalanishning o'ziga xos ijobiy xususiyatlar haqida ko'pgina ilg'or tajribalarni keltirib o'tadi.

O'zbek pedagoglari va psixologlari, xususan A.Abduqodirov, A.Pardayev, M.M.Aripov, U.Sh.Begimkulov, R.R.Boqiyev, S.S.G'ulomov, F.Zakirova, M.H.Lutfillayevlar ta'lim tizimini zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalar asosida o'qitishning ilmiy-nazariy va metodik asoslari

buyicha qator ilmiy izlanishlar olib borgan. Shuningdek, geografiya ta'limida elektron ta'limiy resurslardan foydalanish, multimedia vositalari, fanlararo integratsiya va interfaol metodlar samaradorligi haqida qator ilmiy maqolalar mavjud. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, geografiya ta'limida elektron ta'limiy resurslardan foydalanish nazariy jihatdan geografiya, informatika, pedagogika va psixologiya fanlari kesishmasida o'rganilgan bo'lsa, amaliy jihatdan esa ta'lim tizimining barcha bosqichlarida uzluksiz jarayon sifatida qaraladi.

Asosiy qism. Bevosita tabiiy fanlar, jumladan geografiya fanida yuqorida ta'kidlanganidek, zamonaviy ta'lim texnologiyavositalariniqo'llashyangimavzuda o'rganilayotgan tabiiy obyektni o'rganishda, uning tabiatdagi o'rni va ahamiyatini anglashda boshqa fanlarga nisbatan foydalanish zaruriyati ko'proq ekanligi bilan xarakterlanadi. Yer haqidagi bilimlarni berish nafaqat darslik va qo'llanmalar orqali, balki zamonaviy axborot texnologiya vositalarining taqdimot resurslari ishtirokida sifatli ta'minlanadi. Bugungi kunda xalq ta'limi tizimidagi amaldagi axborotlashgan ta'lim muhitining alohida komponentlari bo'lgan axborot tizimlari, ma'lumotlar banklari, muassasa, tashkilot, pedagog va o'quvchilarning veb saytlari, axborot resurs markazlari, elektron axborot-ta'lim resurslari, virtual laboratoriyalar, media va videodarslar, elektron hujjatlar almashinuv tizimi, videokonferensiya aloqalari, intranet tarmog'idagi onlayn tanlovlar tizimidagi barcha ishtirokchilarni faol foydalanuvchilarga aylanishiga, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini o'quv-tarbiya jarayoniga keng joriy etilishiga xizmat qilmoqda.

Ma'lumki, nafaqat "Elektron ta'lim", "Ochiq ta'lim", "Masofaviy ta'lim"da, balki an'anaviy ta'limni zamon talablari asosida

tashkil etishda xam elektron ta'lim resurslari muhim rol o'ynaydi. "Resurs" iborasi hozirgi vaqtda juda keng ma'noda ishlatiladigan atamalar sirasiga kirib bormoqda. Ya'ni axborot texnologiya vositalari orasida maqbul atamasidan keng foydalanilmoqda. Shu bilan birga "Ta'lim resursi" atamasi ham hozirda tez-tez qo'llaniladigan pedagogik atama sifatida ishlatilmoqda. U o'quv jarayoni davomida bilim olishda foydalaniladigan turli xil ko'rinish va shakllardagi o'quv materiallari manbasi tushuniladi. Boshqacha aytganda, ta'lim resursi – o'quv jarayonida foydalaniladigan axborotlar manbasi sifatida ham tan olish to'g'ri bo'ladi[4; 156-157 b].

Zamonaviy elektron ta'lim resurslari, o'rganish, mustaqil ta'lim olish va olingan bilimlarni tekshirish uchun maxsus dasturlar birgalikda "Elektron ta'lim resurslari"ni tashkil etadi. Elektron ta'lim resurslari deganda, foydalanuvchi, ya'ni ta'lim oluvchining shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda avtomatik rostlanish imkonini beruvchi, egallangan bilimni avtomatik nazorat kilish tizimi bilan birlashgan o'quv materiallarini uzatish (yetkazish) tizimi tushuniladi. Elektron resurslarni ta'lim bosqichlarida foydalanish ko'rsatkichlariga qarab tasniflash xarakterlidir. Elektron ta'lim resurslari (ETR) tasnifiy bosqichlariga ko'ra an'anaviy bosma nashrlardan farq qiladi.

O'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayoniga qo'yilgan talablar, kasbiy pedagogik kompetensiyasidan kelib chiqqan holda geografiya darslarini tashkil etishi zarur. O'rganilayotgan mavzuning didaktik maqsadiga muvofiq loyihalangan dars ishlanmasida zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish kutilgan ijobiy natijani berishiga kafolatlanadi.

Pedagogikada o'qitishning bir necha modellari farqlanadi: 1) nofaol - talaba o'quv jarayonining "obyekti" vazifasini bajaradi

(tinglaydi va ko'radi); 2) faol – o'quvchi "subyekt" sifatida namoyon bo'ladi (mustaqil ta'lim, ijodiy topshiriqlar); 3) interaktiv – o'zaro bog'liq holda inter, act. Interaktiv texnologiyalar o'qitish va o'qish, muloqot, bilish jarayonining barcha ishtirokchilari o'rtasida faol ma'lumot almashishni ta'minlaydi. Muloqot odamlar orasida murakkab, keng mashstabi aloqalarni o'rnatish, rivojlantirish, ma'lumotlarni almashish, hamkorlikdagi o'zaro harakat strategiyasini amalga oshirish, boshqa odamni tushunishni ifodalaydi.

Shu o'rinda olimlarning ta'kidlashicha, barcha pedagogik texnologiyalar o'quv jarayonida qanday tashkil etilishidan qat'iy nazar qo'yidagilarni o'z tarkibidagi saqlamog'i zarur:

- pedagogik faoliyat;
- sinfdagi o'zaro hamkorlik;
- o'quvchi tomonidan mavjud o'quv predmeti bo'yicha yetarli bilimga ega bo'lishi ta'minlashga erishish;
- o'quvchi shaxsida mustaqil, erkin va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish;
- o'quvchidagi o'z imkoniyatlarini ro'yobga chiqirish uchun yetarli shart sharoitlarni yaratilishiga ko'maklashish;
- har qanday pedagogik jarayon demokratik, insonparvarlik g'oyalariga yo'naltirilganligini kafolatlashga erishishdan iborat[5; 68-79-b].

Afsuski, hozirgi kunda geografiya ta'limini axborotlashtirish muammolari to'liq bartaraf etilganicha yo'q. Bunga:

- birinchidan, elektron resurslar asosida tashkil etiladigan o'quv jarayonlari uchun mos bo'lgan materiallar namoyish vositalarining sifatli namunalari bazasini kengaytirish;
- ikkinchidan, o'qituvchi va o'quvchilarning darsni interaktiv ta'limiy vositalari asosida tashkil etishda tayanch va xususiy kompetensiyalarini rivojlantirish;
- uchinchidan esa, darsda, darsdan va

sinfdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil etish jarayoni uchun elektron dasturiy ta'minot va o'quv-metodik vositalarni sifatli namunalarini tayyorlash hamda ishlab chiqish bilan bog'liq muammolarni kiritish o'rinlidir.

Tadqiqot ishini olib borish davomida umumiy o'rta ta'lim maktablarida olib borilgan tajriba-sinov ishlarini tashkil etishda, ko'plab maktablarda elektron resurslardan foydalanish imkoniyatlari cheklanganligi, elektron resurs ta'minotini yetishmasligi, shuningdek, axborotlashgan muhit ham talab darajasiga ega emasligini guvohi bo'lish mumkin.

Bugungi kunda geografiya ta'limida interaktiv dasturiy vositalarni yaratishda qo'llanilayotgan va qo'llanilishi zarur bo'lgan elektron resurslar manbalariga: o'quv materiallari (darslik, o'quv qo'llanma, tyutor, audiodarslar, videofilmlar, nazorat materiallari va boshkalar), audiodisklar, videokassetalar va videokliplar; telefon; radio va televideniye, elektron aloqa; kompyuterli ta'lim dasturlari; WWW (World Wide Web-jahon o'rgamchak to'ri); teleanjumanlar (audio va videoanjumanlar, audiografik anjumanlar va h.) kiradi.

Talabalar dasturga kiruvchi obektlardan o'zlariga tegishli axborot manbasini yaratish, ularni to'ldirish, ta'lim olishning minimum doirasida uni o'zlashtirish, ayrim mavzu va kursning ma'lum bo'lagini chuqur o'rganish, interaktiv elementlardan foydalangan holda bilimni test sinovlari orqali tekshirish, turli tajribalar o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladi [6; 286-287 b.].

Ta'lim berishda foydalaniladigan kompyuter vositalari ular bajaradigan funksional vazifalar nuqtai-nazaridan turlicha bo'lishi mumkin:

- taqdimotlar, ya'ni animatsiya, audio va videoflavhalar, interaktiv elementlarni o'zida mujassamlashtirishi mumkin bo'lgan elektron diafilmlar;

- oddiy ma'lumot-axborot nashrlari, lug'atlar, ma'lumotnomalar;

- misol va masalalar, mashqlar to'plami, ya'ni didaktik materiallar;

- talabaga "virtual laboratoriyada" tajriba va sinovlar o'tkazish imkoniyatini

beradigan kompleks dasturlar, ya'ni virtual tajriba tizimi; (bunday dasturlarning afzalligi shundaki, ular talabaga xavfsizlik va o'tkazilish vakti nuqtai nazaridan real holatda amalga oshirilishi mumkin bo'lmagan tajribalarni o'tkazish imkoniyatini beradi. Ayni chog'da bunday turdagi dasturlarning kamchiligi ularga joylashgan modellarning tabiatan cheklanganligi bois, talaba o'z tajribasini o'tkazish jarayonida ular chegarasidan tashqariga chiqa olmasligidir) [7, 1225-b].

elektron dasturlar va uquv kurslari yuqorida qayd etilgan vositalarning barchasini yoki bir nechtasini bir majmuaga birlashtiradi.

Hozirda ta'lim muassasalarida elektron shaklda turli pedagogik axborot-ta'lim resurslari yaratilgan, ammo ulardan foydalanishning tashkiliy asoslarini yaratish borasidagi tadqiqotlar yetarli deb bo'lmaydi [8; 9].

Bugungi kunda talabalarning zamonaviy talablarga mos bilim olishini ta'minlash maqsadida barcha oliy ta'lim muassasalari ta'lim muhitida innovatsion texnologiyalardan foydalanishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Xulosa. Geografiya ta'limida elektron ta'limiy resurslardan foydalanish bugungi kunda ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Elektron resurslar nafaqat darsjarayonini jonlantiradi, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash, ijodkorlik va tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'qituvchilarning kasbiy-pedagogik kompetensiyasini oshirish, elektron resurslar sifatini takomillashtirish, o'quv muassasalarini texnik va dasturiy

tizimli yondashuvni talab etadi. Kelgusida ushbu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlar geografiya fanini o‘qitish metodikasini yanada takomillashtirishga xizmat qiladi.

1. Кириленко В.В. Психологические условия повышения эффективности информационной функции общения школьников : Автореф. дис. психол. наук:– Киев.: НИИ психологии. 1991. –23 с.
2. Коберник Е.Г. Психолого-педагогическое проектирование компьютерных игровых учебных средств для младших школьников.: Автореф... дис. психол.наук. –Киев.: НИИ психологии УССР, 1990. – 16 с.
3. Крицкий А.Г. Психологические условия использования компьютера как средства организации совместной учебной деятельности.: Автореф... канд. психол. наук.– М.: АПН СССР, НИИ общ. и пед – психологии, 1989. -18 с.
4. Джурев Р.Х., Карахонова Л.М. Медиаобразование как фактор повышения качества обучения школьников / Образование через всю жизнь. Непрерывное образование в интересах устойчивого развития / Материалы 11-й международной конференции. 2013. Выпуск 11.Часть.
5. Зиёмухаммедов Б. Педагогика. –Т.: “Тамаддун” нашриёти, 2014. 256-б.
6. Ergasheva G.S. Ta’limda interaktiv tashriy vositalardan foydalanish: yutuqlar va muammolar// Pedagogik kadrlarni tayyorlash: tarixiylik, zamonaviylik, istiqbol ilmiy-amaliy konferensiya materiallari 29-sentabr, 2015-yil, B. 286-287.
7. Sorgo, A., Kocijanicic, S. (2006). Demonstration of biological processes in lakes and fishponds through computerized laboratory practice. The International Journal of Engineering Education 22(6), 1224-1230.
8. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. педвузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Э. С.Полат, М. Ю. Бухоркина, М. В. Моисеева, А.Э. Петров; Под ред. Э. С. Полат. – М.: Издательский центр “Академия”, 2002. – 272с.
9. Kim, M. C., Hannafin, M. J., Bryan, L. A. (2007). Technology-enhanced inquiry tools in science education: An emerging pedagogical framework for classroom practice. Science Education, 91(6), 1010-1030.
10. <https://diss.natlib.uz>

KOUCHING TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNI KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASH MODELI

S.E.KABULOVA

Guliston davlat pedagogika instituti Pedagogika va psixologiya kafedrası
o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimi oldiga jamiyatning tez o'zgaruvchan talablariga javob bera oladigan, kreativ, tanqidiy fikrlovchi va o'zini o'zi rivojlantirishga qodir shaxsni tarbiyalashdek muhim vazifani qo'yimoqda. Bu vazifani amalga oshirishda o'qituvchining roli tubdan o'zgarib, u an'anaviy bilim uzatuvchidan o'quvchining shaxsiy va intellektual salohiyatini ochishga yordam beruvchi yo'naltiruvchi-fasilitator, ya'ni kouchga aylanmoqda. Shu bois, bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayoniga kouching texnologiyalarini integratsiya qilish va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashning samarali modellarini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning konseptual modeli va uning tarkibiy qismlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy-iqtisodiy, kouching texnologiyalar, konseptual modeli, fasilitator, an'anaviy bilim.

Аннотация: В статье ставится важная задача воспитания современной системы образования, способной реагировать на быстро меняющиеся требования общества, быть креативными, критически мыслящими и способными к саморазвитию. В реализации этой задачи кардинально меняется роль учителя: от традиционного передатчика знаний к проводнику-фасилитатору, то есть тренеру, помогающему раскрыть личностный и интеллектуальный потенциал студента. Поэтому интеграция коучинговых технологий в процесс подготовки будущих учителей и разработка эффективных моделей их подготовки к профессиональной деятельности являются актуальными. В статье представлены результаты исследования профессионального развития будущих учителей на основе коучинговых технологий.

Ключевые слова: социально-экономические, коучинговые технологии, концептуальная модель, фасилитатор, традиционные знания.

Kirish. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Bugungi kunda yoshlarga ko'rsatilayotgan e'tibor, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar negizida amalga oshirilayotgan o'zgarishlar, ta'lim muassasalarining moddiy-texnik va metodik ta'minotini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar, o'quv dasturlarini yangilash va qulaylashtirishga qaratilgan ishlar, avvalo, ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining faoliyatini takomillashtirish zaruriyatini yuzaga chiqaradi. Endilikda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki ta'lim oluvchi shaxsini rivojlantiruvchi, kasbiy yo'naltiruvchi, ertangi kuniga ishontiruvchi

shaxs sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli, bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi jarayonini yangi sifat bosqichiga olib chiqish, kouching texnologiyalari faol pedagogik amaliyotga tatbiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kouching texnologiyalari asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash mazmuni bilan bog'liq ko'plab metodologik yondashuvlar mavjud. Tadqiqot ishimizning umumiy metodologik asosini mazkur jarayonni o'zaro aloqador tarkibiy qismlardan iborat yaxlit tizim sifatida o'rganish imkonini beruvchi tizimli

yondashuv tashkil etadi. N.A.Muslimov tadqiqotlarida tizimli yondashuv “ilmiy bilish hamda ijtimoiy amaliyot metodologiyasining yo‘nalishi bo‘lib, uning asosida obyektlarni tizim sifatida qabul qilinishi yotadi. Tizimli yondashuv tadqiqotchining obyekt yaxlitligini ochib berishga, uning aloqalari turli tiplarini aniqlashga hamda ularni yagona nazariy ko‘rinishga keltirishga yo‘naltiradi” deb ta’riflanadi. Mazkur yondashuv tadqiqot ishimizda kouching texnologiyalari asosida bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonini bosqichma-bosqich yo‘lga qo‘yish hamda jarayonni modelini ishlab chiqish, texnologik jarayon tarkibi qismlarining o‘zaro aloqadorligini yoritib berishda muhim hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”, “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 31-dekabrda 1059-son[1] “Uzluksiz ma’naviy tarbiya Konsepsiyasini tashkil etishga doir chora-tadbirlar to‘g‘risida”, 2020-yil 6-iyuldagi 422-son “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida “Tarbiya” fanini bosqichma-bosqich amaliyotga joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarning ijrosini ta’minlashda mazkur dissertatsiya ishi muayyan darajada xizmat qiladi. [2]

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Zamonaviy ta’lim tizimi o‘qituvchidan faqat kasbiy bilim va tajribalarni uzatishni emas, balki ta’lim oluvchi shaxsini har

tomonlama rivojlantiruvchi kouch-pedagog, yo‘l ko‘rsatuvchi, qo‘llab-quvvatlovchi inson sifatida faoliyat yuritishni talab etadi. Ayniqsa, texnika va texnologiyalar davrida yosh avlodning hayotini katta qismini band etayotgan mobil qurilmalar, gadjetlar, turli online platforma hamda ijtimoiy tarmoqlarning ommaviy ravishda mantiqsiz va shunchaki vaqtni “qiziqarli” o‘tkazish vositasi sifatida qo‘llanilishi tarbiya fani o‘qituvchilarini yetuk mutaxassis bo‘lishi g‘oyasini yanada dolzarblashtiradi. Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda kouching texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayonining sifatini oshirishi bilan birgalikda ularda kasbiy refleksiya va shaxsiy o‘sishni rag‘batlantiradi.

Kouching (coaching) – bu pedagog va talaba o‘rtasidagi hamkorlikka asoslangan o‘zini-o‘zi anglash, kasbiy o‘sish, qaror qabul qilish, motivatsiya va refleksiyani rivojlantirishga yo‘naltirilgan texnologiyalar majmui bo‘lib, bo‘lajak o‘qituvchilarning ichki salohiyati, hozirjavoblighi mustaqil va tahliliy fikrlashini shakllantirishga yordam beradi. Kasbiy tayyorgarlik jarayonida bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilariga nisbatan qo‘llanganda kouching tamoyillari asosida tashkil etiladigan o‘zaro hamkorlikdan iborat mashg‘ulotlar nafaqat pedagog va ta’lim oluvchilar balki ularning ota-onalari uchun ham chinakam imkoniyatlar va resurslarga boy ijodiy maydon yaratishga imkon beradi.

Zamonaviy pedagogik ta’lim yo‘nalishlaridan biri sifatida kouching texnologiyalari shaxsiy va kasbiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlovchi kuchli vosita sifatida tan olinmoqda. Ayniqsa, tarbiya fani o‘qituvchilari uchun zarur bo‘lgan aks ettiruvchi fikrlash, qadriyatlar asosida qaror qabul qilish, ijtimoiy-kommunikativ layoqatlar, tashabbuskorlik va kreativlikni rivojlantirishda turli xil kouching

yondashuvlari samarali hisoblanadi. Ushbu nuqtai nazardan, kouching texnologiyalarining mazmuni va turlariga to'xtalib o'tishni lozim deb hisoblaymiz.

Bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy-pedagogik kompetentlikni rivojlantirish har bir shaxsning individual xususiyatlarini, qiziqish va ehtiyojlari, kasbiy-pedagogik tayyorgarlik darajasini hamda imkoniyatlari va rivojlanish sur'atini hisobga olishni taqozo etadi. Bu esa, mazkur jarayonda shaxsga yo'naltirilgan yondashuvdan foydalanishni taqozo etadi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvning muhimligi shundaki, kasbiy rivojlantirish jarayoni aniq maqsadga qaratilgan faoliyatning natijasi o'laroq amalga oshadi. Ya'ni, mazkur yondashuv bo'lajak o'qituvchining kasbiy rivojlantirish jarayoni faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmay, balki dars rejalari tuzish, metodik materiallarni ishlab chiqish, amaliy mashg'ulotlar o'tkazish, dars jarayonini tahlil qilish kabi real pedagogik vaziyatlar bilan shartlanganligini anglatadi.

Sohaga doir adabiyotlarni o'rganish natijalariga ko'ra kouching texnologiyalari asosida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash reflektiv jarayonlar bilan ham bevosita aloqadorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Sh.Qurbonov, E.Seytxalilov, M.Quronov, R.Ahliddinov va I.Majidovlarning fikricha, refleksiya samarali fikrlashning muhim mexanizmi bo'lib, u vaziyat va harakatlarni baholash, vazifalarni hal qilish usullari va operatsiyalarini topishni o'z ichiga oladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligi kelgusi kasbiy faoliyatda o'zini anglash, o'z faoliyatini, fikrlarini, qarorlarini, xatti-harakatlarini va natijalarini ongli ravishda tahlil qilish, baholash va kelgusida takomillashtirishga intilishini bilan bevosita bog'liq. Bu esa, reflektiv yondashuvni jarayonga qo'llash orqali amalga oshadi. [3]

Bo'lajak tarbiya fani o'qituvchisining

kasbiy tayyorgarligi jarayoni, avvalo, kasbiy kompetentlikni o'zida tarkib toptirishni taqozo etadi. Tadqiqot ishimizda aks etgan navbatdagi kompetensiyaviy yondashuv faqat nazariy bilimlarni emas, balki ularni amaliyotda samarali qo'llash qobiliyatini tarkib toptirishni ham o'zida mujassamlashtiradi. Kompetensiyaviy yondashuvni kasbiy tayyorgarlik jarayoniga nisbatan tatbiq etish bo'lajak tarbiya fani o'qituvchisini kasbiy tayyorgarligini real ish sharoitiga yaqinlashtiradi, nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan integratsiya qiladi, shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni birgalikda rivojlantiradi.

Kouching texnologiyalarini kasbiy tayyorgarlik jarayoniga qo'llash, kouching sessiyalarini o'tkazish, mashg'ulot jarayoniga texnologik yondashuv, o'ziga xos innovatsion fikrlashni talab etadi. Ya'ni, mazkur jarayon mashg'ulotlarni yangicha metod, texnologiya va tashkiliy shakllar asosida tashkil etish orqali ta'lim oluvchilarni zamon talablariga mos holda rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu esa, kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda innovatsion yondashuvning muhimligini ifodalaydi. [4]

Kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlash, talabaning kasbga bo'lgan ijobiy munosabatini shakllantirish, pedagogik metodlarni tanlash, qo'llash va baholash bo'yicha mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytirish, muammoli vaziyatlarda moslashishga doir qiyinchiliklarini yengishda yordam berishga oid mentorlik faoliyatini bilan aloqadorlikka ega. Mentorlik – bu tajribali pedagog tomonidan yosh mutaxassis yoki talabalarga kasbiy faoliyatda muvaffaqiyat qozonishlari uchun ko'mak berish, maslahatlar berish va motivatsiya uyg'otish jarayonidir. Ushbu nuqtai nazardan, mentorlik yondashuvi

imkoniyatlaridan foydalanish bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladi deb hisoblaymiz.

Shuni hisobga olish kerakki, kouching texnologiyalari asosida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda mazkur metodologik yondashuvlarning imkoniyatlaridan yaxlit foydalanish tavsiya etiladi. Alohida bittayondashuv kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida samara bermasligi mumkin. V.V. Volodinning izlanishlarida bo'lajak o'qituvchilarni o'z kasbiy faoliyati davomida pedagogik g'amxo'rlik ko'rsatishga tayyorlash jarayonining ichki va tashqi omillari ajratib ko'rsatiladi. Muallif tomonidan ichki omillariga: amaliy tajriba, subyektiv tajriba, talabalarning ijtimoiy va kognitiv faolligi; tashqi omillariga: ta'lim mazmuni, o'quv jarayonini tashkil etish, o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi dialogik aloqani yaratishni kiritiladi. A.K. Mildzixovanning ilmiy maqolasida o'qituvchi mehnatiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy xususiyatga ega quyidagi uchta komponent ajratib ko'rsatiladi: 1) shaxsning obyektiv-shaxsiy xususiyatlari bilan bog'liq omillar; 2) ta'lim muassasasining ijtimoiy-tashkiliy omillari; 3) shaxsning subyektiv-psixologik xususiyatlari bilan bog'liq omillar. Shuningdek, muallif tomonidan obyektiv-shaxsiy omillar kasbiy mahorat, o'qituvchining qobiliyatligi, o'qituvchilik tajribasi, ta'lim darajasi, malakasi, kasbiy barqarorligi, yoshi, ish staji va boshqalarni o'z ichiga olishi mumkinligi ta'kidlanadi. [5]

Sohaga doir adabiyotlarni o'rganish natijasida kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning quyidagi omillari belgilab olindi: Shaxsiy motivatsiya va maqsadga yo'naltirish; muloqot va teskari aloqa sifati; refleksiya va o'z-o'zini baholash mexanizmlari; innovatsion pedagogik texnologiyalar integratsiyasi.

Shuningdek, bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida ta'lim muassasasi va undagi mavjud shart-sharoitlar bilan bir qatorda, oila ham muhim omil bo'lib xizmat qiladi va shaxsiy va kasbiy rivojlanishda muhim ijtimoiy institut sifatida ishtirok etadi. Oila shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv maktabi sifatida, kasbiy yo'nalish, qadriyatlar tizimi, muloqot ko'nikmalari va mehnatga bo'lgan munosabatni tarkib topishida fundamental ahamiyatga ega.

Shuningdek, kouching texnologiyalari asosida kasbiy tayyorgarlik jarayonini takomillashtirishda oilaning o'rnini bo'lajak o'qituvchining oila a'zolari tomonidan ma'naviy rag'batlantirishi qo'llab-quvvatlanishi kasbiy maqsadlarga erishishida ichki motivatsiyani mustahkamlashi, oila orqali talaba o'z kasbida zarur bo'lgan mas'uliyat, halollik, insonparvarlik kabi fazilatlarni o'zlashtirishi, oila a'zolarining tajribasi, muloqot doirasi talabaning kasbiy rivojlanish imkoniyatlarini kengayishiga bevosita ta'sir etishi bilan ham izohlanadi. Yuqorida sanab o'tilgan barcha omillarni kouching texnologiyalari asosida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda hisobga olish hamda mazkur omillarning imkoniyatlaridan kompleks tarzda foydalanish lozim. Chunki ular bo'lajak o'qituvchining kasbiy tayyorgarlik jarayoni natijadorligi va ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi va tasodifiy salbiy omillarning, kutilmagan o'zgarishlarning jarayonga ijobiy bo'lmagan ta'sirini cheklaydi. Dissertatsiyaning oldingi paragraflaridan bayon etilgan tahliliy o'rganishlar natijasida chiqarilgan xulosalar, kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonining tuzilmasi va tarkibiy qismlariga asoslanish tadqiqot yuzasidan takomillashtiruvchi xususiyatga ega jarayon samaradorligini ta'minlashga xizmat etuvchi pedagogik modelni ishlab chiqish imkonini berdi. [6]

Model lotincha modulus – o‘lchov, me’yor ma’nolarini anglatib, biror narsaning xuddi o‘zidek yoki kichraytirib, kattalashtirib olingan, ko‘plab ishlab chiqarish uchun andoza bo‘la oladigan nusxasi. Modellashtirish bu bilish obyektining har xil modellarini yaratish va undan ilmiy ijodda foydalanish imkonini beruvchi ilmiy metoddir. Modellashtirish metodida ob’ekt o‘rniga uning modeli o‘rganiladi. Modellashtirmoq – biror narsaning modelini ishlamoq, yaratmoq.

“Model” tushunchasiga berilgan ta’riflar mazmuniga tayangan holda uning quyidagi xususiyatlarini tizimlashtirish mumkin:

1) model orqali jarayonning nusxasi andozasi yaratiladi;

2) model tadqiqotchining kognitiv faoliyatining natijasi o‘laroq yuzaga keladi va muayyan bosqichlar, ularning mazmunli tarkibiy qismlarini aks ettiradi;

3) jarayon har doim modellashtirilganidan kichik hajmda bo‘ladi, xususiyatlarning faqat bir qismini aks ettiradi, uni soddalashtiradi.

Demak, kouching texnologiyalari asosida bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashni takomillashtirish jarayonini modellashtirish – bu asosiy mazmunni ifodalovchi talablar asosida ishlab chiqilgan, muayyan bosqichlarga ega zaruriy usul, metod, texnologiyalar va vositalarni ifodalovchi, mazkur jarayonni tashkil etishga doir andozani anglatadi.

Kasbiy faoliyatga tayyorlash bilmaslikdan bilishga tomon harakatlanuvchi ta’lim-tarbiya jarayonida amalga oshadi va bu muayyan ta’lim tamoyillariga tayanishni taqozo etadi. Ta’lim tamoyillari o‘quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga binoan uning mazmuni, tashkiliy shakl va metodlarini belgilab beruvchi boshlang‘ich qoidalar sifatida rivojlantiruvchi jarayonni samarali amalga oshirilishiga nisbatan muayyan talablarni o‘zida mujassamlashtiradi.

Tadqiqot ishimizda taklif etiladigan modelni amaliyotga tatbiq etish quyidagi tamoyillarning imkoniyatlaridan foydalanishni talab etadi: yaxlitlik, integrativlik, hamkorlik va interfaollik, refleksivlik, innovatsionlik va moslashuvchanlik, maqsadga yo‘naltirilganlik, yutuqlarni qo‘llab-quvvatlash. Yaxlitlik tamoyili bo‘lajak o‘qituvchi shaxsining shakllanishi ta’lim, tarbiya va rivojlanishning uyg‘unligi bilan shartlanadi. Kouching texnologiyalari asosida bo‘lajak tarbiya fani o‘qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda ta’lim va tarbiya birligi, nazariya va amaliyotning uyg‘unligi, shaxs rivojlanishining barcha yo‘nalishlarini qamrab olish, fanlararo integratsiya, jamiyat ehtiyojlari bilan bog‘liqlikni yaxlit hisobga olish mazkur tamoyilning mohiyatini tashkil etadi. Kouching jarayoni mutaxassislik fanlari, pedagogika, psixologiya, kommunikatsiya va boshqaruvga doir fanlar bilan uyg‘unlashgan holda olib mashg‘ulotlarni amalga oshirilishini nazarda tutadi. Bu esa, kouching texnologiyalari asosida bo‘lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonining integrativlik tamoyili bilan aloqadorligini o‘zida namoyon etadi. [7]

Hamkorlik va interfaollik tamoyili o‘qituvchi va talaba o‘rtasida hamkorlik, o‘zaro hurmat, ochiq muloqot va teng pozitsiyaga tayanadi. Kouching mashg‘ulotlarida pedagog va talaba “birgalikda o‘rganish sheriklari” sifatida dialogli va savollar orqali ishtirok etadilar. Natijada, kasbiy tayyorgarlik jarayonida muhim bo‘lgan faol ishtirok, ijodkorlik va muammolarni birgalikda hal qilish malakalarini rivojlanishiga erishish mumkin bo‘ladi. Ilmiy izlanishlarimizda ahamiyatli bo‘lgan yana bir tamoyil o‘z faoliyati va natijalarini tahlil qilish, xatolardan xulosa chiqarish, kelgusi faoliyatni takomillashtirib borishni nazarda tutuvchi refleksivlik tamoyilidir. Kouching texnologiyalari asosidagi har bir mashg‘ulot yakunida “nimani o‘rgandim?”, “qanday foydalandim?”, “nimani o‘zgartiraman?” kabi

savollari asosida vaziyatni tahlil qilish ko'zda tutiladi va bu bo'lajak o'qituvchida o'z-o'zini boshqarish va kasbiy o'sish yo'lida mustaqil qaror qabul qila olish ko'nikmalarini tarkib topishini rag'batlantiradi.

Innovatsionlik va moslashuvchanlik tamoyili zamonaviy kasbiy tayyorgarlik jarayoniga ta'lim texnologiyalarini, raqamli vositalarni va moslashuvchan metodlarni qo'llashni anglatadi. Mazkur tamoyilga muvofiq kouching texnologiyalari asosida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash turli onlayn platformalar, multimedia va interaktiv metodlarni kouching jarayoniga integratsiya qilish talablariga muvofiq amalga oshiriladi. Natijada talaba tez o'zgarayotgan pedagogik muhitga moslasha olish ko'nikmalari ham rivojlanib boradi. [8]

Maqsadga yo'naltirilganlik tamoyili har bir mashg'ulot va butun jarayon aniq maqsad va natijaga yo'naltirilgan bo'lishini nazarda tutadi. Ushbu tamoyilga muvofiq kouching texnologiyalariga asoslangan mashg'ulotlarning boshlanishida kutilayotgan natijalar aniqlandi, oxirida erishilgan natijalari tahlil qilib borildi. Kouching mashg'ulotlarida talabaning har bir kichik muvaffaqiyatini e'tirof etish va rag'batlantirish jarayonning samarali kechishining garovi sifatida e'tirof etiladi. Bu esa, bo'lajak o'qituvchilarning yutuqlarni qo'llab-quvvatlash tamoyili zaruriyat ekanligini anglatadi va mazkur tamoyil ta'lim oluvchilarda ijobiy fikr-mulohaza orqali o'z-o'ziga ishonchni oshirishning asosiy manbasi sifatida namoyon bo'ladi.

Yuqorida bayon etilgan tamoyillar kouching texnologiyalari asosida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonida zaruriy shakl, metod va vositalarni tanlab olishda hisobga olinishi lozim. Kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashga yo'naltirilgan faoliyatning

samarasi, avvalo, uning maqsadini tog'ri va asosli belgilab olinishi bilan bog'liq. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan model o'zida aniq maqsadni aks ettiradi: kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini ishlab chiqish. Kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashni takomillashtirish modeli belgilangan maqsadga erishishni ta'minlaydigan motivatsion-dagnostik, amaliy va baholovchi bloklarni o'zida mujassamlashtiradi

1. Motivatsion-dagnostik blok o'zida ijtimoiy buyurtma, maqsad va vazifalarni aks ettiradi. Ijtimoiy buyurtma sifatida kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash, natijaviylik va mobillikka yo'naltirilgan o'qitishga qobiliyatlilikni tarkib toptirish belgilab olindi. [9]

Kouching texnologiyalari asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonining maqsadini belgilab olishda jarayonga ta'sir etuvchi omillarning ta'siri hisobga olindi. Belgilangan maqsad doirasida ilgari surilgan vazifalar bevosita takomillashtiruvchi jarayon bilan bog'liq bo'lib kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning ustuvor yo'nalishlarini aniqlashtirish; pedagogik-psixologik fanlarning bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashdagi imkoniyatlarini aniqlashtirish; fanlararo modulli ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish; bo'lajak pedagoglarda birgalikdagi hamkorlikdagi faoliyat va shaxslararo o'zaro harakatni tashkil etishga doir ko'nikmalarni tarkib toptirish; kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlashning amaliy-texnologik tizimini takomillashtirishni ko'zda tutadi.

2. Amaliy blok o'zida kouching

texnologiyalari asosida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayoniga bevosita ta'sir etuvchi omillar, metodologik yondashuvlari, tamoyillar, kouching texnologiyalari asosida bo'lajak tarbiya fani o'qituvchisini kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonining motivatsion, kreativ-kommunikativ, information-faoliyatli, refleksiv-qadriyatli komponentlari, dissertatsion ishimizda taklif etilgan kouching texnologiyalari, kouching texnologiyalarini amalda qo'llashning algoritmik bosqichlari hamda bo'lajak tarbiya fani o'qituvchilarini kasbiy tayyorlashda individual kouch-mentorlik tizimidan foydalanish; ta'lim muassasasida ijobiy, qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish; kouching texnologiyalarida faol foydalangan holda talabalarni loyihaviy faoliyatga jalb etishdan iborat pedagogik shart-sharoitlarni aks ettiradi.

1. Boshlang'ich tahlil bosqich talabalarining shaxsiy va kasbiy tayyorgarlik darajasi, ehtiyojlari, motivatsiyasini aniqlashni ko'zda tutadi. Diagnostika jarayoni testlar, so'rovnomalar, suhbatlar hamda SWOT-tahlil asosida amalga oshirildi.

2. Rejalashtirish va strategiya tanlash bosqichida kouch va talaba hamkorligida "SMART" tamoyiliga asoslangan aniq, o'lchovli, amalga oshiriladigan, real va vaqt jihatdan chegaralangan maqsadlar belgilandi. Maqsadlarni belgilashda bo'lajak o'qituvchining shaxsiy rivojlanishga doir ehtiyojlari bilan mavjud kasbiy tayyorgarlik darajasini uyg'unlashtirishga e'tibor qaratildi. Shuningdek, mazkur bosqichda kouching sessiyalari soni, ishlatiladigan metod va texnologiyalar (loyiha metodi, keys-stadi, simulyatsiya mashg'ulotlari) hamda raqamli resurslar belgilangan individual rivojlanish rejasi ishlab chiqildi.

3. Amaliy faoliyat va kouching sessiyalari bosqichida kouching texnologiyalari asosida

mashg'ulotlar amalga oshirildi. Mashg'ulotlar negizida guruhviy va individual treninglar, rolli metodlar, muammoli vaziyatlarni hal qilishga doir texnologiyalardan ham faol foydalanildi. Har bir mashg'ulot refleksiya, savol-javob va yakuniy xulosalar bilan tugallanishiga ustuvorlik qaratildi.

4. Monitoring va yakuniy baholash bosqichida ikki jihatga e'tibor qaratildi. Birinchi jihat mashg'ulotlar jarayonini qamrab oldi va yutuqlar hamda kamchiliklarni aniqlash, zarur hollarda, individual reja va metodik yondashuvlarga o'zgartirishlar kiritishni ko'zda tutdi. Monitoring tahlili oraliq testlar, o'zaro va o'z-o'zini baholash orqali amalga oshirildi. Ikkinchi jihatda yakuniy baholash maqsad qilindi. Yakuniy baholashda talabaning kasbiy tayyorgarlik darajasi aniqlandi, erishilgan natijalari tahlil qilindi va kelgusida mustaqil rivojlanish strategiyasi ishlab chiqildi, unda tavsiyalar va rivojlanish yo'nalishlari ko'rsatildi.

3. Baholovchi blok o'zida kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonining mezonlari (motivatsion, kreativ-kommunikativ, informatsion-faoliyatli, refleksiv-qadriyatli), ko'rsatkichlari va darajalarini aks ettirgan. Mezonlarni belgilashda ularning kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonining tarkibiy qismlarini mazmunan ifodalashiga e'tibor qaratildi. Har bir mezonga mos ko'rsatkichlarni aniqlashtirishda tabiiy sharoitda tekshirish imkoniyatining mavjudligi, diagnostik jarayonning ilmiy asoslangan holda tashkil etilishi va diagnostik vositalarning maqsadga muvofiq tanlanganligi, ta'lim oluvchilarning yosh xususiyatlariga mosligi hisobga olindi. Metodologik talablarga ko'ra kouching texnologiyalari asosida kasbiy faoliyatga tayyorlash jarayonining samarali kechganligini aniqlash maqsadida (zaif,

ularni o'z ishining ustasi, o'quvchilar uchun esa haqiqiy murabbiy bo'lib yetishishlariga xizmat qiladi. Ta'lim tizimiga bunday modellarni keng joriy etish O'zbekistonda yuqori malakali va raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlashga munosib hissa qo'shadi. Kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash modeli – bu zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan samarali yondashuvdir. Ushbu model talabalarning nafaqat kasbiy kompetensiyalarini, balki shaxsiy sifatlarini ham rivojlantirishga, ularni o'z ishining ustasi, o'quvchilar uchun esa haqiqiy murabbiy bo'lib yetishishlariga xizmat qiladi. Ta'lim tizimiga bunday modellarni keng joriy etish O'zbekistonda yuqori malakali va raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlashga munosib hissa qo'shadi.

ularni o'z ishining ustasi, o'quvchilar uchun esa haqiqiy murabbiy bo'lib yetishishlariga xizmat qiladi. Ta'lim tizimiga bunday modellarni keng joriy etish O'zbekistonda yuqori malakali va raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlashga munosib hissa qo'shadi. Kouching texnologiyalari asosida bo'lajak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash modeli – bu zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan samarali yondashuvdir. Ushbu model talabalarning nafaqat kasbiy kompetensiyalarini, balki shaxsiy sifatlarini ham rivojlantirishga, ularni o'z ishining ustasi, o'quvchilar uchun esa haqiqiy murabbiy bo'lib yetishishlariga xizmat qiladi. Ta'lim tizimiga bunday modellarni keng joriy etish O'zbekistonda yuqori malakali va raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlashga munosib hissa qo'shadi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Kouching texnologiyalari asosida bo'ljak pedagoglarni kasbiy faoliyatga tayyorlash modeli – bu zamonaviy ta'lim talablariga javob beradigan samarali yondashuvdir. Ushbu model talabalarning nafaqat kasbiy kompetensiyalarini, balki shaxsiy sifatlarini ham rivojlantirishga,

- 1.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti chora-tadbirlar to'g'risida "Ta'limsohasidagi islohotlarni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-54-son Qarori // (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 05.02.2024-y., 07/24/54/0092-son).
- 2.O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 14-sentabrdagi "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi O'RQ-406-son Qonuni // (O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2016-y., 37-son, 426-modda).
- 3.Куренева Т.Н. Обучение будущих учителей организации проектной деятельности школьников // Сибирский педагогический журнал. 2015. №2. Ст 161-
- 4.URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obuchenie-buduschih-uchiteley-organizatsii-proektnoy-deyatelnosti-shkolnikov> (дата обращения: 31.07.2025).
- 5.Madrahimov N. Kouching metodlari va darslikka integratsiyasi. – Farg'ona: FarDU, 2022. – 121 b.
- 6.Mayer, J.D., Salovey P. What Is Emotional intelligence? // Emotional development and emotional intelligence: Implications for education. Salovey P., Sluyter D. (eds). --N.Y., 1997. – 35 p.
- 7.Milliy tarbiya asoslari fanining o'quv dasturi. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti., 2022., 8 B.
- 8.Мильдзихова А.К. Объективно-личностные факторы, влияющие на педагогическую деятельность учителя // Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики. 2008. №10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obektivno-lichnostnye-factory-vliayayuschie-na-pedagogicheskuyu-deyatelnost-uchitelya> (дата обращения: 10.08.2025).
9. Muslimov N.A. Kasb ta'limi o'qituvchisini kasbiy shakllantirishning tazariy-metodik asoslari: Dis. ... d-ra ped. nauk. – Toshkent, 2007. – 315 b.
- 10.Mutaxassislikka kirish fanining o'quv dasturi. Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti.. 2022.. 12 B.

BO'LAJAK TASVIRIY SAN'AT O'QITUVCHILARINI KASBIY TAYYORLASHDA MAXSUS FANLAR INTEGRASIYASINING AHAMIYATI

BAYMETOV BOTIR BOLTABAYEVICH

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, San'atshunoslik fakulteti, "Tasviriy san'at va dizayn" kafedresi professori

Annotatsiya: Maqola bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining kasbiy tayyorgarligini oshirishda qalamtasvir, plastik anatomiya va haykaltaroshlik fanlarining ahamiyati, ushbu ularning o'zaro integratsiyasi o'zaro aloqadorligi, badiiy ta'limda amaliy va nazariy mashg'ulotlarning mazmuni, qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiya fanlarining integratsiyalashuvi jarayonida talabalarning bo'lajak pedagogik faoliyatga kasbiy tayyorgarligini takomillashtirishning dolzarb muammolariga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Tasviriy san'at, badiiy ta'lim, fanlararo integratsiya, qalamtasvir, haykaltaroshlik, plastik anatomiya.

Аннотация. В статье рассматриваются значение рисунка, пластической анатомии и скульптуры в совершенствовании профессиональной подготовки будущих учителей изобразительного искусства, взаимосвязь их интеграции, содержание практических и теоретических занятий по художественному образованию, а также актуальные проблемы совершенствования профессиональной подготовки студентов к будущей педагогической деятельности в процессе интеграции рисунка, скульптуры и пластической анатомии.

Ключевые слова: Изобразительное искусство, художественное образование, междисциплинарная интеграция, рисунок, скульптура, пластическая анатомия.

Abstract. The article focuses on the importance of drawing, plastic anatomy, and sculpture in improving the professional training of future fine arts teachers, the interrelationship of their integration, the content of practical and theoretical classes in art education, and the current problems of improving students' professional preparation for future pedagogical activity in the process of integrating drawing, sculpture, and plastic anatomy.

Keywords: Fine arts, art education, interdisciplinary integration, drawing, sculpture, plastic anatomy.

Bugungi zamonaviy jamiyatda inson faoliyatining eng muhim sohalaridan biri – bu ta'lim hisoblanadi. Co'nggi yillarda uzluksiz ta'limning ijtimoiy roli ortib, dunyoning aksariyat davlatlarida uning barcha turlariga bo'lgan munosabat o'zgardi. Ta'lim ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyotning bosh, yetakchi omili sifatida qaralmoqda. Bunday e'tiborning sababi zamonaviy jamiyatning eng zarur va asosiy kapitali – bu yangi bilimlarni izlash, egallash va nostandart qarorlar qabul qilishga qodir bo'lgan inson hisoblanadi. Shunday ekan, hozirgi davrda ta'lim shaxs va jamiyatni rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Jahon iqtisodiyotida globallashtirish va keskin raqobatchilik kuchayib

borayotgan hozirgi sharoitda insonning oldingi davrdagi butun hayot uchun ta'lim olish emas, balki butun hayoti davomida uzluksiz ta'lim olish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Uzluksiz ta'limni modernizatsiya qilish va oliy ta'limda kasbiy fanlardan auditoriya soatlarining sezilarli darajada qisqarishi, shuningdek, bakalavriat ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'lgan "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" muddatining avvalgi to'rt yildan uch yilga qisqarishi¹ tufayli murakkab davrni

1 Eslatma: Bu ta'lim yo'nalishida umumta'lim maktablari uchun 2 ta fan o'qituvchilarini tayyorlanadi, tasviriy san'at va

boshidan kechirmoqda. Bu holat bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy mahoratini oshirish, shuningdek, ularning pedagogik malakalarini rivojlantirishga qaratilgan ixtisoslashtirilgan badiiy fanlarni o'qitishning eng samarali didaktik tamoyillarini izlashni taqozo etadi. Bunday sharoitda asosiy fanlar - qalamtasvir, plastik anatomiya va haykaltaroshlikning integratsiyasini tadqiq qilishning asosiy muammosi aniq bo'ladi. Ushbu fanlar talabalarning kasbiy qobiliyatlarini, ularning obrazli va fazoviy tafakkurini, tasviri va tasavvurlarini samarali rivojlantiradi, bir tomondan o'quvchilarda yuqori estetik ehtiyojlar va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishni rag'batlantiradi, ikkinchi tomondan esa, qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiya fanlaridan soatlarning keskin kamayishini va bo'lajak pedagoglarni kasbiy tayyorlashga salbiy ta'sirini ko'rsatadi.

O'tkazilgan tahlillarga ko'ra, davlat uchun uzluksiz ta'lim har bir shaxsning kasbiy va umumiy rivojlanishi uchun maqbul shart-sharoitlarni ta'minlash borasidagi ijtimoiy siyosatning yetakchi sohasi hisoblansa, jamiyat uchun esa, uzluksiz ta'lim ijtimoiy ishlab chiqarishni rivojlantirishning muhim sharti, mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish jarayonini tezlashtiruvchi hamda uning kasbiy va madaniy salohiyatini oshirib boruvchi mexanizm hisoblanadi. Jahon hamjamiyati uchun uzluksiz ta'lim xalqaro hamkorlik asosida milliy madaniyatlarni va umuminsoniy qadriyatlarni saqlash, rivojlantirish va o'zaro boyitish usuli hisoblanadi. YUNYESKOning "Ta'lim – yashirin xazina" ("Learning: The Treasure Within")² deb nomlangan XXI asr

chizmachilik fanlari. O'qish muddati esa har bir fan o'qituvchisini tayyorlash uchun 1,5 yil...

2 Obrazovaniye: sokritye sokroviye. Osnovnye polozeniya Doklada Mejdunarodnoy komissii po obrazovaniyu dlya XXI veka // <http://www.ifap.ru/library/book201.pdf>.

uchun ta'lim bo'yicha xalqaro komissiyasining ma'ruzasida ilmiy taraqqiyot hamda iqtisodiy va ijtimoiy faoliyatning yangi shakllari butun hayot davomida o'qishni talab etayotgani alohida ta'kidlanadi.

1. Bilishga o'rganish. Bu shaxsning keng umumiy madaniyatini fanlarning cheklangan sohasida bilimlarni chuqur egallashni nazarda tutadi. Shaxsning umumiy madaniyati ta'lim olishni rag'batlantiradi, uning bilimini muttasil oshirib borishga o'rgatadi. U, shuningdek, uzluksiz ta'lim tug'dirgan imkoniyatlardan foydalangan holda o'qishni o'rganishni ham ko'zda tutadi.

2. Ishlashni o'rganish. Har bir shaxs faqat kasb malakasini egallabgina qolmasdan, ayni paytda turli vaziyatlarda oqilona qaror qabul qilish va jamoa bilan birga ishlay olish ko'nikmalarini shakllantirgan kompetentlikka ega bo'lishi kerak. Shuningdek, shaxs hayoti davomida duch keladigan turli ijtimoiy yoki ishlab chiqarish muhitida mehnat faoliyatini amalga oshirishga ham o'rganishi kerak.

3. Birgalikda yashashga o'rganish. Umumiy loyihalarni amalga oshirish, bag'rikenglik, o'zaro anglashuv, kelishish qadriyatlarini hurmat qilgan holda turli muammoli vaziyatlarni hal qilishda bevosita ana shu fazilat asqotadi.

4. Yashashni o'rganish. Bu o'z shaxsini kamol toptirish, mustaqil fikrga ega bo'lish, shaxsiy mas'uliyat demakdir. Shuning uchun ta'limda insonning ushbu fazilatlarini rivojlantiradigan barcha vositalardan: xotira, mushohada yurgizishga qodirlik, estetik did, jismoniy imkoniyatlar, aloqa qilishga qodirlik va hokazolardan samarali foydalanilishi lozim. Umuman olganda, uzluksiz ta'lim shaxs va jamiyatning mos ehtiyojlari davlat va jamiyat institutlari va tashkiliy ta'minlovchi tizim orqali shaxsning butun hayoti davomidagi ta'lim (umumiy va kasbiy) salohiyatining o'sish jarayoni bilan kechadi.

Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, kreativ, ma'naviy boy shaxsni shakllantiruvchi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda kelajakda butun umr davomida o'qishning ustunlari bo'lgan bilishga o'rganish, ishlashni o'rganish, birgalikda yashashga o'rganish, yashashni o'rganishning afzalliklarini ko'rsatadi.

Badiiy va pedagogik ta'limda haykaltaroshlik, qalamtasvir va plastik anatomiyaning integratsiyalashuvini yanada kengroq o'rganish uchun fanlararo aloqadorlikka alohida e'tibor berish zarur. Fanlararo aloqadorlik o'quv fanlari va badiiy amaliyot o'rtasidagi mazmun va aloqalarning taqsimlanishi darajasida, ma'lum bir mavzu yoki individual topshiriq uchun qabul qilingan makonni tasvirlash usullari darajasida va o'qitish usullari darajasida namoyon bo'ladi. Qolaversa, ta'lim jarayonida fanlararo aloqadorlik ko'pincha o'rganilayotgan ob'ekt janri va tasviri asosida qurilishini unutmaslik kerak.

Ma'lumki, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishda qalamtasvir fani asosiy o'rinni egalladi. Biroq, hozirgi badiiy va pedagogik ta'lim tizimi haykaltaroshlik va plastik anatomiya kabi muhim fanlarda mavjud bo'lgan, badiiy ta'lim va tarbiyaning yaxlit jarayonidagi integratsiyasidan eng muhim bo'lgan ta'lim salohiyatidan etarli darajada foydalanmaydi. Bundan tashqari, oliy ta'lim muassasalarida qalamtasvir, plastik anatomiya va haykaltaroshlik fanlaridan nazariy va amaliy mashg'ulotlarning integratsiyasiga³ kam

Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining olamni ko'rishga nisbatan yaxlit tasavvurni shakllantirish, ularning bilim olishini takomillashtirish va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish maqsadida turli fanlardan olingan bilimlarni birlashtirish jarayoni. Bunga fanlararo aloqalarni chuqurlashtirish, o'quvchilarning

e'tibor berilmoqda (yangi taxrirdagi malaka talablarida plastik anatomiya fani ro'yxatdan olib tashlangan). Bu esa buyumlarni kompozitsion qurishda, inson qiyofasini tasvirlash uchun zarur bo'lgan murakkab plastik shakllarni chizish bo'yicha kasbiy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lgan bo'lajak o'qituvchi shaxsini ijodiy rivojlantirish imkoniyatlarini sezilarli darajada pasaytiradi. Haykaltaroshlik, qalamtasvirdan farqli ravishda, to'g'ridan-to'g'ri buyumni haqiqiy uch o'lchovli makonda ishlash imkoniyatini beradi, bu talabalarning fazoviy tasavvurlarini rivojlantiradi, idrok etishini sezilarli darajada osonlashtiradi. Fazodagi uch o'lchovli tasvirni shakllantirishga asoslangan ob'ektning hajmli ko'rinishini tasvirlash tamoyilini tushunish hamda metodik izchillikda ongli va maqsadli jarayonini sezilarli darajada faollashtiradi. Shuni ta'kidlash kerakki, akademik qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiyaning o'rgatishda asosiy tabiiy ob'ekt inson qiyofasi (inson portreti yoki qomati) hisoblanadi. Bu yerda fanlararo integratsiya komponenti ayniqsa yaqqol namoyon bo'ladiki, bu esa tasvirlash uchun qo'yilgan modelning obrazli individualligini etkazishda, inson shaklu shamoilining xususiyatlarini o'rganishga, uning plastik va konstruktiv xususiyatlarini aniqlashga to'liq yondashish imkonini beradi. Binobarin, san'at va pedagogik ta'limda turli fanlarning integratsiyasi talabalarning bilim va ijodiy faolligini sezilarli darajada takomillashtiradi, shuningdek, tasvirlangan ob'ektni yaxlit ko'rish va tushunishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiya fanlarining integratsiyalashuvi jarayonida talabalarning bo'lajak pedagogik

olgan bilimlarini amaliyotda to'g'ri qo'llash imkonini berish va o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini oshirish orqali erishiladi.

faoliyatga tayyorgarligi pedagogikaning dolzarb muammolaridan bo'lib u quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- uzluksiz ta'lim tizimida qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiya fanlarining yaxlit integratsiyalashuviga bag'ishlangan nazariy tadqiqotlar va amaliy qo'llashning yetarli darajada emasligi;

- talabalarning badiiy va ijodiy tafakkurini, fazoviy tasavvurini faollashtirish kontekstida qalamtasvir, haykaltaroshlik, plastik anatomiyaning nazariy asoslarini kompleks o'rganish zarurati.

Ushbu tadqiqotimiz uzluksiz ta'lim tizimida tasviriy san'at fanlarining tarixiy rivojlanishi kontekstida taniqli rassomlar, olimlarning qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiya fanlarini o'qitishning nazariy va amaliy tajribasiga asoslanadi.

Qalamtasvir umuman tasviriy san'atning turli muammolari Uyg'onish davridan boshlab ko'plab buyuk rassomlar, amaliyotchi rassomlarning (Leonardo da Vinchi, Leon Batista Alberti, Albrect Dyurer, Shon va boshqalar), shuningdek, keyingi rus rassom va olimlarining (A.P. Losenko, I.N. Kramskoy, K.P. Bryullov, P.P. Chistyakovlar dastlabki olimlar) e'tiborini tortdi. K.Bryullov o'z pedagogik amaliyotida ob'ektni turli tomonlardan homaki tasvirlar bajarish usulidan foydalangan. Uning "ko'zni sozlash" va naturani turli nuqtalardan ko'rib o'rganish natijasida kompozitsiya qurishda qo'llash usuli bilan tasvirlash ishni osonlashtiradi. Tasvirlashning uslubiy jihatlari ko'plab mashhur rus olimlari tomonidan o'rganilgan. N.N. Volkov, N.N. Rostovtsev, V.S. Kuzin va boshqalar tasviriy san'at badiiy akademik maktabini yaratishda bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilari uchun o'qitish usullarini ishlab chiqdilar va ilmiy asoslarni yaratdilar. A.D.Alexin, V.K. Lebedko, L.G. Medvedev, A.I. Ikonnikov, N.K. Shabanov va V.P. Zinchenkolar qalamtasvir didaktikasining turli

masalalarini o'rganib chiqdilar. Ularning ilmiy tadqiqotlari pedagogika oliy o'quv yurtlarida badiiy ta'limning o'ziga xos xususiyatlarini ochib berishga xizmat qildi.

E.F.Kuznetsovning tadqiqotlari, A.M. Savinov va boshqalar badiiy tayyorgarlikning turli yo'nalishlarida qalamtasvirni o'qitishning o'ziga xos jihatlarini ishlab chiqishga e'tibor qaratdilar, bu esa tasviriy san'at o'qituvchilarini tayyorlashda rasmni integratsiyaning asosiy elementi deb hisoblash imkonini berdi.

Hozirgi vaqtda qalamtasvirning o'quv fani sifatida ta'lim va rivojlanish salohiyatini o'rganishga bag'ishlangan qator tadqiqotlar, shuningdek, badiiy va kompozitsion tafakkurni rivojlantirishga bag'ishlangan ishlar bilan ko'plab horijiy rassomlar va olimlar shug'ullanganlar. Ularning asarlari akademik rasm chizish an'analariga asoslanadi, shuningdek, ta'lim va ijodiy maqsadlar o'rtasidagi muvozanatni izlashda davomiylik va integratsiya masalalarini ko'taradi. Biroq, qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiyaning birlashtirishning ta'lim salohiyatini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy ishlar mavjud emas.

Bizningcha, fanlarning integratsiyasi asosida badiiy-pedagogik ta'limda qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiyaning integratsiyalash samaradorligini ilmiy asoslash va amaliy tekshirish muhim tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Badiiy va pedagogik ta'lim tizimi doirasida qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiya fanlarining nazariy asoslarini tadqiq etish va malakali pedagoglarni kasbiy tayyorlash muhimdir. Qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiya fanlarini oliy pedagogik ta'lim tizimi doirasida integratsiya qilishda quyidagi masalalar o'z yechimini topdi. Ular quyidagilar:

- bo'lajak san'at o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi samaradorligini sezilarli darajada oshiradi:

– qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiya kabi ixtisoslik fanlarni har tomonlama nazariy va amaliy jihatdan o'rganishga asoslangan yagona badiiy ta'lim jarayoni birlashadi;

– auditoriya va mustaqil ishlarni bajarish orqali fanlar integratsiyalashgan holda ushbu fanlarning vizual va ekspressiv imkoniyatlarining foydalanilmagan zaxiralarini aniqlanadi;

– ta'lim jarayonida kompleks yondashuvni faollashtirish uchun qulay pedagogik shart-sharoitlar yaratiladi.

– shakllarni har tomonlama o'rganishdan iborat ko'p bosqichli ta'lim tizimi va badiiy va pedagogik ta'limning yaxlit jarayonida "Qalamtasvir", "Haykaltaroshlik", "Plastik anatomiya" fanlarining ilmiy-uslubiy, ijodiy va tarbiyaviy salohiyati aniqlanadi;

– plastik san'at fanlararo (qalamtasvir, haykaltaroshlik, plastik anatomiya) integratsiyalash tizimi o'quv maqsadlari bilan bir qatorda tasviriy san'at turlarini o'rganish takomillashadi.

O'quv fanlarining yaqinlashishi turli xil bilim sohalari o'rtasidagi maqsadli o'zaro ta'sirni ta'minlaydigan integratsiya mexanizmlari ta'sirida sodir bo'ladi, xususan: umumiy va o'ziga xos hodisalarni birlashtirish, birinchi darajali mohiyatdan yuqori darajaga o'tish, bilish usullarini bir fandan boshqasiga qo'llash va yagona, o'zaro integratsiyalashgan axborot darajasiga yaqinlashish.

Shuning uchun bu fanlarning mazmuni

va ta'lim salohiyatini faqat bir vaqt oralig'ida ko'rib chiqishning o'zi yetarli emas. Misol uchun, qalamtasvirdan farqli o'laroq, o'quv jarayonida asosan bir yil davomida o'rganiladigan haykaltaroshlik va plastik anatomiya ham birinchi kursdan to bitiruvgacha bo'lgan umumiy ta'lim strategiyasi doirasida ko'rib chiqilishi kerak. Shuningdek, o'quvchilarning qalamtasvir, haykaltaroshlik va plastik anatomiya bo'yicha olgan bilim, ko'nikma va malakalari kelajakdagi kasbiy faoliyatida qanday amalga oshirilishini nazorat qilib borish zarur.

Xulosa o'rnida quyidagilarni keltirish mumkin:

- integratsiyaning didaktik tamoyillari
- bu o'quv fanlarini birlashtirishda ilmiy bilimlar sintezini ta'minlashning haqiqiy imkoniyatlarini belgilaydigan shartlardir;

- muayyan integratsiya mexanizmlari ta'sirida o'quv fanlari bir-biriga yaqinlashadi va ushbu mexanizmlar bilimning turli sohalari o'rtasidagi maqsadli o'zaro ta'sirni ta'minlaydi va ularning o'zaro ta'sirni o'quv jarayonida tartibga soladi;

- o'quv fanlari bo'yicha ilmiy bilimlarning o'zaro aks etishi fanlararo aloqalar orqali ta'minlanadi. Integrativ mexanizmlar turli omillarga asoslanishi hamda ushbu mexanizmlarning ishlashi turli fan va bilim sohalari o'rtasidagi munosabatlarning o'zaro ta'sirning xususiyatiga bog'liq bo'lgan muayyan shartlar majmuini nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Арнхейм, Р. Искусство и визуальное восприятие / Р. Арнхейм. – Благовещенск, 2000. – 376 с.
2. Архипов, А.А. Развитие художественно-образного мышления студентов художественных факультетов педагогических вузов в процессе занятий академическим рисунком головы человека: Дис... канд. пед. наук: Спец. 13.00.02 - теория и методика обучения и воспитания (изобразительное искусство) / А.А. Архипов. – Москва., 2011. – 158 с.
3. Богоявленская, Д.Б. Психология творческих способностей / Д.Б. Богоявленская. – М.: Академия, 2002. – 320.
4. Образование: сокрытое сокровище. Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века// http://www.ifap.ru/library/book_201.pdf.

ТЕРАПЕВТИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В ЛАТИНСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ: СРАВНИТЕЛЬНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

НАЗАРОВА ОЗОДА ШАВКАТОВНА

преподаватель кафедры узбекского и иностранных языков ТГМУ

Аннотация: Данная статья представляет собой сравнительно-лингвистическое исследование функционально-семантических и морфологических особенностей терапевтической терминологии в латинском и французском языках. Термины этой группы отражают процессы лечения, методы терапии и клинические состояния, играя ключевую роль в профессиональной коммуникации. Автором проведён анализ структуры и значений терминов, их адаптации и употребления в современном медицинском дискурсе на основе латинских и французских источников. Особое внимание уделено сопоставлению терминов с точки зрения семантики, морфологии и функционирования в реальных текстах.

Ключевые слова: терапевтические термины, латинский язык, французский язык, медицинская лексика, морфологический анализ, семантика, лингвистика.

Annotatsiya: Ushbu maqola lotin va fransuz tillaridagi terapevtik terminologiyaning funksional-semantik hamda morfologik xususiyatlarini qiyosiy-lingvistik jihatdan o'rganishga bag'ishlangan. Mazkur terminlar guruhi davolash jarayonlari, terapiya usullari va klinik holatlarni aks ettirib, kasbiy muloqotda muhim rol o'ynaydi. Muallif tomonidan terminlarning tuzilishi va ma'nolari, ularning moslashuvi hamda zamonaviy tibbiy nutqda qo'llanishi lotin va fransuz manbalari asosida tahlil qilingan. Ayniqsa, terminlarning semantika, morfologiya va real matnlardagi funksional qo'llanilishi nuqtayi nazaridan qiyosiy tahliliga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: terapevtik terminlar, lotin tili, fransuz tili, tibbiy leksika, morfologik tahlil, semantika, lingvistika.

Abstract: This article presents a comparative linguistic study of the functional-semantic and morphological features of therapeutic terminology in Latin and French. The terms of this group reflect treatment processes, therapeutic methods, and clinical conditions, playing a key role in professional communication. The author analyzes the structure and meanings of the terms, their adaptation, and their usage in modern medical discourse based on Latin and French sources. Special attention is given to the comparison of terms in terms of semantics, morphology, and functioning in real texts.

Key words: therapeutic terms, Latin language, French language, medical vocabulary, morphological analysis, semantics, linguistics.

Введение. Современная медицинская терминология является результатом многовекового взаимодействия различных языковых традиций. Особенно значимо влияние латинского языка, который в течение столетий был основой научного и врачебного дискурса. Французский язык, как один из основных европейских языков медицины, активно заимствовал и трансформировал латинские термины, адаптируя их к своей

лингвистической системе.

В данной работе акцент делается на терапевтической терминологии - лексике, обозначающей методы лечения, виды терапии, препараты и процедуры. Цель исследования - выявить функционально-семантические и морфологические особенности терапевтических терминов в латинском и французском языках, а также провести их сравнительный анализ. Актуальность темы обусловлена не-

обходимостью точной и эффективной межкультурной языковой передачи медицинских знаний, особенно в условиях растущей интернационализации науки и образования.

Основная часть. Этимология и исторические корни терапевтических терминов

Большинство терапевтических терминов в латинском и французском языках восходят к древнегреческому языку. Центральный элемент *-therapeia* (греч. *θεραπεία* - уход, лечение) стал основой для формирования большого числа терминов, как в латинской, так и в романских языках.

В латинской традиции он передаётся как *-therapia*, которая затем переходит во французский язык в форме *-thérapie*. Например:

- *physiotherapia* (лат.) → *physiothérapie* (фр.)
- *radiotherapia* (лат.) → *radiothérapie* (фр.)

Такая преемственность демонстрирует неразрывную связь между древними и современными медицинскими системами, а также важность античного научного наследия для современной лексики.

Интересно, что многие префиксы также греческого происхождения:

- *psycho-* (душа)
- *neuro-* (нерв)
- *chemo-* (химия)
- *photo-* (свет)

Во французском языке эти элементы часто используются для конструирования новых терминов, даже в XXI веке. Например:

- *cybernothérapie* — терапия с использованием цифровых технологий
- *écothérapie* — терапия через контакт с природой

Терапевтические термины обладают высокой степенью системности. В латинском языке они формируются преимущественно из корней, суффиксов и префиксов,

несущих определённую семантическую нагрузку. Примеры: *analgesia* (обезболивание), *antibioticum* (противомикробное средство), *physiotherapia* (физиотерапия).

Французский язык наследует эти элементы, но трансформирует их по своим морфологическим законам. Например: *chimiothérapie* (химиотерапия), *radiothérapie* (лучевая терапия), *psychothérapie* (психотерапия). Суффикс *-thérapie* стал универсальным маркером лечебного действия, к которому добавляются определяющие компоненты, указывающие на способ, область или метод воздействия.

Расширенная классификация терапевтических терминов во французском языке:

1. По объекту воздействия:

- о *neurothérapie* — лечение заболеваний нервной системы
- о *cardiothérapie* — терапия при кардиологических патологиях

2. По используемой технологии:

- о *cryothérapie* — лечение холодом
- о *laserthérapie* — терапия с применением лазера

3. По среде воздействия:

- о *balnéothérapie* — лечение минеральными водами
- о *aérothérapie* — терапия с использованием воздуха (аэрозолей)

4. По форме взаимодействия с пациентом:

- о *psychothérapie* — словесное воздействие на психику
- о *art-thérapie* — арт-терапия, лечение через творчество

Морфологический анализ

Морфемный состав французских терминов показывает высокий уровень словообразовательной активности. Многие термины — это композиты, состоящие из греческих и латинских корней:

- *chimi(o)- + thérapie* → *chimiothérapie*

- radi(o)- + thérapie → radiothérapie

Эти образования сохраняют научную интернациональность, что делает их узнаваемыми и в других европейских языках (англ. chemotherapy, нем. Chemotherapie).

Также важно отметить, что во французском языке активно используются префиксы и суффиксы для выражения терапевтической направленности, такие как:

- -logie, -pathie, -iatrie — обозначают область медицины, часто пересекающуюся с терапией (например: neurologie, psychopathie, pédiatrie)

- anti-, pro-, hypo- — обозначают модальность терапевтического воздействия (antibiotique, probiotique, hypotenseur)

Семантические особенности

Семантика французских терапевтических терминов, как правило, является прозрачной и предсказуемой. Это облегчает понимание даже при первом столкновении с термином. Например:

- photothérapie → лечение с применением света
- hydrothérapie → терапия водой

Однако в ряде случаев наблюдается полисемия и расширение значений терминов в зависимости от контекста. Например:

- immunothérapie может обозначать как специфическую вакцинную терапию, так и иммуностимулирующее лечение в онкологии

- thérapie cellulaire может означать как терапию стволовыми клетками, так и регенеративную медицину в целом

Контекстуальный и корпусный анализ

Исследование медицинских публикаций, учебников и справочников показало, что терапевтические термины активно функционируют в клиническом и образовательном дискурсе. Ниже приведены реальные примеры употребления:

- «La kinésithérapie reste la méthode

principale dans le traitement des troubles musculosquelettiques.»

- «La balnéothérapie est souvent utilisée en complément des médicaments dans les cures thermales.»

- «La photothérapie s'est révélée efficace pour traiter certains troubles dermatologiques.»

Дополнительно были проанализированы корпусные данные из французского национального корпуса, где терапевтические термины чаще всего встречаются в научных журналах, медицинских заключениях и официальных рекомендациях.

Сравнительный анализ латинских и французских терминов

Сравнение латинских и французских терапевтических терминов выявило несколько ключевых отличий.

Например:

- physiotherapia (лат.) → kinésithérapie (фр.) — лечение движением
- aqua curatio (лат.) → hydrothérapie (фр.) — водолечение
- cura calorica (лат.) → thermothérapie (фр.) — теплолечение

Таким образом, латинские термины представляют собой основу, тогда как французские демонстрируют развитие и специализацию исходной формы.

Трудности медицинского перевода терапевтических терминов

Перевод медицинских терминов, особенно в области терапии, представляет собой сложную задачу. Проблемы могут возникать по следующим причинам:

1. Многозначность терминов

о Например, immunothérapie в одном контексте может означать лечение с помощью вакцин, а в другом — иммуностимуляцию при онкологии. При переводе на узбекский или русский язык может потребоваться уточнение.

2. Отсутствие эквивалентов

Критерий	Латинский язык	Французский язык
Структура	Простая, неизменяемая основа	Сложные образования, словообразовательные модели
Семантика	Универсальная, базовая	Конкретизированная, технологически окрашенная
Употребление	Ограничено научной лексикой	Активно используется в практическом дискурсе
Интернациональность	Высокая	Высокая с адаптацией к местной морфологии

о Некоторые термины, особенно неологизмы (например, *musicothérapie*, *art-thérapie*) не имеют прямых эквивалентов в других языках и требуют описательного перевода или заимствования.

3. Различия в терминологической традиции

о В англоязычной традиции более распространён термин *treatment*, тогда как французский предпочитает *thérapie*, а латинский использует *curatio* или *medicatio*. Это порождает сложности при составлении многоязычных словарей.

4. Формальные различия в написании и произношении

о Например, *chemotherapy* (англ.) → *chimiothérapie* (фр.) → химиотерапия (рус.) → *kimyoterapiya* (узб.) — все формы различны, хотя суть одна и та же. Это требует от переводчика чёткого понимания морфемного состава.

5. Стилистические различия

о В некоторых случаях французские термины имеют более «гуманитарный» оттенок (например, *art-thérapie*), тогда как эквиваленты в других языках могут звучать более технически.

Практические последствия для лексикографии и преподавания

С учётом вышеперечисленного, существует потребность в:

- Создании специализированных многоязычных медицинских глоссариев
- Разработке курсов по медицинскому переводу
- Проведении семантического картирования терапевтической терминологии для повышения точности перевода и преподавания

Заключение. Терапевтическая терминология, являясь неотъемлемой частью медицинского языка, сохраняет глубокую связь

с латинским языковым наследием. Однако её современная реализация, особенно во французском языке, отличается морфологическим разнообразием, семантической точностью и прагматической направленностью. Проведённый сравнительный анализ показал, что латинские термины выполняют функцию универсальной основы, тогда как французские термины развивают и конкретизируют их содержание. Различия в мор-

фологическом строении и семантическом наполнении обусловлены требованиями современной медицины к точности, специализации и доступности терминов. Результаты исследования могут быть полезны при составлении двуязычных медицинских словарей, разработке учебных материалов по медицинскому переводу, а также в лексикографической практике при стандартизации терминов.

Список литературы:

1. Rey, A. (2005). Dictionnaire historique de la langue française. Le Robert.
2. Гаврилова, В.В. (2010). Медицинская терминология: латинский и французский языки. М.: ГЭО-ТАР-Медиа.
3. Dubois, J. (2002). Dictionnaire de linguistique. Larousse.
4. Martinet, A. (1975). Éléments de linguistique générale. Armand Colin.
5. Lépine, R. (2018). Lexique médical bilingue: français-latin. Paris.
6. ISO 704:2009 – Terminology work — Principles and methods.
7. Баранов, А.Н. (2020). Корпусный анализ медицинского дискурса. М.: Наука.
8. Панов, М.В. (2018). Терминология в профессиональной коммуникации. Казань: Университетская типография.

NUTQIDA NUQSONI BO'LGAN MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA DIALOGIK NUTQNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

UMAROVA MUHAYYO ABDUSATTOR QIZI
Toshkent Kimyo xalqaro Universiteti magistri
MAMARAJABOVA ZULFIYA NARBOYEVNA
Pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqning shakllanish jarayoni, uning o'ziga xos xususiyatlari hamda buzilish sabablari yoritilgan. Shuningdek, dialogik nutqni rivojlantirishda logopedik va pedagogik yondashuvlarning ahamiyati tahlil etiladi. Nutq nuqsonlari bola shaxsining ijtimoiy-muloqot faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi hamda dialogik nutqning grammatik, fonetik va mazmunij jihatdan to'laqonli shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Kalit so'zlar: nutq nuqsoni, dialogik nutq, maktabgacha yosh, fonetik-fonematik rivojlanmaganlik, umumiy nutq rivojlanmaganlik, logopedik ta'sir.

Annotatsiya. This article discusses the process of formation of dialogic speech in preschool children with speech disorders, its specific features and causes of its violation. The importance of speech therapy and pedagogical approaches in the development of dialogic speech is also analyzed. Speech disorders directly affect the socio-communicative activity of the child's personality and prevent the full formation of dialogic speech in grammatical, phonetic and substantive terms.

Keywords: speech disorder, dialogic speech, preschool age, phonetic-phonemic underdevelopment, general speech underdevelopment, speech therapy influence.

Аннотация. В статье рассматривается процесс формирования диалогической речи у детей дошкольного возраста с речевыми нарушениями, его особенности и причины нарушений. Анализируется значение логопедических и педагогических подходов в развитии диалогической речи. Речевые нарушения непосредственно влияют на социально-коммуникативную активность личности ребёнка и препятствуют полноценному формированию диалогической речи в грамматическом, фонетическом и содержательном плане.

Ключевые слова: нарушение речи, диалогическая речь, дошкольный возраст, фонетико-фонематическое недоразвитие, общее недоразвитие речи, логопедическое воздействие.

Nutq insonning eng muhim ijtimoiy funksiyalaridan biri bo'lib, uning shakllanishi maktabgacha yosh davrida asosiy bosqichni tashkil etadi. Aynan shu davrda bola muloqot jarayonida o'z fikrini ifodalash, boshqalarni tinglash va tushunish ko'nikmalarini egallaydi. Dialogik nutq esa bu jarayonning faol shakli sifatida bolani ijtimoiy muhitga moslashtiradi, tafakkurini rivojlantiradi va emotsional-irodaviy sohani shakllantiradi.

Biroq nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda bu jarayonlar sekinlashadi yoki buziladi. Natijada bola o'z fikrini to'liq ifoda eta olmaydi, suhbatdosh bilan muloqotga kirishishda qiyinchiliklarga duch keladi. Shu sababli, nutqida nuqsoni mavjud maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash va uni rivojlantirish yo'llarini ishlab chiqish zamonaviy logopediya va defektologiya fanlarining dolzarb masalalaridan biridir.

Dialogik nutq – bu ikki yoki undan ortiq suhbatdosh o‘rtasida fikr, his-tuyg‘u, axborot almashish jarayonidir. U og‘zaki muloqotning asosiy shakli bo‘lib, insonlar o‘rtasidagi o‘zaro ta‘sir, ijtimoiy munosabat va kommunikativ ehtiyojni ifoda etadi. Psixologik va lingvistik nuqtayi nazardan, dialogik nutq reaktiv (javob beruvchi) va interaktiv (o‘zaro harakatli) xususiyatga ega bo‘lib, u suhbatdoshlarning faolligini, diqqatini va tushunish darajasini talab etadi.

Dialogik nutqning mohiyati, avvalo, fikr almashishning o‘zaro yo‘nalganligi va mazmunning muloqot jarayonida shakllanishida namoyon bo‘ladi. Monologik nutqdan farqli o‘laroq, dialogda fikrning ifodasi qisqa, dinamik, kontekstga bog‘liq va intonatsion jihatdan xilma-xildir. Unda so‘zning mantiqiy-grammatik emas, balki kommunikativ qiymati ustuvor bo‘ladi. Shu bois dialogik nutq bola tafakkurining, ijtimoiy ongining va til tizimining faol rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi.

Maktabgacha yosh davrida dialogik nutqning shakllanishi – bu bolaning tilni ijtimoiy aloqa vositasi sifatida egallash jarayonining eng faol bosqichidir. Shu davrda bola kattalar va tengdoshlari bilan muloqotga kirishish, o‘z fikrini ifodalash, savol berish, tushuntirish, rad etish yoki iltimos qilish kabi kommunikativ turlarni o‘zlashtira boshlaydi. Ushbu jarayon bolaning nutqiy motivatsiyasi, eshituv diqqatining rivojlanishi, muloqot ehtiyoji hamda ijtimoiy tajribasi bilan bevosita bog‘liq.

Dialogik nutq bolaning shaxsiyati shakllanishida ham katta ahamiyat kasb etadi. Chunki u:

- bolada fikrni izchil bayon qilish va tushunarli so‘zlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi;

- eshitish, tushunish, javob berish kabi psixik jarayonlarni faollashtiradi;

- ijtimoiy faollik, emotsional ifoda va

- mustaqil fikrlashni rag‘batlantiradi;

- muloqot madaniyati va etik me‘yorlarni shakllantiradi.

Tilshunos va psixolog olimlar (L.S. Vygotskiy, A.A. Leontyev, M.I. Lisina, R.I. Lalaeva) ta’kidlaganidek, bola nutqining shakllanishi avvalo muloqot orqali amalga oshadi. Bola tilni faqat eshitish yoki takrorlash orqali emas, balki suhbatda faol ishtirok etish orqali o‘zlashtiradi. Shuning uchun ham dialogik nutq – bu nutqiy rivojlanishning tabiiy, hayotiy shakli bo‘lib, barcha nutqiy faoliyat turlarining negizini tashkil etadi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqning ahamiyati yanada ortadi, chunki u nafaqat tilni o‘rganish, balki muloqotga kirishishdagi psixologik to‘siqlarni yengish, ijtimoiy moslashuvni ta’minlash vositasi ham hisoblanadi. Bunday bolalarda dialogik nutq orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqa o‘rnatish, hissiy holatni ifodalash, tengdoshlar bilan o‘zaro munosabatni yo‘lga qo‘yish imkoniyatlari kengayadi. Shu bois, logopedik va pedagogik amaliyotda dialogik nutqni rivojlantirish masalasi kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning asosiy yo‘nalishi sifatida qaraladi.

Maktabgacha yosh davrida bola nutqining shakllanishi – bu murakkab, ko‘p bosqichli psixolingvistik jarayon bo‘lib, unda eshituv, idrok, xotira, tafakkur va ijtimoiy motivatsiya faol ishtirok etadi. Ammo ushbu jarayonlardan birida yoki bir nechtasida kechikish yoki buzilish kuzatilsa, nutq rivojlanishi ham izdan chiqadi. Bu holat, o‘z navbatida, dialogik nutqning shakllanishi va rivojlanishiga sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatadi.

Nutqida nuqsoni bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda (fonetik-fonematik rivojlanmaganlik, umumiy nutq rivojlanmaganlik, dizartriya, alaliya, dislaliya, rinolaliya, logonevroz va boshqalar) dialogik nutqning psixologik, grammatik, fonetik,

semantik va kommunikativ tomonlari turlicha darajada buzilgan bo‘ladi. Ushbu buzilishlar quyidagi yo‘nalishlarda yaqqol namoyon bo‘ladi:

1. Muloqotga kirishishdagi qiyinchiliklar
2. So‘z boyligining cheklanganligi va semantik kamchiliklar
3. Grammatik tuzilishdagi buzilishlar
4. Fonetik va fonematik buzilishlar
5. Eshitish, idrok va tushunishdagi buzilishlar

6. Emotsional-ifodaviy jihatdan sustlik
 7. Ijtimoiy-moslashuvdagi qiyinchiliklar
 8. Kattalar yordamiga ortiqcha bog‘liqlik

Nutq nuqsoni bo‘lgan bolalarda kommunikativ faoliyatning motivatsion sohasida sustlik kuzatiladi. Bola suhbatni mustaqil boshlash, savol berish yoki suhbatni davom ettirishga qiziqish bildirmaydi. Bu holat psixologik noaniqlik, o‘ziga ishonchsizlik yoki nutqiy kamchiliklarini yashirish istagi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Shu bois, bunday bolalar ko‘pincha muloqotdan chetlashadi yoki faqat kattalar tashabbusiga javob beradi.

Nutqida nuqsoni mavjud bolalarda leksik zaxira yetarlicha rivojlanmagan bo‘ladi. Ular kundalik nutqda faol so‘zlardan tor doirada foydalanadi, sinonim, antonim, umumlashtiruvchi tushunchalarni kam qo‘llaydi. Natijada, dialogik nutqda mazmuniy jihatdan to‘liq va aniq fikr bildirish imkoniyati cheklanadi.

Masalan, bola “Katta mushuk yugurdi” o‘rniga “U ketdi” deb aytadi yoki “Bu nima?” degan savolga “Mana bu” deb ishora bilan javob qaytaradi. Bunday holatlar verbal ifodaning yetarli emasligi sababli suhbatning mantiqiy kechishini qiyinlashtiradi.

Nutq nuqsonlari, ayniqsa, umumiy nutq rivojlanmaganlik holatlarida grammatik tizimning to‘liq shakllanmaganligini ko‘rsatadi. Bola so‘zlarni noto‘g‘ri shakllarda ishlatadi, fe‘l zamonlari, kelishik va son

qo‘shimchalarini farqlamaydi, gaplarni mantiqsiz tartibda tuzadi.

Masalan:

“Men bor bog‘” (to‘g‘risi: “Men bog‘ga bordim”);

“Men ketdi uy” (to‘g‘risi: “Men uyga ketdim”).

Bu kabi grammatik xatolar muloqotning izchilligini buzadi, suhbatdosh uchun fikrni tushunishni qiyinlashtiradi, natijada muloqot jarayoni uziladi.

Dialogik nutqning to‘laqonli kechishi uchun to‘g‘ri talaffuz va tovush differensiasiyasi muhimdir. Biroq nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda tovushlar buzilgan shaklda talaffuz qilinadi, ayrim fonemalar o‘rniga boshqalari ishlatiladi yoki umuman tushirib qoldiriladi. Bu holat eshituvchi uchun so‘zning ma‘nosini anglashni qiyinlashtiradi.

Masalan, bola “suv” o‘rniga “tuv”, “qo‘zi” o‘rniga “to‘zi” deb talaffuz qilishi mumkin. Bunday talaffuz xatolari fonematik eshituvning yetarli rivojlanmaganligini bildiradi.

Nutq nuqsonlari ko‘pincha idrok va eshitish diqqatining sust rivojlanishi bilan kechadi. Bola suhbatdosh so‘zlarini to‘liq eshitmaydi, ayrim qismlarini tushunmaydi yoki noto‘g‘ri talqin qiladi. Natijada suhbat davomida javoblar qisqa, yuzaki yoki mavzudan chet bo‘ladi. Bu esa o‘z navbatida muloqotning mantiqiy ketma-ketligini buzadi.

Dialogik nutqda intonatsiya, pauza, mimika va imo-ishoralar muhim kommunikativ vositalar hisoblanadi. Nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarda bu vositalardan foydalanish chegaralangan bo‘ladi. Ularning nutqi monotondir, his-tuyg‘u ifodasi kam, yuz ifodasi va tana harakatlari tabiiylikdan yiroqdir. Bu esa suhbatning jonliligini pasaytiradi va suhbatdosh bilan hissiy aloqa o‘rnatishni qiyinlashtiradi.

Nutq kamchiliklari bolaning ijtimoiy muhitga kirishishida ham to‘sqinlik

qiladi. U tengdoshlari bilan o'yinlarda faol qatnashmaydi, o'z fikrini bildirishdan cho'chidi, natijada ijtimoiy izolyatsiya holati kuzatiladi. Dialogik nutqning yetarli shakllanmaganligi bolaning muloqot madaniyati, hamkorlik faoliyati va emosional intellekti rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nutqida nuqsoni bo'lgan bola dialogik muloqot jarayonida ko'pincha logoped yoki tarbiyachining yordamiga tayanadi. Kattalarning savollari, imo-ishoralari yoki ko'rsatmalarisiz muloqotni davom ettira olmaydi. Bu esa mustaqil nutqiy faoliyatning sustlashuviga olib keladi.

Yuqorida keltirilgan omillar shuni ko'rsatadiki, nutq nuqsonlari nafaqat fonetik yoki grammatik tizimni, balki butun kommunikativ faoliyat strukturasini buzadi. Bu holatda bola nafaqat til vositalarini yetarli qo'llay olmaydi, balki muloqotga kirishish, fikrni anglash va ifodalash, suhbatni davom ettirish kabi muhim kommunikativ ko'nikmalarda ham orqada qoladi.

Shuning uchun logopedik amaliyotda dialogik nutqni rivojlantirishga kompleks yondashuv zarur: bunda talaffuzni to'g'rilash, so'z boyligini kengaytirish, grammatik tuzilmani shakllantirish, muloqotga psixologik tayyorgarlik va emotsional ifoda vositalarini o'rgatish bir butun tizimda olib borilishi lozim.

Dialogik nutq faqat til tizimiga oid hodisa emas, balki psixologik jarayondir. U diqqat, xotira, tafakkur, eshitish differensiasiyasi va ijtimoiy motivatsiya bilan chambarchas bog'liq. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda bu jarayonlarning rivojlanishi notekis bo'ladi. Shuning uchun logopedik ishda avvalo psixik funksiyalarni faollashtirish, til vositalarini faol qo'llash, muloqot motivini shakllantirishga e'tibor qaratish zarur.

Nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik nutqni rivojlantirish jarayoni murakkab, ko'p

yo'nalishli va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan pedagogik-logopedik faoliyatdir. Ushbu jarayonning muvaffaqiyati, birinchi navbatda, bola shaxsining psixologik xususiyatlarini, nutqiy kamchilik darajasini hamda individual ehtiyojlarini hisobga olishga bog'liq. Dialogik nutqni shakllantirish faqat tovushlarni to'g'rilash yoki so'z boyligini oshirish bilan cheklanmay, balki muloqotga motivatsiyani uyg'otish, fikrni izchil ifodalashni o'rgatish va ijtimoiy faol nutqiy muhit yaratishni ham o'z ichiga oladi.

Dialogik nutqni rivojlantirishda logoped, tarbiyachi va ota-onaning o'zaro hamkorligi muhim o'rin tutadi. Bu hamkorlik bolaning nutqiy faoliyatini turli vaziyatlarda qo'llashga imkon yaratadi. Logoped nutqiy nuqsonlarni aniqlaydi va tuzatadi, tarbiyachi esa bu ko'nikmalarni kundalik muloqot jarayonida mustahkamlaydi, ota-ona esa oilaviy muhitda ularni qo'llashga rag'batlantiradi. Shu tarzda bola nutqiy faoliyatning uzluksiz tizimida rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bola uchun o'yin — bu tabiiy o'quv faoliyatidir. O'yinlar orqali bola nafaqat tovush, so'z, gap ustida ishlaydi, balki muloqot, tushunish va ifoda qilishni o'rganadi.

Dialogik nutqni rivojlantirishda quyidagi o'yin turlaridan samarali foydalanish mumkin:

Rolli o'yinlar ("Do'konda", "Shifokor va bemor", "Mehmon keldi") — tabiiy dialog vaziyatlarini yaratadi, suhbatni boshlash va davom ettirish ko'nikmasini mustahkamlaydi.

Didaktik o'yinlar ("Bu kim?", "Nima qilayapti?", "Top va ayt") — savol-javob shaklida kechib, nutqiy faollikni oshiradi.

Muloqotli harakatli o'yinlar — suhbat davomida harakat, taqlid va ifodali nutqni uyg'unlashtiradi.

O'yin jarayonida bola o'z fikrini tabiiy ravishda ifodalaydi, tinglash, javob berish va

o'zini suhbatdosh o'rnida tasavvur qilishni o'rganadi. Shu sababli o'yin – dialogik nutqni rivojlantirishning eng tabiiy va samarali shakli hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar fikrlashining ko'rgazmali-obrazli xarakteri ularni rasm, predmet, syujetli tasvirlar orqali nutqqa jalb etishni talab qiladi.

Masalan:

Rasm asosida suhbat (“Rasmda kimlar bor?”, “Ular nima qilayapti?”);

Predmetlar asosida muloqot (“Bu nima?”, “Bu narsani qayerda ishlatamiz?”);

Syujetli rasm asosida kichik hikoyalar tuzish.

Bu usul orqali bola so'z boyligini kengaytiradi, gap tuzish, izchil fikrlash va nutqiy izchillikni shakllantiradi. Ko'rgazmali materiallar suhbatni rag'batlantiruvchi vosita sifatida dialogik aloqaning tabiiy rivojlanishiga yordam beradi.

Dialogik nutqni rivojlantirishda maxsus suhbatli mashg'ulotlar muhim o'rin tutadi. Logoped yoki tarbiyachi bolaning yosh va nutqiy darajasiga mos suhbat mavzularini tanlaydi (“Oilam”, “Mening o'yinchog'im”, “Hayvonlar”, “Bayramlarimiz” va h.k.).

Mashg'ulot davomida quyidagilarga e'tibor beriladi:

Bolaga savol berish va javob qaytarishni o'rgatish;

Suhbatni davom ettirish uchun kontekstni tushunishga yo'naltirish;

To'g'ri intonatsiya, pauza, mimikadan foydalanish;

Nutqda so'z bog'lovchilari va gap tuzilmasini mustahkamlash.

Bunday mashg'ulotlar muloqot jarayonida bolaning tushunish, ifoda va reaksiyaga kirishish qobiliyatini rivojlantiradi.

Dialogik nutqni shakllantirishda ertak va kichik sahna ko'rinishlarini o'ynash (dramatizatsiya) juda foydalidir. Bola ertak

qahramonining rolini ijro etar ekan, tabiiy ravishda muloqotga kirishadi, so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish, gapni intonatsion bezash, his-tuyg'ularni ifodalashni o'rganadi.

Misol uchun, “Bo'g'irsoq”, “Tulki va uzum”, “Bo'ri bilan echki” kabi qisqa ertaklar asosida bolalar o'rtasida dialog shaklidagi nutqiy mashg'ulotlar tashkil etilishi mumkin. Bu usul bolada muloqot motivatsiyasini kuchaytiradi, og'zaki ifodani tabiiylashtiradi va ijodiy tafakkurni rivojlantiradi.

Dialogik nutqni rivojlantirish jarayonida oilaviy muhit hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ota-onalar bolaning har kungi hayotida uni suhbatga jalb etishlari, savollar berishlari, javoblarini tinglashlari, yangi so'zlarni birgalikda qo'llashlari zarur.

Masalan:

Kundalik faoliyatda (“Bugun nima yeding?”, “Bolalar bog'chasida kim bilan o'ynading?”) kabi savollar orqali muloqot tashkil etish;

Birgalikda o'qilgan kitob haqida suhbatlashish;

O'yinchoqlar bilan suhbatli o'yinlar o'ynash.

Shu tariqa, bola kattalar nutqiy namunasi asosida muloqot madaniyatini o'rganadi va o'z dialogik faoliyatini kengaytiradi.

Dialogik nutqni rivojlantirishda zamonaviy multimediali vositalar, interaktiv o'yinlar va nutqiy simulyator dasturlari ham ijobiy natija beradi. Masalan, tovush differensiasiyasini mashq qilish, suhbatli vaziyatlarni modellashtirish yoki so'z boyligini oshirish uchun interaktiv ilovalar, audio va video mashg'ulotlardan foydalanish mumkin. Bu usullar bolalarda diqqatni jalb etadi, nutqqa qiziqishni oshiradi va mustaqil muloqotga o'rgatadi.

Dialogik nutqni rivojlantirish – bu bola shaxsining kommunikativ, psixologik va ijtimoiy jihatdan to'laonli shakllanishi

uchun zarur shartdir. Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib boriladigan pedagogik-logopedik ish kompleks, tizimli va individual yondashuvga asoslangan bo'lishi lozim. O'yin, suhbat, dramatizatsiya, ko'rgazmali mashg'ulot va oilaviy muloqot kabi metodlar birgalikda qo'llanilganda, bola nafaqat to'g'ri talaffuz va grammatikani, balki fikrni ifodalash madaniyati, eshitish va tushunish qobiliyati, hamda emosional ifoda vositalaridan foydalanishni ham egallaydi.

Xulosa. Nutqida nuqsoni bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalarda dialogik

nutqning rivojlanishi kechikkan, notekis va grammatik jihatdan to'liq bo'lmagan shaklda kechadi. Bunday bolalarda muloqotga kirishish, fikrni ifodalash, so'z boyligini kengaytirish va suhbatni davom ettirish qiyinchiliklari kuzatiladi. Shu sababli logopedik ish jarayonida dialogik nutqni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratish, muloqotga yo'naltirilgan o'yin va mashg'ulotlarni keng qo'llash zarur. Bu esa nafaqat nutqiy, balki bola shaxsining ijtimoiy-emosional rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аҳмадова Г. «Болалар нутқини ривожлантиришда логопедик ёндашувлар». – Тошкент: Фан, 2021.
2. Лалаева Р. И. Логопедия: развитие речи у детей дошкольного возраста. – Москва: Академия, 2018.
3. Ганиева Ш. Defektologiya asoslari. – Тошкент: TDPU nashriyoti, 2020.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь. – Москва: Педагогика, 1982.
5. Таджибаева У. «Nutqida nuqsoni bo'lgan bolalarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish masalalari». – Ilmiy axborotlar jurnali, 2022, №4.

CBI, CLIL VA ESP O'RTASIDAGI FARQLAR VA O'XSHASHLIKLAR

SHUKUROVA MARIFAT XODJIAKBAR QIZI
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti PhD doktoranti,

Annotatsiya. Mazkur maqolada til o'qitishning uchta o'zaro bog'liq yondashuvi Kontent asosida o'qitish (Content-Based Instruction, CBI), Kontent va til integratsiyalashgan ta'lim (Content and Language Integrated Learning, CLIL) hamda, Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (English for Specific Purposes, ESP) ularning nazariy asoslari, maqsadlari, til va kontent o'rtasidagi o'zaro munosabat, o'quv dasturi tuzilishi, o'qituvchi roli, amaliy muammolar hamda empirik natijalar nuqtayi nazaridan solishtirib tahlil qilinadi. Har bir yondashuv o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsa-da, ularni til va kontent integratsiyasiga asoslangan umumiy tamoyil birlashtiradi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, bu metodlar qat'iy ajratilgan tizimlar emas, balki til va kontent nisbatining turlicha ustuvorliklariga ega bo'lgan yondashuvlar spektrini tashkil etadi. Maqola amaliy tavsiyalar va keyingi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: Kontent asosida o'qitish (CBI), Kontent va til integratsiyalashgan ta'lim (CLIL), Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili (ESP)

Kirish

So'nggi o'n yilliklarda til pedagogikasi tildan ajratilgan o'qitish tizimidan voz kechib, tilni kontent (fan yoki mavzu) orqali o'rganishga asoslangan yondashuvlarga o'tmoqda. Eng ta'sirchan modellardan uchasi - CBI, CLIL va ESP bo'lib, ularning barchasi til va kontent o'zaro ta'sir va bog'liqligiga asoslanadi, biroq tarixiy ildizlari, maqsadlari, sinfdagi tatbiqi va qamrovi jihatidan farqlanadi. Ularning umumiy va farqli jihatlarini tahlil qilish turli ta'lim muhitlarida ushbu modellardan samarali foydalanish yo'llarini aniqlashga yordam beradi.

Adabiyotlar sharhi

Kontentga asoslangan yondashuvlar (content-based approaches) tilni izolyatsiyada emas, balki kontent bilan uzviy bog'liq holda o'rganishni nazarda tutadi. Bu yondashuvlarning markazida tilni maqsadsiz takrorlash emas, balki ma'noli kontekstda qo'llash orqali o'rganish tamoyili yotadi.

Bunday qarash Vygotskiyning sotsiokognitiv nazariyasiga asoslanib, bilim va tilni ijtimoiy muloqot hamda kontentli faoliyat orqali shakllantirish zarurligini ta'kidlaydi.

Content-Based Instruction (CBI) bu g'oyaning eng keng tarqalgan shakli bo'lib, u til va fanni integratsiya qilishga asoslanadi. CBI modeli talabalarlarga tilni ma'lum fan yoki mavzu doirasida tabiiy ravishda o'zlashtirish imkonini beradi. Masalan, iqtisodiyot, ekologiya yoki madaniyat mavzularida o'tiladigan darslarda til vosita sifatida ishlatiladi. CBI, shuningdek, autentik materiallardan foydalanish, muloqotga yo'naltirilgan topshiriqlar va kognitiv rivojlanishni qo'llab-quvvatlash orqali o'rganishni yanada samarali qiladi. Snow (1998) va Brinton (2018) kabi tadqiqotchilar CBIning asosiy afzalligi sifatida talabalarlarni real dunyo kontekstida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga undashini ko'rsatadilar.

Content and Language Integrated

Learning (CLIL) esa 1990-yillarda Yevropada D.Marsh tomonidan keng ommalashtirilgan yondashuv bo'lib, u bir vaqtning o'zida ikki maqsadni – kontent o'rganish (content learning) va til kompetensiyasini (language competence) rivojlantirishni ko'zlaydi. CLILda o'quv fanlari (masalan, biologiya, tarix yoki iqtisodiyot) xorijiy yoki ikkinchi tilda o'qitiladi. Bu yondashuv CBIning Yevropa kontekstidagi moslashgan shakli sifatida qaraladi, biroq CLILda til o'qituvchisi va fan o'qituvchisi o'rtasidagi hamkorlik, "4C" modeli (Content, Communication, Cognition, Culture) va ko'p tillilikni qo'llab-quvvatlash markaziy o'rinda turadi. Coyle, Hood & Marsh (2010) CLILni "integratsiya orqali o'rganish" sifatida talqin qilib, uning talabalarlarni akademik fikrlash va madaniyatlararo muloqotga tayyorlashdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

English for Specific Purposes (ESP) esa kontentga asoslangan yondashuvlarning tor yo'nalishli, amaliy variantidir. U tilni ma'lum soha yoki kasbiy kontekst ehtiyojlariga moslashtirilgan holda o'rgatishni ko'zlaydi. ESPning asoschisi sifatida ko'rsatilgan Hutchinson va Waters (1987) ta'kidlaganidek, ESP o'quv dasturi talabalarning aniq kommunikativ ehtiyojlari va professional maqsadlari asosida ishlab chiqiladi. Masalan, biznes, tibbiyot, muhandislik yoki huquq sohalari uchun alohida ESP kurslari mavjud. ESPning asosiy xususiyati – til strukturasi emas, balki kontekstual foydalanish va amaliy kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilganidir.

Demak, kontentga asoslangan yondashuvlar (CBI, CLIL, ESP) o'zaro umumiy tamoyillarga ega bo'lsalar-da, ularning fokus nuqtasi turlicha. CBI va CLIL tilni kontent orqali o'rganish vositasi sifatida talqin etadi, ESP esa tilni maqsadli kasbiy kontekstda shakllantirishga e'tibor qaratadi.

Shunday qilib, bu yondashuvlarning barchasi akademik va professional kommunikatsiya uchun tayyorlovni kuchaytirish, ya'ni talabalarlarni global mehnat bozori va fanlararo muloqot uchun tayyorlashda muhim metodik asos yaratadi.

Tadqiqot usullari

CLIL va CBI bo'yicha empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, zarur metodik qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lganda, talabalar til va kontent bo'yicha natijalarni an'anaviy yondashuvlarga nisbatan teng yoki undan yuqori darajada namoyon etadilar. Til kompetensiyasi jihatidan, talabalartinglab tushunish va o'qish (receptive skills) ko'nikmalarida sezilarli o'sish ko'rsatadi, ammo gapirish va yozish (productive skills) dagi aniqlik jihatida ayrim qiyinchiliklar kuzatiladi.

Kontentni xorijiy tilda o'qitish uning o'zlashtirilishiga salbiy ta'sir ko'rsatmaydi; agar yetarlicha scaffolding (bosqichma-bosqich yordam) ta'minlansa, natijalar ona tilida o'qitilgan talabalarnikidan kam bo'lmaydi. Shu bilan birga, integratsiyalashgan yondashuvlar motivatsiya, haqiqiylik va ishtirokni oshiradi.

Biroq muammolar ham mavjud: o'qituvchilarning tayyorgarligi, dastur va vaqt cheklovlari, baholashdagi nomuvofiqlik, kontentning soddalashtirilishi xavfi, va tilga e'tibor yetishmasligi. Samarali amaliyot uchun hamkorlikdagi o'qituvchi tayyorlash, moslashuvchan dastur dizayni, integratsiyalashgan baholash va til-kontent muvozanatini saqlovchi yondashuv zarur.

Muhokama

Amaliyotda CLIL, CBI va ESP raqobatdosh emas, balki bir-birini to'ldiruvchi metodlardir. Ularning barchasi til va kontentning ajralmasligini ta'kidlaydi. Bu integratsiya talabalarlarning haqiqiy kommunikatsiya va kognitiv faolligini

oshiradi. Ular uchun autentik materiallardan foydalanish ham umumiy tamoyildir. Grammatika qoidalarini yodlash o'rniga, talabalar haqiqiy matnlar, maqolalar yoki ish hujjatlari bilan ishlaydilar. Shuningdek, bu yondashuvlar talabalarga yo'naltirilgan bo'lib, talabalar tadqiqot, hamkorlik va kontekstual topshiriqlar orqali bilimni faol ravishda quradi; o'qituvchi esa yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi va scaffolding beruvchi rolini bajaradi. Uchchala model ham akademik savodxonlikni rivojlantiradi, tanqidiy fikrlash, tuzilmali yozish, va sohaga xos bilimlarga ega bo'lish kabi yuqori darajadagi

ko'nikmalarni shakllantiradi. Tadqiqotchilar ushbu yondashuvlarni uzluksiz spektr sifatida ko'radilar:

- ESP — tilga yo'naltirilgan (language-led);
- CLIL — kontentga yo'naltirilgan (content-led);
- CBI - ikkalasi o'rtasida ko'prik vazifasini bajaradi.

Shunday qilib, ularning umumiy didaktik prinsiplari yagona qarashni tasdiqlaydi: samarali til o'rganish haqiqiy kontent, akademik fikrlash va autentik kommunikatsiya orqali amalga oshiriladi.

Asosiy farqlar (qisqa jadval ko'rinishida)

O'lchov	ESP	CBI	CLIL
Asosiy yo'nalish	Maxsus soha uchun til	Til + kontentning ikki yo'nalishi	Kontentga kuchliroq urg'u bilan til + kontent
O'quv dasturi asoslari	Soha ehtiyojlari	Tematik yoki fan asosidagi kontent	Til va kontent maqsadlari integratsiyasi
Tilning roli	Asosiy maqsad	Vosita va ob'ekt	O'qitish vositasi va ob'ekt
Kontent hajmi	Cheklangan, sohaga xos	Keng temalar	To'liq fanlar (masalan, tarix, biologiya)
O'qituvchi roli	Til mutaxassisi	Til yoki fan o'qituvchisi (hamkorlikda)	Ko'p hollarda ikki soha bo'yicha tayyorlangan
Baholash e'tibori	Sohaviy til ko'nikmalari	Til va kontentni aralash baholash	Ko'proq kontentga urg'u
Vaqt taqsimoti	Til mashqlariga ko'p vaqt	Muvozanatli	Ko'proq kontentga ajratilgan
Moslashuvchanlik	Tilga yo'naltirilgan	O'rta pozitsiya	Kuchli yoki sust CLIL modeli

Xulosa

CLIL, CBI va ESP zamonaviy til pedagogikasining bir-biriga bog'liq yondashuvlari bo'lib, ularning barchasi

tilni kontentga integratsiyalangan holda o'rgatish zarurligini e'tirof etadi. Shunga qaramay, ular maqsad, boshlang'ich nuqta va o'qituvchi roli jihatidan farqlanadi. Eng

maqbul yondashuv — bu ularni kontinuum sifatida ko‘rishdir: ESP tilga yo‘naltirilgan, CLIL esa kontent markazida; CBI esa ularning o‘rtasida muvozanat yaratadi. Kelgusidagi tadqiqotlar bu sohada uzoq

muddatli natijalar, scaffolding strategiyalari va mahalliy kontekstlarga mos modellarning samaradorligini chuqurroq o‘rganishi lozim, ayniqsa O‘zbekiston sharoitida.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brinton, D. M., Snow, M. A., & Wesche, M. B. (2018). Content-based second language instruction. University of Michigan Press.
(CBI yondashuvining nazariy va amaliy asoslari, til va kontent integratsiyasi bo‘yicha klassik manba)
2. Cenoz, J., Genesee, F., & Gorter, D. (2014). Critical analysis of CLIL: Taking stock and looking forward. *Applied Linguistics*, 35(3), 243–262.
(CLILning nazariy rivoji, tanqidiy tahlil va tadqiqot yo‘nalishlari)
3. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press. (CLILning 4C modeli va Yevropa ta‘limidagi amaliy qo‘llanilishi)
4. Dalton-Puffer, C. (2011). Content-and-language integrated learning: From practice to principles? *Annual Review of Applied Linguistics*, 31, 182–204. (CLIL yondashuvining ilmiy asoslari va amaliy muammolari)
5. Dudley-Evans, T., & St John, M. J. (1998). *Developments in English for Specific Purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge University Press. (ESPning nazariy modeli va o‘qitishdagi kasbiy ehtiyoj tahlili haqida asosiy manba)
6. Grabe, W., & Stoller, F. L. (1997). Content-based instruction: Research foundations. In M. A. Snow & D. M. Brinton (Eds.), *The content-based classroom: Perspectives on integrating language and content* (pp. 5–21). Addison Wesley Longman. (CBI bo‘yicha tadqiqot asoslari va o‘qitish modeli)
7. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A learning-centred approach*. Cambridge University Press. (ESP yondashuvining asoschisi bo‘lgan manba)
8. Marsh, D. (2002). CLIL/EMILE: The European dimension – Actions, trends and foresight potential. University of Jyväskylä. (CLIL konsepsiyasining Yevropa ta‘lim siyosatidagi o‘rni)
9. Met, M. (1999). *Content-based instruction: Defining terms, making decisions*. NFLC Reports. Washington, DC: The National Foreign Language Center.
(CBI turlarini farqlash va metodologik qarorlarni asoslash haqida)
10. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press (CBI, CLIL, va ESPning umumiy taqqoslanishi va metodik tavsifi)
11. Snow, M. A. (1998). Trends and issues in content-based instruction. *Annual Review of Applied Linguistics*, 18, 243–267. (CBIning rivojlanish yo‘nalishlari va o‘qitish strategiyalari)

RAQAMLI PEDAGOGIKA VA ONLAYN TA'LIM SAMARADORLIGI

MAXMUDOVA DILNOZA XAYTMIRZAEVNA
Namangan State University, Uzbekistan

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli pedagogika tushunchasi, uning zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati va onlayn ta'lim samaradorligini oshirishdagi o'rni tahlil qilinadi. So'nggi yillarda dunyo bo'yicha o'quv jarayonlarini raqamlashtirish va onlayn ta'lim platformalaridan foydalanish tez sur'atlarda rivojlanmoqda. Shu nuqtayi nazardan, maqolada raqamli texnologiyalarning ta'lim sifati, o'quvchilarning mustaqil bilim olish ko'nikmalari hamda o'qituvchilarning innovatsion pedagogik yondashuvlariga ta'siri ilmiy asosda o'rganilgan.

Kalit so'zlar. Raqamli pedagogika, onlayn ta'lim, ta'lim texnologiyalari, masofaviy o'qitish, innovatsion metodlar, ta'lim samaradorligi, raqamlashtirish.

Аннотация. В данной статье анализируются понятие цифровой педагогики, её значение в современном образовательном процессе и роль в повышении эффективности онлайн-обучения. В последние годы во всём мире происходит стремительная цифровизация учебных процессов и активное внедрение онлайн-платформ. С этой точки зрения автор исследует влияние цифровых технологий на качество образования, развитие у учащихся навыков самостоятельного приобретения знаний и инновационные педагогические подходы преподавателей на научной основе.

Ключевые слова: цифровая педагогика, онлайн-обучение, образовательные технологии, дистанционное преподавание, инновационные методы, эффективность обучения, цифровизация.

Kirish

So'nggi o'n yillikda ta'lim sohasida yuz berayotgan eng katta o'zgarishlardan biri bu - raqamli pedagogikaning shakllanishi va keng joriy etilishidir. Raqamli texnologiyalar, internet tarmoqlari va turli onlayn platformalarning tez sur'atlarda rivojlanishi natijasida ta'lim jarayonlari tubdan yangilanmoqda. Endilikda ta'lim an'anaviy auditoriyalardagi o'qitishdan tashqari, virtual muhitda ham samarali tashkil etilmoqda. Bu jarayon, o'z navbatida, ta'lim jarayonining sifatini oshirish, bilim olishning qulaylik darajasini kengaytirish va o'quvchilar hamda talabalarining mustaqil o'rganish imkoniyatlarini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Raqamli pedagogikaning paydo bo'lishi tasodifiy jarayon emas, balki jamiyatda yuz berayotgan texnologik inqilobning tabiiy

oqibatidir. XX asrning oxiri va XXI asr boshlarida internet va raqamli qurilmalarning ommaviy tarqalishi inson faoliyatining deyarli barcha jabhalariga, jumladan, ta'lim tizimiga ham bevosita ta'sir ko'rsatdi. Shu sababli hozirgi kunda pedagogik jarayonlarni raqamli texnologiyalarsiz tasavvur etish qiyinlashib bormoqda. Virtual sinflar, masofaviy kurslar, onlayn kutubxonalar, multimediya resurslari va sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan ta'lim dasturlari o'quvchi va talabalarining o'quv faoliyatini samarali tashkil etishning ajralmas vositasiga aylanmoqda.

Onlayn ta'lim, ayniqsa, COVID-19 pandemiyasi davrida butun dunyo miqyosida majburiy tarzda joriy etildi va qisqa vaqt ichida ta'lim tizimining asosiy bo'g'iniga aylandi. Shu davr mobaynida turli davlatlarda onlayn darslar, masofaviy o'qitish va raqamli resurslardan

foydalanish samaradorligi bo'yicha katta tajriba to'plandi. Bugungi kunda esa ushbu tajriba yanada takomillashtirilib, onlayn ta'limni nafaqat favqulodda vaziyatlarda, balki kundalik ta'lim jarayonining bir qismi sifatida keng qo'llash tendensiyasi kuchaymoqda.

Raqamli pedagogikaning asosiy afzalliklari sifatida quyidagilarni qayd etish mumkin: o'quv jarayonining moslashuvchanligi, har bir talabaning individual ehtiyojlariga moslashishi, o'quv resurslarining tezkor yangilanishi, turli interaktiv metodlardan foydalanish imkoniyati va ta'limni ommaviylashtirish. Shu bilan birga, bu sohada muammolar ham mavjud: raqamli tengsizlik, texnik vositalar va internet tarmog'ining yetarli darajada mavjud emasligi, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarining yetishmasligi va ta'lim mazmunining yuzaki o'zlashtirilishi xavfi.

Shu boisdan, raqamli pedagogika va onlayn ta'lim samaradorligini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan to'g'ri va maqsadli foydalanish o'quvchilarning bilim sifatini oshirishga, ularda mustaqil fikrlash, kreativlik va yangicha yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada raqamli pedagogikaning ilmiy-nazariy asoslari tahlil qilinadi, onlayn ta'lim samaradorligi masalalari yoritiladi hamda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari va mavjud muammolariga alohida e'tibor qaratiladi.

Nazariy tahlil (Adabiyotlar sharhi)

Raqamli pedagogika va onlayn ta'lim samaradorligini o'rganishda ilmiy manbalar ko'plab tadqiqotlarni taqdim etmoqda. Xalqaro miqyosda olib borilgan izlanishlarda raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish o'quvchilarning motivatsiyasi, bilim olish tezligi va mustaqil o'rganish ko'nikmalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi qayd etilgan. Misol uchun, Anderson va Elloumi (2004) tomonidan

ishlab chiqilgan "E-learning: Theoretical Perspectives" asarida masofaviy o'qitishning nazariy asoslari, interaktiv metodlarning samaradorligi hamda virtual ta'lim muhitining afzalliklari batafsil tahlil qilinadi. Ushbu manbada o'quvchilarning faolligini oshirishda raqamli texnologiyalar muhim vosita sifatida ko'riladi.

Shuningdek, Bates (2015) o'zining "Teaching in a Digital Age" nomli asarida raqamli ta'limning zamonaviy konsepsiyalarini tahlil qiladi. Muallifning ta'kidlashicha, an'anaviy ta'limning kuchli tomonlarini saqlagan holda, raqamli vositalarni qo'shib borish orqali o'quv jarayonida yuqori natijalarga erishish mumkin. Uning fikricha, o'qituvchilar raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish orqali talabalarning individual ehtiyojlariga moslashgan, differensial ta'limni tashkil etish imkoniga ega bo'ladi.

Milliy miqyosda ham raqamli ta'limning afzalliklari bo'yicha bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Masalan, Karimov va Mamatova (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda O'zbekistondagi oliy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalarni joriy etishning dastlabki tajribalari tahlil qilinib, masofaviy ta'limning qulayliklari bilan bir qatorda, infratuzilma va metodik ta'minotdagi kamchiliklar ham ko'rsatib o'tilgan. Shu bilan birga, talabalarning mustaqil ishlash ko'nikmalari va mas'uliyatini oshirishda onlayn ta'limning ijobiy jihatlari alohida qayd etilgan.

Raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga ta'sirini o'rganishda psixologik omillar ham muhim rol o'ynaydi. Mayer (2009) tomonidan ishlab chiqilgan multimediali o'qitish nazariyasi o'quvchilarning bilimni o'zlashtirish jarayonida vizual va audial materiallarning uyg'unligiga e'tibor qaratadi. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, grafiklar, diagrammalar va videomateriallardan

foydalanish o'quvchilarni mavzuga yanada chuqurroq jalb etadi va o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli pedagogika ta'lim samaradorligini oshirishda beqiyos imkoniyatlarga ega. Ammo bir vaqtning o'zida u bir qator muammolarni ham yuzaga keltiradi: texnologik vositalar va internet resurslarining yetishmasligi, o'qituvchilarning malaka darajasi, raqamli resurslardan samarali foydalanish bo'yicha metodik qo'llanmalar kamligi. Shu sababli, mazkur sohada olib borilayotgan tadqiqotlar ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning eng maqbul yo'llarini aniqlashga qaratilmoqda.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda raqamli pedagogika va onlayn ta'lim samaradorligini ilmiy asosda o'rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Metodologiyaning asosiy maqsadi – ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini ochib berish, mavjud muammolarni aniqlash hamda samarali yechimlarni taklif qilishdan iboratdir.

Birinchidan, ilmiy adabiyotlar tahlili keng qamrovda amalga oshirildi. Jahon miqyosida mashhur bo'lgan monografiyalar, ilmiy maqolalar va xalqaro konferensiya materiallari ko'rib chiqildi. Masalan, Anderson va Elloumi (2004), Bates (2015), Mayer (2009) kabi tadqiqotchilarning ishlari asos qilib olindi. Bu manbalar ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy poydevorini mustahkamlashga yordam berdi. Shuningdek, O'zbekistondagi ilmiy ishlar, jumladan Karimov va Mamatova (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham tahlil qilindi. Shu orqali xalqaro tajriba va milliy tajriba qiyosiy o'rganildi.

Ikkinchidan, metodologiyada taqqoslash va qiyosiy tahlil usuli muhim o'rin egalladi.

Turli davlatlarda raqamli ta'limni joriy etish tajribalari, ularning kuchli va zaif tomonlari o'rganildi. Masalan, rivojlangan davlatlarda raqamli platformalardan keng foydalanish o'quvchilarning individual o'rganish imkoniyatlarini oshirsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda asosan texnik infratuzilma va malakali kadrlar yetishmasligi asosiy to'siq sifatida qayd etildi.

Uchinchidan, nazariy modellashtirish usuli qo'llanildi. Raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning umumiy modeli ishlab chiqildi. Ushbu modelda o'qituvchi, talaba va texnologiya o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonlari ko'rib chiqildi. Shu orqali samarali raqamli ta'limning nazariy asoslari yaratildi.

To'rtinchidan, metodologiyada kontent-tahlil usuli ham keng qo'llanildi. Onlayn ta'lim platformalari, masofaviy o'qitish tizimlari va elektron resurslar o'rganildi. Masalan, Moodle, Google Classroom, Coursera kabi platformalarning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinib, ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligi nazariy jihatdan asoslab berildi.

Beshinchidan, metodologiyada ilmiy umumlashtirish va xulosalash usuli asosiy o'rin tutdi. To'plangan ilmiy ma'lumotlar bir butun holda umumlashtirildi, asosiy tendensiyalar va istiqbollari belgilandi. Shuningdek, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalarini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirish hamda ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni samarali qo'llash bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqildi.

Umuman olganda, metodologiya turli ilmiy-uslubiy yondashuvlarning uyg'unlashuviga tayanadi. Bu esa tadqiqot natijalarining ishonchligini ta'minlaydi va raqamli pedagogika bo'yicha yangi ilmiy qarashlarni shakllantirish imkonini beradi.

Natijalar

Tadqiqot jarayonida olib borilgan ilmiy tahlillar asosida bir qator muhim natijalarga erishildi. Avvalo, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayoniga samarali integratsiya qilingan taqdirda, o'quvchilarning bilim olish sur'ati, motivatsiyasi va mustaqil ishlash qobiliyati sezilarli darajada oshishi aniqlangan. Bu natija nafaqat xalqaro ilmiy tadqiqotlar, balki mahalliy tajriba asosida ham tasdiqlandi. Masalan, O'zbekistonda ayrim oliy ta'lim muassasalarida Google Classroom va Moodle kabi tizimlarning qo'llanilishi o'quv jarayonida talabalar faolligini oshirgani kuzatildi.

Birinchidan, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyalari masalasi eng muhim omil sifatida qayd etildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli pedagogik vositalarni samarali qo'llash uchun o'qituvchilar nafaqat texnik bilimlarga, balki metodik yondashuvlarga ham ega bo'lishlari zarur. Malaka oshirish kurslarida raqamli texnologiyalarni o'qituvchilar uchun o'zlashtirish darajasi yuqori bo'lsa, ta'lim sifatida ham sezilarli yuksalish kuzatilgan.

Ikkinchidan, talabalarning mustaqil ta'lim ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanishi kuzatildi. Raqamli platformalar o'quvchilarni mustaqil izlanishga, qo'shimcha adabiyotlardan foydalanishga va individual o'rganish jarayonini shakllantirishga undaydi. Masalan, xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, elektron resurslardan faol foydalanadigan talabalar an'anaviy ta'limdagilarga nisbatan o'zlashtirish ko'rsatkichlari bo'yicha yuqori natijalarga erishadi.

Uchinchidan, ta'lim samaradorligining oshishi raqamli vositalar yordamida o'quv jarayonini individuallashtirish imkoniyati bilan izohlanadi. Har bir talaba o'z qiziqishi, tayyorgarlik darajasi va bilim olish tezligiga moslab dars materiallarini o'zlashtirish imkoniga ega bo'ladi. Bu esa ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni

mustahkamlashga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, tadqiqot davomida texnik infratuzilma masalalari ham chuqur o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, raqamli ta'limning to'laqonli samaradorligi uchun internet tezligi, texnik qurilmalar va dasturiy ta'minot yetarli bo'lishi zarur. Aks holda, o'quvchilar orasida imkoniyatlar tengsizligi yuzaga keladi.

Beshinchidan, xalqaro tajribani milliy amaliyotga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etishi aniqlangan. Masalan, rivojlangan davlatlarda raqamli ta'lim platformalari keng qo'llanayotgan bo'lsa-da, ularning barcha jihatlari to'liq milliy sharoitga mos kelavermaydi. Shubois milliy o'quv dasturlariga moslashtirish, mahalliy ehtiyojlarni hisobga olish talab etiladi.

Olingan natijalar umumlashtirilib, raqamli pedagogikaning samarali qo'llanilishi uchun bir nechta muhim shartlar belgilandi: o'qituvchilarni muntazam malaka oshirish, texnik infratuzilmani mustahkamlash, elektron resurslarni ko'paytirish, xalqaro tajribalarni milliy amaliyotga moslashtirish va talabalarni mustaqil ta'limga keng jalb etish.

Muhokama

Olingan natijalar asosida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga keng joriy etish nafaqat o'quvchilarning bilim darajasiga, balki butun o'quv jarayonining sifatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Muhokama bosqichida asosiy e'tibor uchta yo'nalishga qaratildi: pedagogik samaradorlik, texnologik imkoniyatlar va ijtimoiy-psixologik jihatlar.

Avvalo, pedagogik samaradorlik nuqtai nazaridan qaralganda, raqamli texnologiyalar o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, izlanishga va ijodiy yondashuvga yo'naltiradi. O'qituvchilar uchun esa yangi metodik yondashuvlarni sinovdan o'tkazish, dars jarayonini zamonaviy vositalar bilan boyitish imkonini yaratadi. Masalan, interaktiv platformalardan

foydalanish o'quvchilarning faolligini oshiradi, dars jarayonini an'anaviy shakldan interfaol shaklga o'tkazadi. Bu esa bilimlarni o'zlashtirish samaradorligini kuchaytiradi.

Ikkinchidan, texnologik imkoniyatlar ham alohida o'rganildi. Raqamli texnologiyalar orqali ta'lim jarayonida katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qabul qilish, qayta ishlash va ulardan samarali foydalanish imkoniyati yuzaga keladi. Shu bilan birga, texnik infratuzilmaning yetishmasligi yoki internet tezligining pastligi ayrim hududlarda katta muammo bo'lib qolmoqda. Bu holat raqamli ta'lim imkoniyatlarini teng taqsimlashga to'sqinlik qilmoqda. Shuning uchun texnologik bazani rivojlantirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda.

Uchinchidan, ijtimoiy-psixologik jihatlar ham muhim ahamiyatga ega. O'quvchilar o'rtasida raqamli vositalardan foydalanishdagi motivatsiya va qiziqish darajasi turlicha. Ba'zilar raqamli muhitda tezroq o'zlashtirsa, boshqalar an'anaviy usullarga ko'proq tayanadi. Shu sababli, o'qituvchilarning vazifasi – barcha o'quvchilarni raqamli texnologiyalarga asta-sekinlik bilan jalb etish, ularda raqamli savodxonlikni shakllantirishdir. Bundan tashqari, raqamli ta'lim jarayonida o'quvchilarning shaxsiy mas'uliyati va intizomi ham muhim o'rin tutadi.

Muhokama jarayonida yana bir muhim jihat – xalqaro tajriba va milliy sharoit o'rtasidagi uyg'unlik masalasi bo'ldi. Xorijiy mamlakatlarda muvaffaqiyatli joriy etilgan raqamli ta'lim tizimlarini to'g'ridan-to'g'ri qo'llash mumkin emas, balki ularni milliy sharoitga moslashtirish zarur. Chunki har bir mamlakatning o'z ta'lim tizimi, o'quv dasturi, madaniy va ijtimoiy xususiyatlari mavjud.

Umuman olganda, muhokama natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalarni ta'lim jarayoniga qo'llash ko'plab ijobiy jihatlarni yuzaga chiqarsa-da, uni samarali

amalga oshirish uchun pedagogik yondashuvlar, texnologik infratuzilma va ijtimoiy-psixologik sharoitlarni uyg'unlashtirish talab etiladi. Bu jarayonni kompleks tarzda yo'lga qo'yishgina raqamli ta'limning haqiqiy natijadorligini ta'minlay oladi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqotlar va tahlillar shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayoniga joriy etilishi o'quvchilarning bilim olish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Bu jarayon nafaqat ta'lim sifatini, balki pedagogik jarayonning tashkiliy va metodik jihatlarini ham yangilashga xizmat qilmoqda.

Birinchidan, raqamli vositalar va intellektual tizimlardan foydalanish o'quvchilarda mustaqil fikrlash, izlanish va ijodiy yondashuvni shakllantirishga yordam beradi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida ham katta ahamiyat kasb etadi.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar ta'lim tizimini shaffof, interfaol va ochiq jarayonga aylantiradi. Onlayn platformalar, sun'iy intellekt asosida ishlovchi o'quv dasturlari va avtomatlashtirilgan baholash tizimlari orqali o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida samarali muloqot yo'lga qo'yiladi.

Uchinchidan, texnologik infratuzilmaning rivojlanishi, internet imkoniyatlarining kengayishi va o'quvchilarda raqamli savodxonlik darajasining oshishi ushbu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshishida muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, mavjud muammolar – texnik bazaning ayrim hududlarda yetarli emasligi, psixologik tayyorgarlikning turlicha bo'lishi – kelajakda hal etilishi lozim bo'lgan masalalar sifatida e'tirof etildi.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini yangilash, samaradorlikni oshirish va ta'limni global standartlarga moslashtirishda asosiy

vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Kelgusida ularni milliy ta'lim tizimiga yanada chuqurroq joriy etish, pedagoglar malakasini oshirish va ilmiy-amaliy tadqiqotlarni kengaytirish zarur bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anderson, T., & Dron, J. (2017). Teaching Crowds: Learning and Social Media. AU Press.
2. Bates, A. W. (2019). Teaching in a Digital Age: Guidelines for designing teaching and learning. Tony Bates Associates Ltd.
3. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign.
4. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. Pearson.
5. Selwyn, N. (2019). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Polity Press.
6. Williamson, B., & Piattoeva, N. (2022). Education governance and datafication. Learning, Media and Technology, 47(1), 1–14. <https://doi.org/10.1080/17439884.2021.1969862>
7. Zhang, D., & Aslan, A. B. (2021). AI and education: The importance of teacher and student perspectives. Educational Technology Research and Development, 69(1), 1–4. <https://doi.org/10.1007/s11423-020-09855-0>
8. Maxmudova D. X. Kognitiv kompetentlikni rivojlantirishning akmeologik texnologiyasini joriy etish shart-sharoitlari //GOLDEN BRAIN. – 2023. – T. 1. – №. 34. – С. 19-24.
9. Махмудова Д. Акмеологик ёндошув асосида бўлажак ўқитувчиларда когнитив компетентликни ривожлантириш технологиясини тадқиқ этиш масалалари //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 6/S. – С. 139-144.
10. Махмудова Д. О'қитувчининг акмеологик yondashuvini rivojlantirishning muxim asoslari //Новый Узбекистан: наука, образование и инновации. – 2024. – Т. 1. – №. 1. – С. 398-400.
11. Khaitmirzayevna M. D. Pedagogical ways of cognitive competences in future teachers based on acmeological approach //World Economics and Finance Bulletin. – 2024. – Т. 32. – С. 146-148.
12. Dilnoza M. Акмеологик ёндашув асосида бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш масалалари //Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. – 2020. – С. 439-442.
13. Mahmudova Dilnoza. Use of the Acmeological Approach to Teaching Mathematics. International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology. e-ISSN: 2792-4025 <http://openaccessjournals.eu> Volume: 2 Issue: 22 in February-2022.

PEDAGOGIK OLIY TA'LIMDA TALABALARINING KASBIY IJTIMOYILASHUVINI KORPORATIV MADANIYAT ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

MAXKAMOVA DILAFRUZ ALIYEVNA

Qo'qon davlat universiteti Geografiya iqtisodiyot kafedrası v.v.b dotsenti (PhD)

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalar kasbiy ijtimoiylashuv jarayonini korporativ madaniyat asosida rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Ijtimoiylashuv shaxsning kasbiy o'zligini shakllantiruvchi murakkab jarayon sifatida ko'rib chiqilib, unda o'quv muhitining, o'qituvchi shaxsining va ta'lim tashkiloti madaniy qadriyatlarining o'rni ochib beriladi. Maqolada pedagogik oliy ta'lim tizimi uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan bo'lib, ular talabalarning kasbiy kompetensiyasini, ijtimoiy faolligini va jamoada ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: pedagogik oliy ta'lim, kasbiy ijtimoiylashuv, korporativ madaniyat, pedagogik muhit, talaba shaxsi, kasbiy kompetensiya, ijtimoiy faollik, jamoaviy qadriyatlar, ta'lim jarayoni, shaxs rivoji.

Аннотация. В данной статье проанализированы теоретические и практические аспекты развития профессиональной социализации студентов в педагогических высших учебных заведениях на основе корпоративной культуры. Социализация рассматривается как сложный процесс формирования профессиональной идентичности личности, в котором особое значение имеют образовательная среда, личность преподавателя и культурные ценности образовательной организации. В статье разработаны практические рекомендации для педагогических вузов, направленные на формирование профессиональной компетентности студентов, их социальной активности и навыков работы в коллективе.

Ключевые слова: педагогическое высшее образование, профессиональная социализация, корпоративная культура, педагогическая среда, личность студента, профессиональная компетентность, социальная активность, коллективные ценности, образовательный процесс, развитие личности.

Abstract. This article analyzes the theoretical and practical aspects of developing students' professional socialization in pedagogical higher education institutions based on corporate culture. Socialization is considered as a complex process of forming a person's professional identity, in which the educational environment, the teacher's personality, and the cultural values of the educational institution play a significant role. The article provides practical recommendations for pedagogical universities aimed at developing students' professional competencies, social activity, and teamwork skills.

Keywords: pedagogical higher education, professional socialization, corporate culture, educational environment, student personality, professional competence, social activity, collective values, educational process, personal development.

Kirish. Pedagogik oliy ta'lim va ko'nikmalarini, balki ijtimoiy normativ va muassasalarida talabalarning kasbiy qadriyatlarni o'zlashtirishini, jamoada samarali ijtimoiylashuvi ularning shaxsiy va kasbiy faoliyat yuritish qobiliyatini rivojlantirishni kompetensiyalarini shakllantirishning nazarda tutadi [5, b. 45]. Shu nuqtai nazardan, markaziy jarayoni hisoblanadi. Kasbiy pedagogik jarayonni tashkil etishda korporativ ijtimoiylashuv talabaning nafaqat kasbiy bilim madaniyatning integratsiyasi katta ahamiyat

kasb etadi. Korporativ madaniyat ta'lim muassasasining ichki qadriyatlari, normativ mexanizmlari, talabalarning o'zaro hamkorligi va jamoaviy faoliyatiga ta'sir etuvchi pedagogik resurs sifatida qaraladi [6, b. 32-34].

Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarida kasbiy ijtimoiylashuvni shakllantirish bilan bog'liq masalalar turli olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xorijiy tadqiqotchilar, xususan, T. Parsons [1, p. 67] ijtimoiylashuv jarayonini shaxsning jamiyatga moslashuvi va kasbiy ro'lini o'zlashtirishi sifatida talqin qilgan bo'lsa, J. Dewey [2, p. 105] ta'lim jarayonida tajriba va amaliy faoliyatning rolini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlar pedagogik oliy ta'limda korporativ madaniyatning jamoaviy qadriyatlarni shakllantirish, etika va professional mas'uliyatni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatmoqda [3, p. 89; 4, p. 42].

O'zbekiston ta'lim tizimida ham talabalar kasbiy ijtimoiylashuvini rivojlantirish masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847 son Farmonida oliy ta'lim muassasalari talabalarning professional va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun ichki korporativ madaniyatni rivojlantirishga e'tibor qaratishi lozim. Shu nuqtai nazardan, pedagogik oliy ta'limda an'anaviy o'quv jarayoni va zamonaviy raqamli vositalarni uyg'unlashtirish orqali talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvini samarali ta'minlash amaliy va nazariy jihatdan ahamiyatlidir [7, b. 76-78].

Mazkur tadqiqotning maqsadi pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalar kasbiy ijtimoiylashuvini korporativ madaniyat asosida rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini aniqlashdan iborat bo'lib, tadqiqot ob'ekti sifatida pedagogik jarayon, predmeti sifatida esa korporativ madaniyat orqali kasbiy ijtimoiylashuv jarayoni tanlangan. Tadqiqot natijalari pedagogik muhitni modernizatsiya

qilish, talabalarning kasbiy va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Pedagogik oliy ta'limda talabalar kasbiy ijtimoiylashuvini rivojlantirish masalasi ilmiy adabiyotlarda turli jihatlaridan yoritilgan. Xorijiy tadqiqotchilar ijtimoiylashuv jarayonini shaxsning jamiyat va professional faoliyatga moslashishi sifatida talqin qiladilar. Masalan, T. Parsons [1] ijtimoiylashuvni shaxsning jamiyatning normativ talablarini qabul qilishi va kasbiy ro'lini o'zlashtirishi jarayoni sifatida ko'rsatadi. J. Dewey [2] esa pedagogik jarayonlarda amaliy faoliyat va tajribaning o'rni muhimligini ta'kidlaydi, u ta'limning nafaqat bilim berish, balki shaxsni ijtimoiy va kasbiy jihatdan shakllantirishdagi ahamiyatini ochib beradi. Shuningdek, M. Fullan [3] va M. Prensky [4] zamonaviy pedagogik muhitda korporativ madaniyat va raqamli texnologiyalarning o'rni, ularning talaba faoliyatini ijtimoiylashtirishga ta'siri masalalarini tadqiq qilganlar.

O'zbekistonlik olimlar ham mazkur yo'nalishda tadqiqotlar olib bormoqdalar. N. Muslimov [5] pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvi va shaxsiy rivojlanishiga ta'lim muhitining pedagogik va psixologik ta'sirini o'rganadi. Sh. Hasanov [6] korporativ madaniyatning oliy ta'limda talabalarning jamoaviy qadriyatlarni qabul qilishi, mas'uliyatni o'zlashtirish va professional etika bilan bog'liqligini tahlil qiladi. A. Abduqodirov [7] esa innovatsion pedagogik yondashuvlar orqali kasbiy ijtimoiylashuvni rivojlantirish usullarini o'rganadi.

Biroq, mavjud tadqiqotlarda an'anaviy ta'lim vositalari va raqamli platformalarni birlashtirib, korporativ madaniyat asosida talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvini sistematik rivojlantirish masalalari yetarlicha ilmiy izohlanmagan. Shu nuqtai nazardan, mazkur maqola o'z ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini shundan oladi. Tadqiqot natijalari pedagogik oliy ta'lim

muassasalarida talabalarning kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirish, jamoaviy faoliyat ko'nikmalarini rivojlantirish va korporativ madaniyatni tizimli rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi.

Shuningdek, adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvi va korporativ madaniyatni rivojlantirish jarayonida quyidagi asosiy yo'nalishlar mavjud:

Nazariy yondashuvlar – ijtimoiylashuv va korporativ madaniyatning psixologik va pedagogik asoslari;

Amaliy tadqiqotlar – oliy ta'lim muassasalarida tajribaviy eksperimentlar, so'rovnoma va kuzatuvlar;

Innovatsion metodlar – raqamli vositalar, interaktiv ta'lim, aralash (blended) o'qitish metodlari orqali kasbiy ijtimoiylashuvni qo'llab-quvvatlash.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, pedagogik oliy ta'limda talabalar kasbiy ijtimoiylashuvini korporativ madaniyat asosida rivojlantirish nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb va zarur yo'nalishdir. Bu esa tadqiqotning muhimligini va uning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda pedagogik oliy ta'limda talabalar kasbiy ijtimoiylashuvini korporativ madaniyat asosida rivojlantirish jarayonini o'rganish uchun nazariy va amaliy metodlar uyg'unligi qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi ilmiy adabiyotlar tahlili, empirik kuzatuvlar, so'rovnoma va tajriba-sinov usullarini o'z ichiga oladi, bu esa muammoni kompleks va tizimli o'rganish imkonini berdi. Adabiyotlar tahlili va umumlashtirish – xorijiy va mahalliy tadqiqotlar, ilmiy maqolalar, o'quv dasturlari va normativ hujjatlar tahlil qilindi. Bu metod yordamida kasbiy ijtimoiylashuv va korporativ madaniyat tushunchalarining nazariy asoslari aniqlanib, ularning pedagogik oliy ta'limdagi o'rni yoritildi. Taqqoslash va sistematik tahlil – an'anaviy va zamonaviy (raqamli) pedagogik vositalar, shuningdek

turli ta'lim muassasalaridagi amaliy tajribalar taqqoslandi. Kuzatish – o'quv jarayonida talabalar faoliyati, jamoaviy ishlash va korporativ madaniyat elementlarining qo'llanilishi monitoring qilindi. Kuzatish natijalari talabalarning kasbiy ijtimoiylashuv jarayonidagi xatti-harakatlarini baholash imkonini berdi. So'rovnoma va intervyu – talaba va o'qituvchilar orasida so'rovnoma o'tkazilib, korporativ madaniyat va jamoaviy qadriyatlarni qabul qilish darajasi aniqlandi. Intervyular orqali talabalarning motivatsiyasi, pedagogik jarayondagi ehtiyojlari va muammolari o'rganildi. Tajribaviy sinov (eksperiment) – korporativ madaniyat elementlarini o'quv jarayoniga qo'shish orqali talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvi va jamoaviy faoliyat ko'nikmalari ustida tajriba o'tkazildi. Tajriba va nazorat guruhlarini tashkil etilib, integratsiyalashgan yondashuvning samaradorligi solishtirildi.

Ushbu metodlarning uyg'un qo'llanilishi tadqiqotning ilmiy asosligini, natijalarning ishonchligini va amaliy ahamiyatini ta'minladi. Nazariy metodlar yordamida konseptual baza shakllantirilgan bo'lsa, empirik metodlar talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvi jarayonini real pedagogik muhitda o'rganishga imkon berdi. Shu bilan birga, statistik va sifatli tahlil usullari natijalarni tizimli va ilmiy asosda baholash imkonini yaratdi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida pedagogik oliy ta'lim muassasasida 120 talaba ishtirok etdi. Tadqiqot nazorat guruhi (60 nafar) va tajriba guruhi (60 nafar)ga bo'linib o'tkazildi. Tajriba guruhi dars jarayonida korporativ madaniyat elementlari va raqamli pedagogik vositalar uyg'unlashtirilgan metodika asosida o'qitildi, nazorat guruhi esa an'anaviy ta'lim jarayoni orqali o'qitildi.

So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhi talabalari kasbiy ijtimoiylashuv bo'yicha yuqori natijalar ko'rsatdi. Shu jumladan: talabalar o'rtasida jamoaviy hamkorlik ko'nikmalari 85% darajada oshdi (nazorat guruhi – 62%); kasbiy axloqiy

qadriyatlarni qabul qilish indeksi 78% ni tashkil etdi (nazorat guruhi – 55%); talabalar o'zini jamoadagi faol a'zolar sifatida baholash indeksi 81% ga yetdi (nazorat guruhi – 60%).

Kuzatish natijalari ham tajriba guruhida yuqori faoliyat ko'rsatdi. Talabalar dars jarayonida interaktiv mashg'ulotlar va raqamli platformalarda faol ishtirok etishdi. Ularning muloqotga kirishish va jamoaviy qaror qabul qilish ko'nikmalari sezilarli darajada yaxshilandi. Tajribaviy sinov natijalari ko'rsatdiki, korporativ madaniyatasosidatashkil etilgan pedagogik jarayon talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvini sezilarli darajada oshiradi. Integratsiyalashgan yondashuv jamoaviy qadriyatlarni shakllantirish, talabalarning o'zaro hurmat va mas'uliyatini oshirish, shuningdek, professional kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berdi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik oliy ta'lim muassasasida an'anaviy va raqamli vositalarni uyg'unlashtirish, korporativ madaniyatni pedagogik jarayonga singdirish talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvini samarali tarzda rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu natijalar tadqiqotning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi va keyingi bo'lim — Tahlil va muhokama uchun asos bo'ladi.

Tahlil va muhokama. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, pedagogik oliy ta'lim muassasasida korporativ madaniyat elementlarini integratsiyalashgan yondashuv asosida qo'llash talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvini sezilarli darajada oshiradi. Natijalar adabiyotlar tahlili bilan solishtirilganda, ular T. Parsons va J. Dewey tomonidan belgilangan ijtimoiylashuv va amaliy faoliyatning ahamiyatini tasdiqlaydi. Ayniqsa, M. Fullan va M. Prenskyning raqamli pedagogika va jamoaviy qadriyatlarni shakllantirish bo'yicha tadqiqotlari bilan natijalar uyg'un keladi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, talabalarning jamoaviy hamkorlik, kasbiy axloqiy qadriyatlarni qabul qilish va o'zini jamoadagi faol a'zo sifatida baholash ko'rsatkichlari tajriba guruhida nazorat guruhiga nisbatan ancha

yuqori. Bu korporativ madaniyatning pedagogik jarayonga qo'shilishi talabalarning ijtimoiy va kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali vosita ekanini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, raqamli vositalarning (masalan, interaktiv platformalar, video va multimediya materiallar) qo'llanilishi talabalarning faol qatnashuvini rag'batlantirdi va o'zaro muloqot ko'nikmalarini mustahkamladi.

Mavjud natijalar shuningdek pedagogik jarayonda an'anaviy va zamonaviy vositalarni uyg'unlashtirishning muhimligini ko'rsatadi. Integratsiyalashgan yondashuv nafaqat talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvini oshiradi, balki pedagogik muhitni jamoaviy qadriyatlar, o'zaro hurmat va mas'uliyat bilan boyitadi. Shu jihatdan, oliy ta'lim muassasalarida korporativ madaniyatni rivojlantirish strategiyasi sifatida qo'llanilishi tavsiya etiladi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

o'quv jarayonida jamoaviy loyihalar, seminar va muhokamalar orqali talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvini rag'batlantirish;

raqamli pedagogik vositalar va interaktiv platformalarni integratsiyalashgan holda qo'llash, ularning kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishdagi rolini oshirish;

talabalarni korporativ qadriyatlar va professional etika bilan tanishtirish uchun mentorlik va coaching dasturlarini joriy etish;

o'qituvchilarning kasbiy va pedagogik malakasini oshirish, ularni korporativ madaniyat elementlarini dars jarayoniga singdirishga yo'naltirish.

Shuni ta'kidlash joizki, tadqiqot davomida aniqlangan natijalar pedagogik oliy ta'limda talabalar kasbiy ijtimoiylashuvini tizimli rivojlantirish imkoniyatini ko'rsatadi va kelgusida innovatsion pedagogik yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot pedagogik oliy ta'lim muassasasida talabalar kasbiy ijtimoiylashuvini korporativ madaniyat

asosida rivojlantirish masalasini kompleks tarzda o'rganishga bag'ishlandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, korporativ madaniyat elementlarini pedagogik jarayonga integratsiyalash talabalarning jamoaviy hamkorlik, kasbiy axloqiy qadriyatlarni qabul qilish va o'zini jamoadagi faol a'zo sifatida baholash ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Nazorat va tajriba guruhlar bilan o'tkazilgan tajribalar integratsiyalashgan yondashuvning samaradorligini tasdiqladi. Raqamli pedagogik vositalar va interaktiv platformalarni qo'llash talabalarning faol qatnashuvini rag'batlantirdi va pedagogik muhitni jamoaviy qadriyatlar bilan boyitdi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, pedagogik oliy ta'limda an'anaviy va zamonaviy ta'lim vositalarini uyg'unlashtirish kasbiy ijtimoiylashuvni rivojlantirishning samarali vositasidir. Shuningdek, tadqiqot natijalari

pedagogik amaliyot uchun quyidagi tavsiyalarni ilgari suradi: pedagogik jarayonda jamoaviy loyihalar va seminarlarni keng qo'llash, korporativ qadriyatlar va professional etika bo'yicha mentorlik tizimlarini rivojlantirish, raqamli vositalarni o'quv jarayoniga samarali integratsiyalash, va o'qituvchilarning pedagogik malakasini oshirish.

Umuman olganda, tadqiqot kasbiy ijtimoiylashuvni korporativ madaniyat orqali rivojlantirish imkoniyatlarini ilmiy asosda yoritib, pedagogik oliy ta'lim muassasalarida talabalarning kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladigan amaliy tavsiyalarni taqdim etdi. Ushbu natijalar kelgusida oliy ta'limda innovatsion pedagogik yondashuvlarni tatbiq etish va talabalarning ijtimoiy faoliyatini rivojlantirish bo'yicha ilmiy asos sifatida foydalanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Parsons, T. The Social System. – New York: Free Press, 1951. – 514 p.
2. Dewey, J. Democracy and Education. – New York: Macmillan, 1916. – 433 p.
3. Fullan, M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2007. – 321 p.
4. Prensky, M. Digital Natives, Digital Immigrants. – On the Horizon, 2001. – Vol. 9, Issue 5. – P. 1–6.
5. Muslimov, N. Pedagogical Foundations of Professional Socialization in Higher Education. – Tashkent: Fan, 2018. – 112 p.
6. Hasanov, Sh. Corporate Culture in Pedagogical Universities: Theory and Practice. – Tashkent: Science, 2020. – 145 p.
7. Abduqodirov, A. Innovative Approaches to Student Professional Socialization. – Tashkent: National University Press, 2019. – 98 p.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847 son Farmoni <https://lex.uz/docs/-4545884>
9. Maxkamova, D. Pedagogik oliy ta'limda talabalarning kasbiy ijtimoiylashuvini korporativ madaniyat asosida rivojlantirish metodikasi – maktabgacha va maktab ta'limi, 2025. 267-b

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARDA MEDIAKOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLARI

YULDASHOV SHERZOD SATTOROVICH

FarDU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni shakllantirishning zamonaviy pedagogik yondashuvlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Mediakompetentlik tushunchasining nazariy asoslari, xorijiy va mahalliy tajribalar o'rganilgan hamda kompetensiyaviy, kontekstli, interfaol va loyihaviy yondashuvlarning afzalliklari ochib berilgan. Mediakompetentlikni rivojlantirish jarayonining bosqichlari – motivatsion tayyorgarlik, axborot-qidiruv, mediaresurslarni tahlil qilish va yaratish, refleksiya va baholash bosqichlari metodik jihatdan asoslab berilgan. Maqola yakunida oliy pedagogik ta'lim muassasalarida mediakompetentlikni samarali rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Mediakompetentlik, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik yondashuv, kompetensiyaviy yondashuv, kontekstli o'qitish, interfaol metod, raqamli ta'lim muhiti, media savodxonlik, loyiha asosida ta'lim, pedagogik innovatsiya

Bugungi globallashtirish, raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalarining keskin rivojlanishi sharoitida ta'lim tizimi oldida yangi strategik vazifalar paydo bo'lmoqda. Ayniqsa, pedagogik ta'lim tizimi zamonaviy o'qituvchini tayyorlashda an'anaviy yondashuvlar bilan cheklanib qolmasdan, uni raqamli jamiyat talablari asosida shakllantirishni taqozo etmoqda. Chunki bugungi kun o'qituvchisi nafaqat o'z faniga oid chuqur nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi, balki axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish, global media makonida mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va ijodiy yechimlar topish qobiliyatiga ega bo'lishi zarur.

Mazkur jarayonda mediakompetentlik tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi. Mediakompetentlik – bu shaxsning turli mediaresurslar bilan ongli, maqsadli va tanqidiy tarzda ishlay olish, ularni tahlil qilish, baholash, yaratish hamda kommunikativ jarayonda to'g'ri qo'llay olish qobiliyatidir. U o'z mohiyatiga ko'ra shaxsning kognitiv,

kommunikativ, axloqiy, texnologik va estetik jihatlarini birlashtirgan integrativ kompetensiya hisoblanadi.

Bo'lajak pedagogning mediakompetentligini shakllantirish jarayonida u quyidagi malakalarga ega bo'lishi lozim:

- turli manbalardan olingan mediaaxborotni izlash, saralash va ularning ishonchliligini tekshirish;
- mediaresurslarda ifodalangan ijtimoiy, siyosiy va madaniy g'oyalarni tanqidiy tahlil qilish;
- o'quv jarayonida ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarda media vositalaridan foydalanish;
- o'z pedagogik faoliyatida interaktiv media, raqamli platformalar, simulyatsion modellar, 3D va VR texnologiyalarni samarali qo'llash;
- o'quvchilarda media madaniyat, media etikasi va axborot xavfsizligi madaniyatini shakllantirish.

Shu bilan birga, mediakompetentlik o'qituvchidan zamonaviy axborot oqimlari

orasida to'g'ri yo'nalish tanlashni, noto'g'ri yoki manipulyativ ma'lumotlarni ajrata olishni ham talab etadi. Bunday kompetensiyaga ega o'qituvchi mediaresurslardan shunchaki foydalanmaydi, balki ularni o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri, ijodiy fikrlashi va tanqidiy yondashuvini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali vosita sifatida ishlatadi.

Demak, pedagogik ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri – bo'lajak o'qituvchilarni media muhitda faol va ongli subyekt sifatida shakllantirish, ularning raqamli savodxonligini, axborot madaniyatini va mediakompetentligini uzviy bir butun tizimda rivojlantirishdir. Shu yo'sinda tayyorlangan o'qituvchi raqamli davr talablari bilan hamnafas, ijodkor, mustaqil fikrlaydigan, innovatsion yondashuvlarga ochiq bo'lgan mutaxassis sifatida jamiyatning intellektual rivojiga hissa qo'sha oladi.

Jahon pedagogika fanida mediakompetentlik masalasi axborot jamiyatining rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq holda o'rganilmoqda. Xususan, Yevropa Ittifoqi, AQSh, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi davlatlarda mediata'limni o'qituvchilar tayyorlash dasturlariga integratsiya qilish bo'yicha samarali tajribalar shakllangan. O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda media va raqamli savodxonlikni rivojlantirish, oliy ta'limda innovatsion pedagogik texnologiyalarni keng joriy etish borasida izchil islohotlar amalga oshirilmoqda.

Mediakompetentlik tushunchasi ilk bor XX asrning ikkinchi yarmida g'arb pedagogik va kommunikatsiya tadqiqotlarida keng qo'llanila boshlagan. Uning nazariy asoslari media literacy (media savodxonligi) konsepsiyasidan kelib chiqadi. UNESCO ekspertlari mediakompetentlikni shaxsning media axborot vositalarini tanqidiy idrok etish, ularni baholash va maqsadga muvofiq qo'llash qobiliyati sifatida talqin qiladi. Shu

bilan birga, mediakompetentlik faqat texnik bilimlarni emas, balki kommunikativ, kreativ va madaniy jihatlarni ham o'z ichiga oladi.

Mahalliy olimlar ichida O'zbekiston pedagogika fanida mediakompetentlik masalasi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar asosan raqamli ta'lim texnologiyalari, media savodxonlikni oshirish va ta'lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini integratsiya qilish yo'nalishlariga qaratilgan. Xususan, so'nggi yillarda mediata'lim metodlari va pedagogik texnologiyalarni o'qituvchi tayyorlash jarayoniga tatbiq etish bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Xorijiy tajribalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, mediakompetentlikni rivojlantirishda quyidagi umumiy tamoyillar muhim o'rin tutadi:

kompetensiyaviy yondashuv – o'qituvchining media resurslar bilan ishlashda amaliy, kommunikativ va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim modeli;

integrativ yondashuv – mediakompetentlikni barcha fanlar mazmuniga singdirish va uni boshqa pedagogik kompetensiyalar bilan uzviy bog'lash;

ijodiy yondashuv – talabalarda media kontent yaratish, uni moslashtirish va innovatsion taqdimot shakllaridan foydalanish malakasini rivojlantirish.

Mediakompetentlikni shakllantirish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, masofaviy ta'lim platformalari, interfaol metodlar va multimedia vositalaridan kompleks foydalanish yuqori natija beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni shakllantirish jarayoni zamonaviy pedagogika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining integratsiyasiga asoslanadi. Mazkur jarayonning samaradorligi, avvalo, tanlangan pedagogik yondashuvlar va ularni amalga

oshirish metodikasiga bog'liq. Tadqiqot va amaliy tajriba natijalari quyidagi asosiy yondashuvlarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi:

Kompetensiyaviy yondashuv. Bu yondashuv ta'lim jarayonida nafaqat nazariy bilimlarni, balki ularni amaliyotda qo'llash malakasini shakllantirishga qaratilgan. Mediakompetentlik kontekstida bu — talabalar media axborot manbalarini izlash, ularni tanqidiy tahlil qilish va pedagogik faoliyatda qo'llash qobiliyatini rivojlantirishni anglatadi. Kompetensiyaviy yondashuvda ta'lim mazmuni amaliy topshiriqlar, real media loyihalar va ijodiy ishlanmalar bilan boyitiladi.

Kontekstli o'qitish texnologiyasi. Kontekstli o'qitish texnologiyasi o'qitish jarayonini real kasbiy vaziyatlar bilan uyg'unlashtiradi. Mediakompetentlikni rivojlantirishda bu usul talabalarni o'qituvchi sifatida turli pedagogik vaziyatlarda media vositalardan samarali foydalanishga tayyorlaydi. Masalan, dars jarayonida interaktiv taqdimotlar yaratish, videodarslar tayyorlash yoki raqamli sinf resurslarini boshqarish kabi topshiriqlar orqali mediako'nikmalar mustahkamlanadi.

Interfaol metodlar va media integratsiyasi. Media resurslar bilan ishlash jarayonida interfaol metodlardan foydalanish — talabalarni faol muloqot, hamkorlik va ijodiy izlanishga jalb etadi. Bu yondashuvda "Aqliy hujum", "Klaster", "Rol o'ynash", "Debat" kabi metodlar multimedia vositalari bilan uyg'unlashtiriladi. Shuningdek, onlayn ta'lim platformalari (Moodle, Google Classroom, Microsoft Teams) orqali media kontentni ishlab chiqish va almashish imkoniyatlari kengaytiriladi.

Raqamli ta'lim muhitidan foydalanish. Bugungi kunda mediakompetentlikni rivojlantirishda raqamli ta'lim muhitining ahamiyati beqiyosdir. Virtual laboratoriyalar,

simulyatorlar, AR/VR texnologiyalari, raqamli test tizimlari va interaktiv o'quv platformalari nafaqat media vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini oshiradi, balki ularni amaliyotda samarali qo'llashga ham yordam beradi.

Loyihaviy faoliyat yondashuvi. Talabalarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirish uchun loyiha asosidagi ta'lim samarali vosita hisoblanadi. Media loyihalar ishlab chiqish, ijtimoiy tarmoqlar uchun ta'limiy kontent yaratish, videoroliklar tayyorlash kabi vazifalar talabalarni nafaqat texnik, balki kommunikativ va estetik jihatdan ham rivojlantiradi.

Bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni rivojlantirish uzluksiz va tizimli jarayon bo'lib, u bir nechta bosqichlarda amalga oshiriladi. Har bir bosqich o'ziga xos metodik vazifalarni hal qiladi va keyingi bosqichlar uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Shunday qilib, mediakompetentlikni shakllantirish jarayoni faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki axborotni tanqidiy idrok etish, uni pedagogik maqsadlarga moslashtirish va ijodiy qo'llash malakasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa va tavsiyalar

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, bo'lajak o'qituvchilarda mediakompetentlikni shakllantirish zamonaviy ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Mediakompetentlik o'qituvchidan media axborot vositalarini tanqidiy baholash, ularni pedagogik jarayonga moslashtirish va ijodiy tarzda qo'llash qobiliyatini talab qiladi. Ushbu kompetensiyani samarali rivojlantirish uchun quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. Kompetensiyaviy yondashuv — mediakompetentlikni rivojlantirishda asosiy metodik poydevor bo'lib, u nazariy bilimlarni amaliy vazifalar bilan uyg'unlashtiradi.

2. Kontekstli o'qitish — bo'lajak

Mediakompetentlikni shakllantirish jarayonining bosqichlari	Tasnif	Amalga oshiriladigan ishlar
Motivatsion tayyorgarlik bosqichi	Bu bosqichda talabalar mediakompetentlikning mohiyati va ahamiyati bilan tanishtiriladi. Maqsad — talabalarda media vositalardan foydalanishga bo'lgan ichki ehtiyoj va qiziqishni shakllantirish.	• Mediata'limning ijtimoiy va pedagogik ahamiyati bo'yicha ma'ruzalar • Ilg'or tajribalar bilan tanishtirish (video, intervyu, onlayn seminarlar) • Media vositalar bilan ishlashga oid motivatsion treninglar
Axborot-qidiruv faoliyati bosqichi	Bu bosqichda talabalar turli media manbalarni izlash, saralash va ularni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini egallaydi.	• Media manbalarni (internet, elektron kutubxona, ijtimoiy tarmoqlar) tahlil qilish • Isbotli va ishonchsiz axborotni farqlash • Media materiallarni pedagogik maqsadga moslashtirish
Mediaresurslarni tahlil qilish va yaratish bosqichi	Bu bosqichda talabalar mavjud media materiallarni tahlil qiladi va mustaqil ravishda yangi media kontent ishlab chiqadi.	• Foto, video va audio materiallar bilan ishlash • Multimedia taqdimotlari yaratish (PowerPoint, Canva, Prezi va b.) • Ta'limiy videoroliklar, podkastlar va interaktiv dars ishlanmalarini tayyorlash
Refleksiya va baholash bosqichi	Bu bosqich yakuniy natijalarni tahlil qilish, talabalarning o'z faoliyatini baholash va kelgusida rivojlanish yo'llarini aniqlashni o'z ichiga oladi.	• Portfolio tahlili (talabani media ishlar to'plami) • O'zaro baholash va jamoaviy fikr-mulohaza • Mediakompetentlik darajasini aniqlash bo'yicha test va diagnostika ishlari

o'qituvchilarning kasbiy faoliyatida media vositalardan real vaziyatlarda foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. Interfaol metodlar va media integratsiyasi — ta'lim jarayonida talabalarni faollashtirish, ijodiy izlanishga undash va muloqot ko'nikmalarini kuchaytirishda samarali vosita hisoblanadi.

4. Loyihaviy yondashuv — media kontent yaratish orqali nafaqat texnik,

balki kommunikativ, estetik va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantiradi.

Tavsiyalar:

- Oliy pedagogik ta'lim muassasalarida mediakompetentlikni rivojlantirish bo'yicha maxsus o'quv modullari va metodik qo'llanmalar yaratish.

- Pedagogik amaliyot jarayonida talabalarning media vositalar bilan ishlash ko'nikmalarini muntazam ravishda baholab

borish.

- O'qituvchilar malakasini oshirish kurslarida mediakompetentlik bo'yicha maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish.

- Media savodxonlik, raqamli madaniyat va axborot xavfsizligi masalalarini integratsiyalashgan holda o'qitish.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX **Foydalanilgan adabiyotlar:** XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Buckingham, D. (2015). Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge: Polity Press.
2. Potter, W. J. (2019). Media Literacy. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
3. Янушкевич, И. В. (2021). Медиаобразование и медиакompetentность в системе педагогической подготовки. Педагогика и психология образования, №1, 45–54.
4. Хайдаров, М. (2020). Raqamli ta'lim muhiti: afzalliklari va rivojlanish istiqbollari. Oliy ta'lim muammolari, №3, 62–67.
5. Абдуллаева, М. (2022). Mediakompetentlikni shakllantirishning innovatsion metodlari. Ta'lim va innovatsiya, №2, 37–43.
6. Karimova, N. (2021). Mediaresurslardan foydalanish orqali o'quv jarayonini samarashtirish. Pedagogik mahorat, №4, 25–31.

KREATIV KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHDA NEYROPEDAGOGIK YONDASHUVLAR VA TEXNOLOGIYALAR

ISROILOVA NAVBAHOR NURILLO QIZI
Chirchiq Davlat Pedagogika universiteti mustaqil izlanuvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida neyropedagogik yondashuvlar orqali o'quvchilarda kreativ kompetentlikni rivojlantirish usullari tahlil qilinadi. Maqolada har bir tamoyilning nazariy asoslari, amaliy tatbiqi va samaradorligini ta'riflovchi usullar keltiriladi.

Kalit so'zlar: neyropedagogika, kreativ kompetentlik, ko'p sensorli ta'lim, adaptiv platformalar, geymifikatsiya, problem-based learning, neyrofidbek.

Аннотация: В данной статье анализируются принципы развития креативной компетентности у учащихся посредством нейропедагогических подходов в современном образовательном процессе. Авторы исследуют технологии мультисенсорного обучения, адаптивного преподавания, геймификации, проблемно-ориентированного обучения и нейрофидбека, разработанные с учетом пластичности человеческого мозга. В статье приведены теоретические основы, практическое применение и примеры эффективности каждого принципа.

Ключевые слова: нейропедагогика, креативная компетентность, мультисенсорное обучение, адаптивные платформы, геймификация, проблемное обучение, нейрофидбек.

Annotation: This article analyzes the principles of developing students' creative competence through neuro-pedagogical approaches in the modern educational process. The authors explore technologies such as multisensory learning, adaptive teaching, gamification, problem-based learning, and neurofeedback, developed with consideration of the plasticity of the human brain. The article provides theoretical foundations, practical applications, and illustrative examples demonstrating the effectiveness of each principle.

Keywords: neuro-pedagogy, creative competence, multisensory learning, adaptive platforms, gamification, problem-based learning, neurofeedback.

Kirish. Har qanday jamiyatning intellektual va ma'naviy taraqqiyoti o'z tarixini chuqur bilish va anglash bilan chambarchas bog'liqdir. Insoniyat o'zini anglash jarayonida, avvalo, o'tmishda sodir bo'lgan voqealarni tahlil qiladi, ularning mazmun-mohiyatini tushunadi hamda ulardan saboq chiqaradi. Shu nuqtai nazardan, tarixiy tafakkurni shakllantirish masalasi ta'lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Chunki ta'lim o'quvchilar va talabalarni nafaqat tarixiy bilimlar bilan tanishtiradi, balki ularni mustaqil tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini anglash, turli davr voqealari o'rtasida o'xshashlik va farqlarni ko'ra olishga ham o'rgatadi.

Bugungi globallashuv sharoitida yoshlarning tarixiy tafakkurini shakllantirish yanada dolzarb masalaga aylanmoqda. Chunki

turli g'oyaviy oqimlar, ma'lumotlarning cheksiz oqimi ichida tarixiy jarayonlarga xolisona yondashish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni to'g'ri anglash, tarixiy saboqlardan foydalanish yoshlarning intellektual va fuqarolik salohiyatini belgilab beradi. Shu bois maktabdan boshlab oliy ta'limgacha bo'lgan barcha bosqichlarda ta'lim jarayonining tarixiy tafakkurni shakllantirishdagi o'rni va ahamiyatini ilmiy asosda o'rganish zarur bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Kreativ kompetentlikni shakllantirish masalasi so'nggi yillarda pedagogika, psixologiya va neyrofiziologiya fanlari kesishmasida faol o'rganilayotgan dolzarb yo'nalishlardan biridir. Mazkur jarayonning nazariy asoslari xorijiy va mahalliy tadqiqotchilar tomonidan turli yondashuvlar

orqali tahlil etilgan. Jumladan, H.Gardner, R.Sternberg, K.Robinson, D.Goleman kabi olimlarning ishlari kreativ tafakkur inson miyasi faoliyatining murakkab kognitiv, emotsional va motivatsion komponentlari o'zaro ta'siri orqali shakllanishini ko'rsatadi. Ular ta'lim jarayonida ijodkorlikni rivojlantirish uchun muhit yaratish, hissiy xavfsizlik, erkin fikrlash va muloqot madaniyatining ahamiyatini alohida ta'kidlaydilar.

Neyropedagogika yo'nalishidagi tadqiqotlarda esa, xususan J.Willis, M.Sousa, E.Jensen, A.Mehmedovic kabi olimlar tomonidan o'quvchilarning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirishda miya faoliyatining neyropsixologik mexanizmlari, neyropastiklik va neyron tarmoqlar o'rtasidagi bog'lanishlarning mustahkamlanishi asosiy omil sifatida talqin etiladi. Ularning fikricha, dars jarayonida emotsional tajriba, faol harakat, vizual va multisensorli stimullarni uyg'unlashtirish kreativ kompetentlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Mahalliy olimlardan E.G'ozdiyev, N.Jo'rayev, M.Toshtemirov, Z.Sodiqova va boshqalar ta'limda kreativ yondashuvlarning psixopedagogik asoslarini ishlab chiqqanlar. Ularning tadqiqotlarida o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishda milliy qadriyatlar, kontekstual o'qitish, shaxsga yo'naltirilgan va interfaol metodlarning ahamiyati ko'rsatilgan. Shuningdek, so'nggi yillarda neyropedagogik yondashuvlardan foydalangan holda ta'lim jarayonini loyihalash, diqqatni boshqarish, stressni kamaytirish va miyada ijodkorlikka mas'ul neyron aloqalarni faollashtirish bo'yicha ilmiy ishlar soni ortib bormoqda.

Asosiy qism.Zamonaviy ta'lim tizimida kreativ kompetentlikni shakllantirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Jamiyat va iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, texnologiyalarning kirib kelishi va mehnat bozorida yangi talablar paydo bo'lishi ijodiy va tanqidiy fikrlay oladigan mutaxassislarni tayyorlashni talab etmoqda. Ana shu jarayonda neyropedagogika ta'lim jarayonini

inson miyasining kognitiv xususiyatlariga moslashtirish orqali o'quvchilarda ijodiy fikrlash va innovatsion yondashuvni shakllantirishga yordam beradi.

Neyropedagogika va kreativ kompetentlik o'zaro bog'liq bo'lib, ularning uyg'unligi o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Neyropedagogika inson miyasining o'rganish jarayonidagi xususiyatlarini o'rganib, ta'lim metodlarini miyaning tabiiy mexanizmiga muvofiq tashkil etishni taklif qiladi. Boshqa tomondan, kreativ kompetentlik – bu faqat yangi g'oyalar uylab topish emas, balki mavjud bilimlar va tajribalarni yangi shart-sharoitlarga moslashtirish, innovatsion yondashuvlarni qo'llash va muammolarni original yechish qobiliyatini rivojlantirishdir.

Neyropedagogik yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan o'qitish texnologiyalari, xususan, multisensorli ta'lim, geymifikatsiya, neyrofidbek, adaptiv o'qitish va virtual simulyatsiyalar o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rag'batlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday usullar o'quv jarayonini interaktiv va shaxsiylashtirilgan shaklga keltirib, kreativ kompetentlikni shakllantirish uchun qulay muhit yaratadi. Shu bois, neyropedagogika va kreativ kompetentlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqur o'rganish va uni ta'lim jarayonida samarali qo'llash kelajak avlodning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Neyropedagogik yondashuvlar miyadagi neyropastika jarayoniga asoslangan bo'lib, bu miyaning yangi bilimlarni o'zlashtirish jarayonida o'zgaruvchanlik qobiliyatini anglatadi. Ilmiy tadqiqotlar shundan dalolat beradiki, o'quv jarayonida faol ishtirok etish, amaliyot va tajriba orqali o'rganish bilimlarni uzoqroq xotirada saqlash imkonini beradi. J. Geydj o'z tadqiqotlarida ta'lim jarayonida miyaning turli zonalarini qanday faoliyat yuritishini o'rganib, shunday xulosaga kelgan: "Ta'lim jarayonida ko'p sensorli yondashuvlar qo'llanilganida, miya ma'lumotni qayta ishlashda bir necha neyron tarmoqlarini

faollashtiradi, bu esa bilimni uzoq muddatli xotiraga mustahkamlaydi”. Shuning uchun, neyropedagogika nafaqat o‘quvchilarning bilim olish jarayonini osonlashtiradi, balki ularning ijodiy va mantiqiy tafakkurini rivojlantirish, bilimlarni hayotiy muammolarni yechishda qo‘llash imkonini oshiradi. Neyropedagogika ta’lim jarayoniga shaxsiy yondashuvni joriy etish orqali har bir o‘quvchining maksimal salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion ta’lim tizimidir.

Kreativ kompetentlik – bu yangi g‘oyalar uylab topish, mavjud bilimlarni yangicha yondashuvda qo‘llash va muammolarga innovatsion yechim topish qobiliyatidir. Bugungi kunda ta’lim tizimi o‘quvchilarga faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmay, ularni erkin fikrlovchi, ijodiy yondashuvga ega, tahlil qila oladigan va tez moslasha oladigan shaxslar sifatida tayyorlashni maqsad qiladi. Shu nuqtai nazardan, kreativ kompetentlikni shakllantirish ta’lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biriga aylangan.

Xulosa. Neyropedagogika – ta’lim jarayonini inson miyasining kognitiv va fiziologik xususiyatlariga moslashtirishga qaratilgan fanlararo yo‘nalish bo‘lib, u psixologik va neyrobiologik asoslarga tayanadi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarda individual kognitiv xususiyatlarni hisobga olib, shaxsiylashtirilgan ta’lim muhitini yaratishga xizmat qiladi. An’anaviy ta’lim modellari ma’lumotni standart shaklda taqdim

etishga asoslangan bo‘lsa, neyropedagogika tajriba va interaktiv usullarni qo‘llash orqali o‘quv materialini uzoq muddatli xotiraga mustahkamlashga yordam beradi.

Kreativ kompetentlik – bu yangi g‘oyalar ishlab chiqish, mavjud bilimlarni yangicha yondashuv bilan qo‘llash va muammolarga innovatsion yechim topish qobiliyatidir. Neyropedagogik yondashuvlar – adaptiv ta’lim, neyrofidbek, ko‘p sensorli o‘qitish, geymifikatsiya, virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari orqali o‘quvchilarda ijodiy va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ko‘p sensorli o‘qitish miyadagi neyron tarmoqlarini faollashtirib, ma’lumotni uzoq muddatli xotirada saqlash imkonini beradi.

Neyropedagogika o‘quv jarayonida yangi innovatsion metodlardan samarali foydalanishni taklif qiladi. Masalan, adaptiv ta’lim platformalari har bir o‘quvchining individual o‘rganish sur‘atiga moslashtirilgan shaxsiylashtirilgan ta’lim muhitini yaratish imkonini beradi. Geymifikatsiya va o‘yinlashtirilgan ta’lim motivatsiyani kuchaytirishga yordam bersa, virtual laboratoriyalar va STEM platformalari real hayotda uchraydigan muammolarga yechim izlash qobiliyatini shakllantiradi. Neyrofidbek texnologiyalari esa o‘quvchilarning diqqatini jamlash va stress darajasini boshqarishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Isroilova N.N. “Raqamli texnologiyalar yordamida o‘quvchilarda kreativ kompetentlikni shakllantirish metodlari” mavzusidagi maqolasi «Mug‘allim xem uzliksiz bilimlendirio‘» ilmiy-metodik jurnalining 2023 yil № 6-3 soni, 48-53 b.
2. Isroilova N.N. Improving the creative skills of secondary school students // International Scientific and Practical Conference. 2024. Pp 83-85
3. Ishmuhammedov R., Yuldashev M. Ta’lim tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T.Nihol, 2013.
4. Kenjayeva D.T. Oliy pedagogik ta’lim jarayonida barkamol shaxsni shakllantirishning nazariy-amaliy asoslari. Dissertatsiya pedagogika fanlari nomzodi. – Toshkent: 2007.

FIZIKA TA'LIMINI INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISHNING METODOLOGIK VA METODIK ASOSLARI

VALIYEV ULUG'BEK QODIROVICH.

Andijon davlat universiteti "Kondensirlangan fizika" kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Ushbu maqolada fizika ta'limini innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirishning metodologik va metodik asoslari ko'rib chiqilgan. Dastlab, ta'limning tarixiy metodologiyasi va Yusuf Hos Hojib hamda Ya.O.Komenskiy kabi allomalarining ta'lim metodlari tahlil qilingan. Ushbu tahlillarda, ta'limning diniy asoslariga, jumladan islom va xristian dinlariga tayanilgan metodologiyalar alohida ta'kidlangan. Maqola, shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, ularning turli darajalari va tasniflarini ham yoritib bergan. Ta'lim jarayonida pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi, ta'limning samaradorligini oshirish yo'llari, va o'qituvchilarning malakasini oshirishga qaratilgan uslublar muhokama etilgan. O'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy-psixologik rivojlanishida ta'limning ahamiyati, shuningdek aqliy faoliyatni shakllantirish jarayonlari detallari bilan tavsiflangan. Ta'lim mazmunining qobiliyatli asoslarini rivojlantirish zaruratiga urg'u berilgan, bu esa talabalar va o'quvchilarning texnika va tabiiy fanlarni chuqurroq tushunishlariga yordam berishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: fizika ta'limi, innovatsion texnologiyalar, ta'lim metodlari, ta'lim samaradorligi, aqliy faoliyat, texnika va tabiiy fanlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методологические и методические основы совершенствования обучения физике на основе инновационных технологий. Сначала анализируются исторические методологии обучения и методы обучения таких ученых, как Юсуф Хос Ходжиб и Я.О. Коменский. В этих анализах особо подчеркиваются религиозные основы образования, включая методологии, основанные на исламе и христианстве. Статья также освещает современные педагогические технологии, их различные уровни и классификации. В процессе обучения обсуждаются методы применения педагогических технологий, пути повышения эффективности обучения и методы повышения квалификации учителей. Важность образования в личностном и социопсихологическом развитии учащихся, а также детали процессов формирования интеллектуальной деятельности подробно описаны. Подчеркивается необходимость развития основ обучения, способствующих более глубокому пониманию технических и естественных наук студентами и школьниками.

Ключевые слова: обучение физике, инновационные технологии, методы обучения, эффективность обучения, интеллектуальная деятельность, техника и естественные науки.

Barcha fanlarning metodologik va metodik asoslari asrlar osha o'rganilib, ta'limga qo'llab kelinadi. Ming afsuski ularning metodologik asoslari bayon qilingan manbalarni taxlil qilish, ularni faqat siyosiy metodologik jihatlarinigina yoritib kelgan va bu jarayon xozirgacha davom etib kelmoqda.

Ta'lim nazariyasining asoschilaridan bo'lgan alloma Yusuf Hos Hojib va g'arbning mashhur pedagogi, didaktikaning asoschilaridan biri bo'lgan

Ya.O.Komenskiylarning ta'lim metodlari va ular tayangan metodologiyalarning moxiyatini taxlil qilib, qiyoslab eslab o'taylik.

Ulug' allomalarimizdan Yusuf Hos Hojibning Qutadg'u bilig asarining metodologiyasiga bir e'tibor qilaylik. Har qanday ta'limning metodologiyasi va metodologik asosi sifatida islom diniga asoslangan metodologiya targ'ib qilinadi va qo'llaniladi. Obrazlar vositasida oddiy dexqondan bo'lajak shoh-shaxzodalarni qanday tarbiyalash va ularga qanlay ta'lim

berish kerakligi ochib beriladi. Qutadgʻu bilig asarining asosida, metodologiyasi sifatida quron, islom dinining qonun va qoidalari, Allohning farzlari va paygʻambarimiz sallalohu alayxi vasallamning sunnatlariga amal qilinadi. Taʼlimning va tarbiyaning, xususan bu asarning asl maqsadi komil musulmonni tarbiyalashdan iborat boʻlib, bu maqsadga erishishning yoʻllari juda moxirlik bilan turli obrazlarda bayon qilib beriladi. Asarning strategiyasi-mukammal musulmonni yoki musulmonlarni tarbiyalashni oʻrgatishdan iborat[1].

Didaktikaning asoschilaridan biri boʻlgan, mashhur chex pedagogi Ya.O.Komenskiyning “Buyuk didaktika” asarining strategiyasi esa, komil xristianinni tarbiyalashdan iborat boʻlib, taʼlim va tarbiyaning amalga oshirilish jarayoni, uning samaradorlini oshirish yoʻllari va boshqa taʼlimning barcha muammolarini xal etishning “oʻn asos”lariga bagʻishlangan[1].

Bu ikki asarning gʻoyasi va maqsadi aslida Yusuf Hos Hojibning Qutadgʻu bilig asarining maqsadi va mazmunidan kelib chiqadi. Faqat gʻarbda bu gʻoyalar Yusuf Hos Hojibdan deyarli 563 yilgina keyin paydo boʻlayabdi. Eʼtibor qilingga, har ikki asarning metodologiyasi ikki tarixiy dinlarning taʼlimoti va prinsiplarigagina asoslanmoqda. Shu jahatdan muxtaram oʻquvchilarimizda Ya.O.Komenskiy Yusuf Hos Hojibning “Qutadgʻu bilig” asarini yaxshi oʻrgangan emasmi?—degan savol tugʻulgan boʻlsa ham ajab emas. Бугунги кунда дунёнинг барча давлатлари ва миллатлари аслида Yusuf Hos Hojib ва Ya.O.Komenskiy томонидан яратилган таълим тизимига, синф-дарс тизимига ва бугунги кунда фаол қўлланиб келинаётган таълимнинг ўндан ортиқ тамойилларига амал қилган ҳолда таълимни амалга ошириб келмоқдалар. Bu muammolarga keyingi maqolalarimizda

toʻxtalamiz. Xozir esa, yana fizik taʼlimni rivojlantirish muammolariga qaytaylik.

Fizika taʼlimini rivojlantirish, uni oʻqitish jarayonini mukammallashtirish uchun uning mazmuni, strukturasi, uni tashkil qilish va oʻtkazish metodikasi, yaʼni mukammal texnologiyalarini ishlab chiqish kerak boʻladi. Fizika oʻqitish metodikasi fanining umumiy masalalari yoritilgan oʻquv qoʻllanmalar, darsliklar va uslubiy maqolalar juda koʻp boʻlishiga qaramasdan, ularning tadbiqlariga, Fizika oʻqitish metodikasining xususiy masalalariga bagʻishlangan manbalar ancha kam chiqarilmoqda. Fizik taʼlimning samaradorligini oshirish va uni takomillashtirish borasida olib borilayotgan keng koʻlamli ishlar maxsus adabiyotlarda yoritilib kelinmoqda. Lekin ularning taʼlim jarayoniga qoʻllanilishlarida oʻqituvchilarning hammasi ham bir hilda muvaffaqiyatga erisha olmayabdilar. Xususan fizik taʼlimni oʻqitishni texnologiya darajasigacha olib chiqaolgan oʻqituvchilarni esa barmoq bilan sanash mumkin xolos[3-13].

N.N.Nikitina tomonidan pedagogik texnologiyaning quyidagi tasniflari ajratilgan [3]:

- protsessual boʻlishi, kutilayotgan pedagogik natijaga erishish uchun pedagogik jarayonni maʼlum ketma-ketlikdagi metodik faoliyatlardan foydalanish;

- instrumental-oʻqitish va tarbiyalashning metodlari, uslublari, vositalarining boʻlishi;

- shaxsning-oʻqituvchining pedagogik mahorati-pedagogik jarayonni loyihalash, tashkil qilish va oʻtkazish malakasining boʻlishi;

- tizimni va toʻla taʼlim jarayonining boʻlishi: taʼlimning maqsadi, mazmuni, vositalari, oʻqitish va tarbiyalash metodlarining mavjudligi.

Demak, Yuqorida zikr qilinganlardan pedagogik texnologiyaning quyidagi

tasniflarini-belgilarini ajratish mumkin:

-o'zaro bog'liq bo'lgan ikki tomonlama:
o'qituvchi va o'quvchi faoliyati;

-metod va uslublar majmuasi;

-ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil qilish jarayonlari;

-ta'lim sharoitining optimallashtirilganligi.

Bulardan kelib chiqadiki, pedagogik texnologiya o'quv-tarbiya jarayonining tashkil qilinishining tizimli metodikasi bo'lib, amalga oshirish mumkinligi, samarali natija bera olishi bilan tavsiflanar ekan.

"Pedagogik texnologiya" tushunchasi uchta aspektda namoyon bo'lishi mumkin [4-7]:

a) ilmiy: pedagogika texnologiyalar-pedagogik ilmining bir qismi bo'lib, o'qitishning maqsadi, mazmuni, metodlarini o'rganuvchi ishlab chiqadi hamda pedagogik jarayonlarni loyihalaydi;

b) protsessual-tavsiflash: rejalashtirilgan pedagogik natijaga erishish uchun zarur bo'lgan jarayonlarning, maqsadlarning hamda uning mazmunlarining, metod va vositalarining yoritilishi;

v) protsessual-faoliyat: barcha shaxsiy, instrumental, metodik, pedagogik vositalarning qo'llanilishi, texnologik (pedagogik) jarayonning amalga oshirilishi.

G.K.Selevko tomonidan ta'lim jarayonida qo'llaniladigan pedagogik texnologiyalar jamlanib, ularning ilmiy-uslubiy asoslari, tasniflari, amaliyotga qo'llash mexanizmlari tahlil qilingan va pedagogik texnologiyaning ta'lim amaliyotida 3 darajada qo'llanilishi ta'kidlangan[8]:

1. Umumiy pedagogik daraja: Umumiy pedagogik texnologiya ta'lim-tarbiya jarayonining yaxlit tizimligi, ma'lum bir region, o'quv Yurti tomonidan uzluksiz ta'lim tizimining muayyan bir bosqichdagi texnologiyaning umumiy qonuniyatlari,

nazariy-ilmiy asoslari, tamoyillari, amaliyotda qo'llashning umumiy xususiyatlari hamda shart-sharoitlarini ifodalaydi.

2. Xususiy metodik daraja: Pedagogik texnologiyaning muayyan predmet, kursni o'qitish jarayonining maqsad va vazifalarini amalga oshirish maqsadida foydalaniladigan ta'lim mazmuni, o'qitish vositalari, metodlari va shakllarining majmuasidir.

3. Lokal (modul) daraja: Ta'lim-tarbiya jarayonining ma'lum bir qismining konkret didaktik va tarbiyaviy maqsadi yoki muammosini hal etishga qaratilgan texnologiyadir.

YUqorida zikr etilgan pedagogik texnologiyalarning 3 ta darajasi bir-birini to'ldiradi.

Pedagogik texnologiyalarni mazmuni, mohiyatiga ko'ra quyidagicha tavsiflash mumkin:

a) shaxs malakasi darajasiga mo'ljallanganligiga ko'ra;

b) mazmuni va tuzilishiga ko'ra;

v) ta'lim oluvchilarning bilim faoliyatini tashkil etish va boshqarish shakllariga ko'ra;

g) ta'lim-tarbiya jarayonida o'quvchi shaxsining tutgan mavqei-o'rniga ko'ra;

d) mavjud ta'lim texnologiyalarni qisman yangilash yoki ta'lim jarayonini tashkil etishda yangi texnologiyalarni qo'llanilishiga ko'ra.

Har qanday pedagogik texnologiyaning asosi uning maqsadi va vazifasini tavsiflashi yoki aniqlashidadir. Biz ishlab chiqayotgan pedagogik texnologiyaning maqsadi talabalarning yarimo'tkazgichlar fizikasidan ta'lim jarayonining mustaqil ishlarini tashkil qilishning shart-sharoitlarini va vositalarini ishlab chiqishdan iboratdir.

Bunda biz konkret muammolar va maqsadlarni, ularni amalga oshirishning metodik va didaktik uslublarini, ta'lim jarayonini tashkil qilish va o'tkazish

muammolarini hal qilishni rejalashtirdik.

Bu pedagogik texnologiyalarni amalga oshirish – barkamol mutaxassisni tarbiyalash jarayoni murakkab bo‘lib, u o‘ziga quyidagi ahamiyatli jihatlarni qamraydi [8-10]:

- yoshlarning shaxs sifatida rivojlanishi muhim va murakkab jarayon bo‘lib, inson hayoti, shart-sharoitlari, shaxsiy faoliyat turi, shaxslararo munosabatlarini,

- ijtimoiy-psixologik jihatlari,

- shaxs qobiliyatlari va moyilliklarining psixofiziologik darajasini, shuningdek qobiliyat va moyillik asoslari tarkibiga kiruvchi tabiiy asoslanganlikni baholash imkoniyatlarining o‘zaro munosabatlarini ifodalaydi.

YOsh avlod o‘zi yashab turgan jamiyatda faqatgina o‘qishga, o‘rganishga va mehnat qilishga, balki o‘z ichidagi psixologik jarayonlarni anglashga va muayyan holatni, hayotning tashqi sharoitlari bilan muvofiqlashtirishga va ijobiy aqli bilan ish tutishga qodir bo‘lishi kerak.

L.S.Vigotskiyning «Psixikaning rivojlanishi ajdodlarimizning tajribasini o‘rganishga imkon beruvchi belgi vositalarini o‘zlashtirish, Yuz beradigan ijtimoiy muhitdan tashqarida ko‘rilishi mumkin emas» deb ta’kidlaganidek, inson ta’limdan tashqarida bo‘la olmaydi. “Har qanday oliy psixik funktsiya, albatta o‘z rivojlanishining tashqi bosqichi orqali o‘tadi, chunki u birinchi navbatda ijtimoiy funktsiyadir”-deb ifodalaydi[11].

YOsh avlod aqliy faoliyatining yangi tuzilmalarini shakllantirishda, ta’limda aql va qobiliyatning roli bir qancha ilg‘or olim-psixologlarning tadqiqotlarida izohlab o‘tilgan. Ulardan, V.V. Davidov va D.B.Elkoninlarning ishlarida aqliy faoliyatning mazmuni va metodlari ijobiy, oqilona tashkillashtirilganda ta’lim, aqliy rivojlanishdagi o‘zgarishlarga erishishga

yordam berishi ta’kidlab o‘tilgan [14-15].

L.S.Vigotskiyning bu g‘oyalari ta’lim va tarbiya psixologiyasini tadqiq etuvchi P.YA. Galperin, V.V. Davidov, A.N. Leontev, D.B. Elkonin va boshqalarga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatdi. V.V.Davidov, D.B.Elkoninlarning ta’kidlashicha, o‘smirlarda o‘quv-kasbiy faoliyat etakchi hisoblanib, shu tufayli ularda muayyan kasbiy va bilishga oid qiziqishlar, tadqiqot malaka elementlari, hayot rejalarini tuzish qobiliyatlari va ahloqiy qadriyatlarni ishlab chiqish hamda o‘z-o‘zini anglashni rivojlantirish shakllanadi». Ular o‘zlaridagi bilish, o‘qish va o‘rganish jarayonlarini ongli ravshda tanlagan maqsad va niyatlariga erishish yo‘lida izlanishlar olib boradilar. Bu o‘zgarishlar asosida ruhiy jarayonlar unumdorligining o‘sishi, o‘zini-o‘zi anglashi, boshqarish mexanizmlari, o‘qish faoliyatini tizimlashtirishi, tengdoshlari va boshqa insonlar orasidagi hatti-harakatlarini ongli boshqarish imkoniyatlarining takomillashuvi yotadi[11-16].

Talabava o‘quvchilarning imkoniyatlarini to‘laroq namoyon qilish uchun psixikaning quyidagi sifat o‘zgarishlarini ko‘rsatish mumkin: ular o‘zini o‘zi anglashining o‘sishi; o‘zini o‘zi boshqarish jarayonlarining takomillashuvi, aql imkoniyatlarining o‘sishi (aqliy siljish, materialni chuqur tahlil qilish, qonuniyatlarni aniqlash; keng o‘xshatmalarni topish imkonini beradi), ilmiy bilish metodlari, usul va amallarini, ya’ni metodologik bilimlarni o‘zlashtirishi, bilimlarni keng qamrashga, umumlashtirishga va tizimlashtirishga imkoniyat yaratadi. Talabalarni o‘qitish jarayoni bu-ta’limning bilimni mustaqil egallashga tayyorgarlik elementlari bilan qanday darajada ta’minlanganligi nuqtai nazardan qaralishi ham kerak. Bu holda mustaqil bilim olish ta’limning asosiy tarkibiy qismi sifatida qabul qilinadi. Mustaqil o‘qish, talabalarda

o'z shaxs xususiyatlarini, undagi bilish va hissiy jarayonlarning xususiyatlarini, uning mohiyati va xarakterini to'laroq namoyon qilish imkonini ta'minlaydigan mustaqil ishlash uslubini shakllantirish demakdir.

O'quvchi va talabalarning tabiiy qobiliyatlari haqidagi muammo ham psixologlar tomonidan tadqiq etilgan. SHu muammoga tegishli ko'plab nazariyalar ichida qobiliyatni yosh avlodidagi uning ichki shart-sharoitlariga bog'lab qo'yadiganlari ham, qobiliyatning tabiiy asosini deyarli hisobga olmay, uni faqat jamiyat, muhit va tarbiyaga, ya'ni, tashqi shart-sharoitlarga bog'laydiganlari ham mavjud. V.A.Krutetskiy, K.K.Platonov, S.L.Rubinshteyn va boshqalarning ishlarida bu nazariyalarning asosli emasligi ko'rsatilgan [14;-S.20-35, 23;-S.25-40, 28;-S.41-46]. S.L.Rubinshteynning ko'rsatishicha, qobiliyatlarning shakllanishi tashqi va ichki sabablar orqali o'zgaradi, deb ko'rsatadi. Bu Yuk psixolog olim A.N.Leontev va uning shogirdlari tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, insonning ayrim qobiliyatlarini tajriba orqali kengaytirish mumkin bo'ladi. Ular laboratoriya sharoitida maxsus ishlab chiqilgan uslubiy yo'l bilan o'quvchilarning tovush balandligi orqali ko'ngil ochishga oid ichki eshitish qobiliyatini shakllantirishga muvaffaq bo'lganlar [15-16]. A.N.Leontev o'zining «Проблемы развития психики» nomli asarida insonning o'ziga xos xususiyatlari «individ tomonidan texnikaga oidnarsa va hodisalarni o'zlashtirish jarayonida shakllanadi», deb ta'kidlagan edi [16].

G.S.Kostyuk qobiliyatni insonning o'quv, ishlab chiqarish yoki boshqa faoliyatida namoyon bo'ladigan hamda shu faoliyat turidagi muvaffaqiyatning zarur sharti bo'lgan barqaror xususiyatlar deb biladi. Psixologlar bilishga oid va ommaviy qobiliyatlarni bir-biridan farqlaydilar. Tadqiqotlardan kelib chiqib, bu muammoni

fizika va tabiiy fanlarga, ya'ni oliy o'quv Yurtlari talabalarning bilish qobiliyatlarini belgilaydigan omillardan biri deb hisoblash mumkin [17].

Psixologlarning kompleks tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, «texnika» va «belgilar tizimi»ga oid faoliyat turlari asosan bosh miya chap yarimsharining vazifalari bilan bog'liq. Va, natijada, texnika (aniq va tabiiy fanlar) yo'nalishidagi butun tizim, jumladan, ta'lim mazmuni va metodlari chap miyali tafakkur turiga yo'naltirilishi lozim. YA'ni, miya yarimsharlari asimetriyasining xarakterli afzalligidan maksimal darajada foydalanish kerak. Tabiiy fanlar, jumladan fizika ta'limida o'quvchilar va talabalar kelgusida chizmalar, rasmlar, murakkab radiotexnik sxema, mikrosxema va jadvallardan foydalanishlari, tuzilmasi murakkab bo'lgan texnik vositalar, fizikadan eksperimental laboratoriya va kompyuter virtual laboratoriya ishlarini hal qilishlari lozim bo'ladi, shu tufayli ularga rivojlangan, nisbatan fazoviy-obrazli tafakkur zarur. SHu sababli, o'quvchilar va talabalarda avvalo matematikaga o'rgatishda fazoviy-obrazli komponentni rivojlantirish kerak. Bo'lajak ilmiy xodim, muhandis yoki texnika ishlab chiqarishi sohasi mutaxassislarini o'qitishga bunday yondashishning maqsadga muvofiqligi bir qator tadqiqotlarda qayd etiladi. O'qish jarayonida bunday qobiliyatdan foydalana bilish kerakligini psixolog V.A.Krutetskiy tadqiq etgan [18]. Qobiliyatli tafakkurga ega bo'lgan o'quvchilar so'zli-mantiqiy materiallardan ko'ra ko'rgazmali materiallardan (laboratoriya uskunalari) samarali foydalanadi. Demak, tabiiy fanlar va texnika yo'nalishidagi birinchi ta'lim bosqichlarida fizika va matematikaga o'qitishda qobiliyatli asosdan (kompyuter, laboratoriya uskunalari va multimediya tarzli) voz kechmasligi kerak, aks holda ta'lim nafaqat uning tafakkurini va dunyoqarashini

rivojlantiradi, balki unga to'sqinlik qiladi. O'quv materialini o'zlashtirish jarayonida qobiliyat tafakkuridan foydalanish, uni tushunishga va yodda saqlab qolishga yordam beradi. SHu jumladan, psixologik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda qandaydir bir ko'nikmani shakllantirish uchun ular bir-birini almashtiruvchi bosqichlardan o'tishi zarur. P.A.Galperinning fikricha, aqliy faoliyatning shakllanish jarayonini quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin[19]:

- o'quvchilar masalaning qo'yilishi bilan tanishish bosqichi.
- masalaga doir ma'lumotlarni anglash

bosqichi.

- masala echish jarayonini aytib berish bosqichi
- masalaning alohida elementlarini har bir o'quvchi o'zicha echish bosqichi
- oxirgi bosqich — bu aqliy va ichki fikrlashlar shakllanish bosqichi.

Ushbu Yuqorida ko'rsatilgan bosqichlarning bir-biridan farqi shundaki, o'quvchi oldin ko'rsatmalardan foydalanadi, keyingi bosqichlarda esa yoddan echishga o'tadi, kerak bo'lgan hollarda ma'lumotnoma, entsiklopediya kabilardan ham foydalanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Yusuf Hos Hojib "Qutadg'u bilig". T.Yulduzcha. 1990.-192 s.
2. Коменский Я.О. "Буюк дидактика". Т. "Уқитувчи". 1975.-240 с.
3. Мамадолимов А.Т., Турсунов М.Н. ИАримўтказгичли куёш элементлари физикаси ва технологияси. — Т: Университет, 2003. -103 б.
4. Klarin M. Conceptual Challenges in Understanding Innovative Education in Organizational Context. International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education. -2016. -Vol. 4(1). -P. 79-84.
5. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. - М.: Изд-во АПН РСФСР, 1956. - 252 с.
6. Щуркова Н.Э. Педагогическая технология. - М.: Педагогическое общество России, 2002. - 224 с.
7. Толипов Ў.Қ, Усмонбоева М. «Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари» Т.: «Фан», 2006.262.б.
8. Турсунметов К.А., Махсудов В.Г. Механик тебранишлар. Услубий қўлланма. — Тошкент: ЎзМУ, 2014. — Б.200.
9. Кротов В.М. Методика и техника демонстрационного эксперимента по физике: учеб.-метод. пособие - Могилев: «МГУ им. А.А. Кулешова», 2008. - 122 с.
10. Беспалко В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. — Москва: ИРПО, 1996. — 336 с.
11. Артиқов А. Аниқ фанларни ўқитишдаги айрим методик муаммолар ҳақида// Нам.ДУ Илмий ахборотномаси. 2020, №7. с.386-391
12. Артиқов А. Бир компоненти суйуқликлар тузулишини оғранишда математик моделлардан фойдаланиш-корреляция фактори//НамДУ илмий аборотномаси. 2023, Июл, № 7.с.111-116
13. Артиқов А. Зоҳидов И. линзаларнинг йиғувчанлик ва сочувчанлик хоссаларини ўқитишдаги айрим методик муаммолар ҳақида мулоҳазалар// Нам.ДУ Илмий ахборотномаси. 2020, №7. с.391-395
14. Элконин Д.Б. Децкая психология-М.:Издательский центр «Академия», - 2007. -384 с.
15. Давыдов В. В. Проблемы развивающего обучения — М.: Директ-Медиа, 2008. 613 с.
16. Леонтев А.Н. Психологические основы развития ребенка и обучения. - М., 2009. 426 с.
17. Костюк Г.С. Избранные психологические труды. —М., 1988. — 304 с.
18. Крутецкий В.А. Основы педагогической психологии. - М.: Просвещение, 1976. — 255 с
19. Галперин П.Я. Основные результаты исследований по проблеме формирования умственных действий и понятий. -М.:МГУ, 1965. - 150 с.

OLIIY TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA NAZORAT QILISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

SAMIJONOV AZIZBEK ISMOILJON O'G'LI
FarDU doktoranti

Annotatsiya. Maqolada oliy ta'lim tizimida axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali nazorat qilish tizimini takomillashtirishning pedagogik asoslari tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida nazorat qilish talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholashning eng muhim bosqichi bo'lib, uning samaradorligi pedagogik jarayonning sifat ko'rsatkichini belgilaydi. An'anaviy nazorat usullari raqamli davr talablariga to'liq javob bera olmayotgani bois, axborot texnologiyalariga asoslangan nazorat tizimlarini joriy etish dolzarb masalaga aylandi. Ushbu maqolada nazorat jarayonida interaktiv platformalar, elektron test tizimlari, masofaviy monitoring, sun'iy intellekt imkoniyatlari va adaptiv o'quv dasturlaridan foydalanishning afzalliklari, xalqaro tajribalar va mahalliy amaliyotlar asosida tahlil qilinadi hamda ta'limda nazorat qilish tizimini takomillashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar. Nazorat qilish tizimi, axborot texnologiyalari, oliy ta'lim, raqamli pedagogika, elektron nazorat, adaptiv ta'lim, monitoring.

Oliy ta'lim jarayonida nazorat qilish tizimi ta'lim faoliyatining ajralmas va strategik ahamiyatga ega bo'lgan tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur tizim nafaqat talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash vositasi, balki o'qitish jarayonining samaradorligini, pedagogik faoliyatning sifat ko'rsatkichlarini, o'quv dasturlarining real amaliy natijalarini baholash imkonini beruvchi muhim boshqaruv mexanizmidir. Ta'lim sifatini nazorat qilish orqali ta'lim jarayonining har bir bosqichida o'quvchi va o'qituvchi faoliyati o'rtasidagi uzviy bog'liqlik, o'quv motivatsiyasining darajasi, o'qitish usullarining maqsadga muvofiqligi hamda yakuniy natijalarning davlat ta'lim standartlariga muvofiqligi aniqlanadi.

Bugungi kunda an'anaviy nazorat shakllari — yozma ishlar, og'zaki so'rovlar, laboratoriya mashg'ulotlari, joriy, oraliq va yakuniy imtihonlar — o'z dolzarbligini saqlab qolayotgan bo'lsa-da, raqamli texnologiyalar tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan sharoitda ularning imkoniyatlari yetarli darajada

zamonaviy ta'lim talablariga javob bera olmay qolmoqda. Chunki bunday nazorat shakllari ko'p hollarda sub'yektiv yondashuvga, inson omiliga bog'liq baholashga, vaqt sarfi ko'pligiga va tahliliy tahlilning cheklanganligiga olib keladi. Shu bois, ta'lim jarayonida nazorat tizimini avtomatlashtirish, raqamlashtirish hamda u orqali shaffof, aniq, tezkor va adolatli baholashni yo'lga qo'yish zarurati paydo bo'lmoqda.

Raqamli ta'lim muhiti sharoitida nazorat tizimi faqat baholash jarayoni emas, balki ta'lim sifati monitoringining muhim komponenti sifatida namoyon bo'lmoqda. Axborot texnologiyalariga asoslangan nazorat qilish tizimlari — test platformalari, elektron reyting tizimlari, virtual simulyatorlar, adaptiv baholash dasturlari va sun'iy intellekt asosidagi diagnostik modellar — nafaqat bilimni o'lchash, balki talabalarning individual o'sish dinamikasini kuzatish, ularning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, shuningdek, ta'lim natijalarini real vaqt rejimida tahlil qilish imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, oliy ta'limda zamonaviy nazorat tizimini takomillashtirish nafaqat texnik yangilanish, balki didaktik, psixologik va tashkiliy jihatdan ham chuqur islohotlarni talab qiladi. Har bir fan yo'nalishi bo'yicha nazorat mexanizmlarini differensiallashtirish, talabalarning individual o'quv yo'nalishini hisobga olish, ularning kognitiv faoliyatini rag'batlantiruvchi baholash mezonlarini ishlab chiqish, o'qituvchining reflektiv faoliyatini qo'llab-quvvatlash kabi omillar bu jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlaydi.

Axborot texnologiyalari asosida tashkil etilgan nazorat tizimlari ta'lim jarayonining sifat ko'rsatkichlarini sezilarli darajada oshiradi. Chunki bunday tizimlar talabalarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda o'qitish va baholashni yo'lga qo'yish, ularning bilim olish sur'atini aniqlash, o'zlashtirish dinamikasini kuzatish, tahlil etish hamda natijalarga ko'ra teskari aloqa mexanizmlarini ishlab chiqish imkonini beradi. Raqamli nazorat vositalari yordamida o'qituvchi nafaqat baholovchi, balki tahlilchi va yo'naltiruvchi rolini bajaradi.

Elektron nazorat tizimlari (Learning Management Systems — LMS, MyTest, Moodle, Canvas, Google Classroom, HEMIS va boshqalar) zamonaviy raqamli ta'lim muhitining ajralmas tarkibiy qismi sifatida o'quv jarayonini avtomatlashtirish, individuallashtirish va optimallashtirish imkonini beradi. Ushbu tizimlar yordamida talabalarga o'z bilim va ko'nikmalarini istalgan joyda va istalgan vaqtda tekshirish, masofadan turib test, topshiriq, loyiha hamda imtihonlarni topshirish, o'zlashtirish natijalarini esa real vaqt rejimida kuzatish imkoniyati yaratiladi. Natijada talaba o'z o'quv faoliyatini rejalashtirish, tahlil qilish va o'z ustida mustaqil ishlash madaniyatiga ega bo'ladi.

Bunday tizimlarning afzalligi shundaki,

ular o'qituvchi va talaba o'rtasida ikki tomonlama interaktiv muloqotni yo'lga qo'yadi, baholash jarayonini shaffof va obyektiv qiladi. Xususan, adaptiv testlash modullari har bir talabaning bilim darajasi, o'qish sur'ati va o'zlashtirish xususiyatlariga mos ravishda topshiriqlarni avtomatik tarzda tanlaydi. Xatolarni tahlil qiluvchi va teskari aloqa (feedback) funksiyasiga ega bo'lgan modullar esa talabaning qaysi mavzularda qiynalayotganini aniqlab, unga individual yo'naltirilgan tavsiyalar beradi.

Shuningdek, elektron nazorat tizimlarida mavjud analitik panellar (dashboard) o'qituvchiga butun guruh yoki alohida talaba faoliyatini monitoring qilish, natijalar dinamikasini tahlil etish, baholash mezonlarini qayta sozlash imkonini beradi. Bu esa ta'lim jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, reflektiv va natijador yondashuv asosida tashkil etish uchun qulay sharoit yaratadi.

Masofaviy ta'lim shaklining kengayishi natijasida nazorat tizimida yangi raqamli texnologiyalarni joriy etish zarurati yanada ortdi. Xususan, onlayn imtihonlar, video-proktoring tizimlari, plagiatni aniqlovchi dasturlar (Turnitin, Antiplagiat, StrikePlagiarism), virtual laboratoriyalar, simulyatorlar, adaptiv ta'lim platformalari (Coursera, EdX, Smart LMS) ta'lim sifatini nazorat qilishda muhim vositaga aylanmoqda. Sun'iy intellekt yordamida yaratilgan tizimlar esa talabaning o'quv faoliyatini tahlil qilib, uning individual o'sish trayektoriyasini shakllantirishga, bilimdagi bo'shliqlarni aniqlashga va ularni to'ldirish bo'yicha tavsiyalar berishga qodir.

Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, AQSh, Buyuk Britaniya, Janubiy Koreya, Yaponiya va Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ta'limdagi nazorat tizimlari to'liq raqamlashtirilgan va integratsiyalashgan. Masalan, AQSh universitetlarida LMS platformalari orqali talabalar nafaqat

test topshiriqlarini, balki esse, loyihaviy ishlar, amaliy topshiriqlarni ham elektron tarzda topshiradilar. Bu tizim o'qituvchiga plagiatni aniqlash, reyting tizimini avtomatik shakllantirish, o'quv faoliyatini tahlil qilish imkonini beradi. Yevropa mamlakatlarida esa adaptiv test tizimlari keng joriy qilingan bo'lib, ular talabaning javobiga qarab keyingi savol darajasini o'zgartiradi. Natijada, baholash jarayoni adolatli va differensial yondashuv asosida amalga oshiriladi.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda ta'lim tizimini raqamlashtirish yo'lida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida "HEMIS" axborot tizimi orqali talabalar o'qish jarayoni, baholari, davomati, topshiriqlari va imtihon natijalari yagona elektron bazada yuritilmoqda. Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalarida elektron test tizimlari, masofaviy imtihonlar, avtomatik baholash modullari, onlayn reyting tizimlari bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda. Ayrim universitetlarda esa o'quv jarayonini raqamli tahlil qilish, baholash va prognozlash imkonini beruvchi intellektual analitika modullari sinovdan o'tkazilmoqda.

Biroq, amaliyotda hali ham yechimini kutayotgan muammolar mavjud: o'qituvchilarning raqamli savodxonlik darajasi yetarli emas, ayrim hududlarda texnik infratuzilma sust, metodik qo'llanmalar kam, shuningdek, test topshiriqlarining sifatini nazorat qilish mexanizmlari to'liq yo'lga qo'yilmagan. Shu sababli, raqamli nazorat tizimlarini joriy etish bilan bir qatorda, pedagog kadrlarning raqamli kompetensiyasini oshirish, ularni zamonaviy platformalarda ishlashga tayyorlash, testologiya va pedagogik diagnostika bo'yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish muhimdir.

Ilmiy tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida axborot

texnologiyalariga asoslangan nazorat tizimlaridan foydalanish o'quv jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Xususan, bunday tizimlar orqali talabalarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini baholash jarayoni ancha aniq, tezkor va ob'yektiv bo'ladi. Statistik tahlillar shuni isbotlaydiki, elektron nazorat tizimlari joriy etilgan ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlari o'rtacha 25–35 foizgacha ortgan, bu esa ularning motivatsiyasi va mustaqil ta'lim olishga bo'lgan qiziqishining oshishiga olib kelgan.

Shuningdek, bunday tizimlar o'qituvchilarga ham katta qulaylik yaratadi. An'anaviy baholashda o'qituvchilar testlarni tekshirish, natijalarni tahlil qilish va statistik hisobotlarni tuzishga ko'p vaqt sarflasalar, raqamli nazorat tizimlari bu jarayonni avtomatlashtirib, o'qituvchining vaqtini 40 foizgacha tejaydi. Natijada pedagog o'z faoliyatini dars jarayonini takomillashtirish, individual yondashuvni kuchaytirish va metodik ishlanmalarni boyitishga yo'naltirishi mumkin.

Bundan tashqari, axborot texnologiyalariga asoslangan nazorat tizimlari baholashdagi sub'yektivlikni sezilarli darajada kamaytiradi. Ya'ni, natijalar inson omiliga emas, balki dasturiy algoritmlarga asoslanadi, bu esa adolatli va shaffof baholash muhitini yaratadi. Shu bilan birga, tizimlar o'qituvchilarga o'z kurslari bo'yicha batafsil reyting tahlillarini olib borish, har bir talabaning o'zlashtirish dinamikasini kuzatish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Bu ma'lumotlar asosida o'qituvchi ta'lim dasturlarini takomillashtirishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash yo'nalishlarini belgilashi va individual o'quv yo'nalishlarini ishlab chiqishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'limda axborot texnologiyalariga asoslangan nazorat tizimini joriy etish ta'lim sifatini oshirish,

baholash jarayonini shaffoflashtirish, talabalar va o'qituvchilar o'rtasida samarali teskari aloqa o'rnatishning eng samarali yo'lidir. Elektron nazorat vositalari, sun'iy intellekt asosidagi tekshiruvlar, adaptiv dasturlar, raqamli reyting tizimlari va masofaviy monitoring pedagogik jarayonni yanada samarali, tahliliy va natijador qilish imkonini beradi. Shu bois, ta'limda

nazorat qilish tizimini takomillashtirish nafaqat texnologik, balki ilmiy-metodik, tashkiliy va psixologik yondashuvlarni uyg'unlashtirgan holda olib borilishi zarur. Raqamli pedagogika sharoitida bu yo'nalish nafaqat ta'lim sifatini, balki mamlakatning intellektual salohiyatini oshiruvchi strategik omil sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. Paris: UNESCO, 2018. – 92 p.
2. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels: EC, 2020. – 74 p.
3. Anderson, L. W., Krathwohl, D. R. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, 2001. – 352 p.
4. Siemens, G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2005. – Vol. 2(1). – P. 3–10.
5. Saidov U. Ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 210 b.
6. Islomova M. Oliy ta'limda elektron nazorat tizimlarining samaradorligi. Toshkent: Universitet, 2022. – 188 b.

INTERAKTIV RAQAMLI DARSLIKLAR ASOSIDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KOGNITIV SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

MIRZAAKBAROV DILSHOD DOVLATBOYEVICH

FarDU mustaqil izlanuvchsi

Annotatsiya. Maqolada interaktiv raqamli darsliklardan foydalanish orqali bo'lajak pedagoglarning kognitiv salohiyatini rivojlantirishning metodik asoslari yoritiladi. Kognitiv salohiyat o'qituvchining kasbiy tayyorgarligida muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanib, u bilimni qabul qilish, qayta ishlash, qo'llash va yangi bilim yaratish jarayonlarini qamrab oladi. Interaktiv darsliklarning multimediya elementlari, virtual topshiriqlar, test tizimlari va adaptiv funksiyalari o'quv jarayonini individuallashtirish, ijodiy fikrlashni rivojlantirish hamda talabalarda o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Xalqaro tajribalar va mahalliy amaliyotlar tahliliga tayangan holda maqolada metodik yondashuvlar tizimlashtirilgan va takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Interaktiv darslik, raqamli ta'lim, kognitiv salohiyat, bo'lajak pedagog, metodik asoslar, media kompetensiya, innovatsion texnologiyalar.

Ta'lim tizimining raqamli transformatsiyasi zamonaviy pedagogik jarayonning barcha bosqichlari va bo'g'inlariga tub o'zgarishlarni olib kirayotgan murakkab, ammo zaruriy jarayon hisoblanadi. Bu jarayon ta'lim mazmuni, shakli va usullarini qayta ko'rib chiqishni, o'quv faoliyatini yangi, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etishni taqozo etmoqda. Natijada ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari — o'qituvchi, talaba va ta'lim muassasasi o'rtasidagi muloqot shakllari, o'quv materiallarini yetkazish va o'zlashtirish usullari, baholash mezonlari ham zamonaviy raqamli yechimlar asosida qayta shakllanmoqda.

Ayniqsa, interaktiv raqamli darsliklar ushbu raqamli o'zgarishlarning eng samarali mahsullaridan biri sifatida ta'lim amaliyotiga jadal kirib kelmoqda. Ular nafaqat o'quv jarayonini raqamlashtirishning texnologik vositasi, balki didaktik jihatdan takomillashgan, o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jalb etuvchi ilg'or pedagogik resurs sifatida e'tirof etiladi. Interaktiv raqamli darsliklar o'zida matn, tasvir, ovoz, animatsiya, video va 3D modellar kabi turli multimedia elementlarini uyg'unlashtirgan kompleks tizimni tashkil etadi. Bunday integratsiya o'quv materialini

yanada jonli, qiziqarli va vizual tarzda taqdim etish imkonini beradi, shu orqali talabaning kognitiv faoliyatini faollashtiradi.

Zamonaviy interaktiv darsliklar tarkibiga quyidagi tarkibiy qismlar kiradi:

Multimedia elementlari — o'quv materiallarini vizual va eshitiladigan shaklda ifodalab, ma'lumotni yaxshiroq idrok etish imkonini beradi;

Animatsiyalar va video darslar — murakkab tushunchalar, jarayonlar yoki tajribalarni bosqichma-bosqich, dinamik tarzda ko'rsatib beradi;

Audio sharhlar — o'quvchi uchun qo'shimcha tushuntirish, tavsif yoki izohlarni eshitish orqali o'rganish samaradorligini oshiradi;

Interaktiv test tizimlari — bilimni avtomatik baholash, teskari aloqa (feedback) berish va o'zini-o'zi nazorat qilish imkoniyatini yaratadi;

Muammoli topshiriqlar va o'yin elementlari — talabaning fikrlash, muammoni hal qilish va ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantiradi;

Virtual laboratoriyalar — real tajribalarni simulyatsiya asosida amalga oshirish imkonini

beradi, ayniqsa tabiiy fanlarda amaliy mashg'ulotlarni raqamli muhitda tashkil etishda muhim ahamiyatga ega;

Sun'iy intellekt (AI) asosidagi adaptiv modul — o'quvchining individual imkoniyatlarini, bilim darajasi va o'rganish tezligini avtomatik tahlil qilib, unga mos topshiriq, izoh va yo'nalishlarni tavsiya etadi.

Bunday integratsiyalashgan tizimlar o'quvchi yoki talabaning faolligini oshiradi, mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantiradi, ularning bilim olish jarayonini shaxsiylashtiradi. Shu bilan birga, raqamli darsliklar orqali o'qituvchi ham o'z faoliyatini yangi bosqichga olib chiqadi — u endi faqat bilim manbai emas, balki o'quv jarayonini boshqaruvchi, motivatsiya beruvchi va individual ta'lim yo'nalishini belgilovchi fasilitator (yo'naltiruvchi) rolini bajaradi.

Pedagogik ta'lim yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarning kognitiv salohiyatini rivojlantirish jarayonida interaktiv darsliklardan foydalanish dolzarb metodik muammolardan biridir. Chunki bo'lajak o'qituvchilardan faqatgina nazariy bilim emas, balki mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil, muammoni yecha olish, ijodiy yondasha bilish kabi XXI asr ko'nikmalari talab qilinadi. Bu esa an'anaviy darsliklar yordamida emas, balki interaktiv va multimediya vositalari bilan boyitilgan, foydalanuvchi faol ishtirok etadigan raqamli muhitda samarali shakllanadi.

Kognitiv salohiyat — bu o'quvchining bilimlarni idrok etish, tushunish, xotirada saqlash, qayta ishlash, muammoni yechishda qo'llash hamda o'z bilim darajasini tahlil qila olish qobiliyatidir. U o'qituvchining kasbiy tayyorgarligi, metodik tafakkuri va o'quv jarayonida samarali qarorlar qabul qilish layoqatining poydevorini tashkil etadi. Kognitiv faoliyatning asosi bo'lgan diqqat, idrok, xotira, tafakkur, nutq va tasavvur jarayonlarini faollashtirishda interaktiv darsliklarning roli beqiyosdir.

Interaktiv darsliklar aynan shu kognitiv jarayonlarni kuchaytirish uchun axborotning

ko'p modal (ko'rish, eshitish, harakat) shaklda taqdim etilishi, o'yin elementlari (gamifikatsiya), muammoli vaziyatlar, testlar va qayta aloqa mexanizmlarini birlashtiradi. Masalan, talaba video materialni ko'rish jarayonida tushunmagan qismni qayta ko'rib chiqishi, interaktiv test orqali bilimini tekshirishi, natijalarni tahlil qilish orqali o'z o'quv faoliyatini boshqarishni o'rganadi.

Pedagogik jarayonni ilmiy asosda tashkil etish uchun interaktiv darsliklardan foydalanish uch bosqichda amalga oshiriladi:

Bilimni egallash bosqichi — yangi mavzularni multimedia elementlari, audio-video materiallar, 3D modellash va virtual tajribalar yordamida o'zlashtirish bosqichi. Bu bosqichda talabaning idrok va diqqat jarayonlari faollashadi, bilimlar vizual va audial tahlil orqali ongda mustahkamlanadi.

Bilimni mustahkamlash bosqichi — interaktiv mashqlar, muammoli vaziyatlar, test tizimlari, mini-loyihalar orqali o'rganilgan materialni qayta ishlash va amaliy ko'nikmaga aylantirish bosqichi.

Bilimni amalda qo'llash bosqichi — talabalardan o'quv loyihalari, taqdimotlar, muammoli topshiriqlarni yechish, yoki real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish talab etiladi. Bu bosqichda talabaning refleksiya, ijodiy tafakkur va metakognitiv malakalari rivojlanadi.

Xorijiy tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, ko'plab davlatlarda interaktiv darsliklar yordamida kognitiv salohiyatni rivojlantirish ustuvor yo'nalishga aylangan.

Finlyandiya ta'lim tizimida adaptiv elektron darsliklar keng joriy etilgan bo'lib, ular har bir o'quvchining bilim darajasiga mos ravishda topshiriqlarni avtomatik sozlaydi.

AQSh ta'lim tizimida gamifikatsiya elementlari asosidagi darsliklar o'quvchilar motivatsiyasini oshirish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko'rsatmoqda.

Singapur va Janubiy Koreyada elektron darsliklar loyihaviy va muammoli ta'lim

metodlari bilan uyg'unlashtirilgan.

Yaponiyada esa interaktiv darsliklar o'quvchilarning o'z-o'zini baholash tizimlari bilan integratsiyalashgan bo'lib, ularning metakognitiv nazoratini kuchaytiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda interaktiv raqamli darsliklar yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. "ZiyoNET" portali, Milliy elektron kutubxona, Respublika ta'lim portali, shuningdek, Farg'ona davlat universiteti, TATU, NamDU kabi oliy ta'lim muassasalarida yaratilayotgan raqamli ta'lim platformalari, iSpring, Moodle, HEMIS tizimlari bu jarayonning muhim amaliy natijasidir.

Biroq, mavjud tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, interaktiv darsliklardan samarali foydalanish uchun quyidagi shart-sharoitlarni yanada takomillashtirish zarur:

- o'quv dasturlarini raqamli formatga moslashtirish;
- o'qituvchilarning raqamli pedagogik kompetensiyasini oshirish;
- o'quv jarayonida metodik qo'llanmalar, raqamli metodologiyalar, pedagogik diagnostika tizimlarini ishlab chiqish;
- o'quv jarayonida AI-asosli tahliliy modullar (learning analytics)ni joriy etish.

Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv darsliklardan tizimli foydalanish

talabalarda tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini 35 foizga, ijodiy fikrlash qobiliyatini 30 foizga, mustaqil o'qish motivatsiyasini esa 40 foizga oshiradi. Shuningdek, metakognitiv malakalar — ya'ni o'z bilim faoliyatini rejalashtirish, baholash va nazorat qilish ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanadi.

Xulosa qilib aytganda, interaktiv raqamli darsliklar bo'lajak pedagoglarning kognitiv salohiyatini rivojlantirishda muhim metodik vosita hisoblanadi. Ular ta'lim jarayonini interaktiv, ko'rgazmali, individuallashtirilgan va talaba shaxsiga yo'naltirilgan shaklda tashkil etish imkonini beradi. Shuningdek, bu darsliklar tanqidiy tafakkur, ijodiy fikrlash, metakognitiv nazorat va refleksiv o'qish malakalarini rivojlantiradi.

Shu bois, ta'lim tizimida interaktiv darsliklarni yaratish, joriy etish va ulardan foydalanish metodikasini ilmiy asosda takomillashtirish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, shuningdek, pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish dolzarb pedagogik vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur yondashuv kelajakda O'zbekiston ta'lim tizimini global raqamli ta'lim makoniga integratsiya qilishga, o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga hamda inson kapitalini yangi bosqichda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNESCO. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. Paris: UNESCO, 2011. – 124 p.
2. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels: EC, 2020. – 74 p.
3. Buckingham, D. Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Cambridge: Polity Press, 2003. – 256 p.
4. Potter, W. J. Media Literacy. Thousand Oaks: SAGE, 2016. – 560 p.
5. Siemens, G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. International Journal of Instructional Technology and Distance Learning, 2005. – Vol. 2(1). – P. 3–10.
6. Saidov U. Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalar. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 215 b.
7. Islomova M. Pedagogik ta'limda raqamli resurslardan foydalanish metodlari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 185 b.
8. Livingstone, S. Children and the Internet: Great Expectations, Challenging Realities. Cambridge: Polity Press, 2009. – 256 p.

DIZARTRIYA NUTQ KAMCHILIGINI BARTARAF ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

MAXMUDOVA MADINAXON SOBIRXONOVNA

Qo'qon davlat universiteti Maxsus pedagogika kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya. Maqolada dizartriya bartaraf etish bo'yicha olib boriladigan logopedik ta'sir tizimi, dizartrik bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning vazifalari, korreksion ish metodlari va usullari haqida ma'lumot berilgan. Bundan tashqari dizartriyaning klinik xususiyatlari, uning shakllari va korreksion jarayonning asosiy yo'nalishlari tahlil qilinadi, shuningdek, logopedik ishlarni tashkil etish bo'yicha samarali uslub va texnologiyalar yoritiladi.

Kalit so'zlar. Dizartriya, nutq, artikulyatsiya, fonematik eshituv, leksik-grammatik, motorika, logopedic ish, korreksiya.

Аннотация. В статье представлена информация о системе логопедических мероприятий по устранению дизартрии, задачах логопедической работы с детьми с дизартрией, методах и приемах коррекционной работы. Кроме того, анализируются клинические особенности дизартрии, её формы и основные направления коррекционного процесса, а также освещаются эффективные методы и технологии организации логопедической работы.

Ключевые слова: дизартрия, речь, артикуляция, фонематический слух, лексико-грамматический, двигательный, логопедический, коррекция.

Abstract. The article provides information about the system of speech therapy interventions to eliminate dysarthria, the tasks of speech therapy work with dysarthric children, methods and techniques of correctional work. In addition, the clinical features of dysarthria, its forms and the main directions of the correctional process are analyzed, as well as effective methods and technologies for organizing speech therapy work are highlighted.

Key words. Dysarthria, speech, articulation, phonemic hearing, lexical-grammatical, motor, speech therapy, correction.

Kirish. Zamonaviy logopediya fanining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri – bu nutq apparati harakat faoliyatining nevrologik buzilishlari bilan kechuvchi patologiyalarni chuqur o'rganish va ularni kompleks korreksiya qilish masalasidir. Shunday buzilishlardan biri bo'lmish dizartriya – markaziy yoki periferik asab tizimi zararlanishi natijasida yuzaga keladigan va artikulyatsion, fonatsion hamda prosodik komponentlarning umumiy buzilishi bilan tavsiflanadigan og'ir nutqiy buzilish hisoblanadi. Dizartriyaning klinik-manifestatsiyasi ko'p hollarda miya faoliyatining organik nuqsonlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu uni boshqa fonetik-fonematik buzilishlardan ajratib turadi.

Mazkur nutq buzilishi nafaqat bolaning

og'zaki muloqotga kirishishida, balki uning umumiy psixik rivojlanishida, intellektual faolligida va ijtimoiy moslashuvda jiddiy to'siqlar keltirib chiqaradi. Aynan shu bois dizartriya erta aniqlash va unga yo'naltirilgan samarali logopedik ishlarni tizimli asosda tashkil qilish masalasi katta amaliy ahamiyat kasb etadi.

Dizartriya bartaraf etishga qaratilgan logopedik korreksiya, odatda, ko'p bosqichli, individual yondashuvga asoslangan va tibbiy-pedagogik hamkorlikni talab qiluvchi jarayon hisoblanadi. Logopedik ishlarning samaradorligi, birinchi navbatda, artikulyatsion motorikani faollashtirish, nutq nafasini shakllantirish, fonatsion funksiyalarni tiklash hamda ritmik va intonatsion jihatdan me'yoriy nutq tuzilmasini rivojlantirishga

qaratilgan metodik yondashuvlarning to'g'ri tanlanishi bilan bevosita bog'liqdir.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Dizatriyani yaxshiroq tushunishga M.S.Margulis (1926) ning ishlari katta ta'sir ko'rsatdi, u birinchilardan dizatriyani motor afaziyadan aniq ajratdi va uni bulbar va Serebral shakllarga bo'ldi. Dizatriyaning Serebral shakilni yana kortikal va subkortikalga bo'ldi. Muallif bosh miyaning loakl jarohatlanishi asosida dizatriyaning Serebral shakli tasnifini kiritdi, bu esa keyinchalik nevrologik adabiyotlarda, keyin esa logopediya darsliklarida (O.V.Pravdina, 1969) o'z aksini topdi. L . B . L i t v a k (1959) dizatriyaning loakldiagnostik tomoniga o'z e'tiborini qaratdi. Dizatriyani muallif artikulyatsiyaning buzilishi deb tushunadi, biroq buni u noaniq izoxlaydi: artikulyatsiya buzilishiga nutqning temp, ritm va intonatsiyasining turli xildagi buzilishlarini kiritadi. Grewellning fikricha, dizatriya – bu bosh miya turli qismlarining jarohatlanishi sababli nutqning buzilishi, shuning uchun u nafaqat artikulyatsiyaning buzilishi, balki nutqiy nafasning buzilishi, ovoz va prosodikaning buzilishini ham o'z ichiga oladi. Harard Hugot (1964) dizatriya tushunchasiga piramidali, ekstra piramidali, Serebral xarakterdagi umumiy motorika buzilishiga bog'liq bo'lgan artikulyatsiya buzilishlarini kiritadi. Muallif nutqiy motorikaning buzilishini anatriya deb nomlaydi.

Muhokama va natijalar. Dizatriyani bartaraf etish bo'yicha olib boriladigan logopedik ta'sir tizimi kompleks ravishda amalga oshiriladi, ya'ni artikulyatsion apparat massaji va gimnastik mashqlari, ovoz va nafas ustida ishlash, umumiy davolash, davolovchi jismoniy - tarbiya, fizioterapiya va dori - darmonlar bilan davolash ishlari.

Asosiy diqqat bolada nutkning rivojlanishi holatiga, nutqning leksik-grammatik tomoniga hamda nutqning aloqa funksiyasi xususiyatlariga qaratiladi. Maktab

yoshidagi bolalarda yozma nutq holati ham xisobga olinadi.

Uzoq vaqt davomida muntazam ravishda olib borilgan mashg'ulotlar sekin-asta artikulyatsion apparat, apparat motorikasini normallashtiradi, artikulyatsion harakatlarni rivojlantiradi, artikulyatsiya a'zolarida ixtiyoriy harakatlarni bir harakatdan boshqa bir harakatga o'tish qobiliyatini shakllantiradi, hamda fonematik eshituvni to'la qonli ravishda rivojlantirishga yordam beradi.

Dizartrik bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning usullari A.G.Ippalitova, O.V.Pravdina, V.V.Ippalitova, Ye.M.Mastyukova, G.V.Chirkina, I.I.Panchenko, va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan.

Dizartrik bolalar bilan olib boriladigan logopedik ishlarning vazifalari quyidagilardan iborat:

1 – tovushlarning to'g'ri talaffuzini o'rgatish, ya'ni artikulyatsion motorikani, nutqiy nafasni rivojlantirish va tovushni nutqga qo'yish va mustahkamlash;

2 – fonematik idrokni rivojlantirish, tovush analiz malakasini shakllantirish;

3 – nutqning ritm, ohangdorligi va ifodaliligi tomonidagi kamchiliklarni bartaraf etish.

4 – paydo bo'lgan nutqning umumiy rivojlanmaganligini to'g'rilash.

Dizartrik bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish, tuzatish ishning eng asosiy vazifalaridan biridir. Tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarining asosiy sababi nutq apparati a'zolarining harakatchanligida kuzatiladigan kamchiliklardir. Shuning uchun logoped asosiy diqqatni artikulyatsion apparat harakatchanligini rivojlantirishga qaratishi lozim.

Tovushlar talaffuzi ustida ishlash quyidagi holatni hisobga olib tashkil etiladi:

1 – dizatriya shakli, bolaning nutqini rivojlanish holati va bola yoshi-ni hisobga olish.

2 – nutq kommunikatsiyasining rivojlanishi. Tovushlar talaffuzining shakllanishi kommunikatsiyaning rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'lishi lozim.

3 – motivatsiyaning rivojlanishi, bor bo'lgan buzilishlarini bartaraf etishga intilish, o'z-o'zini anglashni, o'ziga ishonch, o'zini boshqarish va nazorat qilish, o'z qadrini bilish hamda o'z kuchiga ishonish.

4 – differensial eshitish idroki va tovush analizi qobiliyatini rivojlantirish.

5 – ko'ruv-kinestetik tuyg'uni rivojlantirish yo'li bilan artikulyatsion tartib va artikulyatsion harakatni kuchaytirish.

6 – ishni bosqichma-bosqich tashkil etish. Korreksion ish bolada talaffuzi saqlanib qolgan tovushlardan boshlanadi. Ba'zan tovushlar ancha sodda motor koordinatsiyalari tamoyiliga ko'ra tanlab olinadi, ammo artikulyatsiyaon buzilishni hisobga olingan holda birinchi navbatda ilk ontogenez tovushlari ustida ish olib boriladi.

7 – Eng og'ir buzilishlarda, ya'ni bola nutqi atrofdagilar uchun umuman tushunarsiz bo'lganda korreksion ish alohida ajratilgan tovushlar va bo'g'inlardan boshlanadi. Agarda bola nutqi atrofdagilar uchun nisbatan tushunarli bo'lsa va u ayrim so'zlarda nuqsonli tovushlarni to'g'ri talaffuz qila olsa, unda ish «tayanch» so'zlardan boshlanadi. Har qanday hollarda va turli nutqiy holatlarda tovushlar nutqda mustahkamlanishi zarur.

8 – Markaziy asab tizimi shikastlangan bolalarda nutqdan oldingi davrda logopedik ishlarni muntazam olib borish yo'li bilan tovushlar talaffuzidagi murakkab buzilishlarning oldini olish muhim ahamiyatga ega.

Dizarteriyada olib boradigan logopedik ishlar bosqichma-bosqich olib boriladi.

1-bosqich tayyorlov bosqichi – bu bosqichning asosiy maqsadi:

- artikulyatsion apparatni, artikulyatsion tartibni shakllantirishga tayyorlash;

- bolaning ilk yoshida – nutqiy muloqot ehtiyojini tarbiyalash;

- passiv lug'atni aniqlash va rivojlantirish
- nafas va ovozda kamchiliklarni korreksiyalash.

Bu bosqichning eng ahamiyatli vazifalari bu – sensor funksiyani, ayniqsa, eshitish idroki va tovushlar analizini rivojlantirishdir.

Korreksion ish metodlari va usullarini qo'llash nutq rivojlanishi darajasiga bog'liq. Bolada muloqot nutq vositalarining bo'lmasligi boshlang'ich ovoz reaksiyasini tezlashtiriladi va tovushlarga taqlid qilishga olib keladi, hamda unga kommunikativ ahamiyat tusini beradi.

Logopedik ishlar dori-darmonlar bilan ta'sir etish, fizioterapevtik davolash, davolov jismoniy tarbiyasi va massaj bilan qo'shib olib boriladi.

2-bosqich boshlang'ich kommunikativ talaffuz qobiliyatini shakllantirish bosqichi.

Bu bosqichning asosiy maqsadi:

- nutqiy muloqot va tovushlar analizi malakasini rivojlantirish;

- artikulyatsion apparat muskullarini bo'shashtirish;

- og'iz holatini nazorat qilish;

- artikulyatsion harakatlarni rivojlantirish;

- ovozni rivojlantirish;

- nutqiy nafasni to'g'rilash;

- artikulyatsion harakatlarni sezish va maqsadga yo'naltirilgan artikulyatsion harakatni rivojlantirish.

Keyingi mashqda logopedning ko'rsatkich barmoqlari xuddi yuqoridagidek holatda bo'ladi, faqat harakatlar yuqori lab bo'yicha yuqoriga qarab qilinadi, bunda milkar ko'rinadi, pastga qarab qilingan harakatlarda pastki milkar ochiladi.

So'ngra logopedning ko'rsatkich barmoqlari og'izning burchaklariga qo'yiladi va lablar tortiladi (iljayish). Qayta harakat yordamida lablar o'z holatiga qaytadi.

Bunday mashqlar og'izning turli holatlarda: og'iz yopiq, yarim ochiq, katta ochiq holatlarida qilinadi.

Bo'shashtiruvchi mashqlardan so'ng

mashqlaridan soʻng til muskullarini mashq qilishga oʻtiladi. Ularni boʻshashtirishda til pastki jagʻ muskullari bilan oʻzaro bogʻliq ekanini yoddan chiqarmaslik kerak. Shuning uchun spastik koʻtarilgan tilning ogʻiz boʻshligʻida pastga harakati pastki jagʻning pastga qarab harakati bilan birga qilinsa, mashqni bajarish bola uchun oson kechadi.

Xulosa qilish mumkinki, yuqorida qayd etilgan muskullarni umumiy bo‘shashtiruvchi

XALQ OG‘ZAKI IJODINING GIGIYENIK TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDAGI O‘RNI

TESHABOYEV DILMUROD RAXMADJONOVICH

Farg‘ona davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori (DSc)

MAMADALIYEVA ANZIRATXON MIRZAUMAR QIZI

Farg‘ona davlat universiteti II bosqich magistranti

Mazkur maqolada xalq og‘zaki ijodining gigiyenik tarbiyadagi o‘rni, u orqali bolalarda tozalik va sog‘lom turmush ko‘nikmalarini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi hamda amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: tarbiya, maqol, topishmoq, marosim, ertak, doston, gigiyena, gigiyenik tarbiya, shaxsiy gigiyena, o‘quvchi, maqol, xalq og‘zaki ijodi.

Annotation. This article analyzes the role of folk literature in hygienic education, the possibilities of forming cleanliness and healthy lifestyle skills in children through it, and provides practical recommendations.

Keywords: education, proverb, riddle, ritual, fairy tale, epic, hygiene, hygienic education, personal hygiene, student, proverb, folk literature.

Аннотация. В статье анализируется роль народной литературы в гигиеническом воспитании, возможности формирования у детей навыков чистоплотности и здорового образа жизни через неё, а также даются практические рекомендации.

Ключевые слова: воспитание, пословица, загадка, обряд, сказка, былина, гигиена, гигиеническое воспитание, личная гигиена, ученик, пословица, народная литература.

KIRISH

Har bir jamiyatning taraqqiyoti, avvalo, sog‘lom va ma‘naviy yetuk avlodni tarbiyalash bilan chambarchas bog‘liqdir. Yoshlikdan boshlab to‘g‘ri gigiyenik ko‘nikmalarni shakllantirish esa bolaning nafaqat jismoniy sog‘lig‘ini mustahkamlashda, balki uning umumiy tarbiyasi va ijtimoiy moslashuvida ham muhim o‘rin tutadi. Shu jihatdan olganda, xalqimiz asrlar davomida to‘plagan og‘zaki ijodiy merosi – ertaklar, maqollar, topishmoqlar, dostonlar va afsonalar – bolalarni gigiyena qoidalariga o‘rgatishda noyob tarbiyaviy vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Xalq og‘zaki ijodi bolalar tafakkurini rivojlantirish, axloqiy me‘yorlarni singdirish bilan bir qatorda, tozalik, ozodalikka intilish, gigiyenik me‘yorlarga amal qilish kabi qadriyatlarni ham sodda, tushunarli va ta’sirchan shaklda yetkazib bera oladi. Ayniqsa, yosh avlodga sog‘lom turmush tarzini targ‘ib

qilishda xalq ijodining tarbiyaviy salohiyati beqiyosdir.

NATIJA VA MUHOKAMA

Xalq og‘zaki ijodi – bu avloddan avlodga o‘tib kelayotgan bebaho ma‘naviy xazina bo‘lib, unda xalqning dunyoqarashi, hayot tajribasi, axloqiy-me‘yoriy qarashlari o‘z ifodasini topgan. Ayniqsa, bolalarni tarbiyalashda xalq og‘zaki ijodi vositalarining ahamiyati beqiyosdir. Ular orasida gigiyena, tozalik, ozodalikka oid g‘oyalar keng o‘rin olgan bo‘lib, bular bolaga ertachi, quvnoq va oson qabul qilinadigan shakllarda yetkaziladi.

1. Ertaklarning tarbiyaviy salohiyati

Ertaklar bolalar dunyoqarashini shakllantirishda kuchli vositadir. Masalan, "Zumrad va Qimmat", "Bo‘rilar bilan do‘stlik qilgan bola", "Toza bola – sog‘lom bola" kabi ertaklarda tozalik va ozodalik qahramonlar fazilati sifatida ko‘rsatiladi. Bolalar bu ertaklarni tinglar ekan, ong ostida gigiyena qoidalariga

amal qilish, yuz-qo'l yuvish, kiyimlarini toza tutish kabi odatlar mustahkamlanadi. Ertakdagi ijobiy qahramon obrazlarni takrorlashga urinishadi, bu orqali esa qahramonlarning yaxshi odatlarini o'zlashtirib oladilar. Shunday qilib, bolalarda ertaklar yordamida ozodalik odatlari shakllanib boradi.

2. Maqol va matallar orqali tozalikni targ'ib qilish

Xalq maqollari qisqa, lo'nda va chuqur ma'no kasb etgani uchun bolalar tarbiyasida juda samarali vosita hisoblanadi. Quyidagi maqollar buning yorqin namunasi:

- "Tozalik – salomatlik garovi."
- "Ozoda uy – farovon hayot belgisi."
- "Tiniq suv ichgan sog' bo'lur, toza yuvingan beg'ubor bo'lur."

Ushbu maqollar nafaqat gigiyena haqida ma'lumot beradi, balki bolalarga toza bo'lishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Ular bu kabi hikmatli so'zlarni eslab qolish orqali hayotda amal qilishga intiladilar.

Bolalar va o'smirlar tarbiyasida maqollar orqali gigiyena qoidalarini o'rgatish samarali bo'ladi. Ular bolaga pand-nasihat shaklida eslatiladi, shunda bola bu odatni ijobiy qadriyat sifatida qabul qiladi. Masalan:

• "Erta turganning rizqi mo'l bo'lur" – bu maqol ertalabki tozalik, badan tarbiyasi, sog'lom kun tartibini targ'ib qiladi.

• "Har ishning boshi – sog'lik" – sog'lom turmush tarziga e'tibor berish zarurligini eslatadi.

Maqollar insonni tozalik, sog'lomlik, mehnatsevarlik va mas'uliyat kabi ijobiy fazilatlariga o'rgatadi. Shuning uchun gigiyenik tarbiyada ularni qo'llash nafaqat samarali, balki milliy qadriyatlarga tayangan holda yoshlarni sog'lom turmushga yo'naltirishning eng qulay usullaridan biridir.

3. Topishmoqlar va bolalar qo'shiqlarida gigiyenik g'oyalar

Topishmoqlar bolalarda tafakkurni

rivojlantiradi va shu bilan birga, muayyan ijtimoiy yoki hayotiy ko'nikmalarni ham mustahkamlaydi. Quyidagi topishmoq bunga misol bo'la oladi:

"Og'zim bor, so'zlamayman,
Tishim bor, chaynolmayman,
Tozalikka xizmat qilaman – men kimman?"
(javob: tish cho'tka)

Shuningdek, bolalar qo'shiqlari, aytimlarida qo'l yuvish, yuzni tozalash, taroqlanish, kiyim-kechakni ozoda tutish haqida quvnoq tarzda aytiladi. Bu orqali gigiyena bolalarning kundalik odatiga aylanadi. Bolalar qo'shiqlari odatda quvnoq, ritmik va oson esda qoladigan shaklda bo'lib, ular tozalik, sog'lomlik, tartiblilik, mehnatsevarlik g'oyalarini bolalarning ongiga o'yin tarzida singdiradi.

Misol:

"Qo'llarimni yuvaman,
Sovun bilan uvalayman.
Onajonim quvongan,
Toza bola — sog' bola."

4. Xalq udum va marosimlarida gigiyenaning o'rni

O'zbek xalqining qadimiy urf-odat va an'analarida tozalikka alohida e'tibor berilgan. Masalan, yangi tug'ilgan bolaga "cho'milish marosimi", "suv sepish", "soch olish", "tirnoq olish" kabi marosimlar bolaning tanaviy gigiyenasiga qaratilgan. Bu marosimlar orqali gigiyenik qadriyatlar bolalarga bolaligidan boshlab singdiriladi.

XULOSA

Xalq og'zaki ijodi bolalarning gigiyenik tarbiyasida muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Ertaklar, maqollar, topishmoqlar va xalq qo'shiqlari bolalarda tozalik, ozodalikka intilish kabi gigiyenik odatlarni shakllantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, bu ijodiy meros bolalarni nafaqat jismoniy sog'lomlikka, balki ma'naviy kamolotga ham yetaklaydi.

Xalq og'zaki ijodi orqali gigiyenik tarbiyani

Kelajakda bolalarning sogʻlom va barkamol shaxs sifatida tarbiyalanishi uchun xalq ogʻzaki ijodining tarbiyaviy salohiyatini yanada chuqur oʻrganish va amaliyotga tatbiq etish zarur.

- Kasb-hunar ta'limi №9, 2025

PEDAGOGIK KOMMUNIKATSIYA JARAYONIDA IJTIMOIIY INTELEKTNING NAMOYON BO‘LISH XUSUSIYATLARI

AZAMOV UMARXON YAXYOXONOVICH
Namangan davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Anotatsiya: Ushbu maqolada pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo‘lish xususiyatlari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Ijtimoiy intellekt — shaxsning o‘zaro muloqot jarayonlarida boshqalar his-tuyg‘ularini anglash, empatiya ko‘rsatish, ijtimoiy signal va kontekstlarni to‘g‘ri talqin qilish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. Maqolada pedagogik jarayonda o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi interaktiv kommunikatsiyada ijtimoiy intellektning ahamiyati, uning pedagogik samaradorlikka ta’siri, shuningdek, muvofiq metodik yondashuvlar orqali ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirish yo‘llari ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so‘zlar: pedagogik kommunikatsiya, ijtimoiy intellekt, empatiya, interaktiv ta’lim, muloqot jarayoni, pedagogik samaradorlik.

Аннотация: В данной статье комплексно анализируются особенности проявления социального интеллекта в процессе педагогической коммуникации. Социальный интеллект определяется как способность личности понимать эмоции других, проявлять эмпатию и правильно интерпретировать социальные сигналы и контексты в процессе взаимодействия. В статье научно раскрывается значение социального интеллекта в интерактивной коммуникации между учителем и студентом, его влияние на педагогическую эффективность, а также пути развития этих навыков через соответствующие методические подходы.

Ключевые слова: педагогическая коммуникация, социальный интеллект, эмпатия, интерактивное обучение, процесс общения, педагогическая эффективность.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of the features of social intelligence manifestation in the process of pedagogical communication. Social intelligence is defined as an individual's ability to understand others' emotions, demonstrate empathy, and correctly interpret social signals and contexts during interaction. The article scientifically highlights the importance of social intelligence in interactive communication between teacher and student, its impact on pedagogical effectiveness, and ways to develop these skills through appropriate methodological approaches.

Keywords: pedagogical communication, social intelligence, empathy, interactive learning, communication process, pedagogical effectiveness.

Kirish: Pedagogik kommunikatsiya zamonaviy ta’lim jarayonining markaziy elementi sifatida e’tirof etiladi va u ta’lim sifatini, o‘quvchilar motivatsiyasini hamda pedagogik samaradorlikni belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Pedagogik kommunikatsiyaning samarali bo‘lishi esa o‘qituvchining nafaqat o‘z bilimini uzata olish qobiliyati, balki o‘quvchilar psixologiyasini anglash, ularning ijtimoiy va emotsional ehtiyojlarini aniqlash qobiliyatiga bog‘liq. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy intellekt pedagogik jarayonda ajralmas komponent sifatida qaraladi

va u pedagogik kommunikatsiya jarayonining sifatli va natijali bo‘lishida bevosita rol o‘ynaydi. Ijtimoiy intellekt konsepsiyasi dastlab psixologiya sohasida rivojlangan bo‘lib, shaxsning boshqalar his-tuyg‘ularini tushunish, ijtimoiy kontekstda to‘g‘ri qaror qabul qilish va samarali muloqot o‘rnatish qobiliyatini o‘z ichiga oladi[1]. Shu bilan birga, ijtimoiy intellekt individual psixologik ko‘rsatkichlar bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, pedagogik jarayonda uning pedagogik samaradorlikni oshirishdagi roli alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon o‘qituvchining emotsional

empatiyasi, o'quvchi reaksiyalarini sezish va pedagogik vaziyatni boshqarish qobiliyati orqali amalga oshadi. Pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lishi bir qator xususiyatlar bilan belgilanadi. Avvalo, bu — o'quvchilarning psixologik holatini anglash va individual farqlarga moslash qobiliyati[2]. Ikkinchidan, ijtimoiy intellekt kommunikatsiyaning interaktiv xarakterini ta'minlaydi, ya'ni o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida shaffof va samarali ma'lumot almashish jarayonini yaratadi. Uchinchi jihat — konflikt va muammoli vaziyatlarda moslashuvchanlik va ijtimoiy muvozanatni saqlash qobiliyatidir, bu esa pedagogik jarayonni to'g'ri boshqarishga imkon beradi. Shuningdek, ijtimoiy intellekt pedagogik kommunikatsiya jarayonida o'zining ichki strukturalarini — hissiy sezgirlik, empatiya, ijtimoiy xulqni anglash va ijtimoiy qaror qabul qilish qobiliyatlarini namoyon qiladi[3]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy intellekt darajasi yuqori bo'lgan o'qituvchilar o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatadi, dars jarayonini interaktiv va motivatsion qiladi, shuningdek, o'quvchilarning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga ham hissa qo'shadi. Zamonaviy ta'limda pedagogik kommunikatsiya jarayoni o'zining murakkab strukturasiga ega bo'lib, unda turli ijtimoiy va pedagogik omillar o'zaro ta'sir qiladi[4]. Shu bilan birga, o'quvchilar o'rtasida hamkorlik, o'qituvchi tomonidan qo'llab-quvvatlash va interaktiv metodlar yordamida ijtimoiy intellektni rivojlantirish pedagogik jarayonning muvaffaqiyati uchun muhim hisoblanadi. Ijtimoiy intellektning rivojlanishi nafaqat o'qituvchining shaxsiy va professional samaradorligini oshiradi, balki o'quvchilarning akademik va ijtimoiy ko'nikmalarini yaxshilashga ham xizmat qiladi[5]. Shu nuqtai nazardan, pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lishi nafaqat psixologik va pedagogik komponentlarning uyg'unlashuviga, balki o'quvchilarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham

bog'liqdir. Ijtimoiy intellekt o'quvchi-pedagog interaksijasini shaffof, samarali va o'zaro hurmatga asoslangan tarzda tashkil etadi, bu esa pedagogik jarayonning nazariy va amaliy asoslarini mustahkamlashga yordam beradi[6]. Pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lishi pedagogik jarayonning asosiy sifat ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida samarali interaktiv muloqot, hissiy va ijtimoiy moslashuvchanlik hamda pedagogik natijalarga erishishning muhim omilidir. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda ijtimoiy intellektning rivojlanishi metodik yondashuvlar va interaktiv texnologiyalar orqali qo'llab-quvvatlanishi lozim, bu esa ta'lim sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Adabiyotlar tahlili: Pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lish xususiyatlarini tadqiq qilishda xorijiy olimlarning ilmiy ishlari muhim manba sifatida xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, Phan Trong Ngo va hamkasblarining "Social Intelligence in Education: A Mediator Analysis of Attitude" nomli ishlari pedagogik jarayonda ijtimoiy intellektning o'quvchi-pedagog interaksijasidagi mediator rolini ochib beradi[7]. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ijtimoiy intellekt nafaqat o'quvchilarning psixologik holati va muloqot qobiliyatini aniqlashda bevosita ta'sir ko'rsatadi, balki pedagogik jarayonning boshqa komponentlari — masalan, o'quvchilar munosabatlari va xulqiyati — bilan o'zaro bog'lanish orqali murakkab interaktiv strukturalarni shakllantiradi. Bu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, pedagogik kommunikatsiyada ijtimoiy intellekt shaxslararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish bilan cheklanmay, balki o'quvchilarning ijtimoiy moslashuvchanligi, motivatsiyasi va pedagogik natijalarga erishish mexanizmlarini ham tartibga soladi. Shuningdek, Turkiyadan M. Rafiq va hamkasblari tomonidan olib borilgan "Investigation of Communication, Social Intelligence and Intercultural Sensitivity" tadqiqoti pedagogik jarayonda

kommunikatsiya mahorati, ijtimoiy intellekt va madaniyatlararo sezgirlik o'rtasidagi murakkab bog'liqliklarni aniqlashga qaratilgan[8]. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'qituvchi bo'lishga tayyorgarlik ko'rib yurgan talabalar o'rtasida kommunikatsiya va ijtimoiy intellekt o'rtasida sezilarli musbat korrelyatsiya mavjud bo'lib, madaniyatlararo sezgirlik esa bu munosabatda vositachi rolini o'ynaydi. Ushbu yondashuv pedagogik kontekstdagi ijtimoiy intellektning shaxsiy qobiliyatlar bilan birga, muhit va ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan ham chambarchas bog'liqligini namoyon qiladi. Ikkala tadqiqot ham pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning nazariy va amaliy jihatlarini ilmiy asosda ochib beradi. Ngo va hamkasblari mediatorlik modeli orqali ijtimoiy intellektning o'quvchi-pedagog o'zaro ta'siridagi vositachilik funksiyasini yoritgan bo'lsa, Rafiq va hamkasblari kommunikatsiya — ijtimoiy intellekt — madaniyatlararo sezgirlik o'rtasidagi kompleks struktural bog'liqlikni aniqlashga e'tibor qaratadi. Bu tadqiqotlar pedagogik jarayonda ijtimoiy intellektni rivojlantirish va uning kommunikatsiya jarayonidagi rolini amaliyotga tatbiq etishning ilmiy asosini yaratadi. Shu asosda, pedagogik jarayonlarda interaktiv metodlar va struktural yondashuvlar yordamida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida samarali, shaffof va hurmatga asoslangan muloqotni tashkil etish imkoniyati yuzaga keladi.

Metodologik qism: Mazkur tadqiqotda pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lish xususiyatlarini aniqlash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy metodlari sifatida empirik va eksperimental usullar birlashtirildi, shu jumladan, pedagogik kuzatuvlar, strukturalangan intervyular, o'quvchi-pedagog interaktsiyasini baholashga qaratilgan anketalar va muloqot jarayonini tahlil qilish vositalari. Empirik metod orqali o'quvchilarning ijtimoiy intellekt darajasi, ularning kommunikatsiya mahorati va pedagogik jarayonda hissiy sezgirliги

o'lchandi, eksperimental metod esa interaktiv ta'lim texnologiyalari va maqsadli treninglar yordamida ijtimoiy intellekt ko'nikmalarini shakllantirish samaradorligini baholash imkonini berdi. Shuningdek, tadqiqotda sifatli va miqdoriy metodlar uyg'unligi ta'minlandi: sifatli metod sifatida muloqot va dars jarayonidagi pedagogik vaziyatlarning kontekstual tahlili, o'quvchi reaksiyalarining emotsional va ijtimoiy komponentlari o'rganildi; miqdoriy metod sifatida esa anketalar orqali yig'ilgan ma'lumotlar statistik vositalar yordamida tahlil qilindi, bu esa ijtimoiy intellekt va pedagogik kommunikatsiya ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniq ko'rsatdi. Tadqiqot jarayonida interaktiv pedagogik metodlar va empatiya asosidagi muloqot texnologiyalari qo'llanildi. Bu metodlar o'quvchilarning ijtimoiy intellektini rivojlantirishga, ularning hissiy sezgirliги va shaxslararo muloqot qobiliyatini oshirishga qaratilgan bo'lib, pedagogik kommunikatsiya jarayonining sifatini sezilarli darajada yaxshilash imkonini berdi. Shu bilan birga, metodologik yondashuv tadqiqotning nazariy asoslarini, ya'ni ijtimoiy intellekt va pedagogik kommunikatsiya o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni aniqlash va tahlil qilish imkonini yaratdi. Natijada, ushbu metodologik yondashuv pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lish xususiyatlarini tizimli, ilmiy asoslangan va amaliyotga tatbiq qilinadigan shaklda aniqlash imkonini berdi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lishi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi interaktiv muloqotning samaradorligini bevosita belgilaydi. Eksperimental va empirik metodlar natijasida aniqlanishicha, o'qituvchilarning ijtimoiy intellekt darajasi yuqori bo'lgan hollarda dars jarayonida o'quvchilar bilan shaffof, hissiy sezgirlikka asoslangan muloqot yuzaga keladi, bu esa o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantiradi va pedagogik jarayonning natijadorligini sezilarli darajada

yaxshilaydi. Tadqiqot davomida ijtimoiy intellektning empatiya, hissiy sezgirlik va ijtimoiy qaror qabul qilish komponentlari o'rganilib, ularning pedagogik kommunikatsiya jarayonida qanday tarzda namoyon bo'lishi aniqlangan. Shuningdek, interaktiv metodlar va treninglar orqali ijtimoiy intellekt ko'nikmalari rivojlantirilganda, o'quvchilar bilan muloqot jarayonida konflikt va nizolarni samarali hal qilish qobiliyati oshishi, dars interaktivligi va pedagogik samaradorlik darajasi sezilarli darajada yaxshilanishi kuzatildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellekt nafaqat shaxslararo muloqotni yaxshilashga xizmat qiladi, balki ta'lim jarayonining umumiy sifatini oshiruvchi muhim pedagogik resurs sifatida ham namoyon bo'ladi. Olingan natijalar shuni ham isbotlaydiki, ijtimoiy intellektning pedagogik jarayondagi rivojlanishi faqat o'qituvchi bilan cheklanib qolmay, o'quvchilar o'rtasidagi hamkorlik va ijtimoiy moslashuvchanlikni ham mustahkamlaydi. Bu esa pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning o'zaro ta'sir mexanizmlarini va uning amaliy pedagogik ahamiyatini yanada aniqroq tushunishga imkon beradi.

Muxokama: Pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lish xususiyatlari masalasida ilmiy adabiyotlarda turlicha yondashuvlar mavjud. Phan Trong Ngo va hamkasblari ijtimoiy intellektni pedagogik jarayonda mediator sifatida ko'rib, uning o'quvchi-pedagog interaktsiyasidagi vositachilik funksiyasini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, ijtimoiy intellekt nafaqat o'quvchilar motivatsiyasini oshirish va ularning ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi, balki pedagogik jarayonda yuzaga keladigan konflikt va nizolarni boshqarishda ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ngo va hamkasblari strukturaviy tenglamalar modeli yordamida o'quvchilar munosabatlari, xulqiyati va ijtimoiy intellekt o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy asosda aniqlab, ijtimoiy intellektning pedagogik samaradorlikni

oshirishdagi bevosita va bilvosita ta'sirini ko'rsatadilar[9]. Boshqa tomondan, M. Rafiq va hamkasblari kommunikatsiya, ijtimoiy intellekt va madaniyatlararo sezgirlik o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni tadqiq qilib, ijtimoiy intellektning samaradorligini faqat individual qobiliyatlar bilan emas, balki pedagogik kontekst va madaniyatlararo munosabatlar bilan uzviy bog'liqlikda baholash zarurligini ta'kidlaydilar. Ularning tadqiqotida o'quvchi va bo'layotgan o'qituvchilar o'rtasida kommunikatsiya mahorati va madaniyatlararo sezgirlik darajasi ijtimoiy intellektni sezilarli darajada prognoz qilish imkonini beradi, bu esa pedagogik jarayonda interaktiv va hamkorlikka asoslangan metodlarni tatbiq etish zaruratini ko'rsatadi. Ushbu yondashuvlar o'rtasidagi ilmiy polemika pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lishini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Ngo va hamkasblari mediatorlik va strukturaviy yondashuv orqali ijtimoiy intellektning shaxslararo muloqotdagi funksiyasini ustun qo'ysalar, Rafiq va hamkasblari kontekstual va madaniyatlararo komponentlarning roli bilan bu yondashuvni kengaytiradi[10]. Shu bilan birga, ikkala tadqiqot ham pedagogik jarayonda ijtimoiy intellektning rivojlanishi va uning kommunikatsiya jarayoniga ta'sirini tizimli o'rganish zaruratini bir ovozdan qo'llab-quvvatlaydi. Polemika natijasida ilmiy konsensusga erishish shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy intellekt pedagogik jarayonda nafaqat shaxslararo muloqot qobiliyatini, balki o'quvchilar motivatsiyasi, hissiy sezgirligi va pedagogik samaradorlikni oshiruvchi kompleks pedagogik resurs sifatida qabul qilinishi lozim. Shu nuqtai nazardan, pedagogik kommunikatsiyada ijtimoiy intellektni rivojlantirish interaktiv metodlar, empatiya va madaniyatlararo sezgirlikni birlashtirgan integratsiyalashgan yondashuv orqali amalga oshirilishi tavsiya etiladi. Bu esa pedagogik jarayonning samaradorligini oshirish, o'quvchilarni psixologik va ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlash hamda o'quvchi-pedagog

interaktivligini tizimli ravishda rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa: Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning namoyon bo'lishi ta'lim sifatini oshirishda, o'quvchilar motivatsiyasi va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Ijtimoiy intellekt nafaqat o'quvchi-pedagog interaktsiyasidagi shaxslararo muloqot ko'nikmalarini shakllantiradi, balki pedagogik jarayonda yuzaga keladigan konflikt va muammoli vaziyatlarni samarali boshqarish imkonini beradi. Empirik va eksperimental tadqiqot natijalari ijtimoiy intellektning empatiya, hissiy sezgirlik va ijtimoiy qaror qabul qilish komponentlari pedagogik jarayon samaradorligini belgilovchi muhim omil ekanligini tasdiqladi. Shuningdek, xorijiy olimlarning tadqiqotlari (Phan Trong Ngo va M. Rafiq) pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning mediatorlik va madaniyatlararo kontekstual funksiyalarini ochib berib, uning pedagogik jarayonning murakkab interaktiv strukturasi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Bu

esa pedagogik jarayonda interaktiv metodlar va empatiya asosidagi yondashuvlarni qo'llash orqali ijtimoiy intellektni samarali rivojlantirish imkonini beradi. Natijada, pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari shakllandi, uning pedagogik samaradorlikka bevosita ta'siri ilmiy asosda isbotlandi va o'quvchilarni psixologik, ijtimoiy va emotsional jihatdan qo'llab-quvvatlashning muhim vositasi ekanligi tasdiqlandi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonning sifatini oshirish va o'quvchilar o'rtasidagi ijtimoiy moslashuvchanlikni rivojlantirishda ijtimoiy intellektning integratsiyalashgan yondashuv asosida tatbiqi muhim pedagogik vazifa sifatida belgilandi. Xulosa qilib aytganda, pedagogik kommunikatsiya jarayonida ijtimoiy intellektning rivojlanishi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida samarali interaktiv muloqotni ta'minlaydi, pedagogik jarayonning umumiy sifatini oshiradi va zamonaviy ta'lim tizimida ijtimoiy intellektni rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni tizimli ravishda tatbiq etish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibragimjanovich, T. X. I. (2025). Bo'lajak o'qituvchilarda fuqarolik ongini shakllantirishning pedagogik asoslari. Problems and solutions at the stage of innovative development of science, education and technology, 2(6), 26-29.
2. Islomovich, I. T., & Ravshanbekovich, G. S. (2023). Development of pedagogical competence in future teachers. The American Journal of Management and Economics Innovations, 5(04), 12-16.
3. Ergashbayev, S. (2025). PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE INTEGRATION OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH'S SPIRITUAL OUTLOOK. SHOKH LIBRARY, 1(10).
4. Ismoilov, T. I. (2025). ZAMONAVIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH. Global Science Review, 4(1), 337-344.
5. Ergashbayev, S. (2025). Uzluksiz ta'lim tashkil etish orqali yoshlarning ma'naviy-falsafiy dunyoqarashini yuksaltirish. Bulletin of Contemporary Researches: Multidisciplinary, 1(1), 10-13.
6. Shaxlo, R., & Ismoilov, T. I. (2025). BO'LAJAK PEDAGOGLARNI TAYORLASHDA INOVATSION OQITISH TEHNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIC MECHANIZIMLARI. Global Science Review, 4(2), 193-199.
7. Daniel Goleman o'zining "Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ" (Bantam Books, New York, 384 p., 2021
8. John D. Mayerning "Emotional Intelligence: Theory, Findings, and Implications" (Psychological Inquiry, Vol. 15, No. 3, 2004, pp. 197-215
9. Isaqova, A. M. (2023). BO'LAJAK OQITUVCHILARDA IJTIMOY INTELEKTNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI. Academic research in educational sciences, 4(KSPI Conference 1), 251-256.
10. Mukaddas, A., & Shohbozbek, E. (2025). XIX-XX ASR 1-YARMIDA O'ZBEKISTON PEDAGOGIKASIDA MILLIYLIK TAMOIYILINING RIVOJLANISH IMKONIYATLARI. Global Science Review, 3(2), 89-94.

PROFESSIONAL TA'LIM MUASSASALARI O'QUVCHILARIDA TADQIQOTCHILIK KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

KOSIMOVA YANGLISH BAXTIYAROVNA
Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston professional ta'lim tizimi o'quvchilarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish zaruriyati, ularning mazmuni hamda shakllanish bosqichlari yoritilgan. Shuningdek, muallif tomonidan ushbu ko'nikmalarni shakllantirishga oid indikatorlar tizimi ishlab chiqilgan va amaliy ta'lim jarayoniga tatbiq etish yo'llari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Professional ta'lim, Professional ta'lim muassasalari talabalari tayyorgarligi, O'zbekiston Respublikasining davlat ta'lim standarti, tadqiqotchilik faoliyati, tadqiqotchilik ko'nikmalari, tadqiqotchilik ko'nikmalari majmuasi, tadqiqotchilik ko'nikmalari indikatorlari.

Аннотация. В данной статье раскрыта необходимость формирования исследовательских умений у обучающихся системы профессионального образования Узбекистана, а также рассмотрены их содержание и этапы формирования. Автором разработана система индикаторов, отражающих уровень сформированности исследовательских умений, и проанализированы пути их внедрения в процесс практического обучения.

Ключевые слова: профессиональное образование, подготовка студентов учреждений профессионального образования, Государственный образовательный стандарт Республики Узбекистан, исследовательская деятельность, исследовательские умения, совокупность исследовательских умений, индикаторы исследовательских умений.

Abstract. This article reveals the necessity of developing research skills among students in the professional education system of Uzbekistan, as well as discusses the content and stages of their formation. The author has developed a system of indicators reflecting the level of formation of research skills and analyzed ways to implement them into the practical training process.

Keywords: professional education, training of students in vocational education institutions, State Educational Standard of the Republic of Uzbekistan, research activity, research skills, set of research skills, indicators of research skills.

O'zbekiston iqtisodiyotining asosiy vazifalaridan biri — turli sohalar uchun malakali kadrlar salohiyatini rivojlantirishdir. Shu bois, professional ta'lim tizimi zamonaviy iqtisodiyot talablariga javob beradigan, mustaqil fikrlaydigan va tashabbuskor shaxsni shakllantirish uchun zarur sharoitlarni yaratishi lozim. Davlat ta'lim standartlariga muvofiq, bo'lajak mutaxassislar o'z professional faoliyati doirasidagi muammolarni mustaqil hamda samarali hal eta olish qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Kasb-hunar ta'limi muassasalari bitiruvchilarining tayyorgarlik sifati esa ularning zamonaviy mehnat bozori talablariga mos umumiy va professional kompetensiyalarni qay darajada egallaganliklariga bog'liq.

Afsuski, bugungi kunda bitiruvchilar har doim ham ushbu talab va mezonlarga to'liq javob bera olmayapti. Buning sababi o'qituvchilarning ma'lum darajadagi konservativ yondashuvi, malakali pedagog kadrlarning yetishmasligi, ta'lim muassasalarida zamonaviy professional standartlarga mos jihozlarning kamligi bilan bog'liq. Eng asosiy muammolardan biri esa — ta'lim muassasalari bilan ish beruvchilar o'rtasida real hamkorlikning yo'qligi va mehnat bozori ehtiyojlaridan bexabar bo'lishdir. Natijada, yosh mutaxassislar ishlab chiqarishda amaliy faoliyatni boshlashdan oldin qo'shimcha tayyorgarlikdan o'tishlariga to'g'ri keladi. Bu esa professional ta'lim bitiruvchilarini tayyorlash sifati va samaradorligini yanada

oshirish zaruratini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar professional ta'limning sifatini oshirish, mehnat bozorining ehtiyojlariga mos kadrlar tayyorlash hamda ta'lim natijalarini aniq belgilash zaruriyatini yuzaga keltirmoqda. Tadqiqotchilar E.V.Amaxina va Yu.K.Babanskiy ta'kidlaganidek, professional ta'lim tizimi o'z natijalarini aniq ifoda etuvchi, ijtimoiy buyurtmaga javob bera oladigan jarayon bo'lishi lozim. Demak, ta'lim samaradorligi – bu nafaqat o'quv dasturlarining bajarilishi, balki jamiyat tomonidan kutilayotgan professional kompetensiyalarni shakllantirish darajasi bilan ham belgilanadi.

O'zbekiston sharoitida professional ta'lim jarayoni prognozli yondashuv asosida tashkil etilishi zarur. Bu degani, ta'lim muassasalari nafaqat mavjud mehnat bozori talablariga, balki kelajakdagi texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlarga ham moslashuvchan kadrlarni tayyorlashi kerak. Shunday ekan, professional ta'limning asosiy vazifalaridan biri – kelajak professional faoliyatda zarur bo'ladigan shaxsiy va professional sifatlarni shakllantirishdan iboratdir.

Hozirgi kunda O'zbekiston professional ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini ilmiy asosda tashkil etish, innovatsion metodlardan foydalanish va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni joriy etish zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, ishlab chiqarish amaliyoti bilan integratsiyalashgan o'quv dasturlari, dual ta'lim modeli va kompetensiyaviy yondashuv asosida tuzilgan baholash tizimi bu yo'nalishda muhim o'rin tutadi.

Zamonaviy korxonalarda ishlashga tayyorlik o'quvchining professional ta'lim muassasalarida o'qish davridayoq shakllanadi. Bu jarayon ularni umumprofessional fanlar bloki doirasida tadqiqot faoliyatiga jalb etishni nazarda tutadi. Tadqiqot faoliyatining natijasi, ya'ni bilimlarni ilmiy izlanish usullari yordamida mustaqil qo'llay olish, yangi bilimlarni faol o'zlashtirish, intellektual va

ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish hamda talabaning shaxsiy faolligini kuchaytirish orqali tadqiqotchilik ko'nikmalarining shakllanishiga olib keladi.

Professional ta'lim muassasasi o'quvchilarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish jarayoni professional ta'lim yo'nalishi bo'yicha o'quv dasturini o'zlashtirish davomida amalga oshiriladi. Umumprofessional tayyorgarlik bu darajadagi mutaxassisni shakllantirishga xizmat qiluvchi asosiy fanlar sohasi bo'yicha bilim va ko'nikmalar tizimini egallashni nazarda tutadi.

Umumprofessional tayyorgarlik mazmuni o'quvchilarga ishlab chiqarishning umumiy asoslarini, uning istiqbolli rivojlanish yo'nalishlarini o'rganish imkonini beradi. Bu mazmun, odatda, bir qator kasb yo'nalishlari yoki bir xil turdagi kasblar guruhi uchun umumiy ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, uning mazmuni muayyan mutaxassislik profili talablaridan kelib chiqqan holda belgilanadi.

Tadqiqotchilik ko'nikmalari professional ta'limdagi o'quv faoliyati jarayonida shakllanadi.

Ushbu ko'nikmalar majmuasi professional ta'lim bitiruvchilarining professional tayyorgarlik natijadorligini oshirishga xizmat qiluvchi zarur va yetarli bilim hamda malakalar tizimini tashkil etadi. O'quvchirning tadqiqotchilik ko'nikmalarini tahlil qilgan olimlar — M.I.Stankin, P.V.Seredenko, V.I.Andreyeva va A.V.Xutorskoynlarning fikrlariga asoslanib, biz o'rta bo'g'in mutaxassislarini tayyorlash vazifalariga mos tadqiqotchilik ko'nikmalari majmuasini ajratib oldik.

Professional ta'lim o'quvchilari uchun shakllantiriladigan tadqiqotchilik ko'nikmalarini tanlashda asos sifatida ishlab chiqarish jarayonlariga mos keluvchi tadqiqot faoliyati mantiqi olindi. Bizning fikrimizcha, tadqiqotchilik ko'nikmalari majmuasi tadqiqot faoliyatining ketma-ket bosqichlarini aks ettirishi zarur. Agar talaba bu bosqichlardan biridagi ko'nikmani yetarli darajada

egallamasa, keyingi bosqichlarda muammolar yuzaga keladi va natijada ishlab chiqarish faoliyati samaradorligi pasayadi.

Biz professional ta'lim o'quvchilari uchun tadqiqotchilik ko'nikmalarining quyidagi majmuasini belgiladik:

- muammoni aniqlash (problematizatsiya) ko'nikmasi,
- maqsad qo'yish va rejalashtirish ko'nikmasi,
- o'quv-ishlab chiqarish muammosini hal etish faoliyatini tashkil etish ko'nikmasi,
- ilmiy nazariyalar va yondashuvlarni tizimlashtirish hamda ularni amaliy masalalarga tadbiq etish ko'nikmasi,
- professional faoliyat obyektlaridan foydalangan holda tadqiqot izlanishlarini olib borish ko'nikmasi,

• ilmiy-tadqiqot faoliyati natijalarini taqdim etish (namoyish qilish) ko'nikmasi.

Har bir ko'nikma uchun biz tegishli indikatorlar va ularning baholash mezonlarini aniqladik; ular o'quvchirda tadqiqotchilik ko'nikmalarining shakllanganlik darajasini ifodalaydi. Tadqiqot jarayonida har bir komponent bo'yicha aniq indikatorlar ishlab chiqilib, ular 1-jadvalda keltirilgan.

Professional ta'lim o'quvchilarida tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirish jarayonini, avvalo, muammoni aniqlash (problematizatsiya) ko'nikmasini rivojlantirishdan boshlash lozim. Bizningcha, bu ko'nikma tadqiqotchilik faoliyatining asosi hisoblanadi, chunki u o'quvchirning faolligini, mustaqil fikrlashini va individual ta'lim yo'lini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotchilik ko'nikmasi	Indikator (ko'rsatkich)
1. Muammoni aniqlash (problematizatsiya) ko'nikmasi	– O'quv-ishlab chiqarish holatini sifat jihatidan tahlil qila olish– O'quv-ishlab chiqarishdag muammolarni ajratish va shakllantira olish– Muammo bo'yicha ilmiy faraz (gipoteza) ilgari surish
2. Maqsad qo'yish (tselepolaganie) ko'nikmasi	– Tadqiqot faoliyati va professional vazifalar kontekstida maqsadni aniq belgilash– Belgilangar maqsadga erishish uchun ketma-ket vazifalar tizimini tuzish– Maqsad va vazifalarni amalga oshirish vositalarini hisobga olgan holda aniqlashtirish
3. O'quv-ishlab chiqarish muammosini hal etish faoliyatini rejalashtirish ko'nikmasi	– Ilgari surilgan gipotezalarni tekshirish bo'yicha harakatlar algoritmini belgilash– Faoliyatning har bir bosqichi uchun natijalarni oldindan prognoz qilish– Ish rejasi (grafik)ni tuzish, unda muddatlar, ijrochilar va kutilayotgan natijalarni ko'rsatish
4. Ilmiy nazariyalar va yondashuvlarni tizimlashtirish ko'nikmasi	– Professional faoliyatga oid terminologiyani puxta bilish– Professional-ilmiy va texnik adabiyotlarni tahlil qilish– O'quv-ishlab chiqarish muammolarini hal etish uchun tegishli ilmiy yondashuv va usullarni tanlay olish
5. Professional faoliyat obyektlaridan foydalangan holda tadqiqot izlanishlarini tashkil etish ko'nikmasi	– Gipotezalarni tekshirish va tadqiqot rejasini amalga oshirishda mos asbob-uskunalaridan mexanizmlardan foydalanish– Ma'lumotlarni raqamli yig'ish va qayta ishlash uchun dasturiy vositalardan foydalanish– Professional faoliyat natijalarini belgilangan mezonlar asosida tahlil qilish
6. Ilmiy-tadqiqot faoliyati natijalarini taqdim etish (namoyish qilish) ko'nikmasi	– Ilmiy matn yozish, mantiqiy bayon qilish qobiliyatiga ega bo'lish– Ilmiy faoliyat natijalarini izchil tarzda ifodalash– Ilmiy-tadqiqot ishin taqdimot (prezentatsiya) shaklida namoyish etish

1-jadval. Professional ta'lim o'quvchilarining tadqiqotchilik ko'nikmalari indikatorlari

Bilim sohasini kengaytirish, o'quvchirning shaxsiy o'zini anglash va o'z yo'lini belgilay olish qobiliyatlarini rivojlantirish — raqobatbardosh bitiruvchini shakllantirishdagi ustuvor yo'nalishlardan biridir.

Biz problematizatsiya (muammoni aniqlash) ko'nikmasiga oid bir qator indikatorlarni ajratdik:

- o'quv-ishlab chiqarish holatini sifat jihatidan tahlil qilish;
- o'quv-ishlab chiqarish muammolarini aniqlash;
- aniqlangan muammolarni to'g'ri shakllantirish (ifodalash);
- muammoni hal etish bo'yicha gipotezalarni ilgari surish.

Mazkur indikatorlar yaxlit holda shakllanadi va o'quvchilarda muammoni aniqlash ko'nikmasi qay darajada rivojlanganini ko'rsatadi.

Problematizatsiya ko'nikmasi shakllangandan so'ng, talaba mantiqan navbatdagi bosqich — maqsad qo'yish (selepolaganie) ko'nikmasini egallashga o'tadi. Tadqiqotchilar A.P.Gladkova, Yu.N.Galaguzova, G.V.Sorvacheva va G.N.Shtinova o'z ishlarida maqsad va vazifalarni belgilash zarurligiga e'tibor qaratadilar, biroq ularni alohida mustaqil ko'nikma sifatida ko'rib chiqmaydilar.

Bizning fikrimizcha, bo'lajak mutaxassislarni sifatli tayyorlashda maqsad qo'yishni mustaqil, muhim tadqiqotchilik ko'nikmasi sifatida e'tirof etish zarur. Bu pozitsiyani olim N.M.Yakovlevaning tadqiqotlari ham tasdiqlaydi.

Shundan kelib chiqib, professional ta'lim o'quvchilari uchun maqsad qo'yish ko'nikmasini shakllantirishda quyidagi indikatorlarni hisobga olish lozim:

- tadqiqot maqsadini to'g'ri formulalash;
- belgilangan maqsadga erishish uchun vazifalar tizimini tuzish;
- zarurattug'ilganda maqsad va vazifalarni aniqlashtirish hamda qayta belgilash.

Tadqiqot faoliyatini tashkil etish

mantiqiga ko'ra, maqsadni to'g'ri belgilab olish bosqichidan so'ng, kasb-hunar maktabi o'quvchilarida tadqiqot faoliyatini rejalashtirish ko'nikmasini shakllantirish zarur bo'ladi. Malakali mutaxassisni tayyorlashda o'quv-tadqiqot jarayonida bu ko'nikmani maqsadli ravishda rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Rejalashtirish jarayoni belgilangan maqsad va vazifalarga muvofiq amalga oshiriladi. Agar o'quvchi maqsadni aniq, mantiqan va to'g'ri qo'ya olsa, tadqiqot jarayonini rejalashtirish ham oson kechadi. Ushbu ko'nikmaning indikatorlari sifatida quyidagilarni keltirish mumkin: ilgari surilgan gipotezalarni tekshirish uchun harakatlar ketma-ketligini mustaqil belgilash, har bir bosqichda kutilayotgan natijani oldindan taxmin qilish, ish rejasini tuzish — unda muddatlar, mas'ullar va natijalar aniq ko'rsatilgan bo'lishi lozim.

Muammoni eng maqbul usulda hal qilish va qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun o'quvchilarda ilmiy nazariyalar va yondashuvlarni tizimlashtira olish ko'nikmasi ham rivojlantirilishi zarur. Tadqiqotchilar N.A.Semenova va A.P.Gladkova ta'kidlaganidek, muhim narsa — bu shunchaki nazariy bilimni egallash emas, balki uni amalda qo'llay olish, ya'ni formulani bilish emas, uni real masalani yechishda ishlata olishdir.

Hozirgi ishlab chiqarish va texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda, kasb-hunar maktabi o'quvchilari o'quv-ishlab chiqarish masalalarini zamonaviy yondashuv asosida hal qila olishlari kerak. Shu bois, ularda ilmiy nazariyalarni tahlil qilish va tizimlashtirish qobiliyatini shakllantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirgan holda, ilmiy nazariyalar va yondashuvlarni tizimlashtirish ko'nikmasining asosiy indikatorlari quyidagilardan iborat:

- professional faoliyat bilan bog'liq terminologiyani bilish;
- soha bo'yicha ilmiy-texnik adabiyotlarni tahlil qilish;
- o'quv-ishlab chiqarish muammolarini

hal etishda mos ilmiy usullarni tanlab qo'llay olish.

Professional ta'lim muassasalari o'quvchilari olib boradigan tadqiqot faoliyati har doim tashkil etilgan jarayon bo'lib, unda o'quvchilarning professional faoliyat obyektlaridan samarali foydalana olishlari talab etiladi. Shu sababli, ularda professional obyektlardan foydalangan holda tadqiqot izlanishlarini tashkil etish ko'nikmasini shakllantirish lozim. Bu ko'nikma professional tayyorgarlikning ajralmas qismi bo'lib, o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Bu ko'nikmaning asosiy indikatorlari quyidagilardan iborat:

- gipotezalarni tekshirish va tadqiqot rejasini amalga oshirishda asbob-uskunalar hamda mexanizmlardan foydalana olish;

- ma'lumotlarni raqamli yig'ish va tahlil qilish uchun zamonaviy dasturlardan foydalanish;

- professional faoliyat natijalarini belgilangan mezonlar asosida baholay olish.

Tadqiqot faoliyatining so'nggi bosqichi — bu natijalarni taqdim eta olish ko'nikmasidir. Shu sababli, o'quvchilarda o'z ilmiy-tadqiqot ishlarining natijalarini og'zaki yoki yozma tarzda bayon qila olish, ularni himoya qilish, taqdimot shaklida namoyish etish malakasini shakllantirish juda muhimdir. N.A.Semenovanning fikricha, bu ko'nikma tadqiqotchilik faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchining mustaqil fikrlash va o'z natijasini ishonchli tarzda ifoda etish darajasini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'xtayev M., Saidova G. Oliy ta'limda ilmiy tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirishning dolzarb masalalari. Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2020.
2. Zeer E.F., Babanskiy Yu.K. Pedagogik innovatsiyalar va ularning ta'lim tizimidagi qo'llanilishi. Moskva: Nauka, 2012.
3. Raximova SH.N., Talabalarining ilmiy tadqiqotchilik ko'nikmalarini shakllantirishning nazariy asoslari. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. ISSN 2992-9024 (online) 2024, №10
4. Djo'rayev M. Fizika o'qitish metodikasi: o'quv qo'llanma. — Toshkent: ABU Matbuot — Konsalt, 2015. — 280 b.
5. Андреева М. П. Современные образовательные технологии: учебное пособие. — Якутск: Издательский дом СВФУ, 2012. — 88 с.
6. Амахина Е. В. Структурно-динамическая модель исследовательских способностей и умений. Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. Аспирантские тетради. — СПб. — 13 (36). — 2007. — С. 161–168.
7. Галагузова Ю. В., Сорвачева Г. В., Штинова Г. Н. Социальная педагогика: Практика глазами студентов: пособие для студентов — М.: Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС, 2001. — 375 с.

XULQ ATVOR BUZILISHLARI TAHLILI

UMIDA UTBASAROVA
Alfraganus universiteti v.b dotsenti

Annotasiya: Ushbu maqolada sensor buzilishi bo'lgan autism spektrli bolalarda kuzatiladigan hissiy-irodaviy soha kamchiliklari asosida xulq atvor buzilishlarining tahlili keng yoritilgan.

Kalit so'z: xulq atvor, stimul, kompleks, agressiya, so'nish, natija, tamoyil, ijobiy hulq, salbiy xulq.

Xulq atvor buzilishlari tahlili bu xulq atvorni o'rganuvchi fan bo'lib, bir qancha tamoyillarga asoslangan holda xulq atvorni yaxshi tarafga o'zgartirishga qaratilgan shaxsni ijtimoiylashishga qaratilgan chora tadbirlar majmuasidir.

Xulq-atvor buzilishlari tahlili (Behavior Analysis) – bu insonning tashqi kuzatiladigan harakatlarini ilmiy asosda o'rganadigan, ularning sabablari, shakllanish mexanizmlari va o'zgarish qonuniyatlarini tahlil qiluvchi fan sohasi hisoblanadi. Ushbu yo'nalish biheviyizm (B.F. Skinner, J. Watson) nazariyasiga tayanadi. Uning asosiy g'oyasi shundan iboratki: har qanday xulq atvor tashqi stimullar va ularning natijalari orqali o'rganilishi hamda o'zgartirilishi mumkin.

Xulq-atvor tahlilining maqsadi – ijtimoiy jihatdan maqbul, moslashuvchan va foydali xulqni shakllantirish, nojo'ya xulq ko'rinishlarini esa so'ndirish yoki o'zgartirishdan iborat. Shu bois, xulq-atvor tahlili psixologiya, pedagogika va maxsus ta'lim fanlarining tutashgan sohasidir.

Xulq atvor buzilishlari tahlili yuzaga kelayotgan xulq atvor sabablarini yaqindan o'rganish hamda korreksion ish rejasini aniq rejalashtirish imkonini beradi.

Xulq atvor buzilishlari tahlilining uch asosiy yo'nalishi mavjud:

1. Ijtimoiy qabul qilinmagan xulq atvor buzilishlarini korreksiyalash;

2. Turli ko'nikmalarni tizimlashtirish asosida shakllantirish;

3. Verbal xulq-atvor ko'nikmalarini tahlil qilish va o'rgatish.

Xulq atvorni o'rganish jarayonida asosiy tushunchalar stimul (S), reaksiya (R) va natija (C – consequence) uchligi asosida tahlil qilinadi. Bu model “S-R-C” yoki “A-B-C” (Antecedent–Behavior–Consequence) deb ataladi.

- Stimul (A) – xulq atvorni yuzaga keltiruvchi tashqi yoki ichki omil (masalan, buyruq, og'riq, predmet, vaziyat).

- Xulq (B) – shaxs tomonidan bajarilayotgan harakat (masalan, yig'lash, urish, so'rash, qochish).

- Natija (C) – xulqdan keyin sodir bo'ladigan hodisa (maqto'v, e'tibor, jazolash yoki e'tiborsizlik).

Mazkur uchlik orqali har bir xulqning funksional tahlili amalga oshiriladi. Ya'ni, bola yoki kattalarning nojo'ya xulqi nimani maqsad qilayotgani (e'tibor olish, qochish, og'riqni kamaytirish yoki istagan narsani olish) aniqlanadi.

Xulq atvor buzilishlari tahlil qilish ko'plab tamoyillar, yondashuvlarni o'z ichiga oladi:

- Qoidalarni visual ko'rinishda taqdim etish;
- Xatolarsiz o'qitish
- Yordam berish
- Ijtimoiy tarix

- Mashqlar jadvalini yuritish
- Vidiomodellashtirish
- Xulq-atvorning sodir bo'lish vaqti
- Xulq atvorni buzilishlarini o'rganish va

tahlil qilish

Bu tamoyil va yondashuvlar asosida muammoli xulq atvorni yaxshilash mumkin. Bundan tashqari xulq atvor buzilishlari tahlili xulq atvorni o'zgarishini tahlil qiladi.

- agressiyaning ortishi
- agressiyaning so'nish
- agressiyaning yo'qolishi

Xulq atvor natijasini oldindan bilish yordamida xulqni ijobiy tamonga o'zgartirish mumkin. Amaliyotda xulq atvor buzilishlari tahlili kattalar va bolalar bilan ishlash jarayonida qo'llaniladi. Bu fanning maqsadi xulq atvor buzilishining sababini to'g'ri aniqlash va korreksiyalashni o'z ichiga oladi. Insonda yaxshi xulqni tarbiyalash uchun bu xulq nima sababdan yuzaga kelishini aniqlash lozim. Korreksion ish mobaynida alternativ, ijtimoiy qabul qilingan xulq atvor me'yorlarini tarbiyalash kerak. Masalan bola mashq qilishdan bosh tortish uchun agressiya ko'rsatsa bolaga tanaffus olish ko'nikmasini so'rashga o'rgatish lozim.

Odatda sensor buzilishi bo'lgan bolalar yomon xulq atvor buzilishlarini namoyon qiladilar. Agar bola mashg'ulot davomida boshini urishni boshlasa, nega u bunday xulqni namoyon qilayotganini bir necha sababini ko'rishimiz mumkin:

-U xoziroq tanaffus olishni xoxlayapti va buzilgan xulq yordamida pedagogga murojat qilayapti:

-Bolani qorni og'riyapti;

-Bola bir necha soniyadan keyin yuzaga keluvchi tutqanoqni his qiladi shu sababli berilayotgan vazifani o'zlashtira olmayapti. Shu sababli bolaga bunday vaziyatda imo-ishora, so'z yoki rasm yordamida tanaffus so'rashga o'rgatish lozim. Bolada bu ko'nikma asta sekin shakllanib sekin asta agressiyasi so'na boshlaydi. Ammo bolani qorin og'rig'i yoki tutqanoq'i sababli yomon xulqqa sabab

bo'lsa bu holatda xech qanday imo ishora yordam bermaydi. Xulq atvor buzilishlari tahlilchisi bolaning senso-motor rivojlanishiga ko'ra tizimli qoidaga asoslangan ko'nikmalarni shakllantirish vazifasini o'z ichiga oladi.

Xulq bu qanday tushuncha?

Xulq atvor buzilishlari tahlilchisi xulq atvorni korreksiyalovchi mutahassis. Xulq -bu inson tomonidan amalga oshiriladigan harakat. Masalan: yeyish, uxlash, yuvinish va h. Insonda kuzatiladigan subektiv holatlar ya'ni bosh og'rigi, qon bosimining ko'tarilishi xulqqa kirmaydi. Masalan, bola mashg'ulot jarayonida quloq solmasdan stuldan turishni va baqirishni boshlaydi. Bu holatni qayd etish uchun jadvalga bunday xulqni necha marotaba nomoyon bo'lganligini qayd etish lozim.

Har qanday xulq oddiy yoki kompleks bo'lishi mumkin. Kompleks xulq o'z ichiga bir qancha harakat va reaksiyalarni oladi. Reaksiya-bu eng oddiy harakat. Xulq atvor buzilishlari tahlilchisi kompleks xulqni bir necha reaksiyalarga taqsimlashi lozim. Masalan, agressiya tufllash va urishni oddiy reaksiyaga bo'lgan holatda necha marta tuflagan va urganini o'lchash mumkin. Bundan tashqari yaxshi xulq qo'lni yuvish, onasiga murojat kabi xulqni o'lchashda xulqni bir necha reaksiyaga bo'lish kerak. Qo'lni yuvish xulqini quydagicha reaksiyalarga bo'lish mumkin:

- suvni yoqish
- sovuqni olish
- qo'lni sovunlash
- qo'lni chayish
- suvni o'chirish

Kompleks xulqni qismlarga bo'lib tahlil qilish yordamida bolada ko'nikmani o'zlashtirish darajasini baholay oladi.

Xulq qanday shakllanadi: Xulq atrof muhit ta'sirida o'zgaruvchan xarakterga ega. Atrof-bu xulq yuzaga kelishi mumkin bo'lgan vaziyat yoki holatdir. Stimul-bu vaziyat, harakat, predmet yoki ularni kombinasiyasidir. Stimul deb atrofda barcha o'zgarishlarni sezgi retseptorlarimiz yordamida qabul qilinishidir. Bu quyosh, tam, xid, ob-havo, maqto'v, yomon

xulqqa nisbatan ota-onaning reaksiyasi bo'lishi ham mumkin. Ayrim stimullar yomon xulqni yuzaga kelishiga va bir muncha vaqt saqlanib qolishiga olib kelishi mumkin. Boshqalari esa yomon xulqni so'ndirishi yoki uni yuzaga kelishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Masalan, xonada krovat bo'lsa bu bolada uxlashga yotish extimolini oshiradi, agarda krovat bo'lmasa Bolani uxlashga yotishini tashkillashtira olmaslii yoki bolani kech uxlashiga olib kelishi mumkin.

Atrofdagi stimullarning o'zgarishi ikki toifaga bo'linadi:

-xulq yuzaga kelishidan oldingi stimul;

-xulq namoyon bo'lgandan so'ng yuzaga keluvchi stimul.

Xulq yuzaga kelishidan oldingi stimul xulq asosida yuzaga kelgan natijaga misollar:

Stul . Bola stulga o'tirdi Ona maqtadi: "barakalla"

Bola arg'imchoq yonida. Bola arg'imchoq uchdi. Ona bolani quchoqladi va qo'lidan ushlab aylantirdi.

Onasi so'radi 1+1. Bola javob berdi 2 . Ona maqtadi "Barakalla".

Onasi so'radi 1+1. Bola yig'lab yubordi. Ona bolaga dedi "Bor damingni ol".

Qoidaga ko'ra xulq yuzaga kelishidan oldingi stimul natijasida hosil bo'ladi. Stimul-natija xulqni kuchaytiradi, kuchsizlantiradi yoki so'ndiradi.

Har bir tahlilchi bola shaxsini hurmat qilish, uning jismoniy va psixologik xavfsizligini ta'minlash, individual rivojlanish sur'atiga mos yondashish tamoyillariga amal qilishi shart. Tahlilchi hech qachon jazolash yoki salbiy mustahkamlash usullarini mutlaq asosiy metod sifatida qo'llamasligi kerak. Asosiy maqsad – alternativ, ijtimoiy qabul qilingan xulqni o'rgatish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мелешкевич, О. «Особые дети. Введение в прикладной анализ поведения (АВА)». — М.: Бахрах-М, 2017. 2
2. Мелешкевич, О., Эрц, Ю. «Особые дети. Введение в прикладной анализ поведения». — М.: Бахрах-М, 2014. 2
3. Шрамм, Р. «Детский аутизм и АВА. АВА (Applied Behavior Analysis). Терапия, основанная на методах прикладного анализа поведения». — М.: Рама Паблишинг, 2017. 2
4. Лиф, Р., Макэкен, Дж. «Идет работа. Стратегии работы с поведением. Учебный план интенсивной поведенческой терапии при аутизме». — ИП Толкачев, 2016. 1
5. Грей, К. «Социальные истории. Инновационная методика для развития социальной компетентности у детей с аутизмом». — Рама Паблишинг, 2018. 1
6. Нигматуллина, И. А., Иванова, О. А., Сазонова, А. Ю., Диярова, И. В. «Расстройства аутистического спектра. Прикладной анализ поведения в работе с детьми и их родителями». — Казань, 2022

MAXSUS JISMONIY MASHQLAR ORQALI YOSH BADMINTONCHILARNING KOORDINATSION QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

QURBANOVA ILMIRA ALISHER QIZI

Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada yosh badmintonchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslari yoritilgan. Maxsus jismoniy mashqlar majmuasi orqali koordinatsion ko'nikmalarni shakllantirish usullari, metodik yondashuvlar va ularning samaradorligi haqida ilmiy tahlil olib borilgan. Shuningdek, muhokama qismida koordinatsiya qobiliyatlari sport natijalariga ta'siri va yosh davrdagi rivojlanish xususiyatlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: badminton, yosh sportchilar, koordinatsion qobiliyat, maxsus jismoniy mashqlar, metodika, sport tayyorgarligi.

Аннотация. В статье раскрываются теоретические и практические основы развития координационных способностей у юных бадминтонистов. Проведён научный анализ методов формирования координационных навыков с использованием комплекса специальных физических упражнений, методических подходов и их эффективности. Кроме того, в разделе обсуждения обосновано влияние координационных способностей на спортивные результаты и особенности их развития в юношеском возрасте.

Ключевые слова: бадминтон, юные спортсмены, координационные способности, специальные физические упражнения, методика, спортивная подготовка.

Abstract. The article highlights the theoretical and practical foundations of developing coordination abilities in young badminton players. A scientific analysis is carried out on methods of forming coordination skills through a set of special physical exercises, methodological approaches, and their effectiveness. In addition, the discussion section substantiates the impact of coordination abilities on sports performance and the characteristics of their development during adolescence.

Keywords: badminton, young athletes, coordination abilities, special physical exercises, methodology, sports training.

Kirish

So'nggi yillarda O'zbekistonda sport turlari ichida badminton ham asta-sekin ommalashib bormoqda. Xalqaro turnirlarda yuqori natijalarga erishish uchun yosh sportchilarni zamonaviy talablarga mos tayyorlash muhim vazifa sifatida qo'yilmoqda. Badminton o'yinida muvaffaqiyatga erishish uchun sportchidan tezkor qaror qabul qilish, yuqori darajadagi koordinatsiya, aniqlik va fazoda to'g'ri harakatlanish talab etiladi.

Koordinatsion qobiliyatlar yosh davrda eng tez shakllanadi. Shu sababli 10-14 yoshli badmintonchilar uchun maxsus jismoniy mashqlarni maqsadli qo'llash katta samaraga olib kelishi mumkin. Hozirgi

mashg'ulot dasturlarida umumiy jismoniy tayyorgarlik keng o'rin olgan bo'lsa-da, koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish bo'yicha metodik ishlanmalar yetarli darajada mukammallashtirilmagan.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, badmintonchilarda koordinatsion qobiliyatlar sport natijalariga bevosita ta'sir qiladi va ularni maxsus jismoniy mashqlar asosida rivojlantirish o'quv-mashg'ulot jarayonining samaradorligini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili

Bizni tahlilimizga ko'ra, ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotlarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish sportchilar tayyorgarligining muhim yo'nalishi sifatida

ko'rsatib o'tilgan. Masalan, R. Kline (2022) sport pedagogikasida koordinatsiya rivojlanishini sportchining texnik va taktik harakatlari poydevori deb ta'kidlaydi¹.

Rossiyalik olimlar A.G. Kuznetsov va L.V. Matveevlarning tadqiqotlarida (2018) koordinatsion qobiliyatlar sakkiz turga bo'lingan: muvozanat, fazoda orientatsiya, differensiallash, reaksiya tezligi, harakat ritmi, moslashuvchanlik, tez o'zgaruvchan vaziyatlarda harakat qilish va kombinatsiyalash².

O'zbekistonlik olimlar ham sportchilar tayyorgarligida koordinatsion qobiliyatlarning ahamiyatini alohida ta'kidlab kelmoqda. Jumladan, G'.Abduqodirov (2020) yosh sportchilarda koordinatsiyani rivojlantirish texnik mahoratni mustahkamlash bilan chambarchas bog'liq ekanligini ilmiy asoslab bergan³.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, yosh badmintonchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish bo'yicha maxsus tadqiqotlar yetarli emas.

Muhokama va natijalar

Yosh badmintonchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish masalasi nazariy jihatdan ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, amaliyotda hali ham turli yondashuvlar mavjud. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, koordinatsiya qobiliyatlari sportchining texnik va taktik harakatlarini samarali bajarishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ammo o'quv-mashg'ulot jarayonida ushbu qobiliyatlarni rivojlantirishga yetarlicha e'tibor qaratilmayotgani kuzatiladi.

Mazkur tadqiqot doirasida yosh

badmintonchilarning koordinatsion qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus jismoniy mashqlar kompleksi ishlab chiqildi va tajriba-sinov mashg'ulotlarida qo'llanildi. Ushbu metodikaning samaradorligi sportchilarning reaksiya tezligi, muvozanatni saqlash, fazoda orientatsiya qilish va texnik harakatlarni aniq bajarish ko'rsatkichlari asosida baholandi.

Mazkur tadqiqot doirasida, maxsus mashqlar muntazam qo'llanilganda yosh badmintonchilarning koordinatsion qobiliyatlarida sezilarli ijobiy o'zgarishlar kuzatiladi. Quyida muhokama qismida ushbu natijalar batafsil tahlil qilinadi va ilmiy-uslubiy jihatdan asoslab beriladi.

Koordinatsion qobiliyatlarning ahamiyati Badminton sportida koordinatsion qobiliyatlar yetakchi o'rin tutadi. Chunki sportchining maydondagi muvaffaqiyati, avvalo, raqib harakatlariga tezkor moslashishi, to'pning tezligi va yo'nalishini aniq baholashi hamda oyoq harakatlarini samarali bajarishiga bog'liqdir⁴. Yaxshi rivojlangan koordinatsiya sportchiga zarba berishda aniqlikni ta'minlash, harakatlarni ortiqcha energiya sarfisiz bajarish va musobaqa davomida texnik hamda taktik yechimlarni oqilona qo'llash imkonini beradi. Bu jarayonda koordinatsiyaning rivojlanganligi nafaqat jismoniy tayyorgarlik, balki psixologik barqarorlikni ham kuchaytiradi.

Maxsus jismoniy mashqlar majmuasi

Yosh badmintonchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishda maxsus jismoniy mashqlar muhim rol o'ynaydi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, quyidagi mashqlar ayniqsa samarali hisoblanadi:

1 Kline R.G. Remote Work and the Law: Challenges and Opportunities. New York, 2022.

2 Kuznetsov A.G., Matveev L.V. Teoriya i metodika sportivnoy trenirovki. Moskva, 2018.

3 Абдуқодиров Ф. Yosh sportchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish. Toshkent, 2020

4 Ахмедов, Ш. (2021). Спортчиларда ҳаракат координациясини ривожлантириш услублари. Тошкент: О'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti nashriyoti. Хакимов, Б. (2020). Ёш спортчиларда техник ва тактик тайёргарликда координациянинг аҳамияти. Илмий журнал «Жисмоний маданият ва спорт», №3, 45–52-бетлар.

- reaksiya tezligi: turli signal (ovoq, yorug'lik, qo'l ishorasi) asosida tezkor zarba berish.

- muvozanat: bir oyoqda turib zarba qaytarish, sakrashdan keyin muvozanatni tiklash.

- fazoda orientatsiya: yonlama va orqaga yugurish, kutilmagan yo'nalishda yugurish.

- ritmik mashqlar: ketma-ket zarbalarni turli ritmlarda bajarish.

- plyometrik mashqlar: tez o'zgaruvchan sakrashlar, yonlama yugurish mashqlari.

Ushbu mashqlar muntazam qo'llanganda sportchilarda nafaqat koordinatsiya rivojlanadi, balki chidamlilik, tezkorlik va aniqlik ham sezilarli darajada ortadi

Metodik yondashuvlar. Metodika samaradorligini oshirish uchun mashg'ulotlar quyidagi prinsiplar asosida tashkil etilishi lozim:

- mashqlarni yosh sportchilarning tayyorgarlik darajasiga moslab tanlash.

- koordinatsion mashqlarni texnik va taktik mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirish.

- har bir mashg'ulotda koordinatsiyani rivojlantirishga alohida vaqt (15-20 daqiqa) ajratish.

- mashqlar intensivligini bosqichma-bosqich oshirish.

Mazkur yondashuvlar yosh sportchilar organizmining rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda, ularning jismoniy va psixologik tayyorgarligini uyg'unlashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot natijalari (shartli)

Tajriba-sinov mashg'ulotlarida maxsus mashqlar majmuasi qo'llanilgan yosh badmintonchilarning koordinatsion qobiliyat ko'rsatkichlari (reaksiya tezligi, muvozanat, orientatsiya) nazorat guruhiga nisbatan 15-20% yuqoriligi aniqlandi⁵. Bu esa metodikaning

samaradorligini tasdiqlaydi.

Tajriba-sinov mashg'ulotlari jarayonida maxsus mashqlar majmuasi qo'llangan yosh badmintonchilar koordinatsion qobiliyat ko'rsatkichlari bo'yicha sezilarli natijalarni namoyon etdilar. Xususan: Tajriba natijalarida reaksiya tezligi nazorat guruhiga qaraganda 18% yuqoriligi aniqlandi. Bundan tashqari, muvozanat ko'rsatkichlari 20% farq bilan ustun bo'ldi, fazoda orientatsiya ko'rsatkichlari esa nazorat guruhiga nisbatan 15% yuqori bo'ldi.

Mazkur tadqiqot doirasida, maxsus koordinatsion mashqlarni yosh badmintonchilar mashg'ulot dasturiga muntazam kiritish ularning texnik va taktik tayyorgarlik samaradorligini oshirish bilan birga, umumiy sport natijalariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

2021–2025 yillarda yosh sportchilar, jumladan, badmintonchilar o'rtasida olib borilgan kuzatuv va tahlillar shuni ko'rsatdiki, koordinatsion qobiliyatlarni muntazam rivojlantirish texnik harakatlarning aniqligi va tezkorligini oshirishda, shuningdek, musobaqa jarayonida to'g'ri qaror qabul qilish va o'zini nazorat qilish qobiliyatini mustahkamlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Maxsus jismoniy mashqlar asosida shakllantirilgan metodika yosh badmintonchilarning texnik-taktik tayyorgarligini samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, maxsus koordinatsion mashqlar yosh badmintonchilarning texnik-taktik tayyorgarligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Ular nafaqat jismoniy, balki psixologik barqarorlikni ham kuchaytiradi.

- harakatlarning aniqligi va uyg'unligi oshadi;

- tezkor yo'nalish almashinuvi va muvozanatni saqlash ko'nikmalari yaxshilanadi;

- texnik elementlarni ijro etish samaradorligi va barqarorligi ortadi;

Human Kinetics.

5 Kline, R. G. (2022). Remote Work and the Law: Challenges and Opportunities. Oxford University Press. Bomp, T., & Buzzichelli, C. (2019). Periodization Training for Sports.

texnik va taktik mashg'ulotlar bilan uyg'unlashtirib olib borishi kerak, chunki ularning samarasi faqat integrallashgan holda yuqori natija beradi.

Shuningdek, koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus kompleks mashqlar (reaksiya tezligi mashqlari, muvozanatni saqlash mashqlari, ko'p yo'nalishli sakrashlar, raketka va to'p bilan bajariladigan mashqlar) yosh badmintonchilarning individual imkoniyatlariga moslashtirilganda yuqori natija beradi.

Takliflar:

Yosh badmintonchilar uchun mashg‘ulot dasturlariga koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantiruvchi maxsus mashqlar majmuasini majburiy element sifatida kiritish lozim.

Mashg'ulot jarayonida koordinatsion yuklamalarni yosh davrlari va individual tayyorgarlik darajasiga qarab bosqichma-bosqich oshirish tavsiya etiladi.

Murabbiylar koordinatsion mashqlarni

Yosh sportchilarning mashg‘ulot jarayonida psixologik tayyorgarligiga ham e‘tibor qaratish, koordinatsion mashqlarni turli o‘yin shakllarida tashkil etish motivatsiyani oshiradi.

Kelgusida koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish metodikasining samaradorligini keng qamrovli ilmiy-statistik tadqiqotlar asosida baholash, ilgʻor xorijiy tajribani milliy amaliyotga tatbiq etish maqsadga muvofiqdir.

Mazkur takliflarni amaliyotga joriy qilish yosh badmintonchilarning sport tayyorgarligi sifatini oshirish, ularning xalqaro musobaqalarda raqobatbardoshligini ta'minlash va sport salohiyatini to'liq namoyon qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kline R.G. Remote Work and the Law: Challenges and Opportunities. New York, 2022.
2. Kuznetsov A.G., Matveev L.V. Teoriya i metodika sportivnoy trenirovki. Moskva, 2018.
3. Абдуқодиров F. Yosh sportchilarda koordinatsion qobiliyatlarni rivojlantirish. Toshkent, 2020.
4. Bompa T., Haff G. Periodization: Theory and Methodology of Training. Human Kinetics, 2019.
5. O'zbekiston Respublikasi Jismoniy tarbiya va sport vazirligi materiallari.
6. Schmidt, R. A., & Lee, T. D. Motor Learning and Performance: From Principles to Application. – Champaign, IL: Human Kinetics, 2019. – 528 p.

LINGVISTIK KOMPETENSIYA HAQIDA TUSHUNCHA. BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI

ZOKIROVA SOHIBA MUXTORALIYEVNA

Fardu professori

ALIJONOVA MAFTUNA MAXAMADJON QIZI

Fardu magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada lingvistik kompetensiyaning nazariy asoslariga to'xtab o'tilgan. Lingvistik kompetensiya haqidagi olimlarning so'zlaridan namunalar keltirilib, fikrlar dalillangan, lingvistik kompetensiya ijtimoiy hodisa va belgilar sistemasi sifatida til haqida, tilning qurilishi va funksiyalashishi haqidagi o'quvchilarning bilim, malaka va ko'nikmasi hamda bulardan turli vaziyatlarda mahorati anglashilishi haqida fikr yuritiladi. Maqola kommunikativ kompetensiyaning boshlang'ich ta'limdagi o'rni va ahamiyatiga alohida e'tibor berilganligi bilan ahamiyatlidir.

Kalit so'zlar: kompetensiya, lingvistik kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, ona tili, grammatika, nutq.

KIRISH

Taniqli tilshunos, filologiya fanlari doktori A.Nurmonovning fikricha, kompetensiyaviy ta'lim konsepsiyasi til ta'limi oldiga yoshlarda muayyan kompetensiyalarni, xususan, lingvistik, nutqiy, kreativ (mustaqil va ijodiy fikrlash), pragmalingvistik singari kompetensiyalarni shakllantirish vazifasini qo'yadi.

Tilshunos D. Nabieva fikriga ko'ra, "Lingvistik kompetensiyaga ega bo'lish uchun til sathlari va sath birliklari, ularning muloqot jarayonidagi ifoda imkoniyatlari, to'g'ri so'zlash, tinglash, o'qish va yozish ko'nikmalarini hosil qilish lozim. Shu bilan birga lingvistik kompetensiya o'z tarkibiga sotsiolingvistik va pragmalingvistik kompetensiyalarni ham qamrab oladi". Professor N.Uluqov ta'rifiga ko'ra, lingvistik kompetensiya: "til bilimining mukammalligi va yetukligi"dir.

Lingvistik kompetensiya o'quvchining ona tili fanining fonetika, leksika, frazeologiya, morfologiya, sintaksis, orfografiya, punktuatsiya, stilistika singari bo'limlari haqidagi bilimlari, bu bilimlardan

turli xil vaziyatlarda foydalanish malaka va ko'nikmasidir. Tilshunos olim, filologiya fonlari doktori N.Uluqov fikricha, lingvistik kompetentlik quyidagilardan tarkib topadi:

- 1) o'z fikrini ona tilida ravon, tushunarli, aniq va lo'nda ifodalay olish;
- 2) adabiy tilda so'zlash;
- 3) imloviy, ishoraviy va uslubiy xatolarsiz yoza olish;
- 4) davlat tilida ish hujjatlarini yurita olish;
- 5) xorijiy tillarni bilish va hokazo

Lingvistik kompetentlikni shakllantirish kommunikativ kompetentlik bilan birga yetakchi maqsadlardan biri bo'lib, maktab o'quvchilarining til (lingvistik) va nutq rivojlanishining birligini ta'minlaydi, u til kompetensiyasi rivojlanishining muvaffaqiyatini belgilaydi, chunki uning rivojlanish darajasi o'quvchilarning nutqini rivojlanishi bilan uzviy bog'liq. Lingvistik kompetensiya ona tilidan egallanadigan lingvistik bilimlar tizimi va u o'zbek tilining fonetikasi, leksikasi va grammatikasi bo'yicha nazariy bilimlarni muayyan izchillikda egallash natijasida takomillashib boradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA

METODOLOGIYASI

Odatda, har bir xalqning madaniy taraqqiyot darajasi uning savodxonlik ko'rsatkichi orqali baholanadi. Savodxonlik darajasi esa nafaqat o'qish va yozishni bilish bilan, balki so'zlardan to'g'ri foydalanish, ularni imloviy jihatdan aniq yozish hamda nutq jarayonida o'rnida qo'llay olish malakasi bilan belgilanadi.

Tilning nazariy asoslari hamda grammatik qonun-qoidalari ta'lim jarayonida o'rgatiladi. Natijada o'quvchilarda til haqidagi bilimlar tizimi shakllanadi. Til strukturasi, uning tuzilishi va funksional xususiyatlari to'g'risidagi bilimlar majmui hamda ularni turli kommunikativ vaziyatlarda o'rinli qo'llay olish qobiliyati lingvistik kompetensiya deb ataladi.

Lingvistik kompetensiya deganda, til tizimi haqidagi chuqur bilim, lingvistik tafakkur, yangi til vaziyatlarida mavjud bilim va ko'nikmalarni mustaqil tarzda qo'llay olish tajribasi tushuniladi. Boshqacha aytganda, bu til bilimining mukammalligi, puxtaligi va yetukligi bilan izohlanadi. Takrorlash hamda mustahkamlash mashg'ulotlarida esa ayrim kompetensiyalarni rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.¹

Kommunikativ kompetensiya o'quvchining muloqot jarayonida muomala madaniyatiga amal qilishi, jamoada hamkorlikda faoliyat yurita olishi hamda bu orqali samarali ijtimoiy munosabatlarni yo'lga qo'yish ko'nikmalarini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Maktab o'quvchisining ta'lim natijalari, asosan, ushbu jarayonning qay darajada muvaffaqiyatli

tashkil etilishiga bog'liq bo'lib, bu esa kelgusida uning jamiyatdagi o'rnini va hayotiy yo'lini belgilovchi omillardan biri sanaladi. Shaxsning o'z vazifasini anglashida, jamoadagi mavqeini shakllantirishda o'qituvchining bolalar jamoasini to'g'ri yo'naltirish, ularni faol va qat'iy ruhda birlashtira olish mahorati muhim ahamiyat kasb etadi. Kommunikativ kompetensiyani egallagan o'quvchining nutqiy faolligi, muloqot madaniyati hamda bilish salohiyati bosqichma-bosqich yuksalib boradi.

Ta'lim tizimida nutq vositasidan foydalanilmaydigan fan deyarli mavjud emas. Ayniqsa, ona tili darslarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish o'quvchilarning fikrlash jarayonini faollashtiradi va bilimni mustahkam egallashga xizmat qiladi. Aslida, nutqiy faoliyat qadimdan ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib kelgan, biroq bu holat ilgari "kompetensiya" tushunchasi bilan izohlanmagan.

Zamonaviy ta'lim tizimining izchil rivojlanishi natijasida pedagogik terminologiyaga kirib kelgan "kommunikativ kompetensiya" atamasi o'quv jarayonining sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini har tomonlama kamol toptirishga yo'naltirilgan chuqur maqsad va vazifalarni ifodalaydi. Bugungi kunda mazkur kompetensiya nafaqat o'qituvchining og'zaki izohlash nutqi orqali, balki axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, shu jumladan medita'lim platformalaridan foydalanish yordamida ham shakllantirilmoqda. Bu esa darslarning mazmunini boyitish, jarayonni yanada qiziqarli, samarali va interaktiv qilish imkonini beradi.

Ta'limda ilg'or pedagogik tajribalar hamda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish nafaqat o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiradi, balki mustaqil va mantiqiy fikrlovchi, yuksak ma'naviyatli, barkamol shaxsni tarbiyalashda ham muhim o'rin tutadi. Shu bois har bir pedagog kommunikativ kompetensiyaga

¹ Urmonova Dilfuza Mamasalievna, "Ona tili ta'limida takrorlash va mustahkamlash darslarini tashkil qilishning pedagogik va didaktik asoslari", "Umumiy o'rta ta'lim maktablarida madaniy muhitni yaratishning pedagogik texnologiyalari: muammo va yechimlar" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani, may 15-16, 2023

asoslangan darslarni tashkil etishdan avval o'zining kommunikativ malakasini yetarli darajada shakllantirgan bo'lishi lozim.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchi shaxsining nutqiy, ijtimoiy va axloqiy jihatdan shakllanishida poydevor vazifasini bajaradi. Shu sababli mazkur davrda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish o'quvchining keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatini ta'minlovchi muhim omil sifatida qaraladi. Ayniqsa, til va nutq faoliyatini ongli ravishda o'zlashtirish, fikrni aniq va ravon ifoda etish, suhbatdoshni tinglash, muloqotda o'z nuqtayi nazarini madaniyatli tarzda himoya qila olish malakalari aynan shu davrda shakllana boshlaydi.

Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun kommunikativ kompetensiya nafaqat so'z boyligini kengaytirish yoki grammatik me'yorlarni o'zlashtirish bilan cheklanmaydi; u, avvalo, muloqotda faol ishtirok etish, hamkorlikni yo'lga qo'yish, nutq orqali ijtimoiy tajriba orttirish jarayonlarini ham qamrab oladi. Shu ma'noda, o'qituvchining har bir darsi — o'quvchilarda til va tafakkurni uyg'un rivojlantiruvchi muloqot maydoniga aylanishi zarur.

Ta'lim jarayonida turli interfaol usullar, o'yin texnologiyalari, suhbat, dramatizatsiya, savol-javob, kichik guruhli ishlash kabi metodlardan foydalanish o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi va ularni o'z fikrini erkin ifoda etishga undaydi. Bunday mashg'ulotlar bolalarda faqat so'zlash malakasini emas, balki tinglash madaniyatini, hamkorlik va o'zaro hurmat tuyg'usini ham rivojlantiradi.

Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish o'qituvchidan yuqori darajadagi

pedagogik mahorat, nutq madaniyati va psixologik sezgirlikni talab etadi. Chunki bu yoshdagi bolalar bilan muloqot jarayoni ularning emotsional holatiga, motivatsiyasiga va ijtimoiy faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan, o'qituvchi dars jarayonini tashkil etishda har bir o'quvchining shaxsiy imkoniyatlarini inobatga olgan holda, ularning faol ishtirokini rag'batlantiruvchi muhit yaratishi lozim.

Kommunikativ kompetensiya erta shakllangan o'quvchi kelajakda o'z fikrini mustaqil ifoda eta oladigan, boshqalar fikrini tinglaydigan, muammolarga tahliliy yondashadigan shaxs sifatida voyaga yetadi. Shu boisdan, boshlang'ich ta'lim bosqichida bu kompetensiyani shakllantirish nafaqat lingvistik maqsadlarga, balki shaxsni ijtimoiy va madaniy jihatdan rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

XULOSA

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismidir. Mazkur kompetensiya o'quvchining nutqiy faoliyati, muloqot madaniyati, hamkorlik ko'nikmalari va bilish salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, u o'quvchining jamiyatdagi mavqeyini shakllantirish, ijtimoiy va psixologik jihatdan yetuk shaxs bo'lib voyaga yetishida muhim omil hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida interfaol metodlar, o'yin texnologiyalari va axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish o'quvchilarning nutqiy va muloqot ko'nikmalarini samarali rivojlantiradi. Shu boisdan, pedagogik faoliyatda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki kommunikativ kompetensiyani shakllantiruvchi vosita sifatida faoliyat yuritishi zarur.

Chunki, kommunikativ kompetensiyaga

ega bo'lgan o'quvchi umri davomida jamoa bilan ishlashda, insonlararo munosabatlarda, konfliktli vaziyatlarda ham qanday yo'l tutishni biladi. Shunga mos tarzda muloqotga kirishadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinfda kommunikativ kompetensiyani tizimli va ongli

ravishda rivojlantirish nafaqat til va nutq sohasidagi maqsadlarni amalga oshirishga, balki o'quvchining ijtimoiy, psixologik va shaxsiy kamolotiga bevosita hissa qo'shadi. Shu sababli bu jarayon ta'limning ustuvor vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. To'xliyev B., M. Shamsiyeva M., T. Ziyodova T.. O'zbek tili o'qitish metodikasi. O'quv qo'llanma. T.:2006
2. Umumiy o'rta ta'limning Milliy o'quv dasturi. Ona tili (1-11) Toshkent, -2021
- Муслимов Н.А., Усмонбоева М.Х., Сайфуров Д.М., Тўраев А.Б. Педагогик компетентлик ва креативлик асослари – Toshkent, 2015. – 120 б.
5. Муҳиддинова Х. Таълим босқичларида ўзбек тили ўқитилиши узлуксизлигини таъминлашнинг илмий-методик асосларини такомиллаштириш пед. фан. ном-ди дисс. ТДПИ –Toshkent, 2011.
6. Набиева Д. Лингвистик компетенция ва унинг шаклланиш жараёнлари. Андижон давлат университети Илмий хабарнома. – Андижон, 2019. – № 12. – Б. 91.
7. Нурмонов А., Хакимов М. Лингвистик прагматиканинг назарий шаклланиши // Ўзбек тили ва адабиёти, 2001, 4-сон, – Б. 54-58.
8. Нурмонов А., Зиёдуллаева Г. Ўқувчиларнинг тил компетентлигини шакллантириш ва ривожлантириш муаммолари // Маърифат, 2014, 18 июль. – Б. 12.
9. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иностранным языкам. - Москва: –1999
10. Ахмадалиева, Н. (2019). Boshlang'ich ta'limda kommunikativ kompetensiya rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Pedagogika.
11. Karimov, S. (2020). Maktab yoshidagi bolalarda til va nutq madaniyati. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
12. Xolmatov, J. (2018). Pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlar. Toshkent: Fan va ta'lim.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING KOGNITIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANISHIDA TABIIY FANLAR DARSLARINING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

ESHMAMATOVA DILNOZA JOVLI QIZI

Mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv qobiliyatlarini shakllantirishda tabiiy fanlar darslarining o'rni, mazmuni va metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tabiiy fanlar orqali bolalarda kuzatuvchanlik, mantiqiy tafakkur, sabab-oqibatni anglash, tahlil va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantirish yo'llari yoritilgan. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar, tajriba-metodik mashg'ulotlar va interfaol usullar orqali o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirishning samarali yo'llari ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: kognitiv qobiliyat, tabiiy fanlar, boshlang'ich ta'lim, metodika, tafakkur, innovatsion texnologiya.

Abstract: This article analyzes the role, content, and methodological potential of natural science lessons in shaping the cognitive abilities of primary school students. It highlights the ways of developing children's observation skills, logical thinking, understanding of cause and effect, analytical and generalization abilities through natural sciences. The paper also presents effective approaches to activating students' cognitive activity through innovative methods, experimental lessons, and interactive techniques.

Keywords: cognitive ability, natural sciences, primary education, methodology, thinking, innovative technology.

Аннотация: В данной статье анализируются роль, содержание и методические возможности уроков естественных наук в формировании когнитивных способностей учащихся начальных классов. Освещены пути развития у детей наблюдательности, логического мышления, понимания причинно-следственных связей, умений анализа и обобщения посредством изучения естественных наук. Также показаны эффективные пути активизации познавательной деятельности учащихся с помощью инновационных подходов, опытно-методических занятий и интерактивных методов.

Ключевые слова: когнитивные способности, естественные науки, начальное образование, методика, мышление, инновационные технологии.

Kirish. Bugungi ta'lim tizimi o'quvchini shunchaki bilim oluvchi emas, balki mustaqil fikrlaydigan, tahlil qila oladigan shaxs sifatida tarbiyalashni maqsad qiladi. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich sinf davri o'quvchining intellektual shakllanishi uchun eng muhim bosqichdir. Aynan shu davrda bolalarda bilishga qiziqish, tafakkur qilish, kuzatish va tahlil qilish kabi kognitiv qobiliyatlari faol rivojlanadi.

Tabiiy fanlar darslari bu jarayonda beqiyos imkoniyatlarga ega. Ular o'quvchini atrof-muhitni anglashga, hodisalarning sababini tushunishga, tajriba asosida o'rganishga

o'rgatadi. Shu bois bu fanlar faqat bilim beruvchi emas, balki bolaning fikrlashini shakllantiruvchi intellektual laboratoriya vazifasini bajaradi.

Kognitiv qobiliyat tushunchasining nazariy asoslari: "Kognitiv" so'zi lotincha cognoscere — "bilish" ma'nosidan kelib chiqqan. U insonning idrok, diqqat, xotira, tafakkur, nutq va tasavvur kabi psixik jarayonlarini o'z ichiga oladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari bu jarayonlarning eng faol shakllanish bosqichida bo'ladilar. Shu sababli ularning kognitiv rivojlanishini maqsadli, ongli pedagogik yondashuv asosida yo'lga qo'yish

zarur [1].

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi so'nggi yillarda xalqaro pedagogika va psixologiya sohasida keng o'rganilayotgan dolzarb yo'nalishlardan biridir. Xususan, J. Piaget, L. S. Vygotskiy, D. Bruner kabi xorijiy olimlar bolalarning tafakkur jarayoni bosqichma-bosqich shakllanishini, bu jarayonning har bir bosqichida o'quv faoliyatining muhim o'rnini borligini ilmiy asoslab berganlar.

Mahalliy tadqiqotchilar — M. Ochilov, S. Hasanboeva, R. G'ulomova va boshqalar — boshlang'ich ta'lim tizimida tabiiy fanlar orqali o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, kuzatuvchanlik va tahliliy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha ilmiy-uslubiy tavsiyalar ishlab chiqqan [2].

Mazkur maqola ana shu tadqiqotlardan farqli ravishda tabiiy fanlar darslarining pedagogik imkoniyatlarini kognitiv rivojlanish omili sifatida tahlil etadi va ularni amaliyot bilan bog'laydi. Piaget, Vygotskiy va Bruner kognitiv rivojlanish nazariyalarida bolaning bilish faoliyati o'yin, tajriba va ijtimoiy muhit orqali shakllanishini ta'kidlagan. O'zbekistonlik olimlar — X. To'xtaboyev, N. Jo'rayev, D. Sayfiddinova [3] va boshqalar — esa tabiiy fanlarni interfaol usullar asosida o'qitish orqali bolalarda mustaqil fikrlashni faollashtirish zarurligini qayd etadilar.

Tadqiqot metodologiyasi.

Maqola yozishda tahliliy va qiyosiy taqqoslash usullaridan foydalanildi. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'qitish jarayonida o'quvchilarning bilish faoliyatini kuzatish, o'quv natijalarini tahlil qilish, shuningdek, mavjud metodik manbalarni solishtirish orqali umumiy xulosalar chiqarildi. Shuningdek, pedagogik kuzatish, so'rovnomalar, suhbat va tajriba-metodik mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning kognitiv rivojlanish dinamikasi aniqlanib, natijalar ilmiy asosda umumlashtirildi [4].

Tabiiy fanlar darslarining pedagogik imkoniyatlari: Tabiiy fanlar (tabiatshunoslik,

ekologiya, atrof-muhitni o'rganish) o'quvchilarning bilish jarayonini faol kuzatish va tajriba orqali shakllantiradi [5]. O'qituvchi bu jarayonda faqat bilim beruvchi emas, balki yo'l ko'rsatuvchi, muhit yaratuvchi sifatida ishtirok etadi.

Tahlil va natijalar. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, tabiiy fanlar darslari o'quvchilarda tafakkur, kuzatuvchanlik, tahlil qilish va xulosalash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Tajriba sinflarida innovatsion texnologiyalar — "Aqliy hujum", "Klaster", "Insert", laboratoriya mashg'ulotlari va eksperiment asosida o'tkazilgan darslar — o'quvchilarning bilish faolligini oshirgan [6].

Statistik tahlil asosida aniqlanishicha, tabiiy fanlarga qiziqish bildirgan o'quvchilarning mantiqiy tafakkuri va nutq faolligi 25–30% gacha oshgan. Diagrammalar va jadval tahlillari o'quvchilarning tajriba davomida kuzatuvchanlik va sabab-oqibatni anglash darajasi sezilarli ravishda o'sganini ko'rsatdi [7]. Asosiy pedagogik imkoniyatlar quyidagilardir: Kuzatish va tajriba o'tkazish orqali o'rganish: O'quvchi o'z ko'zi bilan kuzatgan va o'zi bajargan tajriba orqali hodisaning mohiyatini anglaydi. Bu diqqat, tahliliy fikrlash va xotirani rivojlantiradi.

Integrativ yondashuv: Tabiiy fanlarni matematika, texnologiya, san'at va ona tili bilan bog'lab o'qitish o'quvchilarning bilish doirasini kengaytiradi, fanlararo tafakkurni shakllantiradi [8].

Muammoli savollar orqali fikrlashni rag'batlantirish: "Nega yomg'ir yog'adi?", "Nega daraxt yaprog'i sarg'ayadi?" kabi savollar bolani izlanishga, sababni topishga undaydi [9].

Didaktik o'yinlar: "Tabiat sirlarini topamiz", "Kim aniqlaydi?", "Sababni top" kabi o'yinlar idrokni faollashtiradi, o'quvchini dars jarayoniga faol jalb etadi.

Texnologik vositalardan foydalanish: Videolavhalar, mikroskoplarni, interaktiv modellar yordamida dars o'tkazish o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi va bilimni mustahkamlaydi [10].

Kognitiv rivojlanishni faollashtirish metodlari: Boshlang'ich sinfda tabiiy fanlarni o'qitishda quyidagi metodlar samarali natija beradi:

Tadqiqotga asoslangan o'qitish (research-based learning): Har bir darsni kichik ilmiy izlanish tarzida tashkil etish bolalarda sabab-oqibat bog'lanishini tushunish va mantiqiy tahlil qilishni o'rgatadi.

Blum taksonomiyasi asosidagi o'qitish: Bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, baholash va yaratish bosqichlarini izchil qo'llash orqali o'quvchi tafakkur bosqichma-bosqich chuqurlashadi [11].

STEM yondashuvi: Tabiiy fanlarni matematika, texnologiya va muhandislik bilan integratsiyalash o'quvchini real hayotdagi muammolarni tahlil qilishga o'rgatadi.

Empirik tajriba natijalari. Tajriba-sinov ishlari Toshkent, Samarqand va Termiz shaharlaridagi uchta umumta'lim maktablarida o'tkazildi. 2–4-sinf o'quvchilari tabiiy fanlarni tajriba asosida o'rganish metodikasi bo'yicha o'qitildi. Olingan natijalar quyidagicha:

Kuzatuvchanlik darajasi 27% ga oshdi, muammoli savollarga javob berish tezligi 34% ga ko'tarildi.

O'z fikrini asoslab aytish qobiliyati (metakognitiv faoliyat) 40% ga kuchaydi.

Bu raqamlar tabiiy fanlar darslarining kognitiv rivojlanishga ta'siri yuqori ekanini yaqqol ko'rsatadi.

Xulosa. Tabiiy fanlar darslari boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ular bolani kuzatuvchan, fikrlaydigan va ijodkor shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Shuning uchun o'qituvchilar dars jarayonida: faol o'rganishga yo'naltirilgan metodlardan; muammoli vaziyatlardan; fanlararo integratsiyadan; interfaol o'yin va texnologiyalardan keng foydalanishlari lozim.

Natijada tabiiy fanlar darslari nafaqat bilim manbai, balki o'quvchining tafakkur, tahlil va ijodiy salohiyatini shakllantiruvchi asosiy pedagogik maydon sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy L.S. Myshleniye i rech. — Moskva: Pedagogika, 1996. —196 b.
2. Piaget J. The Psychology of Intelligence. — London: Routledge, 2001. —230 b.
3. Bruner J. Toward a Theory of Instruction. — Harvard University Press, 1966. —187 b.
4. Sayfiddinova D. Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar. — Toshkent: Fan, 2018. —232 b.
5. Jo'rayev N. Tabiiy fanlar ta'limida interfaol usullar. — Samarqand: Zarafshon, 2020. —246 b.
6. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. — Toshkent, 2020. —28 b.
7. Amonova, N. O'qish jarayonida bilish faoliyatini faollashtirish. Toshkent: Ta'lim. 2018. — 123 b.
8. Murodov, S. Ichida o'qishning afzalliklari va ularni o'quvchilarga o'rgatish. Samarqand: Yuqori ta'lim. 2019. — 234 b.
9. Usmonova, D. Savol tuzish orqali o'qitish metodlari. Buxoro: Fan va texnologiyalar. 2020. — 176 b.
10. Karimov, I. Deksiya mashg'ulotlari yordamida o'quvchilarni rivojlantirish. Qaraqalpaq: O'qituvchi. 2021. — 243 b.
11. Ruziev, M. Interaktiv metodlar va o'quv jarayoni. Farg'ona: O'zbekiston nashriyoti. 2022. — 134 b.

UMUMIY PEDAGOGIKA DARSLARIDA RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA FORMATIF BAHOLASHNI AMALGA OSHIRISH TEXNOLOGIYASI

SOBITJON XALIMOV HOSHIMJONOVICH

University of Business and Science pedagogika va psixologiya kafedrası
o'qituvchisi

Anotatsiya: Maqolada umumiy pedagogika fanini o'qitish jarayonida raqamli platformalar asosida formatif baholash texnologiyasini joriy etishning ilmiy-nazariy asoslari hamda metodik jihatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'lim paradigmasida o'quv jarayonini raqamlashtirish va baholash mexanizmlarini transformatsiya qilish dolzarb masala bo'lib, bu yo'nalishda formatif baholashning didaktik ahamiyati ortib bormoqda.

Kalit so'zlar: Raqamli pedagogika, formatif baholash, umumiy pedagogika, ta'lim texnologiyalari, teskari aloqa, innovatsion baholash, raqamli platformalar, o'quv monitoringi.

Аннотация: В статье анализируются научно-теоретические основы и методические аспекты внедрения технологии формативного оценивания на основе цифровых платформ в процессе преподавания дисциплины «Общая педагогика». В условиях современной образовательной парадигмы цифровизация учебного процесса и трансформация механизмов оценивания становятся актуальными направлениями развития педагогики, в связи с чем дидактическое значение формативного оценивания значительно возрастает. Рассматриваются принципы цифрового педагогического взаимодействия, роль обратной связи и инновационных инструментов мониторинга в повышении эффективности обучения.

Abstract: The article analyzes the scientific-theoretical foundations and methodological aspects of implementing formative assessment technology through digital platforms in the teaching of "General Pedagogy." In the context of the modern educational paradigm, the digitalization of the learning process and the transformation of assessment mechanisms have become pressing issues, increasing the didactic significance of formative assessment. The paper examines the principles of digital pedagogical interaction, the role of feedback, and the use of innovative monitoring tools in enhancing learning effectiveness.

Keywords: digital pedagogy, formative assessment, general pedagogy, educational technologies, feedback, innovative assessment, digital platforms, learning monitoring.

Kirish: Bugungi globallashtirish va jarayonining shakllantiruvchi baholash" raqamlashtirish davrida ta'lim tizimining tizimi, ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyatini mazmuni, shakli va texnologiyalari tubdan uzluksiz kuzatish, aniqlangan natijalarga yangilanmoqda. XXI asrda insoniyat asoslanib teskari aloqa o'rnatish hamda taraqqiyoti "raqamli sivilizatsiya" bosqichiga o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini kirib borganligi sababli, barcha fan sohalarida, real vaqt rejimida boshqarishga qaratilgan xususan pedagogik jarayonlarda raqamli metodologik yondashuvdir. An'anaviy texnologiyalarning o'rni beqiyos darajada baholash tizimi asosan o'quv jarayonining ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, yakuniy natijasini o'lchashga yo'naltirilgan zamonaviy pedagogik amaliyotning bo'lsa, formatif baholash ta'lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida formatif o'zini – o'rganish, fikrlash va o'zlashtirish baholash tushunchasi alohida ahamiyat dinamikasini – tahlil qilishga asoslanadi. kasb etadi. Formativ baholash, ya'ni "o'quv Shu boisdan ham, bugungi kunda raqamli

texnologiyalar asosida tashkil etilgan formatif baholash mexanizmlari ta'lim jarayonining markaziy komponentiga aylanmoqda. Bu jarayonda raqamli platformalar o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro muloqotni interaktiv va refleksiv tarzda tashkil etish imkonini beradi. Raqamli ta'lim muhitining shakllanishi, bir tomondan, ta'lim jarayonini individuallashtirish, moslashuvchanlashtirish va shaffoflashtirishga yordam bersa, ikkinchi tomondan, o'qituvchidan yangi pedagogik va raqamli kompetensiyalarni talab etadi. Shu sababli, umumiy pedagogika fanini o'qitishda raqamli platformalar asosida formatif baholash texnologiyasini joriy etish masalasi nafaqat metodik, balki falsafiy-didaktik jihatdan ham o'ta muhim ilmiy muammo sifatida qaralmoqda. Pedagogika tarixiga nazar tashlaganda, o'qitish natijalarini baholash tizimi har doim ta'lim sifati va samaradorligining asosiy mezonini bo'lib kelgan. Ammo XXI asrning raqamli ta'lim paradigmasi an'anaviy o'lchov va nazorat shakllarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Chunki ta'lim oluvchilarning bilim, ko'nikma va kompetensiyalarini baholash endilikda raqamli muhitda amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, formatif baholash o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning bilish strategiyalarini, refleksiv fikrlash qobiliyatini ham baholash imkonini beradi. Formativ baholash g'oyasi ilk bor 1960-yillarda ingliz olimi M. Skirven tomonidan ilgari surilgan bo'lsa-da, 2000-yillarga kelib raqamli ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi bu yondashuvning yangi bosqichini boshlab berdi[1]. Bugungi kunda raqamli formatif baholash "EdTech" (Education Technology) konsepsiyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, ta'lim sifatini raqamli o'lchovlar orqali aniqlash imkonini yaratmoqda. Shu jihatdan, umumiy pedagogika fanini raqamli platformalar

asosida o'qitish jarayonida formatif baholash vositalarini joriy etish o'qituvchi uchun yangi nazorat mexanizmlarini yaratish, talabalar uchun esa o'z-o'zini baholash va tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish vositasidir. Raqamli formatif baholash jarayonining muhim afzalligi – u o'qituvchiga dars davomida talabaning o'zlashtirish darajasi haqida darhol ma'lumot beradi. Masalan, Google Classroom orqali topshiriqlarning bajarilishi monitoring qilinadi, Kahoot orqali interaktiv testlar o'tkaziladi, Mentimeter yordamida talabalar fikrlari real vaqt rejimida tahlil qilinadi, Quizizz va LearningApps kabi platformalar orqali esa o'quvchilarning refleksiv fikrlash darajasi o'lchanadi[2]. Shu tariqa, raqamli platformalar formatif baholashning diagnostik, analitik va rivojlantiruvchi funksiyalarini kompleks tarzda amalga oshirish imkonini beradi. Umumiy pedagogika darslarida raqamli formatif baholashning texnologik asoslarini shakllantirish — bu faqat o'qitish jarayonini raqamlashtirish emas, balki ta'lim jarayonining mazmunii, metodik va nazariy asoslarini qayta ko'rib chiqish demakdir. Zero, raqamli ta'lim muhiti o'qituvchini an'anaviy nazoratchi roldan ko'ra ko'proq "rivojlantiruvchi baholovchi" pozitsiyasiga o'tkazadi. Shu orqali baholash jarayoni o'qitishning ajralmas qismiga, talabaning esa o'z-o'zini rivojlantiruvchi subyekt sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Raqamli baholash tizimlari, xususan formatif yondashuvlar, O'zbekiston ta'lim tizimida ham bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Ta'lim sohasida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, oliy ta'limda masofaviy o'qitish tizimlarining kengayishi, pedagog kadrlarning axborot kompetensiyasini oshirish dasturlari – bularning barchasi raqamli formatif baholash

amaliyotini qo'llash uchun zarur metodik va texnologik zamin yaratmoqda[3]. Bugungi pedagogika fani shuni ko'rsatmoqdaki, baholash jarayonini raqamlashtirish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ularning o'zlashtirish sur'atini tahlil qilish imkonini beradi va individual ta'lim trayektoriyalarini belgilashni yengillashtiradi. Shu bilan birga, raqamli formatif baholash tizimi o'qituvchining refleksiv faoliyatini ham rivojlantiradi, chunki u o'zining pedagogik ta'sir samaradorligini onlayn ma'lumotlar tahlili asosida qayta ko'rib chiqish imkoniga ega bo'ladi. Pedagogik jarayonning murakkab, ko'p komponentli tabiati formatif baholashni faqat o'quv natijasining aniqlovchi omili sifatida emas, balki o'quv jarayonining faol boshqaruv mexanizmi sifatida ko'rishga undaydi. Ayniqsa, umumiy pedagogika fanini o'qitishda, bu yondashuv o'qituvchi va talaba o'rtasida konstruktiv, hamkorlikka asoslangan o'quv muhitini yaratishga xizmat qiladi. Raqamli formatif baholash shu jihatdan nafaqat o'qituvchining didaktik mahoratini oshiradi, balki ta'lim sifatini kompleks tahlil qilishning samarali vositasi sifatida namoyon bo'ladi[4]. Mazkur maqolada umumiy pedagogika fanini o'qitishda raqamli platformalar asosida formatif baholashni amalga oshirish texnologiyasi ilmiy-nazariy, metodik va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — o'quv jarayonida formatif baholashning raqamli modelini ishlab chiqish, uning o'quv motivatsiyasi, refleksiya va tahliliy fikrlashga ta'sirini aniqlash hamda o'qituvchining raqamli pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish mexanizmlarini asoslashdan iboratdir. Shuningdek, ushbu maqolada raqamli formatif baholashning ta'lim sifatini oshirishdagi nazariy asoslari, raqamli platformalar orqali o'zlashtirishni monitoring qilish texnologiyalari, o'qituvchi va talaba

o'rtasidagi o'zaro aloqaning innovatsion shakllari, shuningdek, raqamli ta'lim muhitining pedagogik imkoniyatlari keng tahlil qilinadi. Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, raqamli platformalar asosidagi formatif baholash – bu shunchaki texnik vosita emas, balki zamonaviy pedagogikaning yangi falsafiy paradigmasidir. U ta'lim jarayonining markaziga insonni, ya'ni o'quvchini qo'yadi va uning intellektual, axloqiy hamda ijodiy rivojlanishini kompleks baholashni ta'minlaydi.

Adabiyotlar tahlili: Zamonaviy pedagogika fanida formatif baholashning raqamli muhitdagi tatbiqi masalasi global miqyosda ko'plab ilmiy tadqiqotlarning diqqat markazida turibdi. Xususan, xorijiy olimlar ushbu yo'nalishda ta'limning raqamli transformatsiyasi bilan baholashning yangi metodologiyasini uyg'unlashtirish masalasini keng qamrovda o'rganib chiqishgan. Shu jumladan, ingliz tadqiqotchisi Dylan Wiliam o'zining "Embedded Formative Assessment" nomli fundamental asarida formatif baholashni ta'lim jarayonining markaziy boshqaruv mexanizmi sifatida talqin etadi[5]. Muallifning fikricha, formatif baholash o'quvchi va o'qituvchi o'rtasida o'zaro refleksiv muloqot vositasi bo'lib, bu jarayon raqamli platformalar yordamida yanada samarali amalga oshiriladi. Wiliam raqamli muhitda formatif baholashning asosiy vazifasini o'quv jarayonining sifatini aniqlovchi doimiy teskari aloqa tizimi sifatida ko'rsatadi, chunki har bir interaktiv topshiriq yoki elektron refleksiya o'quvchining bilish faoliyati haqida o'qituvchiga tezkor tahliliy ma'lumot beradi. Shu tariqa, u baholashni faqat natija emas, balki o'rganish jarayonining tarkibiy qismi sifatida tushuntiradi. Boshqa bir muhim tadqiqotchi — amerikalik olim Margaret Heritage esa o'zining "Formative Assessment in Practice: A Process of Inquiry

and Action” asarida formatif baholashni o‘quvchilarning bilish jarayonini chuqur anglashga yordam beruvchi “pedagogik refleksiya modeli” sifatida talqin qiladi[6]. Unga ko‘ra, raqamli ta’lim muhiti formatif baholashning sifatini oshiruvchi asosiy faktor hisoblanadi, chunki elektron vositalar yordamida o‘quvchining individual o‘shish trayektoriyasini aniqlash, natijalarni saqlash va tahlil qilish imkoniyati mavjud bo‘ladi. Heritage baholash jarayonida o‘quvchilarning o‘z-o‘zini nazorat qilish, o‘z faoliyatini refleksiya qilish hamda o‘zlashtirishdagi individual farqlarni tahlil qilishga qaratilgan raqamli yondashuvlarni ilgari suradi. Shu boisdan u formatif baholashni “moslashuvchan pedagogika” sifatida ta’riflaydi va uning eng muhim vazifasi o‘qituvchini o‘quvchining bilish faoliyati haqidagi real ma’lumotlar bilan ta’minlash ekanligini ta’kidlaydi. Dylan Wiliam va Margaret Heritage nazariyalari o‘zaro uyg‘unlashgan holda raqamli platformalar asosida formatif baholashni nafaqat ta’lim sifatini oshirish vositasi, balki o‘quvchi shaxsini shakllantiruvchi hamda uning kognitiv faoliyatini faollashtiruvchi ijtimoiy-pedagogik mexanizm sifatida talqin etadi. Har ikkala olimning yondashuvi shuni ko‘rsatadiki, raqamli ta’lim vositalari formatif baholashni yangi bosqichga olib chiqadi — bunda baholash jarayoni o‘qituvchi nazorati ostidagi jarayon emas, balki o‘quvchining o‘z-o‘zini rivojlantiruvchi faoliyatiga aylanadi. Shu ma’noda, umumiy pedagogika darslarida raqamli platformalar asosida formatif baholash texnologiyasini joriy etish zamonaviy ta’lim nazariyasi va amaliyotining muhim integrativ yo‘nalishidir.

Metodologik qism: Ushbu tadqiqotda umumiy pedagogika darslarida raqamli platformalar asosida formatif baholash texnologiyasini amalga oshirishni o‘rganishda kompleks metodologik yondashuv asos qilib

olindi, bunda nazariy-tahliliy, diagnostik, eksperimental, modellashtirish va statistik-metodik usullar uyg‘un holda qo‘llanildi; xususan, nazariy-tahliliy metodlar yordamida formatif baholashning ilmiy asoslari, uning raqamli ta’lim konsepsiyasi bilan integratsion bog‘liqligi tahlil qilindi, diagnostik metodlar orqali o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi, o‘qituvchilarning raqamli baholash vositalaridan foydalanish ko‘nikmalari aniqlanib, modellashtirish usuli yordamida raqamli formatif baholashning texnologik modeli ishlab chiqildi, tajriba-sinov metodlari orqali ushbu modelning samaradorligi amaliy jihatdan tekshirildi, statistik metodlar orqali esa olingan ma’lumotlar tahlil qilinib, pedagogik natijalar ishonchliligi matematik jihatdan asoslandi; natijada, tadqiqot jarayonida qo‘llangan metodlar raqamli formatif baholash texnologiyasining ilmiy asoslarini aniqlash, ularning pedagogik samaradorligini baholash va umumiy pedagogika fanini o‘qitishda innovatsion yondashuv sifatida qo‘llash imkoniyatlarini kompleks tarzda ochib berishga xizmat qildi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, umumiy pedagogika darslarida raqamli platformalar asosida formatif baholashni amalga oshirish texnologiyasi o‘quv jarayonining interaktivligini, shaffofligini va samaradorligini sezilarli darajada oshiradi; raqamli vositalar yordamida tashkil etilgan formatif baholash o‘qituvchiga talabalar bilimini real vaqt rejimida monitoring qilish, ularning bilish faoliyatidagi kamchiliklarni aniqlash va teskari aloqa mexanizmini tezkorlik bilan yo‘lga qo‘yish imkonini berdi, shuningdek, bu texnologiya talabalarda o‘z-o‘zini baholash, refleksiv fikrlash va individual o‘quv trayektoriyasini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirdi; tajriba natijalariga ko‘ra, raqamli formatif baholash tizimi joriy etilgan

guruhda o'quvchilarning faollik indeksi va bilim sifat ko'rsatkichi 26 foizga, refleksiv tahlil ko'rsatkichi esa 34 foizga oshgan, bu esa raqamli platformalarga asoslangan formatif baholashning umumiy pedagogika ta'limida yuqori didaktik samaradorlikka ega ekanligini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi.

Muxokama: Formativ baholashning raqamli muhitda qo'llanilishi bo'yicha ilmiy jamoatchilikda turli nuqtayi nazarlar mavjud. Xususan, ingliz olimi Dylan Wiliam va amerikalik tadqiqotchi Margaret Heritage o'rtasidagi bahs-munozaralar ushbu masalaning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur yoritib beradi. Wiliam o'zining formatif baholash konsepsiyasida raqamli platformalarni o'qituvchi faoliyatining markaziy boshqaruv vositasi sifatida talqin etadi[7]. Unga ko'ra, raqamli formatif baholash o'qituvchiga o'quv jarayonini real vaqt rejimida kuzatish, teskari aloqa asosida pedagogik qarorlar qabul qilish va har bir o'quvchining rivojlanish jarayonini shaxsiylashtirish imkonini beradi. Wiliamning fikricha, raqamli platformalar ta'limning monitoring jarayonini an'anaviy baholashdan ko'ra kengroq kognitiv tahlilga asoslaydi, natijada baholash jarayoni o'qitishning ajralmas qismiga aylanadi. U raqamli muhitda o'quvchi faoliyatining barcha bosqichlarini kuzatish imkoniyati mavjudligi sababli, formatif baholashning diagnostik funksiyasi kuchayadi, o'quvchilar esa baholash jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi, deya ta'kidlaydi. Biroq Heritage bu fikrni to'liq qo'llab-quvvatlamaydi[8]. Unga ko'ra, raqamli formatif baholash jarayonining samaradorligi texnologik vositalarga emas, balki o'qituvchining refleksiv-pedagogik mahoratiga bevosita bog'liqdir. Heritage raqamli platformalarni "o'quvchi faoliyatini qayd etuvchi vosita" deb hisoblab, ularni o'z-o'zidan ta'lim sifatini

oshiruvchi mexanizm sifatida talqin etishni xatolik deb biladi. U baholash jarayonining markazida inson omili – o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi mazmunli muloqot turishi kerakligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, raqamli vositalar formatif baholashni texnik jihatdan yengillashtirsa-da, o'quvchilarning ijtimoiy va emotsional ehtiyojlarini to'liq aks ettira olmaydi[9]. Shu bois, Heritage raqamli baholashni "integrativ refleksiya" yondashuvi bilan uyg'unlashtirishni taklif etadi, ya'ni o'qituvchi raqamli ma'lumotlarni faqat statistik natijalar sifatida emas, balki o'quvchining shaxsiy o'sish dinamikasini aks ettiruvchi sifatli ma'lumot sifatida talqin etishi zarurligini uqtiradi. Wiliam esa, o'z navbatida, bu yondashuvni haddan tashqari "inson markazli" deb hisoblab, uni raqamli asrning ta'lim paradigmasiga to'liq mos emas, deya baholaydi. U raqamli formatif baholash tizimlarini sun'iy intellekt algoritmlari bilan integratsiyalash, o'quvchilarning o'zlashtirish trayektoriyalarini avtomatik tahlil qilish hamda individual o'quv xaritalarini shakllantirish orqali o'qituvchining yukini kamaytirish tarafdori. Heritage esa bunga javoban insoniy refleksiya va muloqotni sun'iy intellekt to'liq almashtira olmasligini, aksincha, raqamli tahlillar o'qituvchini ortiqcha ma'lumotlar bilan charchatishi mumkinligini ta'kidlaydi[10]. Ushbu ikki olimning polemikasi shuni ko'rsatadiki, raqamli formatif baholashning samaradorligi texnologik yondashuv va insoniy-pedagogik yondashuv o'rtasidagi muvozanatni topishda namoyon bo'ladi.

Xulosa: Umumiy pedagogikadarslarida raqamli platformalar asosida formatif baholashni amalga oshirish texnologiyasi o'qitish jarayonini tubdan modernizatsiya qilishga xizmat qiluvchi ilg'or pedagogik yo'nalish sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu texnologiya o'quvchilarning o'quv faoliyatini

MUHANDISLIK YO'NALISHI TALABALARIGA KOMPYUTER GRAFIKASI ASOSIDA LOYIHA-KONSTRUKTORLIK KO'NIKMASINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

NAZAROVA SHAHNOZA SHOKIROVNA

Namangan davlat texnika universiteti

Raqamli texnologiyalar kafedrası stajyor-o'qituvchisi

Anotatsiya: Maqolada muhandislik yo'nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarligida kompyuter grafikasi fanining ahamiyati hamda uning loyiha-konstruktorlik faoliyatidagi metodik imkoniyatlari keng yoritiladi. Tadqiqotda talabalarning grafik kompetensiyalarini rivojlantirish orqali texnik tafakkurni shakllantirish, ijodiy dizayn yechimlarini yaratish va amaliy konstruktorlik vazifalarini samarali hal etish mexanizmlari ilmiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kompyuter grafikasi, muhandislik ta'limi, loyiha-konstruktorlik faoliyati, grafik kompetensiyalar, vizual modellashtirish, ta'lim metodikasi, dizayn yechimlari, ijodiy tafakkur, raqamli texnologiyalar, loyihaviy yondashuv.

Аннотация: В статье подробно рассматривается значение дисциплины «Компьютерная графика» в профессиональной подготовке студентов инженерных направлений, а также её методические возможности в проектно-конструкторской деятельности. В исследовании научно анализируются механизмы формирования технического мышления, разработки творческих дизайнерских решений и эффективного решения практических конструкторских задач посредством развития графических компетенций студентов.

Ключевые слова: компьютерная графика, инженерное образование, проектно-конструкторская деятельность, графические компетенции, визуальное моделирование, методика обучения, дизайнерские решения, творческое мышление, цифровые технологии, проектный подход.

Abstract: The article highlights the significance of the discipline "Computer Graphics" in the professional training of engineering students, as well as its methodological potential in project and design activities. The study scientifically analyzes the mechanisms of developing technical thinking, creating creative design solutions, and effectively solving practical engineering tasks through the enhancement of students' graphic competencies.

Keywords: computer graphics, engineering education, project and design activity, graphic competencies, visual modeling, teaching methodology, design solutions, creative thinking, digital technologies, project-based approach.

Kirish: XXI asrda ta'lim jarayonida yuz berayotgan tub o'zgarishlar, bir tomondan, jamiyat taraqqiyotining ijtimoiy-iqtisodiy talablariga mos keladigan mutaxassislarni tayyorlash zaruriyatidan kelib chiqsa, ikkinchi tomondan, raqamli texnologiyalar va ilg'or innovatsion vositalarning barcha sohalarga keng kirib borishi bilan izohlanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, muhandislik yo'nalishi talabalari uchun kasbiy tayyorgarlik jarayonida kompyuter grafikasi fanining o'рни beqiyosdir. Chunki muhandislik faoliyati nafaqat abstrakt matematik modellarni tahlil qilish, balki murakkab konstruktorlik yechimlarini vizual

shaklda ifodalash, ob'ektlarning texnologik tuzilishini grafik model orqali namoyish etish, hamda loyihalash jarayonida zamonaviy grafik dasturlar yordamida real texnologik jarayonlarni modellashtirishni ham talab qiladi. Bugungi global ilmiy-amaliy manzarada "kompyuter grafikasi" tushunchasi oddiy vizualizatsiya vositasi darajasidan chiqib, mustaqil ilmiy-metodik yo'nalishga aylandi. Muhandislik ta'limida esa bu fan talabalarda loyiha-konstruktorlik faoliyati uchun zarur bo'lgan ijodiy tafakkur, tizimli yondashuv, muammoli vaziyatlarni hal etish kompetensiyalari va texnik tasavvurni rivojlantiruvchi asosiy

poydevor hisoblanadi. Shu jihatdan, talabalarda grafik tafakkurni shakllantirish nafaqat ularning nazariy bilimlarini boyitadi, balki amaliy faoliyatda samarali yechimlarni topishga imkoniyat yaratadi. Shu bilan birga, O'zbekiston Respublikasida ham, jahonning ilg'or davlatlarida ham muhandislik yo'nalishida kadrlar tayyorlashda aniq fanlar, texnika va texnologiyalar bo'yicha yuqori saviyadagi malakaga ega bo'lish zaruriyati keskin ortib bormoqda. Bu jarayon, tabiiyki, ta'lim metodikasini takomillashtirish, pedagogik texnologiyalarni modernizatsiya qilish va muhandislik grafikasini zamonaviy dasturiy vositalar bilan uyg'unlashtirishni taqozo etmoqda. Masalan, kompyuter grafikasi orqali uch o'lchamli (3D) modellar yaratish, chizmalarni avtomatlashtirilgan tarzda generatsiya qilish, virtual muhitda tajriba o'tkazish yoki loyiha jarayonining barcha bosqichlarini interaktiv kuzatish imkoniyati mavjud. Bu esa, o'z navbatida, muhandislik ta'limida yangi metodologik paradigma – "raqamli konstruktiv tafakkur" konsepsiyasini shakllantirishga asos bo'lmoqda. Kompyuter grafikasi asosida talabalarda loyiha-konstruktorlik ko'nikmalarini shakllantirish masalasi, shuningdek, global raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim sifatini oshirishning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Zero, zamonaviy muhandislik sohasi vakillari o'z faoliyatida CAD (Computer-Aided Design), CAM (Computer-Aided Manufacturing), CAE (Computer-Aided Engineering) tizimlaridan keng foydalanadilar[1]. Bu dasturiy komplekslar nafaqat grafik chizmalar tayyorlash imkonini beradi, balki butun bir mahsulotning turli fazalarini virtual muhitda modellashtirish, texnologik tahlil qilish, energiya samaradorligini baholash va natijada optimal konstruktorlik qarorlarini qabul qilish imkonini yaratadi. Shu bois, muhandislik yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar uchun kompyuter grafikasi bo'yicha puxta bilim va mustahkam ko'nikmalarga ega bo'lish – ular kelajakda samarali mehnat faoliyatini

yuritishi uchun zaruriy shart hisoblanadi. Ilmiy adabiyotlarda qayd etilishicha, talabalarda konstruktorlik tafakkurini shakllantirish jarayoni ko'p bosqichli va murakkab pedagogik jarayon bo'lib, bunda bir necha omillar – nazariy bilimlarning chuqurligi, grafik ko'nikmalarining amaliyotda qo'llanish darajasi, mustaqil izlanishlarga moyillik, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish qobiliyati va ijodiy yondashuv muhim rol o'ynaydi. Kompyuter grafikasi esa ushbu omillarning barchasini integratsiyalash imkoniyatiga ega bo'lgan samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham pedagogik metodikaning asosiy vazifasi – talabalarning grafik faoliyatini faollashtirish, ularda konstruktiv va analitik tafakkurni uyg'unlashtirish, o'quv jarayonida ijodiy muammoli vaziyatlar yaratish va natijada loyiha faoliyatiga tayyorlikni kuchaytirishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda muhandislik yo'nalishitalabalariuchunloyiha-konstruktorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda kompyuter grafikasining metodik imkoniyatlari nazariy asosda tahlil qilinadi, amaliyotga yo'naltirilgan yondashuv ishlab chiqiladi hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar integratsiyasi pedagogik jarayon bilan uyg'unlashtiriladi[2]. Bunda, avvalo, talabalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, loyihalash faoliyatini mustaqil tashkil etish va grafik tafakkurini tizimli shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bundan tashqari, ushbu yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlarni umumlashtirish shuni ko'rsatadiki, kompyuter grafikasi yordamida o'qitish an'anaviy grafik ta'limdan tubdan farq qiladi. An'anaviy yondashuvda talaba asosan chizmalarni qog'ozda aks ettirish bilan cheklanadi. Raqamli grafik vositalarda esa u virtual muhitda uch o'lchamli obyekt yaratishi, uni istalgan burchak ostida tahlil qilishi, material xususiyatlarini o'zgartirishi va hatto tayyor mahsulotning ish faoliyatini simulyatsiya qilishi mumkin. Bu, o'z navbatida, talabalarning

tafakkur doirasini kengaytiradi, ularni real muhandislik faoliyatiga yaqinlashtiradi hamda bilimlarni mustaqil egallash motivatsiyasini oshiradi[3]. O'zbekiston ta'lim tizimi ham jadal modernizatsiya jarayonida bo'lib, bunda raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga keng joriy etish asosiy vazifa sifatida belgilanmoqda. Jumladan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida barcha ta'lim bosqichlarida raqamli texnologiyalarni keng qo'llash, muhandislik ta'limini innovatsion dasturiy vositalar asosida rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qayd etilgan. Shu ma'noda, muhandislik yo'nalishi talabalarining kompyuter grafikasi orqali loyiha-konstruktorlik ko'nikmalarini rivojlantirish dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida alohida ilmiy tahlilni talab qiladi[4]. Konstruktiv loyihalash ko'nikmalarini shakllantirish masalasi bugungi kunda faqat ta'lim nazariyasi bilan chegaralanib qolmay, balki amaliy ishlab chiqarish sohalari bilan ham uzviy bog'liq holda qaralmoqda. Chunki zamonaviy ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tayyorlash jarayonining barcha bosqichlari – konsepsiyadan tortib tayyor mahsulotgacha bo'lgan jarayon to'liq kompyuter grafikasi asosida olib boriladi. Shunday ekan, universitet auditoriyalarida ham talabalarning ushbu ko'nikmalarni egallashi, ular o'z kasbiy faoliyatida samarali ishlay olishlari uchun zaruriy shartdir. Xorijiy mamlakatlar tajribasidan ma'lum bo'ladiki, kompyuter grafikasiga asoslangan loyiha-konstruktorlik ta'limi muhandislik fakultetlarida asosiy kompetensiya sifatida shakllantirilmoqda. Masalan, AQSh va Yevropa davlatlaridagi yetakchi texnika universitetlarida talabalarning CAD/CAM tizimlarida ishlash ko'nikmalari ularning asosiy o'quv dasturiga integratsiya qilingan[5].

Adabiyotlar tahlili: Kompyuter grafikasi asosida muhandislik ta'limida loyiha-konstruktorlik ko'nikmalarini shakllantirish masalasi xalqaro miqyosda ko'plab ilmiy izlanishlarga sabab bo'lgan bo'lib, mazkur

sohada yetakchi olimlarning qarashlari ushbu tadqiqotning nazariy-metodik poydevorini belgilab beradi. Jumladan, amerikalik tadqiqotchi David F. Rogers o'zining "Mathematical Elements for Computer Graphics" nomli ilmiy asarida kompyuter grafikasi nafaqat vizualizatsiya vositasi, balki talabalarda texnik tafakkurni rivojlantiruvchi kuchli metodologik asos sifatida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi. Muallif nazariyasida grafik algoritmlarni o'qitish orqali talabalarda muhandislik tafakkurining mantiqiy tuzilishi, fazoviy idrok etish darajasi va konstruktiv qarorlar qabul qilish salohiyati sezilarli darajada kuchayishi isbotlangan. Rogersning yondashuvi, xususan, grafik obyektlarning matematik modellashirilishi orqali o'quvchilarning murakkab texnologik jarayonlarni tushunishiga sharoit yaratadi, natijada esa loyihalash faoliyatiga oid kompetensiyalar tizimli ravishda shakllanadi. Shu bilan birga, yevropalik olimi Andreea Molnar o'zining kompyuter grafikasini ta'lim jarayonida integratsiyalashga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarida muhandislik yo'nalishi talabalarida loyiha ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali metodlarini chuqur o'rgangan. Molnar o'z izlanishlarida CAD va 3D vizualizatsiya dasturlarini o'quv jarayoniga keng joriy etishning afzalliklarini ochib beradi va bu jarayonni "immersiv ta'lim muhitini yaratish" konsepsiyasi bilan izohlaydi[6]. Uning fikricha, virtual modellashirish talabalarda nafaqat grafik malakalarni rivojlantiradi, balki real muhandislik faoliyatiga oid ijodiy qarorlar qabul qilishda mustaqil izlanish olib borish qobiliyatini ham shakllantiradi. Ayniqsa, Molnarning ta'kidlashicha, kompyuter grafikasi yordamida talabalarning loyiha faoliyati jarayonida vujudga keladigan muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati kuchayib, ularning nazariy bilimlari amaliy faoliyat bilan uyg'unlashadi[7]. Ushbu ikki olimning ilmiy qarashlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, muhandislik ta'limida kompyuter grafikasidan foydalanish ko'plab ilmiy maktablarda alohida metodologik yondashuv

sifatida shakllangan. Rogers nazariyasi talabalarda fazoviy tafakkurni shakllantirishga, matematik modellashtirishni o'quv jarayoniga joriy qilishga asoslangan bo'lsa, Molnar yondashuvi virtual ta'lim muhitini yaratishga, talabalarning ijodiy va mustaqil faoliyatini rag'batlantirishga qaratilgan. Har ikkala yondashuv integratsiyalashganda, kompyuter grafikasi orqali loyiha-konstruktorlik ko'nikmalarini shakllantirishning mukammal modeli vujudga kelishi mumkin. Shu bois, ushbu ilmiy manbalar mazkur tadqiqotning nazariy asoslarini mustahkamlaydi va uni milliy muhandislik ta'limi amaliyotiga tatbiq etish imkonini beradi.

Metodologik qism: Mazkur tadqiqot metodologiyasi muhandislik yo'nalishi talabalari uchun kompyuter grafikasi asosida loyiha-konstruktorlik ko'nikmalarini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, unda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, muammoli o'qitish, loyihaviy yondashuv, modellashtirish va tizimli tahlil metodlari uyg'un holda qo'llanildi; xususan, tajriba-sinov jarayonida talabalarning grafik tafakkurini rivojlantirish uchun muammoli vaziyatlar yaratish, kompyuter grafikasi dasturlarida virtual ob'ektlarni modellashtirish orqali konstruktiv tafakkurni shakllantirish, loyihaviy topshiriqlarni jamoaviy hamkorlik asosida bajarish hamda grafik malakalarni nazariy bilimlar bilan integratsiyalash kabi metodik yondashuvlar samarali qo'llanildi, bunda tizimli tahlil metodlari orqali o'quv jarayonida yuzaga kelgan natijalar qiyosiy o'rganildi va pedagogik tajriba asosida baholandi.

Natijalar: Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, muhandislik yo'nalishi talabalari uchun kompyuter grafikasi asosida loyiha-konstruktorlik ko'nikmalarini shakllantirish metodikasini qo'llash natijasida talabalarda grafik tafakkurning rivojlanish darajasi, fazoviy tasavvurning aniqligi, konstruktorlik faoliyatiga oid mustaqil qarorlar qabul qilish qobiliyati va ijodiy yondashuv sezilarli darajada kuchaydi, bundan tashqari,

talabalarning CAD tizimlarida ishlash samaradorligi oshib, loyihaviy topshiriqlarni bajarish tezligi va aniqligi yuqori natijalarga erishdi hamda nazariy bilimlarning amaliy faoliyat bilan uyg'unlashuvi ta'minlandi.

Muxokama: Kompyuter grafikasiasosida muhandislik ta'limida loyiha-konstruktorlik ko'nikmalarini shakllantirish borasida olimlar o'rtasida turli ilmiy qarashlar mavjud bo'lib, ular orasida David F. Rogers va Andreea Molnar fikrlari alohida ilmiy qiziqish uyg'otadi. Rogers o'zining tadqiqotlarida kompyuter grafikasini talabalarda matematik modellashtirish va fazoviy tafakkurni rivojlantirish vositasi sifatida talqin qilib, grafik algoritmlar va ularning matematik mohiyati talabalarning konstruktorlik qarorlarini qabul qilishda intellektual poydevor vazifasini bajarishini ta'kidlaydi[8]. Unga ko'ra, grafik bilimlarning nazariy asoslarini chuqur o'zlashtirmasdan turib, talaba nafaqat uch o'lchamli modellarni yaratishda, balki muhandislik faoliyatining murakkab texnologik masalalarini yechishda ham qiyinchiliklarga duch keladi. Biroq Molnar bu fikrni to'liq qo'llab-quvvatlamaydi. Uningcha, talabalarning grafik ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida nazariy bilimdan ko'ra ko'proq amaliy tajriba, virtual modellashtirish va interaktiv muhitda faoliyat yuritish muhimroqdir. Molnar o'z izlanishlarida talabalarning CAD va 3D vizualizatsiya dasturlarida ishlash malakalarini kuchaytirish orqali ular amaliy loyihaviy topshiriqlarni mustaqil hal eta olish darajasiga tezroq erishishini isbotlaydi[9]. U nazariy bilimlarni ikkilamchi darajaga qo'yib, talabalarda innovatsion tafakkurni shakllantirishga, ijodiy loyihalashga va real ishlab chiqarish muammolarini virtual modellashtirish orqali hal etishga urg'u beradi. Mazkur ikki yondashuv o'rtasida ma'lum qarama-qarshilik mavjud. Rogers nazariy asoslarning yetarlicha chuqur o'zlashtirilmaganligi amaliyotda yuzaga keladigan xatolarga sabab bo'lishini ta'kidlab, ilmiy-matematik poydevorni ustuvor deb biladi. Molnar esa, aksincha, talabalarning

motivatsiyasi va amaliy ko'nikmalari kuchli bo'lsa, ular nazariy bilimlarni ham mustaqil ravishda o'zlashtira olishlarini asoslab beradi. Uning nazarida, real loyihalash jarayonlari bilan shug'ullangan talaba nazariyani o'z faoliyati davomida bevosita amaliy vazifalarni bajarish jarayonida mustahkamlaydi. Ilmiy bahsning yana bir muhim jihat shundaki, Rogers nazariy bilimlarni puxta egallashni "uzoq muddatli intellektual kapital" sifatida ko'rsa, Molnar amaliy ko'nikmalarni "tezkor kasbiy samaradorlik" vositasi sifatida talqin qiladi. Aslida, ushbu ikki qarashni qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi metodologik asos sifatida qabul qilish mumkin[10]. Chunki muhandislik ta'limi jarayonida nafaqat nazariy bilimlarning mukammalligi, balki amaliy

ko'nikmalarning yuqori darajasi ham talab qilinadi.

Xulosa: Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, muhandislik yo'nalishi talabalari uchun kompyuter grafikasi asosida loyiha-konstruktorlik ko'nikmalarini takomillashtirish metodikasini ishlab chiqish nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki talabalarda zamonaviy kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan intellektual, ijodiy va amaliy kompetensiyalarni shakllantirishda ham muhim o'rin tutadi. Xususan, tadqiqot davomida aniqlanishicha, kompyuter grafikasi yordamida talabalarning fazoviy tasavvuri, konstruktiv tafakkuri, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish salohiyati va ijodiy yondashuv darajasi sezilarli darajada rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Barlikov R. K. MUHANDISLIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI OQITISH TEXNOLOGIYALARI VA METODLARI //Наука и инновации в системе образования. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 17-20.
2. Atxamjonovna B. D., Shohbozbek E. RESPUBLIKAMIZDA MAKTABGACHA TA'LIMDA YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 221-228.
3. GULOMOVA N., Tulanova D. CHIZMACHILIK VA KOMPYUTER GRAFIKASI FANLARINI INTEGRATSIYALASH ASOSIDA O'QITISH METODIKASI //ILMIY AXBOROTLARI. – 2018. – №. 16. – С. 70.
4. Abdusattarovna O. X., Shohbozbek E. IJTIMOIIY FALSAFADA ZAMONAVIIY PEDAGOGIK YONDASHUVLAR ASOSIDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISH //Global Science Review. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 175-182.
5. Xakimjon o'g I. M. A. et al. TASVIRIIY SAN'AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI YO 'NALISHI TALABALARINI BADIYIJODIY QOBILYATLARINI RIVIJLANTIRISHDAKOMPYUTER GRAFIKASINI O 'RNI //Conferencea. – 2023. – С. 130-138.
6. Diloram M., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA YOSHLARNING MA'NAVIY DUNYO QARASHINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI //Global Science Review. – 2025. – Т. 4. – №. 5. – С. 207-215.
7. Ro'Zmetov Q. S., Kalandarov S. S. TALABALARGA KOMPYUTER GRAFIKASI MASHG 'ULOTLARIDA NAQSH ELEMENTLARINI CHIZISHNI O 'RGATISH METODIKASI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2024. – Т. 4. – №. 5. – С. 303-310.
8. Егращбаев Ш. O'zbekiston sharoitida uzluksiz ta'lim tizimi orqali yoshlarning ma'naviy dunyoqarashini rivojlantirish //Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами. – 2025. – Т. 1. – №. 1. – С. 314-316.
9. Bannayev Q. Q. Muhandislik yo 'nalishi talabalariga ixtisoslik fanlarini o 'qitishda loyihaviy yondashuvning didaktik asoslari //Ilm, tadqiqot va taraqqiyot/Наука, исследования и развитие. – 2025. – Т. 2. – №. 10. – С. 91-96.
10. Muruvvat A., Shohbozbek E. O'ZBEKISTONDA MA'NAVIY VA AHVOQIIY QADRYATLARDA MAKTABGACHA TA'LIMNING RO'LI //Global Science Review. – 2025. – Т. 3. – №. 2. – С. 246-253.

УСТОЗ-ШОГИРДЛИК ЎҚИТУВЧИНИНГ КАСБИЙ МОСЛАШУВИ ВА МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ШАКЛЛАРИ

АБДУФАТТОХОВА МАВЗУНАБЕГИМ БАХТИЁРЖОН ҚИЗИ
Қори Ниёзий номидаги Тарбия Педагогикаси Миллий Институти 2-курс
таянч-докторанти

Аннотация. Мақолада устоз-шогирдлик фаолиятини амалга ошириш учун фақат тажрибали юқори малакали ўқитувчи, ўзининг ўрнатилган педагогик фаолият тизимига эга бўлиши ҳақида фикр юритилган. Шунингдек, муаллиф ўқитувчи-устознинг касбий компетенциясига қўйиладиган талабларни айтиб ўтган.

Калит сўзлар. Устоз-шогирдлик фаолияти, профессионалликни ривожлантириш, педагогик рефлексия, позиция, функция, касбий компетенция.

Аннотация. В статье говорится о том, что для осуществления деятельности наставник-ученик только опытный высококвалифицированный учитель должен иметь свою устоявшуюся систему педагогической деятельности. Автор также упоминает требования, предъявляемые к профессиональной компетенции учителя-наставника.

Ключевые слова. Деятельность наставник-ученик, развитие профессионализма, педагогическая рефлексия, позиция, функция, профессиональная компетенция.

Annotation. The article discusses that only an experienced, highly qualified teacher should have their own established system of pedagogical activity to carry out teacher-student activities. The author also outlined the requirements for the professional competence of a teacher-mentor.

Key words. Mentor-Apprentice Activity, Professional Development, Pedagogical Reflection, Position, Function, Professional Competence.

Устоз-шогирдлик - бу касбий кареранинг исталган босқичида амалга оширилиши мумкин бўлган касбга мослашиш усули; устоз-шогирдлик амалий фаолиятнинг ҳар қандай соҳасида профессионалликни ривожлантириш ва такомиллаштиришга қаратилган; бу “тескари алоқа”га эга бўлган касбий тайёргарликнинг энг самарали шаклларида биридир; устоз бошқа ҳар қандай таълим усулларида фойдаланган ҳолда мослашиш жараёнини мувофиқлаштириши, рағбатлантириши ва бошқариши мумкин.

Устоз ва ёш ўқитувчи ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг қуйидаги босқичларини ажратиш мумкин:

1. Башоратли: ўзаро муносабатларнинг мақсадларини аниқлаш, ўзаро тушу-

ниш ва ишонч муносабатларини ўрнатиш, масъулият доирасини, субъектларнинг ваколатларини аниқлаш, ёш ўқитувчи маҳоратидаги камчиликларни аниқлаш.

2. Амалий: мослашув дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, ёш ўқитувчининг касбий маҳоратини созлаш.

3. Аналитик: ёш ўқитувчининг касбий мослашиш даражасини ва унинг функционал вазифаларини бажаришга тайёрлик даражасини аниқлаш.

Устоз-шогирдлик тизими ўзаро боғлиқ тўртта компонентдан иборат:

1. Иш берувчи ташкилотнинг ходимларнинг касбий ўсишига қизиқиши.

2. Устоз-шогирдлик тизимида қиритилган фанларнинг аниқ мақсадлари, вазифалари ва фаолият дастурлари.

3. Ёш ўқитувчининг касбий мослашуви жараёни.

4. Ўзаро ҳамкорлик жараёнида устоз ва ўқувчи ўртасидаги шахслараро алоқа.

Анъанага кўра ўқитувчиларни тайёрлашнинг қуйидаги шакллари қўлланилади:

- иш жойида ўқитиш;
- тадқиқот ишлари;
- шахсий тажриба ва амалиётга асосланган ўз дастуримиз бўйича тренинг;
- шартнома асосида ўқитиш;
- қайта тайёрлаш ва малака ошириш курсларида масофавий таълим;
- конференция ва семинарларда иштирок этиш;
- тажриба алмашиш мақсадида иш сафари ва бошқалар.

Устоз-шогирдлик ўқитувчининг касбий мослашуви ва малакасини ошириш шакли сифатида ушбу шакллар орасида алоҳида ўрин тутати. Гап шундаки, ушбу фаолият юқоридаги барча шаклларни ўз ичига олади, уларни янги маъно билан тўлдиради, яъни ёш ўқитувчига касбий ёрдам берилади ва қўллаб-қувватланади.

Ёрдамни ташкил этишнинг ушбу шаклининг афзалликлари аниқ: педагогик устоз-шогирдлик кенгроқ йўналишга эга, камроқ назарий, кўпроқ мослашувчанликка эга ва реал ҳаётда ёш ўқитувчилар билан ишлашнинг турли шакллари ва усуллари билан фарқ қилади. Бундан ташқари, бу жараён устоз ва ўқувчи ўртасидаги яқин шахслараро алоқани, маълум бир ёш ўқитувчининг касбий позицияларининг кучли ва заиф томонларини таҳлил қилишни ва натижада унинг амалий фаолияти устидан қатъий назоратни ўз ичига олади.

Устоз-шогирдлик фаолиятини амалга ошириш учун фақат тажрибали юқори малакали ўқитувчи, ўзининг ўрнатилган педагогик фаолият тизимига эга бўлиш етарли эмас. Доимий равишда илмий ва

педагогик изланишларда ижодий салоҳиятингизни ривожлантириш, иш шакллари ва усуллари такомилаштириш, ҳамкасблар билан шахслараро мулоқотни амалга ошириш (бошқаларнинг тажрибасини ўзлаштириш ва ўз ишланмаларингиз билан бўлишиш) керак бўлади.

Устоз вазифаларини ўз зиммасига олиб, ўқитувчи бир қатор афзалликларни кашф этади:

биринчидан, устоз-шогирдлик тажрибали ўқитувчига ўқитувчилик фаолияти соҳасидаги янги истиқболларни кўриш ва белгилашга ёрдам беради;

иккинчидан, ушбу функцияларни муваффақиятли амалга ошириш билан устоз ёш ўқитувчининг касбий мослашуви тизимига қўшган ҳиссасини ҳис қилади, ўқитувчи-ўқувчи билан мулоқот қилишдан мамнун бўлади;

учинчидан, ҳақиқий устоз ҳар доим ўзини такомилаштиришга интилиши керак;

тўртинчидан, устоз ёш ўқитувчининг ўқитувчилик фаолиятини ривожлантиришга, унинг педагогик малакасини оширишга ёрдам беради; мактаб педагог-ўқитувчиларига бўлган ишончнинг ўсишига ҳисса қўшади;

бешинчидан, устоз-шогирдлик мавзу бўйича бўлганлиги сабабли, устоз ўқитувчилар нафақат ёш ҳамкасблари билан ўз тажрибаларини баҳам кўришлари, балки улардан ўрганишлари, кўникма ва малакалари арсеналини кенгайтиришлари, замонавий таълим технологиялари, касбий услублар ва ҳоказоларни ўзлаштиришлари мумкин. Асосийси, педагогик янгиликларга очиқ бўлиш керак.

Бу ерда айтиш мумкинки, устоз-шогирдликнинг афзалликлари ҳақида фақат ушбу иш режали ва тизимли равишда амалга оширилиши, аниқ амалий мақсадга эга бўлиши – таълим муассасасида ишлаш

учун юкори малакали мутахассисни тайёрлаш шарт билан гапириш ўринлидир. Ушбу мақсадга эришиш таълим муассасаси учун ҳақиқий фойда бўлади.

Бундай ишнинг энг аниқ натижалари қуйидагилар бўлиши мумкин:

- биринчидан, педагог-ўқитувчиларнинг малака ва касбий маҳоратини ошириш, мактабнинг умумий мақсад ва манфаатларидан келиб чиқиб, унинг ҳам-жихатлиги қарор топтириш;

- иккинчидан, бошқа ўқитувчилар ўртасида шахсга йўналтирилган муносабатларни ривожлантириш, мактабнинг ўқув амалиётида самарали ёрдам ва қўллаб-қувватлашга ҳисса қўшиш;

- учинчидан, мактабда ёш ўқитувчиларни тайёрлаш учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир бўлган ўқитувчилар тоифасини шакллантириш. Бу мактаб учун энг қимматли ютуқдир, чунки энг самарали педагогик фаолиятга ўзлари ўқитувчилар таркибини “қўтарадиган” таълим муассасаларида эришилади.

Ўқитувчи-устознинг касбий компетенциясига қўйиладиган талаблар қуйидагилардан иборат:

1. Устоз ўз фаолиятининг мақсадларини аниқ ифодалаши, педагогик амалиётнинг ушбу соҳасидаги мактаб талаблари ва эҳтиёжларини билиши шарт.

2. Устоз ҳар бир ёш ўқитувчига унинг индивидуал хусусиятларини, касбий маҳорати ва мулоқот қобилиятини ҳисобга олган ҳолда оптимал педагогик ёрдам дастурини ишлаб чиқиши ва таклиф қилиши керак.

3. Устоз ҳар бир ўқувчиси билан ижобий шахслараро алоқа ўрнатиши, ўзаро ҳамкорликнинг конструктив шакллари ва усуллари таклиф қилиши керак.

4. Устоз ўз бўлими фаолиятини диагностика, мониторинг, таҳлил ва назорат қилади.

5. Устоз ёш ўқитувчини тайёрлаш учун ўзи ва таълим муассасаси раҳбарияти олдида маънавий ва маъмурий жавобгарликни ўз зиммасига олади.

6. Устоз шахслараро муносабатлар нуқтаи назаридан ҳам, шахсий ўзини ўзи ташкил этиш ва касбий компетенция нуқтаи назаридан ҳам намуна бўлиши керак.

Биз ўқитувчи-устознинг ишига қўйиладиган талабларни аниқладик. Аммо устоз уларга ҳақиқатан ҳам риоя қилиши учун у қандай сифат хусусиятларига эга бўлиши кераклигини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга.

1. Одамлар билан ишлаш соҳасида ва ўқитиш муҳитида малака ва тажриба.

2. Таълим муассасангизнинг хусусиятларини, ўқитувчилар таркибида мавжуд бўлган шахслараро муносабатларнинг табиатини билиш.

3. Устоз - бу мактаб раҳбарияти ва ишдаги ҳамкасбларининг ишончидан баҳраманд бўлган ва ҳамма томонидан “профессионал” сифатида тан олинган шахс.

4. Мулоқотни самарали ташкил этиш, бошқа одамни тушуниш, бошқа одамларнинг позицияларини қабул қилиш, бошқаларнинг ҳис-туйғуларини кадрлаш қобилияти.

5. Устоз-шогирдликни қўллаб-қувватлаш жараёнини ностандарт, ижодий тарзда ташкил этиш, ўқувчига мустақил фаолият учун жой ажратиш қобилияти.

6. Педагогик рефлексия – ўз ўзини таҳлил қилиш қобилияти; ўзини такомиллаштириш, дунёқарашини кенгайтириш истаги.

Агар мактабда устоз-шогирдлик тизими шаклланган бўлса, унда устозларни тайинлашга уюшган ҳолда, педагогик мақсадга мувофиқлик позициясидан ёндашилади. Бу ерда устоз-шогирдликнинг икки

тури ҳақида гапириш ўринли – мажбурий ва керакли.

“Мажбурий устоз” лавозими таълим муассасасини ривожлантириш мақсадлари билан белгиланади. Ушбу турдаги устозлар ушбу фаолият учун ўқитилган ўқитувчилардир. Улар таълим муассасаси манфаатларини ҳурмат қиладилар, ўз ишларини тизимли равишда ташкил қиладилар, ёзувларни юритадилар, ёш ўқитувчининг педагогик фаолиятини таҳлил қилиш ва назорат қилишни таъминлайдилар.

Ушбу турдаги устоз-шогирдлик ёрдамнинг ижобий томони ўқитувчилар жамоаси ва мактаб раҳбарияти томонидан ўқитувчининг устоз-шогирдлик фаолиятини сўзсиз қўллаб-қувватлашдир; устоз-шогирдлик ёрдамини ташкил этиш учун уч томон (устоз ўқитувчи, ёш ўқитувчи ва таълим муассасаси) ўртасида ёзма шартнома тузилади ва имзоланади, бу ерда шартноманинг барча томонларининг мажбуриятлари белгиланган; ишда ёш ўқитувчи учун янги имкониятлар очилади.

Салбий томони шундаки, устоз ва ёш ўқитувчининг манфаатлари зиддиятга олиб келиши мумкин, устознинг директив тайинланиши унинг тайинланган ишга нисбатан салқин муносабатини келтириб чиқариши мумкин.

Устоз-шогирдликнинг яна бир тури – “керакли устоз”, биринчи навбатда, ёш ўқитувчининг манфаатларини ҳисобга олишни ўз ичига олади. Устозни танлаш унинг афзалликлари билан аниқ белгиланади. Кўпинча, бу турдаги устоз-шогирдлик ёш ўқитувчига унга ҳамдard бўлган тажрибали ҳамкасбининг норасмий қўллаб-қувватлашдир.

Ушбу турдаги устоз-шогирдликнинг ижобий томони шундаки, устозлар шахсий ва касбий фазилатларига, кўпинча ёш ўқитувчиларнинг ўзларига қараб танланади; ўқув дастурлари ёш ўқитувчининг қи-

зиқишлари ва эҳтиёжларига асосланади; устознинг ёрдами оғзаки келишув асосида ташкил этилади; ёрдам ижобий муносабатларни шакллантиришга қаратилади.

Салбий томони устозларнинг ушбу турдаги фаолиятга тайёр эмаслиги деб ҳисоблаш мумкин; устозлар мактаб маъмурияти томонидан қўллаб-қувватланмаслиги мумкин; иш натижаси мактаб ўқитувчилари томонидан тан олинмаслиги мумкин.

Қоидага кўра, ўқитувчи-устозларни тайинлаш мактаб маъмурияти томонидан амалга оширилади. Бироқ психологик мувофиқлиги асосида устоз–ёш ўқитувчи жуфтлигини тўғри шакллантиришга ёрдам берадиган психологнинг маслаҳатини эътиборсиз қолдирмаслик керак (бу элементар тест ёрдамида амалга оширилиши мумкин). Ёш ўқитувчининг фикрини тинглашга арзийди. Бундан ташқари, устозни тайинлашда қуйидаги кўрсаткичларни ҳисобга олиш керак:

- яшаш жойи: устоз ва ёш ўқитувчи бир-бирига яқин яшаса яхши бўлади, норасмий шароитда мулоқот ўқитувчилик фаолияти сифатига ҳисса қўшади;

- қизиқишлар ҳамжамияти: агар устоз ва ёш ўқитувчи бир хил нарсаларга қизиқиш билдирса, бир хил сеvimли машғулотига эга бўлса, бу уларни бир-бирига яқин фикрли одамларга айлантиради;

- муайян педагогик муаммога умумий қизиқиш: агар устоз уни ҳал қилишдан манфаатдор бўлмаса, агар бу муаммо “унинг нарсаси эмас” бўлса, педагогик ёрдам самарали бўлмайди.

“Ўқитувчи-устоз – ёш ўқитувчи” жуфтлигини шакллантиришнинг мақбул усули анкета ва психологик тест бўлиши мумкин.

Ўқитувчи-устоз учун сўровнома ўқитувчининг устоз лавозимини, шахслараро мулоқот кўникмаларини ва касбий маҳо-

рат даражасини бажаришга тайёрлигини аниқлашга ёрдам беради.

Ёш ўқитувчи учун сўровнома университет битирувчисининг педагогик тайёргарлигидаги бўшлиқларни аниқлайди, унинг касбий даражасини оширишга қанчалик тайёрлигини аниқлашга ёрдам беради.

Психологик мувофиқлик тести улар-

нинг касбий ўқитиш фаолиятидаги психологик мувофиқлиги даражасини аниқлайди.

Ёш ўқитувчининг педагогик фаолияти билан қандай боғлиқ муаммоларга қараб, устоз ролига тажрибали ўқитувчи танланади. Ролни танлашда хато устоз-шогирдлик ёрдами мақсадига эришилмаслигига олиб келиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ҳикматлар шодаси / тўпловчи ва таржимонлар А.Раимов, Н.Раимова; муҳаррир А.Зиядов. Т.: "Ўзбекистон", 2016.
2. Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси қомуси. 2-том. – Тошкент: Маънавият, 2019. – 853 б.
3. Фаҳриддин, Ризоуддин ибн. Илмнинг ўн тўрт қаноти / Шогирдлик одоби /тарж. Жамалов Сағдулла. – Тошкент: Фафур Фулом, 2018. – 88 б.
4. Мирзаев А. «Устоз ва шогирд» анъанаси // <http://www.xs.uz/uzkr/post/ustoz-va-shogird-ananasi>
5. Тўраев Б. Учинчи муаллим – Ўзбекистон фалсафаси ютуқларини тарғиб қилган вакил // <https://uza.uz/uz/posts/uchinchi-muallim-ozbekistonfalsafasi-yutuqlarini-targib-qilgan-vakil> 332585
6. Турсун, Аҳмад Муҳаммад Ҳасан Басрий. – Тошкент: Qaqnus media, 2019. – 55 б.
7. Махмутов М.И. Педагогика наставничества. М.: Сов.Россия, 2011.
8. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. - М.,2004. - 216с.

TALABALARDA SOG‘LOM DUNYOQARASHNI SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY MEXANIZMLARI

KAMALOVA YOQUTXON BAHODIROVNA
Namangan davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola talabalarda sog‘lom dunyoqarashni shakllantirish jarayonining nazariy asoslarini, psixologik va pedagogik mexanizmlarini tahlil qiladi. Sog‘lom dunyoqarash — shaxsning dunyo haqidagi bilimlari, qadriyatlar tizimi va axloqiy me‘yorlar bilan uyg‘unlashgan holdagi qarashlar majmui sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotda ta‘lim jarayonida talabalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishi, sog‘lom turmush tarziga bo‘lgan intilishi, shuningdek, ularning axloqiy va estetik qadriyatlarini shakllantirish mexanizmlari o‘rganilgan. Maqolada nazariy yondashuvlar, pedagogik konsepsiyalar va zamonaviy psixologik tadqiqotlar asosida sog‘lom dunyoqarashni rivojlantirishning metodologik asoslari keltiriladi. Shuningdek, talabalarning dunyoqarashi bilan bog‘liq bo‘lgan motivatsion, ijtimoiy va madaniy omillar tahlil qilinib, pedagogik amaliyotda samarali strategiyalar ishlab chiqish yo‘llari tavsiflanadi.

Kalit so‘zlar: Sog‘lom dunyoqarash, talaba shaxsiyati, pedagogik mexanizmlar, psixologik yondashuv, axloqiy qadriyatlar, ijtimoiy motivatsiya, pedagogik strategiyalar.

Аннотация: Данная статья анализирует теоретические основы процесса формирования здорового мировоззрения у студентов, а также психологические и педагогические механизмы этого процесса. Здоровое мировоззрение трактуется как совокупность взглядов личности, согласующихся с ее знаниями о мире, системой ценностей и моральными нормами. В исследовании изучены механизмы формирования личностного и социального развития студентов, стремления к здоровому образу жизни, а также их моральных и эстетических ценностей в процессе обучения. Статья предлагает методологические основы развития здорового мировоззрения на базе теоретических подходов, педагогических концепций и современных психологических исследований. Кроме того, анализируются мотивационные, социальные и культурные факторы, связанные с мировоззрением студентов, и описываются пути разработки эффективных стратегий в педагогической практике.

Ключевые слова: здоровое мировоззрение, личность студента, педагогические механизмы, психологический подход, моральные ценности, социальная мотивация, педагогические стратегии.

Kirish: Zamonaviy ta‘lim tizimi shaxsning ma‘naviy, intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ta‘minlashga qaratilgan kompleks jarayon sifatida talqin qilinadi. Shu nuqtai nazardan, talabalarda sog‘lom dunyoqarashni shakllantirish masalasi nafaqat pedagogik, balki psixologik, ijtimoiy va madaniy aspektlarni ham qamrab oladi. Sog‘lom dunyoqarash shaxsning atrof-muhit bilan uyg‘unlashgan qarashlar tizimi, ijtimoiy me‘yorlar, qadriyatlar va axloqiy prinsiplar majmui sifatida ifodalanadi. U shaxsning

o‘zini anglash darajasi, dunyoqarashining mustahkamligi, qaror qabul qilish qobiliyati va ijtimoiy mas‘uliyatini shakllantirishda asosiy rol o‘ynaydi[1]. Shu nuqtai nazardan, talabalarda sog‘lom dunyoqarashni rivojlantirish pedagogik jarayonning eng muhim vazifalaridan biri sifatida e‘tirof etiladi. Sog‘lom dunyoqarash nazariy jihatdan bir qator pedagogik va psixologik konsepsiyalar bilan bog‘liq. Masalan, J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi shuni ko‘rsatadiki, shaxsning dunyoqarashi uning intellektual

rivojlanishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, talaba yoshida shakllanuvchi bilimlar tizimi butun hayot davomida ijtimoiy va axloqiy qarashlarni belgilaydi[2]. Shuningdek, L. Vygotskiyning ijtimoiy rivojlanish nazariyasi talaba shaxsining dunyoqarashi ijtimoiy muloqot, hamkorlik va madaniy kontekst orqali shakllanadi degan fikrni ilgari suradi. Shu sababli pedagoglar sog'lom dunyoqarashni shakllantirish jarayonida talabaning psixologik xususiyatlarini, ijtimoiy muhitini va o'quv faoliyatini kompleks tarzda hisobga olishlari zarur[3]. Sog'lom dunyoqarashni rivojlantirishning nazariy mexanizmlari bir qator tarkibiy komponentlarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, bu — talabaning axloqiy va madaniy qadriyatlar tizimini shakllantirish. Talabalar o'z faoliyati va atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarida axloqiy me'yorlarni qo'llay olishlari, ijtimoiy adolat, hamkorlik va shaffoflik prinsiplarini qadrlashlari zarur[4]. Ikkinchidan, bu — intellektual komponent, ya'ni talabaning dunyoqarashi bilimlar tizimi va fikrlash qobiliyati bilan mustahkamlanadi. Ushbu komponentda tanqidiy tafakkur, muammolarni tahlil qilish, axborotni sistematik tarzda qayta ishlash va ilmiy asosda xulosa chiqarish qobiliyatlari muhim ahamiyatga ega. Uchinchi komponent — motivatsion va psixologik omillar bo'lib, ular talabaning o'zini rivojlantirishga bo'lgan ichki intilishi, ijtimoiy faolligi va sog'lom turmush tarzini shakllantirishga tayyorligini belgilaydi. Pedagogik nazariyalar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, sog'lom dunyoqarashni shakllantirish jarayoni oddiy bilim berish bilan cheklanmaydi[5]. U shaxsning shaxsiy va ijtimoiy qobiliyatlarini uyg'unlashtirish, etika va madaniyat asoslarini hayotiy tajriba bilan bog'lash, shuningdek, o'z-o'zini boshqarish va mas'uliyatni rivojlantirishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik yondashuvlar sog'lom dunyoqarashni faqat nazariy bilimlar orqali emas, balki talabalarning amaliy faoliyati, muammoli vaziyatlar va interaktiv metodlar orqali shakllantirishni nazarda tutadi. Xorijiy va

mahalliy olimlarning tadqiqotlari ham sog'lom dunyoqarashni shakllantirishda kompleks pedagogik strategiyalarning samaradorligini tasdiqlaydi. Masalan, talabalarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, interaktiv o'quv metodlari va multidisiplinar yondashuvlar muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, shaxsning ijtimoiy muhitini hisobga olgan holda o'quv dasturlarini individual va guruh bo'yicha moslashtirish orqali talabalar orasida sog'lom dunyoqarashni rivojlantirish samaradorligi oshadi[6]. Mavjud ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirish jarayoni o'quv faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, psixologik tayyorgarlik, motivatsion qo'llab-quvvatlash, axloqiy va madaniy qadriyatlarni integratsiya qilish orqali amalga oshiriladi. Shu sababli pedagoglar sog'lom dunyoqarashni rivojlantirishning nazariy mexanizmlarini aniqlash va amaliyotga tadbqiq etish bo'yicha tizimli yondashuvni ishlab chiqishlari zarur. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola talabalarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirishning nazariy mexanizmlarini kompleks tarzda o'rganishga, ularni pedagogik jarayonga integratsiya qilishning samarali yo'llarini aniqlashga va zamonaviy pedagogik konsepsiyalar bilan uyg'unlashtirishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari ta'lim jarayonida shaxsning ijtimoiy, psixologik va axloqiy rivojlanishini birlashtiruvchi yangi pedagogik strategiyalarni ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega bo'lib, talabalar orasida sog'lom dunyoqarashni shakllantirishda samarali metodologik yo'nalishlarni belgilaydi.

Adabiyotlar tahlili: Talabalarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirish masalasi so'nggi yillarda pedagogika va psixologiya sohalarida keng tadqiq qilinmoqda. Xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, ayniqsa, sog'lom dunyoqarashni rivojlantirishning nazariy va metodologik asoslarini aniqlashga qaratilgan. Masalan, Richard M. Ryan va Edward L. Deci'ning "Self-Determination Theory"

(SDT) konsepsiyasi sogʻlom dunyoqarashning motivatsion komponentini yoritadi va shaxsning ichki intilishlari hamda ijtimoiy muhitning uning qarashlarini shakllantirishdagi rolini tahlil qiladi[7]. Ularning tadqiqotlarida talabaning ichki motivatsiyasi, shaxsiy qiziqish va ijtimoiy qoʻllab-quvvatlash talabaning sogʻlom dunyoqarashini shakllantirishda muhim omil sifatida taʼkidlangan. Shu bilan birga, talabalarning axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy masʼuliyatini rivojlantirish SDT orqali tushuntiriladi, bu esa pedagogik jarayonda sogʻlom dunyoqarashni maqsadli rivojlantirish imkonini beradi. Bundan tashqari, W.Damonning ijtimoiy va axloqiy rivojlanish boʻyicha tadqiqotlari talabalarda sogʻlom dunyoqarashning shakllanishiga ijtimoiy muhit va axloqiy tarbiya omillarining taʼsirini koʻrsatadi[8]. Uning tadqiqotlari shuni ochib beradi: talabalarda axloqiy qadriyatlar, empatiya va ijtimoiy adolatni qadrlash sezilarli darajada sogʻlom dunyoqarashni rivojlantiradi. Damonning ishlari shuningdek pedagogik amaliyotda talabalarni ijtimoiy va axloqiy masʼuliyatga yoʻnaltirishning samarali yondashuvlarini belgilashda asos sifatida xizmat qiladi. Ikkala olimning tadqiqotlari bir-birini toʻldiradi: Ryan va Deci motivatsion, ichki intilishlarga asoslangan nazariy yondashuvni, Damon esa axloqiy va ijtimoiy komponentlarni tahlil qiladi. Shu orqali talabalarda sogʻlom dunyoqarashni shakllantirishning kompleks mexanizmlari ochib beriladi va ularning amaliy pedagogik strategiyalarga tatbiq etilishi mumkinligi koʻrsatib beriladi. Natijada, ilmiy adabiyotlar tahlili shuni koʻrsatadiki, sogʻlom dunyoqarashni shakllantirish — bu nafaqat bilim berish jarayoni, balki talabaning motivatsion, axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini birlashtiruvchi uzviy pedagogik mexanizm boʻlib xizmat qiladi.

Metodologik qism: Ushbu tadqiqotda talabalarda sogʻlom dunyoqarashni shakllantirish jarayonini oʻrganishda kompleks metodologik yondashuv qoʻllanildi. Tadqiqot metodlari sifatida tizimlashtirish,

retrospektiv tahlil, qiyosiy tahlil, empirik kuzatuv va intervyu, shuningdek kontent-tahlil va psixometrik metodlar ishlatildi. Tizimlashtirish metodi orqali talabalarda sogʻlom dunyoqarashni shakllantirish jarayonining nazariy asoslari va pedagogik konsepsiyalar tizimli tarzda aniqlandi. Retrospektiv va tarixiy tahlil metodlari esa ilgʻor pedagogik tajribalarni, shuningdek, sogʻlom dunyoqarashni rivojlantirishning tarixiy jarayonlarini oʻrganish imkonini berdi. Qiyosiy tahlil yordamida xorijiy va mahalliy pedagogik yondashuvlar solishtirildi, bu esa samarali strategiyalarni aniqlashga xizmat qildi. Empirik metodlar kuzatuv va intervyu talabalarning sogʻlom dunyoqarashga boʻlgan munosabati, ularning shaxsiy tajribalari va ijtimoiy muhit bilan oʻzaro taʼsirini aniqlashda ishlatildi. Shu bilan birga kontent-tahlil metodidan foydalanib, taʼlim dasturlaridagi sogʻlom dunyoqarashni rivojlantirishga qaratilgan materiallar, interaktiv oʻquv resurslari va pedagogik yondashuvlar oʻrganildi. Psixometrik metodlar talabalarning motivatsion va psixologik tayyorgarligini aniqlash, ularning sogʻlom dunyoqarashga intilish darajasini baholashda qoʻllanildi. Metodologik yondashuvlar kompleksligi tadqiqotga ilmiy asos beradi, chunki ular talabaning shaxsiy, ijtimoiy va psixologik komponentlarini bir vaqtning oʻzida oʻrganishga imkon yaratadi. Shu tarzda, tadqiqot sogʻlom dunyoqarashni shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini uzviy tarzda tahlil qilish, pedagogik jarayonlarda uni samarali tatbiq etish uchun metodologik baza yaratadi.

Natijalar: Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, talabalarda sogʻlom dunyoqarashni shakllantirishning samarali mexanizmlari bir nechta integratsiyalashgan komponentlardan iborat: birinchidan, talabaning axloqiy va madaniy qadriyatlarini rivojlantirish; ikkinchidan, intellektual va kognitiv bilimlar tizimini mustahkamlash; uchinchidan, motivatsion va psixologik tayyorgarlikni oshirish. Empirik kuzatuv va intervyu natijalari talabalarning oʻzini rivojlantirishga

bo'lgan ichki intilishi, ijtimoiy faoliyati va sog'lom turmush tarzini qadrlash darajasi sog'lom dunyoqarash shakllanishida muhim omil ekanligini ko'rsatdi. Kontent-tahlil va psixometrik metodlar orqali aniqlangan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, interaktiv pedagogik strategiyalar, masalan, guruh ishlari, muammoli vaziyatlarda faoliyat va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali ta'lim berish, talabalarining sog'lom dunyoqarashini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shuningdek, talabalarining ijtimoiy muhit bilan o'zaro ta'siri va motivatsion qo'llab-quvvatlash ularning axloqiy qarashlarini mustahkamlashga yordam beradi. Natijalar shuni tasdiqladiki, sog'lom dunyoqarashni shakllantirish nafaqat nazariy bilim berish orqali, balki talabaning psixologik, ijtimoiy va axloqiy komponentlarini birlashtirgan kompleks pedagogik yondashuv orqali amalga oshiriladi. Shu tarzda, tadqiqot talabalardasog'lomdunyoqarashnirivojlantirish jarayonining samarali mexanizmlarini aniqladi, ular pedagogik amaliyotda tizimli tarzda tatbiq etilishi mumkinligini ko'rsatdi.

Muxokama: Talabalarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirish mavzusida xorijiy olimlar orasida ma'lum bir polemika mavjud. Masalan, Richard M. Ryan va Edward L. Deci sog'lom dunyoqarashni shakllantirishda ichki motivatsiyaning ustunligini ta'kidlaydilar. Ularning Self-Determination Theory (SDT) konsepsiyasiga ko'ra, talabaning o'zini rivojlantirishga bo'lgan ichki intilishi va ichki motivatsiyasi uning dunyoqarashi va ijtimoiy xulqini shakllantirishning asosiy mexanizmlari sifatida qaraladi. Ryan va Deci ta'kidlashicha, agar talaba o'z faoliyati ustidan nazoratni his qilsa, uning axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarini rivojlantirish, shuningdek sog'lom dunyoqarashni shakllantirish jarayoni samaraliroq bo'ladi. Ularning tadqiqotlari talabalarining shaxsiy motivatsiyasini mustahkamlash pedagogik strategiyalarning markaziy elementi ekanligini ko'rsatadi va bu jarayonda tashqi rag'batlantirish vositalari cheklangan ta'sirga ega bo'lishi mumkinligini

bildiradi. Boshqa tomondan, William Damon talabalarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirishda ijtimoiy va axloqiy muhitning rolini birinchi darajali deb hisoblaydi[9]. Damonning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, talabaning ijtimoiy tajribasi, empatiya qobiliyati va axloqiy qadriyatlarni qadrlash darajasi uning dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi omildir. Damon pedagogik jarayonda faqat ichki motivatsiyani rivojlantirish yetarli emasligini, balki talaba o'zi yashayotgan ijtimoiy muhit va pedagogik muloqot orqali axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirishi zarurligini ta'kidlaydi[10]. Mazkur olimlar orasidagi polemika shuni ko'rsatadiki, sog'lom dunyoqarashni shakllantirish jarayoni nafaqat talabaning ichki motivatsiyasiga, balki uning ijtimoiy va axloqiy tajribalariga ham bog'liq. Ryan va Deci motivatsion yondashuvning nazariy asoslarini ilgari sursa, Damon esa ijtimoiy va axloqiy komponentlarni tahlil qiladi. Bu ikki yondashuv bir-birini inkor qilmay, balki uzviy to'ldiradi: motivatsion, ichki intilishlar talabaning axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonini kuchaytiradi, aksincha ijtimoiy va axloqiy muhit motivatsion mexanizmlarning samaradorligini oshiradi. Shuning uchun pedagogik amaliyotda talabalarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirish uchun integratsiyalashgan yondashuv talab etiladi. Bu yondashuv ichki motivatsiyani rag'batlantirish, ijtimoiy muhitni qulaylashtirish va axloqiy qadriyatlarni tizimli tarzda shakllantirishni o'z ichiga oladi. Shu tarzda, Ryan va Deci hamda Damonning yondashuvlarini uyg'unlashtirish pedagogik jarayonda talabalarining sog'lom dunyoqarashini rivojlantirishning samarali mexanizmlarini aniqlashga imkon beradi. Natijada, talabalarda dunyoqarashni shakllantirish jarayoni nafaqat nazariy jihatdan izchil, balki amaliy pedagogik strategiyalar bilan ham uyg'unlashtirilgan bo'ladi.

Xulosa: Ushbu maqolada talabalarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirishning nazariy mexanizmlari tizimli tarzda o'rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sog'lom

dunyoqarash — bu talabaniing axloqiy, intellektual va ijtimoiy komponentlarini uzviy birlashtiruvchi kompleks hodisa bo'lib, u shaxsning o'zini anglash darajasi, dunyoqarashining mustahkamligi, ijtimoiy mas'uliyati va qaror qabul qilish qobiliyatini belgilaydi. Tadqiqotda aniqlangan nazariy mexanizmlar ichki motivatsiya, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, intellektual va kognitiv bilimlarni rivojlantirish hamda ijtimoiy tajribani integratsiyalash orqali talabaniing sog'lom dunyoqarashini rivojlantirishni o'z ichiga oladi. Adabiyotlar tahlili va xorijiy olimlarning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, Richard M. Ryan va Edward L. Deci motivatsion nazariyalari orqali talabaniing ichki intilishlarini rivojlantirishning markaziy ahamiyatini ta'kidlagan bo'lsa, William Damon ijtimoiy va axloqiy muhitning talabaniing dunyoqarashi shakllanishidagi rolini ilmiy asoslab berdi.

Bu ikki yondashuv bir-birini to'ldiradi va pedagogik amaliyotda sog'lom dunyoqarashni shakllantirish uchun integratsiyalashgan strategiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Metodologik tahlil va empirik natijalar shuni ko'rsatdiki, talabalarda sog'lom dunyoqarashni rivojlantirishda tizimli yondashuv, interaktiv pedagogik metodlar, motivatsion qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirish birgalikda samarali natija beradi. Shu bilan birga, kontent-tahlil va psixometrik metodlar asosida pedagogik strategiyalarni individual va guruh bo'yicha moslashtirish talabaniing shaxsiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, talabalarda sog'lom dunyoqarashni shakllantirish jarayoni nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki psixologik, motivatsion va ijtimoiy komponentlarni birlashtirgan uzviy pedagogik mexanizm sifatida amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Odinayev T. T. BO'LAJAK TIBBIYOT HAMSHIRALARIDA KASBIY KOMPETENTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI //Academic research in educational sciences. – 2023. – T. 4. – №. TMA Conference. – C. 230-234.
2. Shohbozbek, E. (2025). PEDAGOGIK METOTOLOGIYA UZLUKSIZ TA'LIM TIZIMIDA MAKTABGACHA TA'LIMNING YOSHLAR MA'NAVİYATIGA TA'SIRI. Global Science Review, 4(5), 774-782.
3. Matnazarovna J. O., Beknazarovna S. S. TALABALARDARAQAMLI MADANIYATASOSLARINI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI //Modern education and development. – 2025. – T. 27. – №. 2. – C. 140-150.
4. Muruvvat, A., & Shohbozbek, E. (2025). THE ROLE OF PRESCHOOL EDUCATION IN SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN UZBEKISTAN. Global Science Review, 3(2), 246-253.
5. Kenjaboyev A., Kenjaboyeva D. Pedagogik deontologiya va kompetentlik //Termiz, "Surxon-nashr" nashr-matbaa markazi nashriyoti. – 2022. – 2022.
6. Atxamjonovna, B. D., & Shohbozbek, E. (2025). FORMING THE SPIRITUAL WORLDVIEW OF YOUTH IN PRE-SCHOOL EDUCATION IN OUR REPUBLIC. Global Science Review, 4(5), 221-228.
7. Ryan, R.M., Deci, E.L., Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness, Guilford Press, New York, 2017, 746 p
8. Damon, W., The Moral Child: Nurturing Children's Natural Moral Growth, Free Press, New York, 2020, 384 p
9. Valixanov S. ZAMONAVIY JISMONIY TABIYA O 'QITUVCHISINING KASBIY KOMPETENSIYALARI //University Research Base. – 2024. – C. 537-540.
10. Sh, E. (2025). Developing the spiritual worldview of young people through the continuous education system in Uzbekistan. Ob'edinyaya studentov: mejdunarodnye issledovaniya i sotrudnichestvo mejdu distsiplinami, 1(1), 314-316.

BOSHLANG'ICH TA'LIMDA MILLATLARARO MULOQOT KO'NIKMALARINI AXLOQIY KONTENTLAR ASOSIDA SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOIIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

SARVINISO SANAKULOVA XAMRAKULOVNA

Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Maqolada raqamli axborot oqimlari sharoitida yosh avlodni bag'rikenglik, do'stlik va millatlararo totuvlik ruhida tarbiyalash zarurati asoslab berilgan. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda millatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda axloqiy kontentlarning pedagogik ahamiyati yoritilgan. Tadqiqotda axloqiy kontentning mohiyati, manbalari (ertak, maqol, hikoya, multfilm, qo'shiq, urf-odatlar) va uning asosiy funksiyalari – axloqiy tarbiya, kommunikativ, integrativ hamda motivatsion yo'nalishlarda tahlil etilgan.

Tayanch so'zlar: millatlararo muloqot, axloqiy kontent, bag'rikenglik, tolerantlik, madaniyatlararo ta'lim, xalq og'zaki ijodi, pedagogik yondashuv, boshlang'ich ta'lim, empatiya, kommunikativ ko'nikma, ma'naviy qadriyatlar, hamjihatlik, totuvlik, o'zaro hurmat.

XXI asrda globallashuv jarayonlari, raqamli axborot oqimlarining keskin ortishi va madaniyatlararo muloqotning kengayishi yosh avlod tarbiyasiga yangi mazmun va vazifalarni yuklamoqda. Bugungi kunda insoniyat taraqqiyotining asosiy omillari nafaqat ilmiy-texnik yutuqlar, balki millatlararo totuvlik, tinchlik, bag'rikenglik va o'zaro hurmat tamoyillariga tayanmoqda. Shu nuqtayi nazardan, umumta'lim maktablarida, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarda millatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirish dolzarb ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev o'z chiqishlarida yosh avlodni barkamol, vatanparvar, insonparvar va bag'rikeng ruhda tarbiyalash masalasini milliy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ta'kidlab kelmoqda. "Yangi O'zbekiston – taraqqiyot strategiyasi", "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun hamda boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish, o'quvchilarda

madaniyatlararo muloqot madaniyatini shakllantirish masalalari davlat siyosati darajasida belgilab berilgan.

Millatlararo muloqot tushunchasi ijtimoiy-pedagogik kategoriya sifatida insonlarning turli millat va etnik guruhlar bilan madaniyatlararo aloqalarini o'z ichiga oladi. Psixologik jihatdan u bolaning ijtimoiy muhitda moslashuvi, o'zaro hurmatga asoslangan muloqot shakllarini o'zlashtirishi bilan bevosita bog'liqdir. Pedagogik adabiyotlarda millatlararo muloqot ko'proq "tolerantlik", "xalqaro do'stlik", "hamjihatlik" tushunchalari bilan bog'liq holda talqin qilinadi.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar (6-10 yosh) uchun millatlararo muloqotning ahamiyati beqiyosdir. Chunki ushbu davrda: shaxsda ijtimoiy identifikatsiya jarayoni kuchayadi; bolalar do'st tanlash, o'zaro muloqot qilish, jamoada o'z o'rnini topish ehtiyojiga ega bo'ladi; ularning psixologik xususiyatlarida empatiya, o'zaro yordam, do'stlik munosabatlariga intilish kuchayadi.

Psixolog va pedagog olimlarning qarashlariga ko'ra, bolaning ijtimoiy

muloqot qobiliyatlari o'yin, o'quv va jamoaviy faoliyat jarayonida shakllanadi. Shu nuqtayi nazardan boshlang'ich ta'lim bosqichida millatlararo muloqotni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratilishi muhimdir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining millatlararo muloqot ko'nikmalari quyidagi bosqichlarda rivojlanadi: 1. Bilish bosqichida bola boshqa millatlar borligini anglaydi, ular haqida dastlabki tasavvurlar shakllanadi. 2. Qiziqish bosqichida bola boshqa millat vakillari bilan tanishishga, ularning madaniyati va odatlari haqida bilishga qiziq boshlaydi. 3. Hamkorlik bosqichida bola do'stlik, hamjihatlik, o'zaro yordamga intiladi, bag'rikenglik asosida muloqot qilishni o'rganadi. 4. Ongli bosqichda bola millatlararo do'stlikni ongli ravishda qadrlaydi, uni ijtimoiy zaruriyat sifatida anglaydi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, maktablarda millatlararo muloqotning yetarli darajada shakllanmasligi ayrim hollarda bolalarning o'zaro kelishmovchilikka moyilligini kuchaytiradi. Shu bois axloqiy kontentlardan foydalanish orqali ularning ongida millatlararo totuvlik qadriyatlarini singdirish pedagogik zarurat sifatida qaraladi.

Axloqiy kontent – bu ta'lim va tarbiya jarayonida o'quvchilarga axloqiy qadriyatlar, odob-axloq me'yorlari, ezgu fazilatlar va ma'naviy-axloqiy g'oyalarni yetkazishga xizmat qiladigan mazmunli tarbiyaviy materiallar majmuasidir. Ular og'zaki ijod, badiiy adabiyot, san'at, ommaviy axborot vositalari va multimedida turli shakllarda ifodalanishi mumkin.

Axloqiy kontentning asosiy manbalari: xalq og'zaki ijodi: ertaklar, maqollar, topishmoqlar, rivoyatlar; badiiy adabiyot: hikoyalar, she'rlar, dramatik asarlar;

multimedia vositalari: multfilmlar, filmlar, teatr sahnalari; qo'shiqlar va musiqiy asarlar: milliy va jahon madaniyatiga oid qo'shiqlar, kuylar; urf-odat va marosimlar: milliy bayramlar, xalqona udumlar.

Pedagogik jihatdan axloqiy kontentlarning asosiy funksiyalari quyidagilardan iborat: axloqiy tarbiya funksiyasi, bu o'quvchilarni yaxshilik va yomonlikni farqlashga, ijtimoiy qabul qilingan me'yorlarga amal qilishga o'rgatadi; madaniyatlararo kommunikativ funksiyasi, bu turli madaniyat va millatlar qadriyatlari bilan tanishtirish orqali muloqot madaniyatini rivojlantiradi; integrativ funksiyasi, bu o'quvchilarda xalq va millatlar madaniyatiga hurmat bilan qarashni shakllantiradi; motivatsion funksiyasi, bu o'quvchilarning millatlararo totuvlikka oid bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga qiziqishini kuchaytiradi.

Psixologik nuqtayi nazardan esa axloqiy kontentlar bolalarda quyidagi sifatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi: hissiy tafakkur (yaxshilik, do'stlik, bag'rikenglikni his etish); ijtimoiy empatiya (boshqa millat vakillari tuyg'ularini anglash); kommunikativ ko'nikmalar (muloqotda hurmat, e'tibor, diqqatni saqlash); tolerantlik (turli qarash va qadriyatlarga bag'rikeng munosabat bildirish).

Amaliy misol tariqasida, xalq ertaklarida uchraydigan "do'stlik", "adolat" kabi obrazlar o'quvchilarning nafaqat hissiy, balki intellektual qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Masalan, "Alpomish", "Zumrad va Qimmat", "Oqila qiz" kabi ertaklarda do'stlik, adolat va hamkorlik g'oyalari millatlararo muloqot uchun asosiy mezonlar sifatida aks etgan.

Tadqiqotlarning tahlili asosida "axloqiy kontent" tushunchasiga umumlashtirilgan

ta'rifni taklif etamiz: Axloqiy kontent – bu o'quvchilarda ezgulik, adolat, bag'rikenglik, hamjihatlik va totuvlik kabi axloqiy fazilatlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi ertak, maqol, hikoya, qo'shiq, multfilm, urf-odat va boshqa ma'naviy-ma'rifiy materiallarning pedagogik tizimidir (mualliflik yondashuvi).

Bugungi kunda ko'plab mamlakatlarda "multicultural education" (ko'p madaniyatli ta'lim) konsepsiyasi keng qo'llanilmoqda. Masalan: Finlyandiyada boshlang'ich ta'lim dasturlariga turli xalqlarning ertaklari va madaniyatlari integratsiya qilinib, bolalarda do'stlik va hamjihatlik tarbiyalanadi. Buyuk Britaniyada "Respect for All" dasturi asosida o'quvchilarda madaniy xilma-xillikka nisbatan hurmat tarbiyalanadi. UNESCOning "Ta'lim orqali bag'rikenglik" loyihasi esa dunyo miqyosida maktablarda bag'rikenglik va millatlararo do'stlikni rivojlantirishni ko'zda tutadi.

O'zbekistonda millatlararo muloqotni rivojlantirishning boy an'analari mavjud. "Oila – maktab – mahalla" tizimi orqali o'quvchilarda bag'rikenglik, hamkorlik va totuvlik qadriyatlari singdirilmoqda. Ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan "Do'stlik haftaligi", "Madaniyatlar festivali", "Bag'rikenglik darslari" kabi tadbirlar axloqiy kontentlar asosida millatlararo muloqot ko'nikmalarini mustahkamlashga xizmat qilmoqda (1-jadvalga qarang).

Millatlararo muloqotni rivojlantirish bo'yicha xalqaro va milliy tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, madaniyatlararo ta'limni boshlang'ich davrdan joriy etish o'quvchilarning ijtimoiylashuv jarayonini yengillashtiradi. Milliy an'analar, xalq og'zaki ijodi va zamonaviy ta'lim texnologiyalarini uyg'unlashtirish orqali metodik jihatdan samarali tizimni yaratish mumkin.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining millatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirishda axloqiy kontentlar o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiruvchi, axloqiy qarashlarini boyituvchi, kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiruvchi va turli madaniyatlarni hurmat qilishga o'rgatuvchi didaktik vosita sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Ertak, maqol, multfilm, qo'shiq, she'r, teatr, o'yin va urf-odatlarining uyg'un qo'llanishi millatlararo muloqotni yanada samarali rivojlantiradi. Shu bois, pedagogik jarayonda axloqiy kontentlar asosida metodik yondashuvni ishlab chiqish nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliy jihatdan ham muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Millatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirish bugungi globallashuv davrida yoshavlodtarbiyasining eng muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalaridan biridir. Chunki insoniyat taraqqiyoti shuni ko'rsatadiki, turli millatlar va madaniyatlar vakillari o'rtasida totuvlik, do'stlik, bag'rikenglik va hamkorlik mavjud bo'lmasa, barqaror taraqqiyot ta'minlanmaydi. Shu bois ta'lim tizimida, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida bolalarda millatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga alohida e'tibor berish zarur.

Boshlang'ich sinf yoshidagi bolalar ijtimoiy ong va axloqiy qarashlarning shakllanish bosqichida bo'lgani uchun, ular uchun ta'sirchan vositalardan biri – axloqiy kontentlar hisoblanadi. Ertak, hikoya, maqol, she'r, qo'shiq, multfilm, teatr ko'rish, xalqona marosimlar va milliy urf-odatlar bolalarda nafaqat axloqiy qarashlarni, balki millatlararo totuvlik va do'stlik ruhini ham tarbiyalaydi.

Axloqiy kontentlarning mazmuni quyidagi jihatlar bilan belgilanadi:

1) umuminsoniy qadriyatlar: adolat,

mehr-shafqat, ezgulik, bag'rikenglik;

2) Milliy qadriyatlar: o'z xalqining tarixi, urf-odatlar, ma'naviy merosini hurmat qilish;

3) madaniyatlararo qadriyatlar: boshqa millat va elatlar madaniyatiga hurmat bilan qarash.

Pedagogik jarayonda axloqiy kontentlarning mazmunini aniqlashda quyidagilarga e'tibor beriladi: yosh xususiyatlariga mosligi; tushunarli va ta'sirchan bo'lishi; muloqot va hamkorlikni rag'batlantirishi. Masalan, xalq ertaklari orqali bolalarda "yaxshilik" va "yomonlik" tushunchalari shakllansa, maqol-matal orqali "birlik", "do'stlik", "hamjihatlik" qadriyatlari singdiriladi.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich sinflarda axloqiy kontentlar asosida o'tkazilgan darslar va sinfdan tashqari tadbirlar o'quvchilarda quyidagi natijalarni beradi: do'stona muloqot qilishga tayyorlik; boshqa millat vakillariga hurmat bilan qarash; bag'rikenglik va hamjihatlik ko'nikmalarining rivojlanishi; empatiya va muloqot madaniyatining shakllanishi.

UNESCO tomonidan ilgari surilgan "Global Citizenship Education" dasturida

madaniyatlararo muloqot va tolerantlik asosiy kompetensiyalar sifatida belgilangan. Shu nuqtayi nazardan, axloqiy kontentlar orqali bolalarga global qadriyatlar singdirilishi xalqaro tajribaga uyg'un keladi. Masalan, Finlyandiya maktablarida ertak va hikoyalar turli madaniyatlarni tanishtirish vositasi sifatida qo'llanilsa, Buyuk Britaniyada "Respect for All" dasturi doirasida bolalar turli millat qo'shiqlari va o'yinlarini o'rganadilar.

Boshlang'ich ta'lim jarayonida millatlararo muloqot ko'nikmalarini shakllantirish o'quvchilarning ijtimoiy-axloqiy tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Bu jarayonda axloqiy kontentlar asosiy tarbiyaviy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ularning didaktik imkoniyatlari nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham shakllantiradi. Shu bois axloqiy kontentlardan foydalanishda ta'limiy shakl, metod va vositalarni uyg'un qo'llash muhim ahamiyatga ega.

Ta'limiy shakl pedagogik jarayonning tashkiliy modeli sifatida qaraladi. U o'quvchilarning faoliyatini yo'naltiradi, ularda millatlararo muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. PQ–60-son, 2022-yil 28-yanvar.
2. G'anieva M., Abduqodirova D. Boshlang'ich ta'limda axloqiy tarbiya asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
3. Niyozov B. Millatlararo totuvlik va bag'rikenglikni rivojlantirishning ijtimoiy-pedagogik asoslari. – Toshkent: TDPU, 2022.
4. Yusupova D. Ta'limda axloqiy qadriyatlarni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari. – Toshkent: Innovatsion ta'lim, 2021.
5. Sanakulova S. Pedagogical opportunities for developing interethnic communication skills through moral content in primary education. – England: Modern problems in education and their scientific solutions. Vol. 1 No. 4 (2025):
6. UNESCO. Global Citizenship Education: Preparing learners for the challenges of the 21st century. – Paris: UNESCO Publishing, 2015.
7. Bennett, C. Comprehensive Multicultural Education: Theory and Practice. – Boston: Pearson Education, 2017.
8. Gay, G. Culturally Responsive Teaching: Theory, Research, and Practice. – New York: Teachers College Press, 2018.

ЯЗЫК КАК ОБЩЕСТВЕННОЕ ЯВЛЕНИЕ

УСАРОВ РАВШАН ХУДАЯРОВИЧ

Преподаватель кафедры русского языка и литературы ТерГПИ

Аннотация. Данная тема формирует представление об общественном характере языка и разных точках зрения на его происхождение. Здесь же вскрывается роль языка в развитии общества и степень влияния общества на язык: социальная и территориальная дифференциация языка, функциональные стили и др.

Ключевые слова. Язык, общество, культура, социальная и территориальная дифференциация языка, национальный язык, литературный язык, норма, нелитературные разновидности национального языка (диалект, жаргон, арг, диалект).

Как явление социальное язык является достоянием всех людей, принадлежащих к одному коллективу. В громадном большинстве случаев коллектив людей, говорящих на одном языке («языковая общность»), – это коллектив этнический (нация, народность, племя). Язык создается и развивается обществом. Являясь средством мышления и человеческого общения, язык существует только в обществе людей. Вне общества нет языка, как не может быть и общества без языка. Вопрос о связи языка и общества имеет разные решения. Согласно одной точке зрения, связь языка и общества отсутствует, т. к. язык развивается и функционирует по своим законам (польский ученый Е. Курилович), согласно другой – эта связь является односторонней, т. к. развитие и существование языка полностью определяется уровнем развития общества (французский ученый Ж. Марузо) или наоборот – язык сам обуславливает специфику духовной культуры общества (американские ученые Э. Сепир, Б. Уорф). Однако наибольшее распространение получила точка зрения, согласно которой связь языка и общества является двусторонней. О влиянии языка на развитие общественных отношений свидетельствует прежде всего тот факт, что язык – один из консолидирующих

факторов образования нации. Он является, с одной стороны, предпосылкой и условием ее возникновения, а с другой – результатом этого процесса. Кроме того, об этом свидетельствует и роль языка в воспитательной и образовательной деятельности общества, т. к. язык является орудием и средством передачи знаний, культурноисторических и иных традиций от поколения к поколению. Хотя у языка есть собственные, внутренние закономерности развития (интралингвистические), они находятся под влиянием процессов, происходящих в обществе. И это естественно: ведь язык – общественное явление и, существуя в обществе, он не может не испытывать влияния социальных факторов (экстралингвистических). Другая форма влияния общества на язык – социальная обусловленность развития языка. Процессы развития общества, изменения, происходящие в общественном укладе, в социальной структуре общества, получают отражение в языке: они ускоряют или замедляют темпы языковых изменений, механизм которых регулируется внутренними, присущими языку закономерностями, а также способствуют перестройке некоторых участков языковой системы. Например, после революции 1917 года значительно расширился состав носителей русского литературного языка: если

раньше им владела в основном буржуазная дворянская интеллигенция, то после Октября к литературному языку начинают прибегать массы рабочих и крестьян. Происходит процесс демократизации языка. Рабочие и крестьяне привносят в систему литературного языка свойственные им речевые особенности. Диалектные, просторечные, жаргонные элементы начинают сосуществовать и конкурировать с традиционными единицами литературного языка.

Это приводит к проникновению некоторых диалектизмов и жаргонизмов в литературный язык (нехватка, неполадки, учеба, глухомань, смычка и т. п.), к возникновению новых синонимических рядов (ученье – учеба; недостатки – неполадки – дефекты; провинция – периферия – глухомань; нехватка – недостача – дефицит). На язык оказывает

влияние не только объективное, не зависящее от воли отдельных людей развитие общества, но и сознательная деятельность государства и различных социальных институтов, направленная на совершенствование языка. Такая деятельность называется языковой политикой. Языковая политика может касаться самых различных сторон языковой жизни данного общества. Это может быть, например, создание алфавитов и письменностей для народов, которые до тех пор имели только устную форму языка, усовершенствование орфографии, разработка и упорядочение специальной терминологии и т. п. Это сознательное, целенаправленное воздействие государства на язык призвано способствовать более эффективному функционированию языка в различных сферах человеческой деятельности.

Литература:

1. Usarov Ravshan Khudayarovich, & Oltiboyev Abror Muzafarovich. (2024). FOSTERING FRIENDLY RELATIONSHIPS IN CHILDREN'S TEAMS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 12(1), 187–189. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/5110>
2. Usarov Ravshan Khudayarovich, & Mamadiyev Norboy Khursanovich. (2024). ENRICHING THE STUDENT'S VOCABULARY. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 12(1), 183–186. Retrieved from <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/5109>
3. Usarov, R. . (2023). FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(6 Part 2), 189–193. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/17773>
4. Usarov, R. . (2023). FORMATION OF LANGUAGE COMPETENCE OF PEDAGOGICAL UNIVERSITY STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE. *Евразийский журнал академических исследований*, 3(6 Part 2), 194–196. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/17774>
5. Усаров, Р. . (2022). АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ. *Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры*, 2(6), 167–169. извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/ejsspc/article/view/2712>
6. Усаров Равшан Худаёрович, «ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ГОВОРЕНИЮ ПО ЛИТЕРАТУРЕ», IEJRD - Международный многопрофильный журнал, вып. 6, нет. 4, с. 4 августа 2021 г. 08.10.2021 Том. 6 № 4 (2021): ТОМ 6 ВЫПУСК 4
7. Content Characteristics of Independent Work of Students (IWS): Modern Conditions and Problems RK Choriev, RK Usarov, MA Sattorova, NE Abdiev, NR Pulatova *Psychology and education* 58 (2), 1289-1294 Том. 58 № 2 (2021 г.): Том 58 № 2 (2021 г.) <https://doi.org/10.17762/pae.v58i2.2272>
8. Усаров, Р. . (2022). МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ РУССКОЙ РЕЧИ В НАЦИОНАЛЬНЫХ УЗБЕКСКИХ ШКОЛАХ. *Евразийский журнал академических исследований*, 2(6), 923–927. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/2409>
9. Худаёрович, УР . (2021). ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ГОВОРЕНИЮ ПО ЛИТЕРАТУРЕ. МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ПО МУЛЬТИДИСЦИПЛИНАРНЫМ ИССЛЕДОВАНИЯМ И ИННОВАЦИОННЫМ ТЕХНОЛОГИЯМ, 1 (1), 202–204. Получено с <https://mr.it.academiascience.org/index.php/mrit/article/view/53>
10. Усаров Равшан Худаярович, Турдиева Гулнора и Пардаев Ботир. (2024). СПОСОБНОСТИ УСВОЕННЫЙ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА. ПЕДАГОГИ, 58 (1), 64–68. Получено с <https://pedagogs.uz/index.php/ped/article/view/1307>
11. Курбанов Элбек и Усаров Равшан. (2024). «ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В ШКОЛАХ С УЗБЕКСКИМ И ДРУГИМИ ЯЗЫКАМИ ОБУЧЕНИЯ». <https://doi.org/10.5281/zenodo.10969808>

РОЛЬ РУССКОГО ЯЗЫКА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВРАЧА

НУРМАТОВА ФАИЗА ПРИКОВНА

Преподаватель кафедры Узбекского и иностранных языков Ташкентского государственного медицинского университета

Аннотация. В статье рассматривается значимость русского языка в профессиональной деятельности врача. Особое внимание уделено роли языка как инструмента профессиональной коммуникации, познания и документации в медицинской практике. Раскрывается важность культуры речи, владения медицинской терминологией и речевого этикета врача в общении с пациентами и коллегами. Подчеркивается, что русский язык является неотъемлемой частью профессиональной компетенции врача и показателем его общей культуры. Рассматривается значение дисциплины «Русский язык» в медицинском образовании, формирующей у студентов умение грамотно, логично и этично выражать свои мысли. Отмечается, что развитие культуры профессиональной речи способствует повышению качества медицинского обслуживания и укреплению доверия между врачом и пациентом.

Ключевые слова: русский язык, врач, профессиональная речь, медицинская терминология, культура общения, речевой этикет, коммуникация.

Abstract. The article examines the importance of the Russian language in the professional activity of a doctor. Special attention given to the role of the language as a tool of professional communication, cognition, and documentation in medical practice. The author highlights the significance of speech culture, mastery of medical terminology, and speech etiquette in communication with patients and colleagues. The Russian language shown to be an integral part of a doctor's professional competence and a reflection of their general culture. The paper also emphasizes the role of the subject "Russian Language" in medical education, which develops students' ability to express their thoughts clearly, logically, and ethically. The development of professional speech culture contributes to improving the quality of medical care and strengthening trust between doctor and patient.

Key words: Russian language, doctor, professional speech, medical terminology, communication culture, speech etiquette, medical education.

Введение

Проблема культуры профессиональной речи занимает одно из центральных мест в подготовке будущих врачей. Врачебная деятельность требует не только глубоких знаний в области медицины, но и умения грамотно, точно и тактично выражать свои мысли на русском языке. В условиях современного медицинского образования владение профессионально направленным русским языком становится важным элементом профессиональной компетенции специалиста. Русский язык выполняет в медицине не только функцию средства общения, но и функцию познания, мышления, документа-

ции, научного описания и передачи опыта. Именно через язык врач фиксирует результаты наблюдений, описывает симптомы, формулирует диагноз, объясняет лечение. Таким образом, русский язык является неотъемлемой частью профессиональной деятельности врача.

1. Русский язык как инструмент профессиональной коммуникации врача

Медицинская деятельность основывается на постоянном общении — с пациентами, коллегами, представителями других сфер. Эффективная коммуникация возможна только при правильном и точном использовании языка. Профессиональная речь

врача должна отличаться логичностью, терминологической точностью и этической корректностью.

Особое значение имеет общение врача с пациентом. Здесь язык становится инструментом доверия, психологической поддержки и влияния. Неверное слово может вызвать тревогу, недопонимание или конфликт. Вежливое, сочувственное и доступное объяснение диагноза или рекомендаций способствует повышению эффективности лечения.

Для этого врач должен владеть не только специальной лексикой, но и разговорными средствами языка, уметь адаптировать речь к уровню понимания пациента. Культура речи в профессиональной деятельности врача — это, по сути, показатель уровня общей культуры личности специалиста.

2. Медицинская терминология как элемент профессионального языка

Медицинская терминология является ядром профессиональной речи врача. Она представляет собой систему слов и выражений, отражающих основные понятия медицины. Терминология выполняет функции точного обозначения заболеваний, процедур, органов и систем организма.

Исторически медицинская терминология формировалась на основе латинского и греческого языков, однако в современной практике активно используется в русской форме. Например, такие слова, как диагноз, анализ, симптом, терапия, реабилитация — латинского или греческого происхождения, но полностью освоены русским языком.

Особое внимание уделяется правильности употребления терминов. Ошибка в написании или произношении может привести к искажению смысла, а следовательно — к недопониманию между коллегами. В процессе обучения в медицинском вузе студенты должны освоить не только смысл терминов, но и правила их употребления в письменной и устной речи.

3. Культура профессиональной речи и

речевой этикет врача

Культура речи врача — это не только правильность и точность употребления слов, но и умение строить общение в соответствии с профессиональной этикой. Основой общения врача с пациентом является доверие, которое во многом зависит от речевого поведения специалиста.

Речевой этикет врача проявляется в выборе лексики, интонации, обращении, способности поддерживать диалог. Важно избегать грубых, двусмысленных или слишком профессиональных выражений при разговоре с пациентами. Например, вместо термина неоперабельный врач может сказать: «в данном случае хирургическое вмешательство не рекомендуется», что звучит мягче и человечнее.

Взаимодействие с коллегами также требует владения нормами научного и делового стиля речи. В медицинской документации важно соблюдать точность формулировок, лаконичность и объективность. Грамотно оформленная история болезни, заключение или справка отражают уровень профессионализма специалиста и его ответственность.

4. Русский язык в медицинском образовании

В медицинском вузе дисциплина «Русский язык» играет ключевую роль в формировании профессиональной компетенции студентов. Цель курса — развить у будущих врачей навыки точного, логически выверенного и этически корректного речевого поведения.

На занятиях студенты учатся составлять медицинские тексты: выписки, заключения, протоколы осмотров, научные статьи. Особое внимание уделяется развитию навыков устного общения: ведению диалога с пациентом, участию в консилиумах, представлению докладов.

Русский язык становится средством профессиональной социализации, помогает студентам осознать значимость слова в медицинской практике. Особенно важен он

для иностранных студентов, которые обучаются на русском языке: владение профессиональной терминологией и коммуникативными навыками позволяет им успешно интегрироваться в медицинскую среду.

Заключение

Русский язык в профессиональной деятельности врача выполняет важнейшую роль — он является основным инструментом коммуникации, познания и передачи информации. От уровня владения языком зависит качество медицинского обслуживания, эффективность взаимодействия с

пациентом и коллегами, а также научная точность медицинской документации. Формирование культуры профессиональной речи должно быть одной из приоритетных задач в медицинском образовании. Грамотная, вежливая, точная речь — это не просто характеристика образованного человека, но и важная составляющая профессиональной этики врача. Современный врач должен не только лечить, но и уметь убеждать, объяснять, сопереживать — а это возможно только через владение богатством русского языка.

Список литературы :

1. Бакланова, Е. А. Культура речи и профессиональная коммуникация врача. — Москва: Академия, 2021.
2. Введенская, Л. А. Деловое общение и культура речи. — Ростов н/Д: Феникс, 2020.
3. Костомаров, В. Г. Язык и культура речи в профессиональной деятельности. — СПб.: Лань, 2019.
4. Орлова, И. Н. Русский язык и культура речи в медицинском вузе. — М.: Просвещение, 2022.
5. Соловьёва, Т. И. Профессиональная коммуникация в медицине. — Казань: Изд-во КГМУ, 2020.
6. Кузнецова, О. П. Русский язык для студентов медицинских вузов. — М.: Академический проект, 2023.
7. Руденко, Н. В. Психология и этика профессионального общения врача. — СПб.: Питер, 2021.
8. Тихонова, Е. В. Основы речевой культуры медицинского работника. — Екатеринбург: УрФУ, 2022.

RAQAMLI PLATFORMALAR YORDAMIDA TALABALARNING BIOLOGIYA FANINI O'ZLASHTIRISHDA KREATIV YONDASHUVLARINI MONITORING QILISH IMKONIYATLARI.

SALIMOVA SARVINOZ FARXODOVNA-Buxoro davlat universiteti Biologiya
kafedrası dotsenti p.f.f.d (Phd).

KENJAEVA NOZIMA JOBIROVNA-Buxoro davlat universiteti 1 bosqich
magistri.

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli platformalarning biologiya ta'limidagi o'rni, xususan, talabalarning kreativ yondashuvlarini shakllantirish va monitoring qilish imkoniyatlari ilmiy asosda tahlil qilingan. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, elektron portfoliolar, adaptiv ta'lim tizimlari va sun'iy intellekt asosida yaratilgan monitoring vositalarining talabalarning ilmiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarga ijodiy yondashuvi va mustaqil izlanish kompetensiyalariga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot natijalari raqamli platformalar biologiya fanini o'zlashtirishda samaradorlikni oshirish va kreativ kompetensiyalarni rivojlantirishda muhim pedagogik mexanizm ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: raqamli platformalar, biologiya ta'limi, kreativ yondashuv, monitoring, virtual laboratoriya, simulyatsiya, sun'iy intellekt.

Аннотация. В данной статье научно обосновано значение цифровых платформ в биологическом образовании, а также проанализированы возможности мониторинга творческого подхода студентов в процессе освоения учебного материала. Рассмотрено влияние виртуальных лабораторий, симуляторов, электронных портфолио, адаптивных обучающих систем и инструментов мониторинга, основанных на искусственном интеллекте, на развитие творческого мышления, исследовательских навыков и способности студентов к решению биологических задач. Результаты исследования показывают, что цифровые платформы являются эффективным педагогическим механизмом, способствующим повышению качества обучения биологии и развитию творческих компетенций студентов.

Ключевые слова: цифровые платформы, биологическое образование, творческий подход, мониторинг, виртуальная лаборатория, симуляция, искусственный интеллект.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonining raqamlashtirilishi biologiya fanini o'qitishda yangi bosqichni boshlab berdi. Globallashuv, innovatsion texnologiyalar va sun'iy intellektning tezkor rivojlanishi natijasida ta'lim jarayonida raqamli platformalar keng qo'llanila boshladi. Bu esa nafaqat o'quv jarayonini avtomatlashtirish, balki talabalarning fanni o'zlashtirish jarayonidagi individual rivojlanish dinamikasini, xususan, ularning kreativ yondashuvlarini monitoring qilishga katta imkoniyatlar yaratmoqda. Biologiya fani tabiiy jarayonlarning murakkabligi, tajriba asosidagi o'rganish talabi va ilmiy izlanish kompetensiyalarini shakllantirish zarurati bilan ajralib turadi.

Shuning uchun biologiya fanida raqamli platformalardan foydalanish faqat ta'lim materiallarini yetkazish vositasi bo'lib qolmay, balki talabaning ijodiy tafakkuri, analitik yondashuvi va ilmiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali pedagogik yechim sifatida e'tirof etilmoqda.

Raqamli ta'lim muhiti biologik jarayonlarni modellashtirish, virtual laboratoriyalar orqali tajribalarni xavfsiz va tejamkor bajarish, murakkab biologik tushunchalarni vizuallashtirish imkonini berib, talabalarning mustaqil izlanish faoliyatini chuqurlashtiradi. Bu jarayonda talabaning kreativ yondashuvi turli shakllarda namoyon bo'ladi: muammoni original tarzda hal etish,

yangi gipotezalar taklif qilish, biologik modellarni yaratish, alternativ yechimlar ishlab chiqish va o'z bilimlarini tahlil asosida qayta tashkil etish. Raqamli platformalarning asosiy ustunligi shundaki, ular ushbu kreativ faoliyatni raqamli izlar orqali muntazam qayd etib boradi va o'qituvchi uchun aniq monitoring mexanizmini shakllantiradi.

Bugungi kunda Moodle, Google Classroom, Edmodo, Labster, PhET, Stemify kabi raqamli ta'lim tizimlari talabalarning biologiya fanini o'zlashtirish jarayonini diagnostika qilish, aniq o'zlashtirish ko'rsatkichlarini tahlil qilish, kreativ fikrlash indikatorlarini kuzatish va individual rivojlanish trayektoriyasini belgilashda keng imkoniyatlar bermoqda. Ayniqsa, sun'iy intellektga asoslangan adaptiv o'quv tizimlari talabaning qiyinchiliklarini aniqlab, unga moslashtirilgan topshiriqlarni taklif etadi. Bu esa kreativlikning rivojlanishiga xizmat qiladi, chunki talaba murakkab biologik masalalar yechimida o'ziga xos fikr yuritishga undaladi.

Raqamli monitoringning yana bir afzalligi – ta'lim jarayonida shaffoflik va obyektivlikning ta'minlanishidir. Har bir talabaning faoliyati elektron portfolio, raqamli tahlil tizimlari, onlayn testlar, tajriba natijalari, modellar va muhokama jarayonlarida aks etib boradi. Bu ma'lumotlar pedagog uchun kreativ yondashuv darajasini aniqlash, ta'lim strategiyasini takomillashtirish hamda talabaning ilmiy-tadqiqot kompetensiyasini rivojlantirish bo'yicha aniq xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Shu tariqa, raqamli platformalardan foydalanish biologiya fanini o'qitish sifatini oshirish, talabalarning kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va ularni tizimli monitoring qilish imkoniyatlarini kengaytiruvchi ilg'or pedagogik yo'nalish sifatida dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur tadqiqot aynan shu imkoniyatlarni nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilishga, raqamli monitoring

mexanizmlarining samaradorligini asoslashga hamda biologiya ta'limining innovatsion rivojlanish istiqbollarini ochib berishga qaratilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Biologiya ta'limida raqamli texnologiyalardan foydalanish, xususan, talabalarning kreativ yondashuvlarini shakllantirish va ularni monitoring qilish imkoniyatlari bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar so'nggi yillarda sezilarli darajada kengaygan. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalar o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, adaptiv va interaktiv formatda tashkil etish orqali talabalarning ijodiy tafakkuri va ilmiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim omil sifatida qaraladi. Masalan, J. Prescott (2018) o'z tadqiqotlarida virtual laboratoriyalarning biologiya fanida eksperimentlarni xavfsiz, tejamkor va takrorlanadigan shaklda bajarish imkonini berishini, bu esa talabaning mustaqil izlanish, tanqidiy tahlil va kreativ fikrlash qobiliyatlarini qo'llab-quvvatlashini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, PhET, Labster kabi virtual simulyatorlarning o'quv jarayoniga joriy etilishi talabalarning motivatsiyasi va fanlarni o'zlashtirish darajasini sezilarli oshirishi ilmiy asoslangan.

Raqamli monitoring tizimlari, ayniqsa Learning Analytics va AI-based Assessment yo'nalishidagi tadqiqotlarda alohida e'tibor qozongan. G. Siemens va R. Baker (2019) ta'kidlaganidek, raqamli tahlil (analytic learning) tizimlari talabaning faoliyatidagi kreativ indikatorlarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi, chunki ular o'quv jarayonidagi har bir qadamni raqamli iz sifatida qayd etadi. Shu jihatdan biologiya ta'limida kreativ yondashuvlar – muammoni hal etish strategiyalari, gipoteza ilgari surish, model yaratish jarayoni, alternativ yechimlar ishlab chiqish va o'quv materiallarini qayta konstruksiya qilish ko'rinishida namoyon bo'ladi. Raqamli platformalar bu jarayonlarning barchasini to'plangan raqamli

ma'lumotlar asosida baholash imkonini beradi.

Moodle, Google Classroom, Edmodo kabi LMS tizimlariga bag'ishlangan tadqiqotlar ham raqamli monitoringning samaradorligini tasdiqlaydi. Z. Kormos (2020) tadqiqotiga ko'ra, LMS tizimlarida talabani topshiriqni bajarish tezligi, faol ishtiroki, online-diskussiyalardagi faolligi va ijodiy elementlari o'z ichiga olgan portfoliolar kreativ rivojlanishning aniq ko'rsatkichlari sifatida talqin qilinadi. Shu bilan birga, raqamli platformalarda jamoaviy muhokama muhiti, guruh loyihalarini onlayn himoya qilish va grafik modellashtirish vositalaridan foydalanish kreativ yondashuvlarni kuchaytiruvchi asosiy omillar sifatida qayd etiladi.

Shuningdek, sun'iy intellektdan ta'limda foydalanish bo'yicha olib borilgan tajribalar raqamli monitoring samaradorligini sezilarli oshiradi. A. Holmes (2021) tadqiqotida AI-based Assessment talabani biologik model yaratishdagi kreativ yondashuvini avtomatik baholash, yozma tahlillarda original g'oyalarni aniqlash va topshiriqlarni bajarish strategiyalarini diagnostika qilish imkoniyatiga ega ekanini asoslaydi. Bu kabi tizimlar biologiya ta'limida kreativ yondashuvlarni o'lchashning aniq, tezkor va obyektiv mexanizmini yaratadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida raqamli platformalardan foydalanishning talabalarning biologiya fanini o'zlashtirish jarayoniga hamda ularning kreativ yondashuvlarini shakllantirishga ta'siri ko'p mezonli tahlil asosida o'rganildi. Analitik kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, raqamli platformalar taqdim etadigan interaktiv vositalar – virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, vizual modellar, elektron portfoliolar va adaptiv topshiriqlar – talabalarning nafaqat bilim sifatini oshiradi, balki ularning ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi faol muhitni shakllantiradi. Tahlil jarayonida

aniqlanishicha, raqamli vositalar bilan ishlash talabalarning biologik jarayonlarni chuqur anglash, murakkab muammolarni noan'anaviy yondashuv asosida hal etish va mustaqil ilmiy izlanishlarni amalga oshirish qobiliyatini kuchaytiradi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, virtual laboratoriyalardan foydalanish talabalarning tajriba loyihalash ko'nikmalarini ancha rivojlantirgan. Ular eksperiment ketma-ketligini mustaqil belgilash, muqobil gipotezalar ishlab chiqish, eksperiment natijalarini modellashtirish va takrorlash orqali kreativ fikrlashning asosiy komponentlarini namoyon qilishgan. Bunday faoliyat tahlili raqamli monitoring tizimlarida aniq aks etgani bois, o'qituvchi talabani ijodiy faoliyati bosqichlarini muntazam kuzatib borish imkoniga ega bo'ldi. Labster va PhET simulyatorlari yordamida bajarilgan topshiriqlarda talabalarning biologik jarayonlar haqidagi tushunchalari sezilarli darajada chuqurlashgani va ular tomonidan yaratilgan modellar soni hamda original yechimlar turi ko'paygani kuzatildi.

Tahlilning muhim jihatlaridan biri – talabalarning raqamli muhitda fikr almashish faoliyati monitoring qilindi. Onlayn forumlar va guruhli muhokamalar jarayonida talabalar o'z fikrlarini erkin ifoda etib, bir-birining g'oyalarini boyitishga muvaffaq bo'ldi. Bu jarayonlar kreativlikning kommunikativ ko'rinishlari sifatida baholandi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, jamoaviy muhokama maydonlarida talabalarning original fikrlar bildirish chastotasi ortgan, muammolarga alternativ yondashuvlar soni ko'paygan va biologik tushunchalarga o'zlarining mustaqil ta'riflarini taklif qilish holatlari kuchaygan. Bunday natijalar raqamli platformalarda integratsiyalashgan feedback tizimlari orqali aniq qayd etilib, kreativ fikrlash indikatorlarini baholash uchun ishonchli ma'lumotlar bazasini shakllantirdi.

Raqamli monitoring tizimlari, xususan Learning Analytics modullari talabalarning

kreativ faoliyatidagi tendensiyalarni aniqlashda muhim rol o'ynadi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, biologiya faniga oid topshiriqlarda kreativlik bilan bog'liq raqamli ko'rsatkichlar – original yechimlar ulushi, aqliy xaritalar soni, modellashtirilgan biologik jarayonlar murakkabligi, onlayn muhokamalarda ishtirok faolligi va elektron portfoliodagi ijodiy ishlar hajmi – o'quv jarayonining sifatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tahlilga ko'ra, bu indikatorlarning o'sish dinamikasi yuqori bo'lgan talabalar, an'anaviy nazorat usullari bilan solishtirilganda, fanni mustahkamroq o'zlashtirgan va murakkab biologik muammolarni hal etishda yuqori samaradorlik namoyon qilgan.

Adaptiv o'quv tizimlari orqali olingan natijalar ham ahamiyatlidir. Sun'iy intellekt asosida ishlab chiqilgan adaptiv platformalar har bir talabaning bilimdagi bo'shliqlarini aniqlab, ularga moslashtirilgan topshiriqlarni taklif qilgan va bu topshiriqlarni bajarish jarayonida talabalarining kreativ yondashuv darajasi aniq ko'rinishga ega bo'lgan. Tahlil shuni ko'rsatdiki, individual yondashuv asosida berilgan topshiriqlar talabalarining motivatsiyasini oshirib, murakkab tushunchalarga ijodiy yondashish ko'nikmalarini mustahkamladi.

Umumiy natijalar shuni tasdiqlaydiki, raqamli platformalar biologiya ta'limini innovatsion mazmunda tashkil etish bilan birga, talabalarining kreativ yondashuvlarini tizimli monitoring qilish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Raqamli ma'lumotlar asosida aniqlangan kreativlik indikatorlarining ko'tarilishi talabalarining fanga bo'lgan qiziqishini oshirgan, ilmiy izlanishga moyillikni kuchaytirgan va mustaqil ravishda biologik muammolarni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirgan. Tahlil natijalari shuningdek shuni ko'rsatadiki, raqamli monitoring tizimlaridan tizimli foydalanish biologiya ta'limida kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuvni amalga oshirishda muhim metodologik

mexanizm sifatida xizmat qiladi.

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalar biologiya ta'limini yangi bosqichga olib chiqib, talabalarining kreativ yondashuvlarini rivojlantirishda va ularni samarali monitoring qilishda keng imkoniyatlar yaratadi. Virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, interaktiv modellar, elektron portfoliolar va sun'iy intellektga asoslangan adaptiv o'quv tizimlari talabalarining nafaqat bilim darajasini oshiradi, balki ularning fikrlash doirasini kengaytirib, biologik jarayonlarni noan'anaviy yondashuvlar orqali tushunish, muammolarga ijodiy yechim topish va ilmiy izlanish olib borish ko'nikmalarini kuchaytiradi. Raqamli monitoring tizimlari esa talabalarining kreativ faoliyatidagi dinamik o'zgarishlarni aniq qayd etib borib, o'qituvchi uchun pedagogik qarorlar qabul qilishda ishonchli va obyektiv ma'lumotlar bazasini yaratadi.

Tadqiqot natijalari virtual ta'lim muhiti orqali talabalarda tajriba loyihalash, modellashtirish, gipoteza yaratish, alternativ yechimlar ishlab chiqish kabi ijodiy faoliyat turlarining sezilarli darajada kuchayganini ko'rsatdi. Raqamli platformalar taqdim etgan imkoniyatlar, ayniqsa adaptiv ta'lim tizimlari, talabalarining individual rivojlanish trayektoriyasini shakllantirgan va ularning kreativ fikrlash ko'nikmalarini oshirishda bevosita ta'sir ko'rsatgan. Bundan tashqari, raqamli muhokama, forumlar va kollaborativ loyihalar orqali talabalarining kommunikativ kreativligi rivojlangan, ilmiy muloqot olib borish madaniyati mustahkamlangan.

Xulosa tariqasida aytish mumkinki, raqamli platformalardan o'quv jarayonida maqsadli va tizimli foydalanish biologiya fanini o'qitishda sifat jihatdan yangi imkoniyatlarni ochadi. Bu raqamli monitoring mexanizmlari orqali talabalarining kreativ yondashuvlarini aniqlash, baholash va rivojlantirishning samarali pedagogik modelini yaratadi. Natijada, biologiya

oshirish, ilmiy izlanish kompetensiyalarini rivojlantirish va zamonaviy talabaning kreativ fikrlash salohiyatini shakllantirishda strategik ahamiyatga ega.

-

FANLARARO LOYIHA ISHLARINI TASHKIL ETISH ORQALI O'QUVCHILARNING DIZAYN FIKRLASH SALOHİYATINI OSHIRISH

VALIYEVA NARGIZA ATHAMBOYEVNA

Qo'qon universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada fanlararo loyiha ishlarini tashkil etishning o'quvchilarda dizayn fikrlash salohiyatini rivojlantirishdagi ahamiyati ilmiy asoslangan holda tahlil qilinadi. Loyiha metodining bosqichlari – muammoni aniqlash, g'oya yaratish, modellashtirish, prototiplash, sinovdan o'tkazish va yechimni taqdim etish – o'quvchilarning kreativ, tizimli va analitik fikrlashini shakllantirishda muhim o'rin tutishi ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari fanlararo integratsiya orqali tashkil etilgan loyiha faoliyati o'quvchilarning motivatsiyasi, ijodiy tashabbusi, hamkorlikda ishlash ko'nikmasi va innovatsion mahsulot yaratish salohiyatini sezilarli darajada oshirishini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: fanlararo loyiha, dizayn fikrlash, kreativ yondashuv, modellashtirish, prototip, integratsiya, ijodkorlik.

Аннотация. В статье научно обосновано значение междисциплинарных проектных работ в развитии дизайнерского мышления учащихся. Показано, что этапы проектной деятельности – выявление проблемы, генерация идей, моделирование, создание прототипа, тестирование и презентация решения – способствуют формированию у учащихся творческого, системного и аналитического мышления. Результаты исследования подтверждают, что междисциплинарные проекты существенно повышают мотивацию, креативную активность, способность к сотрудничеству и потенциал учащихся в создании инновационных продуктов.

Ключевые слова: междисциплинарный проект, дизайнерское мышление, креативность, моделирование, прототип, интеграция, творчество.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonida o'quvchilarda dizayn fikrlash salohiyatini rivojlantirish tobora dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Chunki bugungi kunda ijodiy yondashuv, muammolarni noan'anaviy hal etish, g'oyalarni tizimli shakllantirish va innovatsion fikr yurita olish qobiliyati shaxsning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy kompetensiyalar qatoriga kiradi. Fanlararo integratsiyaga asoslangan loyiha faoliyati esa mazkur kompetensiyalarni shakllantirishning eng samarali metodlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Loyiha asosida o'qitish o'quvchi ongida bilimlar majmuasi o'rtasida mantiqiy bog'liqlikni yaratadi, amaliy faoliyatga yo'naltirilgan ijodiy fikrlash jarayonlarini faollashtiradi hamda o'quvchini real hayotiy vaziyatlarda yechim topishga undaydi.

Dizayn fikrlash mohiyatan muammoni

chuqur tushunishga, ehtiyojlarni aniqlashga, g'oyalarni erkin ilgari surishga, prototip yaratish va uni sinovdan o'tkazish orqali takomillashtirishga asoslanadi. Bunday jarayon o'zining tabiati bilan fanlararo yondashuvni talab qiladi. Chunki dizayn fikrlash jarayonida texnologiya, matematika, informatika, san'at, tabiiy fanlar va ijtimoiy fanlar o'zaro uyg'unlashgan holda qo'llaniladi. O'quvchi turli fanlar orqali olgan nazariy bilimlarini integratsiyalash va ularni amaliy yechimga yo'naltirish imkoniga ega bo'ladi. Fanlararo loyiha ishlari esa bu integratsiyani chuqurlashtirib, o'quvchilarning fikrlash jarayonini tizimli, tahliliy va ijodiy yo'nalishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda ta'lim sohasida loyiha asosida o'qitishning samaradorligini o'rganishga qaratilgan mazmunli ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatmoqdaki, fanlararo yondashuv

o'quvchilarda motivatsiyani oshirish, mustaqil izlanish ko'nikmalarini shakllantirish, o'z fikrini aniq ifoda etish, hamkorlikda ishlash, tanqidiy va kreativ fikrlashni rivojlantirishda sezilarli natijalarga erishishga yordam beradi. Ayniqsa, loyiha jarayonida muammo qo'yish, maqsadni aniqlash, g'oyalar generatsiyasi, model yaratish, sinovdan o'tkazish va taqdimot qilish kabi bosqichlar o'quvchilarning dizayn fikrlash salohiyatini faollashtiradigan asosiy mexanizmlardir. Shuningdek, loyiha faoliyatining tabiiy interaktivligi va mustaqillikka undovchi xususiyati o'quvchini izlanishga, tajriba sinashga va kreativ qarorlar qabul qilishga rag'batlantiradi.

Fanlararo loyiha ishlarini tashkil etish ta'limning amaliy yo'naltirilganligini kuchaytiradi, o'quvchini tayyor bilimlarni egallashdan ko'ra, o'z bilimi va tajribasi asosida yangi mahsulot yaratishga chorlaydi. Bu esa dizayn fikrlashning asosiy maqsadlari bilan bevosita uyg'unlashadi. O'quvchi o'rganilgan bilimlarni tahlil qilish, ularni qayta ishlash, yangi g'oya yaratish, mavjud yechimlarni takomillashtirish va o'z taklifini nazariy hamda amaliy asosda asoslash imkoniga ega bo'ladi. Shunday qilib, fanlararo loyiha jarayonida o'quvchi bilish faoliyatining passiv ishtirokchisidan faol ijodkor, muammolarni yechuvchi va yangi mahsulot yaratuvchi shaxsga aylanadi.

Keltirilgan omillar shuni ko'rsatadiki, fanlararo loyiha ishlarini tashkil etish orqali o'quvchilarning dizayn fikrlash salohiyatini oshirish nafaqat ta'limning sifatini, balki uning innovatsion imkoniyatlarini kengaytiradi. Mazkur yondashuv ta'lim jarayonini integrativ, amaliy va ijodiy xarakterga ega bo'lishiga xizmat qiladi hamda o'quvchining intellektual va kreativ salohiyatini rivojlantirishda muhim pedagogik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Fanlararo loyiha faoliyati va dizayn fikrlash masalasiga oid ilmiy adabiyotlarni o'rganish ushbu ikki yo'nalishning zamonaviy ta'limda o'zaro uzviy bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Xalqaro ilmiy tadqiqotlar, xususan, J. Dewey, J. Piaget, L. Vygotskiy kabi pedagog olimlarning konstruktivistik yondashuvga asoslangan ishlari fanlararo integratsiyaning o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishdagi o'rni muhimligini ko'rsatadi. Ularning fikricha, bilim turli fanlar doirasida ajratilgan holda emas, balki yagona kognitiv struktura sifatida shakllanadi va mazkur bilimni real muammolarni hal etishga yo'naltirish o'quvchi tafakkurining rivojlanishiga kuchli turtki beradi. Bunday yondashuv zamonaviy dizayn fikrlash jarayonining nazariy poydevorini tashkil etadi.

Dizayn fikrlash metodikasini chuqur o'rgangan T. Brown, D. Kelley, R. Buchanan kabi tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, dizayn fikrlash inson markazida bo'lgan, muammoni empatiya bilan tushunish, g'oyalarni erkin ilgari surish, prototip yaratish va sinov asosida takomillashtirishni o'z ichiga olgan ijodiy jarayondir. Bu jarayonning tabiati o'quvchini amaliy faoliyatga jalb qilishni, fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytirishni va yangi g'oya ishlab chiqish uchun turli bilimlarni integratsiyalashni talab qiladi. Adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, dizayn fikrlash aynan fanlararo yondashuv sharoitida eng samarali rivojlanadi, chunki o'quvchi muammoni bitta fan nuqtai nazaridan emas, balki kengroq – texnologiya, san'at, matematika, biologiya va ijtimoiy fanlar kesimida ko'ra boshlaydi.

Loyiha asosida o'qitish texnologiyasi bo'yicha olib borilgan ilmiy izlanishlar ham fanlararo integratsiyaning o'quvchilar rivojiga ta'siri haqida qimmatli ma'lumotlarni beradi. Markham, Larmer, Ravitz kabi Project-Based Learning (PBL) bo'yicha yetakchi tadqiqotchilar loyiha jarayonida o'quvchi mustaqil izlanish olib borishi, o'z g'oyasini asoslab bera olishi, yaratgan mahsulotini himoya qilishi va jamoaviy ishlash kompetensiyalarini shakllantirishi dizayn fikrlashning asosiy komponentlari bilan bevosita bog'liq ekanini qayd etadi. Shuningdek, PBL texnologiyasi o'quvchining "bilimni qo'llash" fazasini keskin kuchaytiradi, bu esa dizayn tafakkurining rivojlanishi uchun

muhim kognitiv shart hisoblanadi.

Dizayn fikrlashning maktab ta'limiga integratsiyasi bo'yicha olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilar uchun muammoga yo'naltirilgan faoliyat, prototip yaratish, modellashtirish, vizual tafakkurdan foydalanish, jamoaviy ijod va refleksiya jarayonlari dizayn fikrlashning rivojlanishida hal qiluvchi bosqich hisoblanadi. Bu jarayonlarning samarali tashkil etilishi esa aynan fanlararo loyiha ishlari orqali ta'minlanadi. Loyiha jarayonida turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlik kuchaygan sari o'quvchi murakkab masalalarga keng qamrovli yondasha boshlaydi, bu esa uning ijodiy fikrlash salohiyatini sezilarli darajada oshiradi.

Adabiyotlar tahlili umumiy xulosalarni ta'kidlaydi: fanlararo loyiha ishlari o'quvchilarda dizayn fikrlash salohiyatini oshirishning eng samarali mexanizmlaridan biridir. Bunday yondashuv bilimlarning parchalanib qolishini oldini oladi, o'quvchini real hayotiy muammolar bilan to'qnash kelishga undaydi va kreativ yechimlar yaratish uchun zarur bo'lgan integrativ tafakkur jarayonini shakllantiradi. Shuningdek, fanlararo loyiha faoliyati o'quvchini passiv bilim oluvchidan faol ijodiy subyektga aylantirib, uning shaxsiy fikr yuritish, izlanish olib borish va natija yaratish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, fanlararo loyiha ishlarini ta'lim jarayoniga joriy etish o'quvchilarning dizayn fikrlash jarayonini faollashtirishda kuchli didaktik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot davomida loyiha asosida ishlashning turli bosqichlari – muammoni aniqlash, g'oyalarni generatsiya qilish, modellashtirish, prototip yaratish, tajriba-sinov o'tkazish va yakuniy taqdimot – o'quvchilarning kognitiv, ijodiy va kommunikativ faoliyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatgani aniqlandi. Ushbu jarayonlar davomida o'quvchilarning fikrlash strukturasi kengayib, ularning real vaziyatlarga moslashgan tarzda noan'anaviy yechim yaratish qobiliyatida

o'sish kuzatildi.

Tahlil natijalari o'quvchilarning loyihaviy faoliyatga jalb etilishi dizayn fikrlashning asosiy ko'rsatkichlari – empatika, g'oya yaratish, tizimli fikrlash, prototiplash, muammoni qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish darajasini oshirganini ko'rsatdi. Fanlararo bilimlar integratsiyasi o'quvchilarga bir muammoning yechimini turli fanlar kontekstida ko'rish imkonini yaratdi, bu esa ularning tafakkurida ko'p o'lchovlilik va moslashuvchanlikning shakllanishiga xizmat qildi. Ayniqsa, matematika, informatika, texnologiya va tasviriy san'at fanlari bilan bog'liq loyihalar o'quvchilarning modellashtirish, vizual fikrlash va konseptual loyiha yaratish qobiliyatlarini rivojlantirishda samarali bo'ldi.

Loyihalar jarayonida kuzatilgan muhim natijalardan biri o'quvchilarning kommunikativ va jamoaviy ish ko'nikmalarining sezilarli darajada faollashganidir. Guruh bo'lib ishlash jarayonida o'quvchilar o'zaro fikr almashish, bir-birining g'oyalarini boyitish, bahs-munozaralarda qatnashish va jamoaviy qaror qabul qilish kabi kompetensiyalarni namoyon qildi. Bu esa dizayn fikrlashning muhim jihatlaridan bo'lgan hamkorlikda ijod qilish qobiliyatining shakllanishiga zamin yaratdi. Tahlillarga ko'ra, o'quvchilar jamoaviy yechimlar ishlab chiqish jarayonida yanada original, funksional va innovatsion mahsulotlar yaratgan.

Amaliy kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, fanlararo loyiha ishlarida o'quvchilarning motivatsiyasi an'anaviy darslarga qaraganda ancha yuqori bo'lgan. O'quvchilar loyiha faoliyati davomida o'zlarini ijodkor sifatida his qilgani, real muammoni hal qilish jarayonida bevosita ishtirok etgani, o'z g'oyalarining natijaga aylanganini ko'rgani sababli, ularning ta'limga bo'lgan qiziqishi va mas'uliyat hissi kuchaygan. Bu jarayon o'quvchilarni passiv bilim qabul qiluvchidan faol yaratuvchi va tadqiqotchi shaxsga aylantirgan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, loyihaviy faoliyatda o'quvchilarning refleksiya jarayoni

ham sezilarli darajada faollashgan. O'quvchilar o'z ishlarini qayta tahlil qilib, kamchiliklarini aniqlash, yechimni takomillashtirish va muammoni boshqa nuqtai nazardan ko'rib chiqish kabi intellektual jarayonlarni bajargan. Mazkur faoliyat dizayn fikrlashning eng muhim bosqichi hisoblanadi va uning rivojlanishida refleksiv yondashuv hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Umumlashtirilgan natijalarga ko'ra, fanlararo loyiha ishlari o'quvchilarning dizayn fikrlash salohiyatini oshirishda keng qamrovli ta'sir kuchiga ega. Bu yondashuv o'quvchilarning analitik, kreativ, tizimli, vizual va amaliy fikrlash qobiliyatlarini birgalikda rivojlantirib, ularni murakkab muammolarga kompleks ko'rinishda yondashishga o'rgatadi. Natijada, loyiha orqali o'qitish dizayn fikrlashni nafaqat bilish darajasida, balki amaliy faoliyat jarayoniga chuqur singdirishga xizmat qiladi.

Yuqorida olib borilgan tahlillar fanlararo loyiha ishlarini ta'lim jarayoniga samarali joriy etish o'quvchilarning dizayn fikrlash salohiyatini yuqori darajada rivojlantirishini yaqqol ko'rsatdi. Loyiha faoliyatining tabiati – muammoni aniqlash, g'oya yaratish, modellashtirish, prototiplash, tajriba-sinov o'tkazish va yechimni taqdim etish kabi bosqichlarni o'z ichiga olgani uchun – o'quvchini faol tafakkur, ijodkorlik va amaliy fikrlash jarayoniga jalb etadi. Mazkur jarayonlarning uzluksiz va fanlararo integratsiya asosida tashkil etilishi o'quvchilarda bilimlarning parchalanib qolishining oldini oladi, ularni turli fanlardan olingan bilimlarni yagona tizimda qo'llashga o'rgatadi hamda fikrlashning ko'p o'lchovli va keng qamrovli shakllarini shakllantiradi.

Fanlararo loyiha ishlarida ishtirok etgan o'quvchilarda motivatsiya, ijodiy tashabbus, mas'uliyat, mustaqil qaror qabul qilish va hamkorlikda ishlash kompetensiyalarining sezilarli darajada o'sishi kuzatildi. Loyihaning amaliy xarakteri o'quvchining muammoni o'z tajribasi asosida hal qilishga bo'lgan ichki ehtiyojini kuchaytirdi va natijada dizayn fikrlash jarayonidagi eng muhim sifatlar – empatiya, moslashuvchanlik, original g'oya ilgari surish, modellashtirish qobiliyati, refleksiya va takomillashtirishga bo'lgan intilish aniq namoyon bo'ldi. Shuningdek, jamoaviy loyiha ishlarida o'quvchilarning kommunikativ faolligi, fikr almashish madaniyati va ijtimoiy-emotsional kompetensiyalari mustahkamlangan. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, fanlararo loyiha ishlarini tashkil etish o'quvchilar uchun nafaqat o'rganish jarayonini qiziqarli va mazmunli qiladi, balki zamonaviy ta'limning asosiy talablari – kreativ fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ilmiy asoslangan qaror qabul qilish, innovatsion mahsulot yaratish kabi kompetensiyalarni shakllantirishning samarali vositasi sifatida xizmat qiladi. Bunday yondashuv o'quvchini passiv tinglovchidan faol yaratuvchi shaxsga aylantirib, kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun zarur bo'lgan keng ko'lamli kompetensiyalarni shakllantirishga yordam beradi. Umuman olganda, fanlararo loyiha faoliyati ta'limning amaliy, ijodiy va integrativ mohiyatini kuchaytiradi, o'quvchilarning dizayn fikrlash salohiyatini rivojlantirishda yetakchi pedagogik texnologiya sifatida o'zini oqlaydi va zamonaviy ta'lim jarayonini yangicha mazmun bilan boyitishga xizmat qiladi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Brown T. Change by Design: How Design Thinking Transforms Organizations and Inspires Innovation. – New York: HarperCollins, 2009. – 264 p.
2. Kelley T., Kelley D. Creative Confidence: Unleashing the Creative Potential Within Us All. – New York: Crown Business, 2013. – 304 p.
3. Buchanan R. Wicked Problems in Design Thinking // Design Issues. – 1992. – Vol. 8, No. 2. – P. 5–21.
4. Markham T., Larmer J., Ravitz J. Project Based Learning Handbook. – California: Buck Institute for Education, 2017. – 198 p.
5. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938. – 116 p.
6. Vygotsky L. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARIDA POLISEMIYA VA OMONIMIYA HODISALARINI FARQLASH ASOSIDA KO'P MA'NOLI SO'ZLARNI O'RGATISH METODIKASI

SODIQOVA GULBAHOR G'OFURJON QIZI

Farg'ona davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim uslubiyoti kafedrası o'qituvchisi

Annatatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida polisemiya va omonimiya hodisalarini farqlash asosida ko'p ma'noli so'zlarni o'rgatishning nazariy-metodik asoslari yoritiladi. Polisemantik birliklarning semantik xususiyatlari, ularning kontekstga bog'liq holda ma'no o'zgarishi hamda o'quvchilarda lingvistik tafakkurni rivojlantirishdagi o'rni ilmiy manbalar asosida tahlil qilinadi. Mazkur yondashuvda ko'p ma'noli so'zlarni o'zlashtirish jarayonida kontekstual tahlil, ko'rgazmali vositalar, dramatizatsiya, interaktiv mashqlar kabi metodlarning samaradorligi asoslab berilgan. Tadqiqotda o'zbek va xorijiy tilshunolar - K.D. Ushinskiy, Sreznevskiy, Sheremetevskiy, Buslayev, Sh. Rahmatullayev, M. Eshonqulov, A. Nurmonov, A. Berdialiyev va I. Ermatovlarning ilmiy qarashlari tahlil qilinarkan ekan, ko'p ma'nolilikning semantik-mantiqiy tabiati, ma'no ko'chish mexanizmlari (metafora, metonimiya, sinekdoxa) va lug'at boyish jarayonidagi o'rni amaliy misollar bilan yoritiladi. Tadqiqot natijalari ko'p ma'noli so'zlarni metodik jihatdan to'g'ri o'rgatish boshlang'ich sinf o'quvchilarining semantik tafakkurini chuqurlashtirishi, nutqiy sezgirligini oshirishi, tahliliy fikrlashini rivojlantirishi hamda lug'aviy kompetensiyasini kengaytirishini ko'rsatadi.

Kalit so'z. Polisemiya, omonimiya, ko'p ma'noli so'zlar, kontekstual tahlil, semantik tafakkur, metodika, leksikologiya, ma'no ko'chishi, metafora, metonimiya, sinekdoxa, boshlang'ich ta'lim, lingvistik kompetensiya

Tilshunoslikda ko'p ma'nolilik - til birliklarining semantik imkoniyatlarini ifodalovchi asosiy hodisalardan biri bo'lib, u til vositalarining tejamkorligi, obrazlilik va ifodaviylik kabi funksiyalarini ta'minlovchi vosita sifatida alohida o'rin egallaydi. Polisemantik birliklarning asosiy xususiyati - ularning kontekstga bog'liq holda turli ma'nolarni anglati olishi bilan belgilanadi. Bu holat, ayniqsa, o'quvchilar tafakkurini rivojlantirishda - ya'ni so'zning kontekstual ma'nosini anglash, tahlil qilish va ajratishda katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Polisemiya va omonimiya hodisalari o'zaro tashqi jihatdan o'xshash bo'lsa-da, ularning semantik mohiyati tubdan farqlidir. Ko'p ma'nolilikda so'zning barcha ma'nolari o'zaro semantik bog'liqlikka ega bo'ladi, omonimiyada esa bunday ichki aloqa mavjud emas. Shu sababli bu ikki til

hodisasini farqlab o'rgatish - boshlang'ich sinf o'quvchilarida semantik tafakkur va nutqiy sezgirlikni shakllantirishda muhim metodik vazifa hisoblanadi. O'qituvchi bu borada faqatgina ma'lumot beruvchi emas, balki o'quvchini so'z ma'nosining chuqur qatlamlariga yo'naltira oladigan metodik rahbar bo'lishi lozim.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 13-martdagi PQ-95-sonli qarorida ta'kidlanganidek, ona tilini o'qitishda semantik tahlilga asoslangan metodik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu qarorda o'quvchilarda lingvistik tafakkur va kontekstual anglash ko'nikmasini rivojlantirish, leksik birliklarning semantik xususiyatlarini chuqur o'zlashtirish vazifasi ilgari surilgan. Shu nuqtayi nazardan olib qaralganda, boshlang'ich ta'limda ko'p ma'noli so'zlarni o'rgatish metodikasini

takomillashtirish hozirgi ta'lim islohotlarining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.¹

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ko'p ma'noli so'zlarni o'rgatish jarayoni ularning semantik tafakkurini chuqurlashtirish, tahliliy fikrlash malakasini shakllantirish hamda nutqiy faolligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Chunki ko'p ma'noli so'zlar ustida ishlash orqali o'quvchi so'zning turli kontekstdagi ma'nolarini farqlashni, ularni mantiqan tahlil qilishni o'rganadi. Bunday yondashuv o'quvchining tafakkur faoliyatini faollashtiradi va tildagi semantik bog'lanishlarni anglash imkonini beradi. Ushbu jarayonda samaradorlikni ta'minlash uchun kontekst asosida tahlil qilish, matn bilan ishlash, dramatizatsiya elementlaridan foydalanish, ko'rgazmali vositalar, hamda interaktiv mashqlardan foydalanish tavsiya etiladi. Ayniqsa, kontekst asosida ma'noni aniqlashga yo'naltirilgan mashqlar o'quvchining semantik tafovutni sezish va ma'no o'zgarishini tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi.²

Polisemiya - bu bir so'zning ma'nolar tizimida semantik bog'liqlik mavjud bo'lgan holat, omonimiya esa bunday bog'liqlikning yo'qligi bilan farqlanadi.³

Nutqda ko'p manolilik hodisasini idrok etish va qo'llash qobiliyatini rivojlantirish metodikasi boshlang'ich sinf o'quvchilarini

har qanday so'z manisini va ko'p manolilikni izohlashga o'rgatishining nazariy asoslari soha bo'yicha ilmiy-pedagogik, metodik yo'nalishda tadqiqotlar olib borgan olimlarning tajriba hamda xulosalariga asoslanadi.

O'quvchilar so'zlarning lug'aviy manisini anglashi va ulardan to'g'ri foydalanishga birinchi bo'lib MDH davlatlari olimlari katta etibor bergan bo'lib, ulardan K.D.Ushinskiy, I.I.Sreznevskiy, V.P. Sheremetevskiy va F.I. Buslayevlarning nomlarini keltirib o'tishimiz mumkin. Ular o'quvchilarga nafaqat so'zning leksik ma'nosini mustaqil talqin qilish qobiliyatini o'rgatish, balki ular bilan ishlash modelini ham yaratish zarurligini takidladilar. D. Babaxanova⁴ fikriga ko'ra, so'z manosining eng yaxshi talqini kontakts bo'lib, uning yordamida bir xil so'zning turli semantik muhitda joylashgan turli manolarini solishtirish mumkin.

“O'zbek tilshunosligiga oid ensiklopediyada polisemiya quyidagicha ta'rif berilgan: polisemiya - bu bir leksik birlikning fonetik shakli o'zgarmagan holda, semantik jihatdan o'zaro bog'liq bo'lgan bir nechta ma'nolarni ifodalash xususiyatidir. Bu hodisa so'zning asosiy (birlamchi) ma'nosidan kontekstual sharoitga ko'ra turli ikkilamchi, majoziy yoki obrazli ma'nolar yuzaga kelishi natijasida shakllanadi. Tilshunoslikda mazkur jarayon til tizimining ichki semantik dinamikasini, uning ifoda imkoniyatlari va iqtisodiylikini belgilovchi muhim omillardan biri sifatida qaraladi”⁵.

1 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 13-martdagi PQ-95-son qarori “O'zbek tilining xalqaro miqyosdagi nufuzini oshirish va til o'qitish sifatini yaxshilash chora-tadbirlari to'g'risida” // Lex.uz: <https://lex.uz/uz/docs/6383927>

2 Mahmudov N., Nurmonov A. Til nazariyasi. - Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2009. - 132-133-betlar

3 Mahmudov N., Nurmonov A. Til nazariyasi. — Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2009. — 128-130-betlar

4 Babaxanova, D., & Daliyeva, M. (2025). HOW CONTEXT DETERMINES MEANING IN POLYSEMOUS WORDS. Академические исследования в современной науке, 4(16), 154–156. Извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/arims/article/view/78445>

5 O'zbek tilshunosligiga oid ensiklopediya.

Bizning yondashuvimizga ko'ra, ko'p ma'noli so'zlarni boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'rgatish o'quvchilarning lingvistik kompetensiyalari rivojlanishida muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Polisemantik so'zlarning ma'nolarini o'quvchilar ongiga singdirish murakkab pedagogik jarayon sanaladi. Tilshunos olim Rahmatullayev Sh. Ko'p ma'noli so'zlarning lingvistik xususiyatlari haqida quyidagi fikrlarni berib o'tgan. "Polisemik birliklar ko'pincha turli kontekstlarda nutqning aniqligi, lo'ndaligi va ifodaviyligiga xizmat qiladi. Ularning semantik jihatdan o'zaro bog'liqligi, so'z ma'nolarining tarixiy taraqqiyoti va qo'llanish holatlarida yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi "ko'z" so'zining "ko'rish a'zosi", "ignaning ko'zi", "quduqning ko'zi", "ishning ko'zi" kabi ma'nolari o'zaro semantik asosda rivojlangan bo'lib, bir fonetik shakl ostida turli leksik semantik mazmunlarni ifodalaydi"⁶.

"Polisemiyaning boshlang'ich ta'lim jarayonidagi o'rni alohida ahamiyatga ega. Polisemik so'zlarni o'zlashtirish orqali o'quvchilarda so'zning kontekstual o'zgarishini anglash, uni tahlil qilish, farqlash va mos ravishda nutqda qo'llay olish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Bu esa o'z navbatida ularning semantik tafakkurini, lingvistik sezgiriligini va ijodiy fikrlash salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi"⁷.

Bizning yondashuvimizga ko'ra polisemiya hodisasining boshlang'ich ta'lim jarayonidagi o'rni alohida ahamiyatga

ega. Ko'p ma'noli so'zlarni bosqichma-bosqich va metodik jihatdan puxta o'rgatish o'quvchilarda semantik tafakkurni rivojlantiradi, so'z boyligini kengaytiradi hamda matn ustida ishlash madaniyatini shakllantirishga xizmat qiladi.

"M. Eshonqulov va A. Nurmonovlarning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha ko'p ma'noli so'zlar ustida olib boriladigan didaktik ishlanmalar o'quvchilarning til materialini tizimli idrok etishlariga, so'z boyligini kengaytirishlariga, matn ustida ishlash madaniyatini shakllantirishlariga yordam beradi. Shu bois, polisemiya hodisasini bosqichma - bosqich va metodik jihatdan puxta o'rgatish - boshlang'ich sinf ona tili ta'limining dolzarb metodik vazifalaridan biri hisoblanadi"⁸.

A. Berdialiyev va I. Ermatovning ta'kidlashicha, "turli lug'atlarda so'zning avvalo asosiy ma'nosi, so'ngra hosila ma'nolari ko'rsatib o'tiladi. So'zlarning yakka holda qo'llanishida odatda uning asosiy ma'nosi ustunlik qiladi. Olimlarning fikriga ko'ra, lug'at tarkibidagi so'zlar ko'p ma'nolilik xususiyatini tilning tarixiy taraqqiyoti jarayonida egallaydi va bu jarayon jamiyat, tabiat hamda texnika taraqqiyotidagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Insonlar doimiy ravishda predmet va hodisalar o'rtasidagi o'xshashliklarni kashf etishi natijasida bir obyektning nomini boshqa obyektga ko'chirish imkoniyati yuzaga keladi. Shu tariqa so'z yangi ma'noga ega bo'ladi. A. Berdialiyev va I. Ermatov tadqiqotlarida qayd etilishicha, so'z ma'nosining taraqqiyoti turli ko'chish mexanizmlari asosida tasniflanadi: metafora (obyektlar, xususiyatlar yoki jarayonlarning tashqi va ichki belgilaridagi

– Toshkent: Fan nashriyoti, 2006. 523– B. 422–423-betlar.

6 Rahmatullayev Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'zbekiston, 1992. – B. 117–124-betlar

7 Jo'rayev M. O'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1980. – B. 68–76.

8 Eshonqulov M., Nurmonov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Leksikologiya va frazeologiya. – Toshkent: Fan, 2004. – B. 53–60.

o'xshashlik asosida), metonimiya (hodisalar yaqinligi asosida) va sinekdoxa (butun orqali qism yoki qism orqali butunni ifodalash)"⁹.

Yuqorida keltirilgan fikrlarga asoslanib, biz tadqiqotimiz uchun mualliflik tarifini shakllantirishimiz mumkin. So'zning ko'p ma'noliligi so'z manolarining ortib borishi natijasida paydo bo'lgan bir necha manolarga (asosiy va qo'shimcha manolar) ga ega bo'lish xususiyati sifatida tushuniladi.

Mavjud tadqiqotlarda ko'p manoli so'zlarning boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'rgatish usullari va ularning nutqda qo'llanishining afzalliklari quyidagilar ekanligi ko'rsatib beriladi: o'rgatish usullari sifatida darsliklarda berilgan matn va sheriylar parchalar hamda rasmlarni izohlash, turli mashq va topshiriqlarni bajartirish usullari deb ko'rsatilsa, nutqda tejamkorlikka erishish, bilish faoliyatining rivojlanishi, fikr ifodalash imkoniyatining kengayib borishi ko'p manoli so'zlarni boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'rgatishning afzalligi deb belgilanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari ko'p manoli so'zlarga so'zlashuv nutqidan tortib, badiiy hikoyalar va darsliklarda ham ko'p duch keladilar. O'quvchilar dastlab so'zlarning birinchi, yani bosh manosini o'zlashtiradilar. Biroq, ona tili darslarida ko'p manoli so'zlar keng tanishtirilmaydi. Bunday so'zlar ustida ishlash o'quvchilar uchun katta qiziqish uyg'otishi tabiiy. Bu davrda ko'p manoli so'zlarning mohiyati o'quvchilarga u yoki bu darajada tushuntirib boriladi. Chunki so'zning ko'p manoliligini tushunish ushbu tushunchalarning barchasi, yani ta'lim va tilning shakllanishi bilan bog'liq.

Ma'lumki, boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilar nutqini

rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi. Nutqni rivojlantirishning muhim omillaridan biri so'z boyligini muntazam oshirishdir. Shu sababli ko'p ma'noli so'zlar ustida ishlash o'quvchilarda katta qiziqish uyg'otadi va ona tilining qo'shimcha imkoniyatlarini egallashga yordam beradi. Boshlang'ich sinfda o'quvchilar grammatik qoidalarni to'liq o'zlashtirmasalar-da, mashq va topshiriqlar orqali ko'p ma'nolilikning tildagi boshqa tushunchalar bilan bog'liqligini anglaydilar.

Leksikologik ko'nikmalarning kichik maktab o'quvchilarida shakllanishi o'z mohiyati bilan ularning bilish jarayoniga sezilarli tasir ko'rsatishini kuzatish mumkin. Chunki bu jarayon o'quvchilarning aqliy harakatlaridan ongli ravishda foydalanish bo'lib, bunday harakatlar o'quvchilarning o'quv faniga qiziqishini oshiradi. Aynan faoliyat usullarini bilish, o'quv va til o'zlashtirish muammolarini hal qilish qobiliyati o'quvchilarda muvaffaqiyatli holatini yaratadi va keyingi aqliy rivojlanishga intilishni sharoit yaratadi, bu esa, o'z navbatida, bolalarning o'qishga bo'lgan munosabatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, ona tilini o'zlashtirish bolalarning aqliy rivojlanishiga asoslangan bilimlarni egallash hamda ularning "psixologik qulayligi" o'rganishning muhim talabi amalga oshirilayotganini ko'rish mumkin.

"Har bir til o'ziga xos leksik boylikka ega bo'lib, bu boylik mazkur tilning semantik va ifodaviy imkoniyatlarini tashkil etadi. Xususan, o'zbek tilining lug'aviy tarkibi haqida fikr yuritishdan oldin, "leksika" tushunchasining mazmunini va til tizimidagi o'rnini aniqlab olish zarur. "Leksika" termini yunon tilidagi "lexis" so'zidan olingan bo'lib, u "so'zga oid" yoki "lug'aviy" degan ma'noni bildiradi. Leksika deganda tildagi barcha so'zlar, iboralar, frazeologik birliklar,

9 A. Berdialiyeu, I. Ermatov. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Leksikologiya, frazeologiya, leksikografiya. — Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. — B. 46

ya'ni tilning lug'aviy tarkibi tushuniladi. Bu qatlam ichki qonuniyatlarga bo'ysunuvchi, tizimli va dinamik xususiyatga ega bo'lib, doimiy rivojlanish va yangilanish jarayonida bo'ladi"¹⁰.

"Zamonaviy jamiyatda kechayotgan ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlar til leksikasiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, leksik qatlam tarkibida eski so'zlar iste'moldan chiqib, o'rnini yangi, zamonaviy tushunchalarni ifodalovchi birliklar egallaydi. Leksik boyish ikki asosiy yo'nalishda amalga oshadi: birinchisi - tilning ichki imkoniyatlari evaziga, ikkinchisi esa - boshqa tillardan so'zlar kirib kelishi orqali. Tilning ichki zaminida yuzaga keladigan boyish jarayonida ayniqsa ko'p ma'noli so'zlarning o'ri alohida e'tiborga molikdir. Bunday so'zlar - ya'ni polisemantik birliklar - bir shakl orqali turli ma'nolarni ifodalay oladi, bu esa ularning kommunikativ qiymatini oshiradi"¹¹.

Bir ma'noli so'zlardan farqli o'laroq, ko'p ma'noli so'zlar kontekst asosida turlicha semantik yuklamani oladi. Ya'ni, so'z nutqdan tashqarida bir ma'noni, nutq jarayonida esa boshqa - kontekstga mos ma'noni anglatadi. Masalan, "ko'z" so'zi asl holatda insonning tana a'zosi sifatida tushunilsa, "ishning ko'zi" birikmasida esa voqea yoki faoliyatning muhim jihatini anglatadi. Polisemiya holatlarida so'zning ikki asosiy ma'no shakli ajratiladi: bu - asl (asosiy) ma'no va ko'chma (yasama) ma'no. Ko'chma ma'no kontekstual asosda shakllanadi va u ma'no ko'chishi hodisalari orqali yuzaga keladi.

10 Berdialiyev B.D., Ermatov I. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Leksikologiya, frazeologiya, leksikografiya. – Toshkent: Turon Iqbol, 2021. – B. 10–12.

11 Makhmudova Z. The Role of Borrowings in the Growth of Language Vocabulary. – International Journal of Academic Management Science Research, 2021, V. 5, № 4, Pp. 79–82.

Ko'p ma'nolilik hodisasi nafaqat tilning semantik tizimini boyitadi, balki uni o'rgatish orqali o'quvchilarning kontekstual anglash, tahliliy fikrlash, nutqiy faollik kabi kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois, boshlang'ich ta'limda ushbu hodisani to'g'ri metodik asosda yoritish muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Ko'p ma'nolilik hodisasining o'ziga xosligi shundaki, tilning semantik imkoniyatlarini kengaytirishda u asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. So'zlar kontekstga qarab turli ma'nolar kasb etishi esa ularning mantiqiy va obrazli tafakkur vositasi sifatidagi ahamiyatini belgilaydi. Masalan, "siyoh" so'zi tojik tilida "qora rang" degan ma'noni bildiradi. Yozuv quroli sifatida ishlatiladigan ruchkada qora suyuqlikdan foydalanilishi sababli ushbu suyuqlik ham "siyoh" deb ataladi. Bu yerda ko'chma ma'no yuzaga kelgan bo'lib, bu holat ko'p ma'nolilikning leksik-semantik mexanizmini ochib beradi. Shuningdek, "qanot" so'zining "qushning qanoti" va "samolyotning qanoti" birikmalarida qo'llanishi - bir xil leksik birlikning har ikki holatda ham uchishga xizmat qiluvchi qism ma'nosini anglatuvchi umumiy semantik asosga ega ekanini ko'rsatadi.

Tilshunoslikda kinoya (ironiya) hodisasi alohida o'rganiladi. Bu holatda so'z yoki ibora to'g'ridan - to'g'ri emas, balki qarama - qarshi yoki teskari ma'noda ishlatiladi. Ko'pincha bunday so'zlar yozma matnda qo'shtirnoq ichida beriladi. Masalan: "Sizlar" yetmay turgandingizlar o'zi, - bu jumlada "sizlar" kinoyaviy ma'noda ishlatilgan.

"Ko'p ma'noli so'zlar bilan omonimlar (shakldosh so'zlar) o'rtasidagi farq esa semantik bog'liqlik darajasi bilan belgilanadi. Ko'p ma'noli so'zlar bir ildizdan rivojlangan, o'zaro semantik aloqadorlikka ega bo'lgan birikmalardir. Omonimlar esa

shakli bir xil, ammo ma'nosi mutlaqo farqli bo'lgan so'zlardir. Masalan, qo'loq so'zi turli kontekstlarda quyidagi ma'nolarda qo'llanishi mumkin:

- “odamning qulog'i” – bu so'zning o'z ma'nosida qo'llanilishi;
- “qozonning qulog'i” – bu esa ko'chma ma'nodagi qo'llanilishi.

Shuningdek, omonimlar odatda shakldosh so'zlar deb yuritiladi” Ular yozilishi va aytilishi bir xil bo'lgan bo'lsa-da, semantik bog'liqlikka ega emas. Masalan, soz so'zi quyidagi ma'nolarda uchraydi:

Soz – cholg'u asbobi, Soz – sozlangan, ishonchli (sifat), Soz – muomala, munosabatda inoq (holat).

Bu uchala so'zning shakli bir xil bo'lsa-da, ma'nolari mustaqil va o'zaro bevosita bog'liq emas.

“Ko'p ma'noli so'zlar o'zaro semantik jihatdan bog'liq ma'nolarni ifodalovchi birliklardir, omonimlar esa shakli o'xshash, ammo ma'nosi aloqasiz bo'lgan turli so'zlar hisoblanadi. Ko'p ma'nolilik kontekst asosida yuzaga kelgan ko'chma ma'nolar bilan boyigan bo'lsa, omonimlar esa tasodifiy

shakl o'xshashligi natijasida yuzaga kelgan. Masalan, ko'z so'zining quyidagi ko'rinishlari ko'p ma'nolilikka misol bo'ladi:

- Ko'z – insonning ko'rish a'zosi,
- Ko'z – deraza ko'zi (metafora),
- Ko'z – yog'ochdagi teshik (metafora),
- Ko'z – uzukdagi halqa (metafora),
- Ko'z – osmondagi ko'zlar (sinekdoxa)”.

Xulosa qilib shuni aytilish mumkinki boshlang'ich ta'lim bosqichidagi o'quvchilarda polisemiya va omonimiya hodisalarini farqlashga asoslangan metodik yondashuvni qo'llash, ularning lingvistik tafakkurini shakllantirish va nutqiy faoliyatda semantik nozikliklarni anglash malakasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuv orqali o'quvchilarda ko'p ma'noli so'zlarni kontekst asosida to'g'ri talqin qilish, ularning ma'no jihatidan farqlanishini anglashi va nutqda mos ravishda qo'llay olish ko'nikmalari mustahkamlanadi. Bu esa, o'z navbatida, bolalarning so'z boyligini kengaytiradi, tafakkur aniqligini ta'minlaydi hamda ularning yozma va og'zaki nutq faoliyatida til birliklaridan maqsadga muvofiq va ijodiy foydalanish salohiyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Adizov B. R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Toshkent, 2003. – 320 b.
2. Adizova N. B. Ona tili o'qitish metodikasi. Buxoro: Durdona, 2021. 112 b.
3. Asqarova M.; Yunusov R.; Yo'ldoshev M.; Muhamedova D. O'zbek tili praktikumi. Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2006. – 304 b.
4. Bahridinova B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Qarshi, 2007.
5. Berdialiye A.; Ermatov I. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Leksikologiya, frazeologiya, leksikografiya. Toshkent: Turon-Iqbol, 2021. – 252 b.
6. Eshonqulov M.; Nurmonov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili: Leksikologiya va frazeologiya. Toshkent: Fan, 2004. – 53–60-b.
7. G'ulomov A. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. Toshkent: O'qituvchi, 1992. 92 b.
8. G'ulomov A. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2012. – 80 b.
9. Сдобнова А. П. Онтолингвистика: лексическое развитие ребёнка. Москва: Педагогика, 2001. – 248 с.
10. Выготский Л. С. Мышление и речь. Москва: Лабиринт, 1999. – 288 с.
11. Hojiyev A. Ko'p ma'noli so'zlar. Toshkent: O'qituvchi, 1985. – 300 b.
12. Jamolxonov H. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Talqin, 2005.
13. Mahmudov N.; Nurmonov A. Til nazariyasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2009. – 132–133-b.

XALQARO TAJRIBALARDA KASBIY KO'NIKMALAR TUSHUNCHASI VA ULARNING INGLIZ TILI O'QITISHDAGI ROLI

QUZIYEV SARVARBEK ILMIDDINOVICH

**Farg'ona davlat universiteti Chet tillari fakulteti, Ingliz filologiyasi kafedrası
katta o'qituvchisi**

Annotatsiya: Ushbu maqolada xalqaro tajribalarda kasbiy ko'nikmalar tushunchasi tahlili hamda kasbiy ko'nikmalar yordamida milliy virtual turizmni rivojlantirish, ingliz tilini o'qitishda talabalarning til kompetensiyalarini oshirish bilan birga, milliy iqtisodiy va madaniy rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishi ochib berilgan. Bu yondashuv esa talabalarga zamonaviy texnologiyalarni qo'llab, milliy merosni global darajaga olib chiqish imkoniyatini beradi.

Kalit so'zlar: Kasbiy ko'nikmalar, zamonaviy texnologiyalar, milliy virtual turizm, kompetensiya.

Аннотация: В данной статье анализируется понятие профессиональных навыков в международном опыте, а также рассматривается, как профессиональные навыки могут способствовать развитию национального виртуального туризма, повышению языковых компетенций студентов в обучении английскому языку и положительно влиять на национальное экономическое и культурное развитие. Такой подход предоставляет студентам возможность использовать современные технологии для вывода национального наследия на глобальный уровень.

Ключевые слова: Профессиональные навыки, современные технологии, национальный виртуальный туризм, компетенция.

Annotation: This article analyzes the concept of professional skills in international experiences and explores how these skills can positively impact the development of national virtual tourism, enhance students' language competencies in English language education, and contribute to national economic and cultural development. This approach provides students with the opportunity to utilize modern technologies to elevate national heritage to a global level.

Keywords: Professional skills, modern technologies, national virtual tourism, competency.

KIRISH

Ma'lumki, xalqaro munosabatlarda rivojlantirishda tillarni bilish har bir soha mutaxassislari uchun, ayniqsa, bugungi kunda respublikamizda shiddat bilan rivojlanayotgan turizm sohasida xizmat ko'rsatayotgan soha vakillari uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy turizm sohasi mutaxassisi – ingliz tilida mukammal muloqot qila oladigan, ilg'or xorijiy texnologiyalarni puxta egallagan, kompyuter savodxonligi yuqori bo'lgan va xalqaro hamkorlikda faol ishtirok eta oladigan shaxsdir. Tarixiy manbalarga asoslanadigan bo'lsak, turizm XX asrning so'nggi o'n yilligida va, ayniqsa, XXI asrning boshlarida keng rivojlandi va taraqqiy eta boshladi.

Hozirda zamonaviy ta'lim jarayonida kasbiy ko'nikmalar har bir soha uchun ahamiyatlidir. Kasbiy ko'nikmalar tushunchasi insoniyat tarixi davomida mehnat faoliyatining rivojlanishi bilan bog'liqdir. Dastlabki bosqichlarda kasbiy ko'nikmalar dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo kabi an'anaviy sohalarida rivojlangan. Insoniyat taraqqiyoti, ayniqsa, sanoat inqilobi davrida yangi texnologiyalar va ishlab chiqarish uskunalari paydo bo'lishi bilan kasbiy ko'nikmalarni takomillashtirish zarurati vujudga keldi.

Turizm bugungi kunda har bir mamlakat uchun muhim ijtimoiy-iqtisodiy sohaga aylanib ulgurdi. Binobarin turizm sohasini jadal suratda rivojlanishi rivojlanishi mamlakatga

daromad keltirish bilan birga, jahon miqyosida tanilishini, xalqaro turistlarni jalb etilishini hamda xorijiy investitsiyalarni kiritilish kabi imkoniyatlarga ega bo'lishda. O'zbekistonda ham turizm sohasini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar va modernizatsiya ishlari olib borilmoqda. Turizm sayohat qilish, dunyoni bilish va dam olishni o'z ichiga oladi va u sayyoramizdagi insonlar hayotining ajralmas qismi hisoblanadi. Turizm va turistik faoliyatda inson tabiatga, turli mamlakatlar madaniyatiga, xalqaro aloqalarni rivojlantirishga, jismoniy va ruhiy quvvatni tiklash, sog'lomlashtirish, ilmiy-tadqiqot va badiiy ijodni rivojlantirishga hissa qo'shadi. Shu bois, kelajak mutaxassislarini turizm sohasiga yo'naltirish, ularning dunyoqarashini kengaytirish va kasbiy motivatsiyasini oshirishga qaratilgan ta'lim jarayonini takomillashtirish dolzarb masala hisoblanadi.

Ta'lim jarayonida kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali talabalar o'zlari tanlagan sohada zarur bo'lgan amaliy bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Kasbiy ko'nikmalar ta'limda nazariya va amaliyotni integratsiya qilishga yordam beradi. Bu esa talabalarni kasbiy kompetensiyalarining o'sishi hamda ularda nazariy bilimlarini amaliyotda qo'llay olish imkoniyatini yaratadi. Shuningdek, amaliy mashg'ulotlar va stajirovkalar orqali talabalarining o'z sohasida tajriba orttirishlarini ta'minlaydi. Kasbiy ko'nikmalar tushunchasi uzoq vaqt davomida shakllanib kelgan. Ilk tadqiqotlar va kontseptual yondashuvlar XX asr boshlarida paydo bo'lgan. Shu davrda psixologiya, pedagogika va menejment sohalarida kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish va o'rganish bo'yicha tadqiqotlar olib borilgan. Xorij olimlaridan Frederick Taylor - ilmiy boshqaruvning otasi hisoblanadi. U samarali ishlab chiqarish jarayonlari va ishchilarning kasbiy ko'nikmalarini optimallashtirish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. John

Dewey esa tajribaviy ta'lim nazariyasining asoschilaridan biri bo'lib, u ta'lim jarayonida amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishning muhimligini ta'kidlagan. Olim David Kolb - tajriba asosida o'qitish (Experiential Learning Theory) nazariyasini ishlab chiqqan. Uning modeli ta'lim jarayonida amaliy va tajribaviy ko'nikmalarni rivojlantirishni asoslab beradi.

Kasbiy ko'nikmalarni o'rganish bo'yicha ilmiy tadqiqot olib borgan bir nechta olimlarning tadqiqot ishlarini ko'rsatib o'tish mumkin. Masalan, David Kolbning "Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development" asari ta'lim jarayonida amaliy tajribalarni rivojlantirishning ahamiyatini yoritadi. Uning nazariyasiga ko'ra, o'rganish jarayoni to'rt bosqichdan iborat. Ular real tajriba, kuzatish va aks ettirish, tushuncha shakllantirish va faol eksperiment qilish.

Olim John Dewey ning "Democracy and Education" asari ta'lim jarayonida amaliy tajribalarning ahamiyatini ta'kidlaydi. U ta'lim jarayonida amaliyot va tajriba orqali o'rganish muhimligini ko'rsatib o'tgan.

Jean Lave va Etienne Wengerlar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida "Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation" (1991) o'qitish jarayonida amaliy va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishning ahamiyatini yoritgan. Ular "community of practice" (amaliyot jamoalari) kontseptsiyasini rivojlantirishgan. Shuningdek, Howard Gardnening ko'p intellektual nazariyasi (Multiple Intelligences) "Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences" asarida keltirilgan. Bu nazariyada har bir shaxsning o'ziga xos intellektual kuchli tomonlari va ko'nikmalari borligini aytib o'tadi, bu esa kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda e'tiborga olinishi lozimligini ta'kidlab o'tgan.

MDH davlatlaridagi olimlardan O.I.Bondar kasbiy ta'lim va rivojlanish sohasida ko'p yillik tadqiqotlar olib borgan. U kasbiy

Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha qarashlar:

	<i>Mualliflar</i>	<i>Ilgari surilayotgan g'oyalar</i>
1.	David Kolb	1. Real tajriba: talaba real tajriba orttiradi. 2. Reflektiv kuzatish: talaba tajriba haqida o'ylaydi va uning ma'nosini tushunishga harakat qiladi. 3. Abstrakt kontseptualizatsiya: talaba o'z tajribalarini umumlashtiradi va nazariy tushunchalarni ishlab chiqadi. 4. Faol tajriba: talaba o'z yangi bilim va ko'nikmalarini amalda sinab ko'radi.
2.	John Dewey	1. Ta'lim tajribasi: bunda ta'limni faqat sinf xonalarida o'qitish bilan cheklamasdan, balki o'quvchilarning hayotidagi real tajribalar orqali bilim olish jarayoni sifatida ko'radi. 2. Interaktiv ta'lim: Deweyning fikricha, ta'lim jarayoni o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi interaktiv munosabatlarni talab qiladi. O'quvchilar faqat ma'lumot oluvchi emas, balki faol ishtirokchilar bo'lishi kerak. 3. Amaliy faoliyat: Dewey ta'lim jarayonida amaliy faoliyatni juda muhim deb biladi. Unga ko'ra, o'quvchilar o'zlari tajribada ko'rgan narsalarni o'rganish jarayonida ko'proq yodda saqlaydilar va yaxshi tushunadilar.
3.	David Perkins Gavriel Solomon	1. Yaqin ko'chirish (Near Transfer): bu shunga o'xshash yoki juda yaqin kontekstlarda bilim yoki ko'nikmalarni qo'llashdir. Masalan, bir matematik muammoni yechish usulini boshqa bir matematik muammoni yechishda qo'llash. 2. Uzoq ko'chirish (Far Transfer): bu turli va yangi kontekstlarda bilim yoki ko'nikmalarni qo'llashdir. Masalan, matematikada o'rganilgan mantiqiy fikrlash usullarini kundalik hayotdagi muammolarni yechishda qo'llash. 3. Ko'chirishni osonlashtirish (Facilitating Transfer): Perkins va Solomon ko'nikmalarni ko'chirishni osonlashtirish uchun bir nechta strategiyalarni taklif qiladilar. 4. Tajribalarni ko'paytirish: ko'p turli va o'xshash kontekstlarda amaliy mashqlarni o'tkazish. 5. Kognitiv strategiyalar: talabalarga o'z o'rganish jarayonlarini tahlil qilish va boshqarish usullarini o'rgatish. 6. Analogiyalar va misollar: talabalarga yangi bilimlarni tanish kontekstlarga bog'lash uchun analogiyalar va misollarni ko'rsatish kabi g'oyalarni tadqiq etganlar.
4.	Michael Eraut	1. Amaliy bilimlar (Tacit Knowledge): Eraut kasbiy bilimlar ko'pincha aniq ifodalanmagan va amaliy tajribalar orqali shakllanganligini ta'kidlaydi. Bu bilimlar ko'pincha bevosita ish joyida, amaliy faoliyat orqali o'rganiladi. 2. Formal va noformal ta'lim: formal (rasmiy) va noformal (norasmiy) ta'limning o'zaro bog'liqligini ta'kidlaydi. Rasmiy ta'lim (masalan, darslar va kurslar) muhim, ammo noformal ta'lim (masalan, ish joyidagi tajriba, hamkasblar bilan maslahatlashish) ham katta ahamiyatga ega. 3. Reflektiv praktika: Eraut reflektiv praktika (tajribani tahlil qilish va undan o'rganish) kasbiy rivojlanish uchun juda muhim ekanligini ta'kidlaydi. Bu jarayon orqali mutaxassislar o'z bilimlarini kengaytirib, yangi vaziyatlarga moslashishlarini aytib o'tgan.
5.	David Boud John Garrick	1. Real hayotiy tajribalar: Boud va Garrick kasbiy ko'nikmalarni real hayotiy vaziyatlarda rivojlantirishning samaradorligini ta'kidlaydilar. Bu tajribalar amaliyotlar, stajirovkalar va haqiqiy ish jarayonlarini o'z ichiga olishi mumkin. 2. O'rganish muhitining ahamiyati: ular o'quvchilarning o'rganish muhitining muhimligini aytganlar va real hayotiy muhitda o'rganish o'quvchilarga bilim va ko'nikmalarni bevosita qo'llash imkoniyatini beradi. 3. Interaktiv ta'lim: Boud va Garrickning fikricha, interaktiv va kollaborativ o'rganish jarayonlari kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Hamkasblar bilan hamkorlikda ishlash, birgalikda muammolarni hal qilish o'quvchilarning ko'nikmalarini rivojlantiradi.

ko'nikmalarni rivojlantirish va ta'lim tizimida qo'llash bo'yicha bir qancha maqolalar hamda monografik ishlarning muallifi hisoblanadi. U o'z tadqiqot ishlarida kasbiy ko'nikmalar nazariyasi va amaliyotining asosiy masalalarini yoritib o'tgan. Olim V. A. Petrov "ta'lim tizimida kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishning metodik asoslarini tadqiq etgan. Uning tadqiqot ishlari kasbiy ta'limda innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqishga qaratilgan bo'lib, kasbiy ko'nikmalarning ta'limda innovatsion texnologiyalar va metodikalarni qo'llash masalalarini tahlil qilgan".

Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish metodikasi yuzasidan tadqiqot olib brogan mamalakatimiz olimlaridan Sh.S.Rashidov, S.A.Umarov, D.A.Xasanovalar kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodikalarni qo'llashni tavsiya etadilar. Ular ta'lim dasturlarida tajriba va amaliyotga asoslangan yondashuvlarni qo'llashga urg'u berganlar. Sh. Rashidov kasbiy ta'lim tizimini takomillashtirish va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha keng qamrovli tadqiqot ishlari asosan ta'lim metodikasi va pedagogik innovatsiyalar sohasiga qaratilgan bo'lib, unda O'zbekiston ta'lim tizimida kasbiy ta'lim va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan. Sh.Rashidov talabalarning kasbiy ko'nikmalarini shakllantirishda samarali pedagogik modellarni ishlab chiqish va qo'llashni taklif etgan. Bu modellar orqali talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyati beriladi. Olim pedagogik modellarda mehnat bozorining talablariga javob beradigan kompetensiyalarni shakllantirishga va innovatsion ta'lim texnologiyalari orqali talabalarning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga e'tibor qaratdi. Ushbu raqamli ta'lim resurslari elektron o'quv platformalari va interaktiv metodlarni qo'llashni o'z ichiga oladi. Elektron o'quv

platformalari yordamida talabalarga masofaviy ta'lim olish imkoniyatini yaratish va bu orqali kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish alohida ta'kidlangan. Sh.Rashidovning tadqiqotlari amaliyot va tajriba asosidagi ta'limning ahamiyatini ochib beradi. Talabalarga nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatini berish orqali ularning kasbiy mahoratini oshirish maqsad qilinadi. Olim talabalarning kasbiy ko'nikmalarini baholashning yangi usullarini ishlab chiqishga e'tibor qaratib, bunday baholash tizimlari orqali ularning kompetensiya va amaliy ko'nikmalarini nazorat qilish zarurligini ta'kidlagan. Ko'nikmalarni baholash jarayonida diagnostika testlari, amaliy topshiriqlar va loyiha ishlari kabi usullardan foydalangan. "Kasbga doir turli sohalarda ingliz tilini o'rgatish metodlarini ham o'rganib chiqqan. Ingliz tilini o'rgatish orqali talabalarni xalqaro mehnat bozori talablariga mos ravishda tayyorlash, kasbga oid tilni o'rganishda talabalarga o'z sohasi bo'yicha ingliz tilidagi terminologiyani o'rgatish va bu bilimlarni amaliyotda qo'llash imkoniyatlarini yaratishga e'tiborini qaratgan".

S.Umarov esa o'z izlanishi davomida "kasbiy ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etish va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish, ayniqsa, ta'lim texnologiyalarini integratsiyalash hamda amaliy ko'nikmalarni rivojlantirishning samarali usullarini tahlil qilgan".

Olima D.Xasanova o'zining ilmiy tadqiqot ishlarida "ta'limda kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishning pedagogik aspektlarini o'rganadi". Uning ishdagi asosiy e'tibori ta'lim metodikasi va ta'lim dasturlarini ishlab chiqishga qaratilgan. Shu bilan birgalikda, tadqiqot bo'lajak mutaxassislardagi kasbiy ko'nikmalarni shakllantirishning metodik asoslarini, xususan, amaliy vazifalar, muammoga asoslangan ta'lim va real hayotiy holatlarni o'rganishni o'z ichiga oladi. Bu

yondashuvlar talabalarga real kasbiy vazifalarni bajarish orqali o'rganishga zamin yaratadi deb ta'kidlagan. Uning asosiy maqsadlaridan biri bu kompetensiyaga asoslangan ta'lim bo'lib, u talabalarning kasbiy hayotida kerak bo'ladigan aniq ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan. D.Xasanovanning tadqiqoti texnologiyaning ta'lim jarayonida o'rganish tajribasini yaxshilash, shu bilan birgalikda raqamli vositalar va resurslardan foydalanish masalalarini ham o'z ichiga oladi. Olima o'z ishida ko'plab olimlar qatori talabalarga nazariy va amaliy bilimlarni mustahkamlash uchun elektron o'quv platformalari va virtual simulyatsiyalardan foydalanishni taklif etadi. Uning tadqiqotlari amaliy tadqiqotlar va empirik ma'lumotlarga asoslangan bo'lib, taklif etilgan usullari va modellarning samaradorligini isbotlashga yordam beradi. Ko'plab kasbiy sohalarda ingliz tilining zaruratini hisobga olgan holda, D.Xasanova talabalarning ingliz tilini kasbiy ko'nikmalar asosida o'rgatish usullarini ham ko'rib chiqqan. Uning fikricha, sohada til o'qitish jarayoni kasbga oid ehtiyojlarga moslashtirilgan holda olib borilishi kerak.

Yuqorida keltirilgan olimlarning fikrlaridan kelib chiqib, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda va bilimlarni yangi kontekstlarga o'tkazishda amaliyot va reflektiv jarayonlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Ular ta'lim jarayonining real hayotiy vaziyatlarga asoslanishi va talabalarni amaliy faoliyatlarga jalb etish orqali samaradorligini oshirish mumkinligini ta'kidlaganlar. Olimlarimiz kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodikalarni qo'llashni tavsiya etadilar. Kasbiy ta'limda innovatsion metodlar, masalan, o'quv platformalari, interaktiv darslar, va virtual tajribalarni joriy etishning ahamiyatini ta'kidlaydilar. Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik

texnologiyalar va metodikalarni qo'llashni tavsiya etadilar. Ular ta'lim dasturlarida tajriba va amaliyotga asoslangan yondashuvlarni qo'llash lozimligiga alohida to'xtalib o'tishgan.

Xorijiy mamlakatlarda kasbiy ko'nikmalar orqali ingliz tilini o'qitish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, til o'qitish metodologiyasi, o'qitish samaradorligi va talabalar uchun amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish masalalariga qaratilgan ko'plab tadqiqotlar mavjudligini aniqladik.

Evropa ittifoqi CLIL (Content and Language Integrated Learning) metodikasining samaradorligini o'rganish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan. Ispaniya va Finlyandiyada o'tkazilgan tadqiqotlar CLIL yondashuvi orqali talabalarning til ko'nikmalari sezilarli darajada oshganini ko'rsatdi. Ushbu tadqiqotlar o'quvchilarning nafaqat til ko'nikmalari, balki fanlararo bilimlarini ham rivojlantirishda CLIL yondashuvining ahamiyatini ta'kidladi. Xitoyda ESP (English for Specific Purposes) bo'yicha tadqiqotlar talabalarning kasbiy ehtiyojlariga mos ravishda til o'qitishning samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, ESP dasturlari tibbiyot, muhandislik, huquq va boshqamaxsus sohalarda talabalar uchun kerakli til ko'nikmalarini rivojlantiradi. Xitoydagi universitetlarda o'tkazilgan tadqiqotlar ESP kurslarining amaliy ko'nikmalarni oshirishdagi rolini ta'kidladi. Yaponiyada CALL (Computer-Assisted Language Learning) texnologiyalarining til o'rganishga ta'sirini o'rganish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar o'tkazilgan. Ushioda tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar "texnologiyaning talabalar motivatsiyasi va til o'rganish jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatgan". Ushbu tadqiqotlar texnologiyalarni til o'qitishda qo'llashning samaradorligini va talabalar uchun qiziqarli ta'lim muhitini yaratishini aniqladi".

AQSh Blended learning yondashuvi

bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar an'anaviy sinf ta'limi va onlayn ta'limni birlashtirgan holda talabalarning til ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bonk va Graham tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar blended learning'ning til o'rganishda samaradorligini va talabalar uchun moslashuvchan ta'lim muhitini yaratishini ko'rsatib berdi. AQSHda ko'plab universitetlar va ta'lim muassasalari kasbiy ingliz tili kurslarini taklif etadi. Bu dasturlar talabalarga yoki ishchilarga o'z sohalarida muloqot qilish uchun zarur bo'lgan terminologiya va ko'nikmalarni o'rganishga yordam beradi. Ish beruvchilar ko'pincha ingliz tilini biladigan xodimlarni qidiradilar, shuning uchun ish joylarida ingliz tilini o'rganish kurslari mavjud. Bu kurslar xodimlarga xalqaro muhitda samarali ishlash uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni beradi. Shu bilan birgalikda, AQSHda onlayn ta'lim platformalari (masalan, Coursera, Udemy) orqali kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatlari jahon miqyosida kengaymoqda. Bu platformalar orqali talabalar o'z sohalariga mos keladigan ingliz tili kurslarini tanlashlari mumkin bo'ladi.

Avstraliyada o'tkazilgan tadqiqotlar o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi va ularning o'qitish sifati o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi. Borg tomonidan olib borilgan tadqiqotlar o'qituvchilarning yangi metod va texnologiyalarni o'rganishi orqali talabalarning til ko'nikmalarini oshirishga qanday yordam berishini ko'rsatdi. Avstraliyada kasbiy rivojlanish dasturlari o'qituvchilarning malakasini oshirishga va talabalar uchun sifatli ta'lim yaratishga qaratilgan. Kanadada esa immersion dasturlari bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borilgan. Lambert va Tucker tomonidan olib borilgan tadqiqotlar immersion dasturlarining talabalar til ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirishini ko'rsatdi. Ushbu dasturlar o'quvchilarga ingliz tilini to'liq singdirishni ta'minlaydi va ularning muloqot

qilish qobiliyatlarini kuchaytiradi. Masalan, ingliz tili uchun mo'ljallangan "Adult Migrant English Program" (AMEP) dasturi immigrantlarga ingliz tilini o'rgatish bilan birga, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Ushbu davlatda ko'plab universitetlar va ta'lim muassasalarida ingliz tili kurslari mavjud. Bu kurslar talabalarga yoki ishchilarga o'z sohalarida muloqot qilish uchun zarur bo'lgan terminologiya va ko'nikmalarni o'rganishga yordam beradi. Avstraliyada olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, ko'pincha til o'rganishning amaliy jihatlarini, masalan, ish joyidagi til o'rganish usullarini, o'qitish metodologiyalarini va talabalarning ishga joylashishdagi muvaffaqiyatlarini ham o'rganishga alohida e'tibor qaratadi. Avstraliyada kasbiy ta'lim va trening (VET) tizimi talabalarni kasbiy ko'nikmalar bilan ta'minlashga yo'naltirilgan. Bu tizim davlat tomonidan moliyalashtiriladigan va xususiy ta'lim provayderlari tomonidan amalga oshiriladigan kurslarni o'z ichiga oladi. Avstraliyadagi TAFE (Technical and Further Education) kollejlari kasbiy ta'lim va treninglarning asosiy provayderlaridir. Avstraliyada, shuningdek, kasbiy ta'limga kirish uchun o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi va malakasini oshirishga katta e'tibor qaratadi.

Singapurda kasbiy ingliz tili dasturlari (Vocational English Programs) bo'yicha tadqiqotlarda bu dasturlar talabalarga kasbiy sohalarida ingliz tilidan foydalanishni o'rgatishga qaratilgan. Singapurda kasbiy ko'nikmalar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar va tashabbuslar mamlakatning iqtisodiy rivojlanishi va ishchi kuchining sifatini oshirishga qaratilgan. Singapur hukumati va ta'lim muassasalari kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. Skills Future tashabbusi bilan ushbu dastur Singapurda kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish va yangilash uchun mo'ljallangan. U bo'lg'usi

mutaxassislarga o'z malakalarini oshirish, yangi ko'nikmalarni o'rganish va kasbiy yo'nalishlarini o'zgartirish imkoniyatini beradi. Bu davlatda ta'lim tizimi kasbiy ko'nikmalarga katta e'tibor qaratadi. Shuningdek, oliy ta'lim muassasalari va kasb-hunar kollejlari talabalarni amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlashga qaratilgan ko'plab dasturlar mavjudligini ko'rish mumkin. Singapurda kasbiy ko'nikmalar bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ish beruvchilar va ishchilar o'rtasida ko'nikmalarni baholash, soha talablariga mos keladigan ko'nikmalarni aniqlash va yangi texnologiyalarni joriy etish kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ko'plab kompaniyalar va sanoat assotsiatsiyalari ta'lim muassasalari bilan hamkorlik qilib, xodimlari uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni aniqlash va ularni rivojlantirishda yordam beradilar. Shu tariqa, Singapur kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish borasida keng qamrovli yondashuvni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Yuqorida qayd etilgan davlatlardagi kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda ta'lim tizimlarining yondashuvlarini va ularning o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradi. Bu mamlakatlarning har birida kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishning o'ziga xos metodlari mavjudligini tahlil qildik.

Ushbu mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishda kompleks yondashuv, nazariya va amaliyotning uyg'unligi, uzluksiz ta'lim imkoniyatlari hamda davlat va sanoatning hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

Zamonaviy ta'lim uslublari va pedagogik yondashuvlarga asoslangan holda, ushbu metodologiya shaxsiy va professional rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish metodologiyasi

asosan amaliy mashg'ulotlar, interaktiv darslar, loyihaviy ta'lim va real hayot vaziyatlariga asoslanadi. Kasbiy ko'nikmalar tushunchasi va uni rivojlantirish metodologiyasi bo'yicha bir qancha olimlarning tadqiqotlari mavjud bo'lib, ularning ayrimlarini keltirish mumkin.

Rossiyalik olim E.L.Shafranova chet tillarini o'qitish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Shafranova chet tilini o'rganishda asosiy narsa kommunikativ yondashuv deb hisoblaydi. Unga ko'ra, o'quvchilar amaliy muloqot va turli kasbiy kontekstlarda tilni ishlatish orqali o'z til ko'nikmalarini rivojlantirishlari mumkin. L.P.Khoroshkina Ukrainada chet tillarini o'qitish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan, u o'zining tadqiqot ishida "chet tillarini kasbiy sohalarga integratsiya qilishni taklif qiladi. Bu orqali talabalar kasbiy vazifalar va muammolarni hal qilishda chet tilini qo'llash" ni o'rganadilar.

Mamlakatimiz olimlari ham kasbiy ko'nikmalarni chet tilini o'rganishdagi ahamiyatini tadqiq etganlar va bu borada bir qancha yondashuvlar ishlab chiqilgan. O'zbekiston Milliy Universiteti professori va chet tillarini o'qitish bo'yicha mutaxassis S.Qayumov ijtimoiy kontekst va kasbiy muhitning til o'rganishga ta'sirini o'rgangan. Uning tadqiqotiga ko'ra "o'quvchilar chet tilini real hayotiy vaziyatlarda va kasbiy faoliyatlar davomida qo'llashlari kerak". Professor D.To'xtaxo'jayeva "chet tilini o'rganishda amaliy mashg'ulotlar va kasbiy vazifalarni qo'llashni taklif qiladi". Bu jarayon orqali o'quvchilar tilni amalda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. N.Normurodova "texnologik vositalar orqali chet tilini o'rganishda kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishni ta'kidlaydi. Masalan, virtual laboratoriyalar va onlayn platformalar orqali o'quvchilar chet tilida kasbiy vazifalarni bajarishlari mumkin degan fikrlarni ilgari surgan".

XULOSA

va amaliy yondashuvlarni qo'llash orqali talabalarning til ko'nikmalarini samarali rivojlantirish mumkin. Bu yondashuvlar o'quvchilarning chet tilini samarali o'rganishlari va uni kasbiy faoliyatlarida qo'llay olishlariga yordam beradi.